

ISBN 978-83-60282-31-1

NOWOCZESNA EDUKACJA: FILOZOFIA, INNOWACJA, DOŚWIADCZENIE

MODERNIZACJA EDUKACJI

FILOZOFIA I PSYCHOLOGIA EDUKACJI

PROFESJONALNA PEDAGOGIKA
NAUCZYCIELA

EDUKACJA HUMANISTYCZNA

EDUKACJA SPECJALNA

EDUKACJA MEDYCZNA

EDUKACJA FARMACEUTYCZNA:
EKONOMIKA I ZARZĄDZANIE

**Nr3
(2015)**

**MODERN EDUCATION:
PHILOSOPHY, INNOVATIONS AND EXPERIENCE**

Łódź
Wyższa Szkoła Informatyki i Umiejętności
2015

**Fundacja Central European Academy Studies and Certification (CEASC),
Polska
Wyższa Szkoła Informatyki i Umiejętności (WSIU),
Łódź, Polska**

**NOWOCZESNA EDUKACJA:
FILOZOFIA, INNOWACJA, DOŚWIADCZENIE**

Nr3 (2015)

**Łódź
Wyższa Szkoła Informatyki i Umiejętności
2015
ISSN 978-83-60282-31-1**

Redakcja:

Rektor WSIiU, Prof. zw. Dr hab. **Krzysztof Dems** – redaktor naczelny
Prezes Zarządu Fundacji CEASC **Mykola Smolinsky**
– zastępca redaktora naczelnego

Kolegium Redakcyjne:

Nauki psychologiczne

Julia Bystrowa, Wyższa Szkoła Informatyki i Umiejętności (WSIiU), Prof. zw. Dr hab., Polska

Nauki pedagogiczne

Wiktor Synjow, Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny imienia M. P. Dragomanowa, IPPiP, Dyrektor Instytutu,
Akademik NAPN Ukrainy, Prof. zw. Dr hab., Ukraina

Krystyna Baranowicz, Wyższa Szkoła Informatyki i Umiejętności (WSIiU), Prof. zw. Dr hab., Polska

Tatiana Owczynnikowa, Leningradski Państwowy Uniwersytet imienia A. S. Puszkina, Prof. zw. Dr hab., Rosja

Hervé Benoit, wydawca «La nouvelle revue de l'ais», redaktor naczelny, Prof. nadzw. Dr hab., Francja

Ludmila Hoppe, Uniwersytet Humboldta w Berlinie, Prof. nadzw. Dr hab., Niemcy

Nauki społeczne

Eduard Afonin, Narodowa Akademia Administracji Publicznej przy Prezydencie Ukrainy, Prof. zw. Dr hab.,
Akademik ATU, Ukraina

Nauki prawne

Mykola Karczewski, Ługański Państwowy Uniwersytet Spraw Wewnętrznych imienia E. O. Didorenka, Prorektor,
Prof. zw. Dr hab., Ukraina

Nauki gospodarcze

Olga Ilasz, Lwowska Akademia Handlowa, Prof. zw. Dr hab., Ukraina

Iryna Bobuch, Institute for Economics and Forecasting National Academy of Sciences, Prof. nadzw. Dr hab., Ukraina

Nauki medyczne

Andrzej Petrunia, EuroEyes, Prof. zw. Dr hab., Chiny

Nauki farmaceutyczne

Walentyn Toloczko, Narodowy Uniwersytet farmaceutyczny MOZ Ukrainy, Naczelnik Wydziału Zarządzania i Ekonomii
Farmacji, Prof. zw. Dr hab., Ukraina

Nauki biologiczne

Włodzimierz Ziółkowski, Wyższa Szkoła Informatyki i Umiejętności (WSIiU), Dziekan Wydziału Pedagogiki i Promocji
Zdrowia, Prof. Dr., Polska

Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie – Nr 3. – Łódź : Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Umiejętności

Niniejsza publikacja została wydana z inicjatywy Fundacji Central European Academy Studies and Certification (CEASC), Bydgoszcz (Polska) przy współpracy z Wyższą Szkołą Informatyki i Umiejętności (WSIiU), Łódź (Polska).

Publikacja zawiera artykuły na temat modernizacji ukraińskiej przestrzeni edukacyjnej, wdrażania innowacji naukowych i pedagogicznych w ramach kwalifikacji europejskiego Szkolnictwa Wyższego oraz Europejskich Ram Kwalifikacyjnych dla uczenia się przez całe życie.

Zbiór materiałów skierowany jest do wykładowców i studentów oraz pracowników administracyjnych Szkół Wyższych i innych zainteresowanych stron.

CONTENTS

MODERNIZATION OF EDUCATION

<i>Bodnar O., Ratushko V.</i>	
The expert's model from estimation of administrative culture of the head of school	7
<i>Hrinchenko M.</i>	
Implementation of virtual educational environment into universities' learning process	11
<i>Zozulya A. S.</i>	
Foreign experience specialist training in the sphere of information and psychological security: lessons for Ukraine	16
<i>Mandrazhy O.A., Khlypenko T.V.</i>	
From Interest to Olympiad Tasks	21
<i>Smyrnova N.S.</i>	
Innovative approaches to forming practice-oriented training professionals-managers of national security in Ukraine	24
<i>Shevchenko M.</i>	
Experience of introduction and prospects of development of the educational programs of masters of public administration preparation in the field of national security on the basis of competency building approach	30
<i>Shterma T.V.</i>	
Shtogrynets N.V. Problems and prospects of economic education in Ukraine	34

PHILOSOPHY AND PSYCHOLOGY OF EDUCATION

<i>Bazyka E.L.</i>	
Psychological problems of self-organization in distant form of education	38
<i>Berezova L.V.</i>	
Psychological peculiarities of levels of realization of strategy of the decision of constructive-technical tasks by students	43
<i>Grinberg L.</i>	
Professional competence as index of level of professionalism of future document specialists	46
<i>Kravcov Yu., Yakunina A., Galaganov V.</i>	
Research structurally functional transformations in the field of labor relations of the world countries	50

<i>Kuzmenko Iu.V.</i>	
The formation of labor training specialists' educative aspect: historically pedagogic aspect	55
<i>Kravchenko L. A.</i>	
Acmeological mechanism of formation of modern competitive specialist	60
<i>Pelykh A.</i>	
Relevance of formation of understanding of the geologistics foundation among national security public administration experts	64
<i>Pletka O. T.</i>	
Specifics of perception of gender roles (based on a training program)	69
<i>Smolinskyy M. V., Bystrov A. Ye.</i>	
Social and psychological reasons of victim adolescents' behavior and the experimental research of behavior (European experience)	73
<i>Sanzharovets V.</i>	
The rise of consciousness level of ukrainian elite – the way to overcome the corruption delict	78

TEACHER'S PROFESSIONAL PEDAGOGICS

<i>Bezborodyh S. N.</i>	
Competitive behavior of future teachers as a psychological and pedagogical problem	82
<i>Vorotnikova I. P.</i>	
Prospects for the introduction of different models of blended learning in Postgraduate Education	87
<i>Dimitrova A.G.</i>	
Future teacher of health bases preparation to usage of health forming technologies of physical education and sports in a positive attitude to a healthy lifestyle of children and adolescents	90

SCHOLARSHIP

<i>Barnych M.M.</i>	
Technique actor reading	95
<i>Gatsenko I.R.</i>	
Genre features of the Ukrainian national riddles	99
<i>Kuznetsova H.P.</i>	
The electronic text is a linguistic phenomenon	103
<i>Obraz V.F.</i>	
Feodor Chaliapin in the works of Ivan Kavalieridze	108

SPECIALIZED EDUCATION***Bystrova Yu. A.***

Pedagogical and social support of children with disabilities in rehabilitation educational institution__ 114

Golub N. M.

Ways to improve motivation in writing speech activity of primary schoolchildren with the general underdevelopment of speech_____ 119

Davydenko H.V.

Practical Implementation of Principles of Modern Inclusion at Vinnytsia Institute of University “Ukraine”_____ 123

Dmytrieva I. V., Grynenko O. M., Solopko D. B.

Native language as means of formation of pupils of special school of spiritual CULTURE foundations_ 128

Ivanenko A.S.

Peculiarities of displaying of mentally retarded teenager pupils’ sex-role behavior_ 133

Nykonenko N.V.

Level Approach to Modern Preparation of Special School Teachers_____ 135

Savitsky A.N.

Individual approach to the organization individualized in education of children with a Down syndrome_____ 139

Shishmintzev I. M.

Originality of the correction-educational work on the installation of the culture of human interrelations in the intellectually backward teenagers_____ 144

MEDICAL EDUCATION***Antonenko M. Yu., Zelinskaya N.A.,******Melnichuk T.A.***

“Round table” as innovative pedagogical method in postgraduate education of dentistry approach to study clinical and immunological aspects of caries disease_____ 149

Antonenko M., Znachkova E., Sayapina L.

Sub-speciality in the system of the post-graduate dental education, for example the laser dentistry_____ 152

Antonenko M., Sayapina L. , Znachkova E.

Medical debate - one of the methods of practical training internship dentists forming clinical thinking___ 156

Grygorova I.A., Tikhonova L.V., Teslenko***O.O., Grygorov S.M.***

Improving of the master course in neurology efficiency under the conditions of Ukrainian higher medical education integration in the European space_____ 159

Alexeenko A., Kravchenko V., Martynenko N.

Philosophical and social sciences for medical students_____ 164

**PHARMACEUTICAL EDUCATION:
ECONOMICS AND MANAGEMENT*****Artyukh T.O., Zarichkova M.V.***

Problems and prospects of the modern system adaptive management development in pharmaceutical establishments_____ 170

SPIS TREŚCI

MODERNIZACJA EDUKACJI

Боднар О. С., Ратушко В. А.

Модель експерта з оцінювання управлінської культури керівників школи _____ 7

Грінченко М. С.

Впровадження віртуального освітнього середовища у навчальний процес ВНЗ _____ 11

Зозуля О. С.

Зарубіжний досвід навчання та підготовки фахівців-управлінців у сфері забезпечення інформаційно-психологічної безпеки: уроки для України _____ 16

Мандражи О. А., Хлипченко Т. В.

Відзацікавленості до олімпіадних задач _____ 21

Смирнова Н. С.

Інноваційні підходи до формування практико-орієнтованого навчання фахівців-управлінців у сфері національної безпеки в Україні _____ 25

Шевченко М. М.

Досвід упровадження та перспективи розвитку навчальних програм підготовки магістрів державного управління у сфері національної безпеки на основі компетентнісного підходу _____ 30

Штерма Т. В., Штогринець Н. В.

Проблеми та перспективи економічної освіти в Україні _____ 34

FILOZOFIA I PSYCHOLOGIA EDUKACJI

Базика Є. Л.

Психологічна проблема самоорганізації при дистанційній формі освіти _____ 38

Березова Л. В.

Психологічні особливості рівнів реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічних задач студентами _____ 43

Грінберг Л. Ф.

Професійна компетентність як показник рівня професіоналізму майбутніх документознавців _____ 46

Кравцов Ю. С., Якуніна А. О., Галаганов В. О.

Дослідження структурно-функціональних трансформацій у сфері трудових відносин країн світу _____ 50

Кузьменко Ю. В.

Формування освітньої складової фахівців із трудової підготовки: історико-педагогічний аспект _____ 56

Кравченко Л. О. та ін.

Акмеологічний механізм формування сучасного конкурентоспроможного фахівця _____ 60

Пелих А. О.

Актуальність формування розуміння основ геологістики у фахівців з державного управління національною безпекою _____ 64

Плетка О. Т.

Особливості сприймання гендерних ролей (за результатами тренінгової програми) _____ 68

Смолінский М. В., Бистров А. Є.

Соціально-психологічні чинники виникнення віктимної поведінки в підлітковому віці та методи її діагностики (європейський досвід) _____ 73

Санжаровець В. М.

Підвищення рівня свідомості української еліти – шлях подолання корупційного делікту _____ 78

PROFESJONALNA PEDAGOGIKA NAUCZYCIELA

Безбородих С. М.

Конкурентна поведінка майбутніх педагогів як психолого-педагогічна проблема _____ 82

Воротникова І. П.

Перспективи впровадження різних моделей змішаного навчання у післядипломній педагогічній освіті _____ 87

Дімітрова А. Г.

Підготовка майбутнього вчителя основ здоров'я до застосування здоров'яформувальних технологій фізичного виховання та спорту у формуванні позитивного ставлення до здорового способу життя дітей та підлітків _____ 91

EDUKACJA HUMANISTYCZNA

Барнич М. М.

Техніка акторського читання _____ 95

Гаценко І. О.

Жанрова специфіка українських народних загадок _____ 99

Кузнецова Г.П.
Електронний текст як лінгвістичне
явище _____ 103

Образ В.Ф.
Федір Шаляпін в творчості Івана
Кавалерідзе _____ 108

EDUKACJA SPECJALNA

Бистрова Ю. О.
Педагогічна та соціальна підтримка
дітей з обмеженими можливостями здоров'я в
реабілітаційних навчальних закладах _____ 114

Голуб Н. М.
Шляхи підвищення мотивації писемно-
мовленнєвої діяльності молодших школярів із
загальним недорозвиненням мовлення _____ 119

Давиденко Г.В.
Практичне втілення принципів
сучасної інклюзії на базі Вінницького інституту
Університету «Україна» _____ 123

**Дмитрієва І. В., Гриненко А. Н.,
Солопко Д. Б.**
Рідна мова як засіб формування
в учнів спеціальної школи основ духовної
культури _____ 128

Іваненко А.С.
Особливості прояву статево-рольової
поведінки розумово відсталих підлітків _____ 133

Никоненко Н.В.
Рівневий підхід у сучасній підготовці
вчителів спеціальної школи _____ 135

Савицький А.М.
Індивідуальний підхід в організації
індивідуалізованого навчання дітей з синдромом
Дауна _____ 139

Шишменцев І. М.
Своєрідність корекційно-педагогічної
роботи з виховання у розумово відсталих
підлітків культури людських взаємин _____ 145

EDUKACJA MEDYCZNA

**Антоненко М.Ю., Зелінська Н.А.,
Мельнічук Т.А.**
«Круглий стіл» як інноваційний
педагогічний метод у післядипломній освіті
стоматологів при вивченні клініко-імунологічних
аспектів каріозної хвороби _____ 149

**Антоненко М.Ю., Значкова О.А.,
Саяпіна Л.М.**

Субспеціальність у системі
післядипломної освіти лікарів-стоматологів на
прикладі лазерної стоматології _____ 152

**Антоненко М.Ю., Саяпіна Л.М.,
Значкова О.А.**

Лікарська дискусія - один з методів
практичної підготовки лікаря-стоматолога в
інтернатурі, що формує клінічне мислення _____ 156

**Григорова І.А., Тихонова Л.В., Тесленко
О.О., Григоров С.М.**

Підвищення ефективності магістратури
з неврології в умовах інтеграції вищої медичної
освіти України в Європейський простір _____ 160

**Алексєєнко А., Кравченко В.,
Мартиненко Н.**
Філософські та соціальні науки для
студентів-медиків _____ 164

EDUKACJA FARMACEUTYCZNA: EKONOMIKA I ZARZĄDZANIE

Артюх Т.О., Зарічкова М.В.
Проблеми та перспективи розвитку
сучасної системи адаптивного управління
персоналом фармацевтичних закладів _____ 170

MODERNIZACJA EDUKACJI

д.п.н., доцент Боднар О.С.

+38 067 259 07 39

Bodnarotern@ukr.net

Ратушко В.А.

+380978536898

rva-66@mail.ru

MODEL EKSPERTA Z OCENIANIA ADMINISTRACYJNEJ KULTURY KIEROWNIKA SZKOŁY

МОДЕЛЬ ЕКСПЕРТА З ОЦІНЮВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКІВ ШКОЛИ

Bodnar O., Ratushko V. The expert's model from estimation of administrative culture of the head of school.

In article the problem of selection of experts in education as objectivity of an assessment of competence of the head of school depends on them rises. The carried-out analysis of theoretical sources proves that the problem of final formation of a definition "expert" is still not solved, and on the contrary acquires a new value that is necessary in work. Besides, it is very important to teach the expert to estimate the level of administrative culture on which effective management of educational institution in many respects depends. For reduction of subjectivity in examination the model of the expert in an assessment of administrative culture of the head of school is offered. The example of specification and a branching of separate parameters of model is given and results of the experiment made in one of regions of the Ternopol area are presented. The problem lifted in article has great opportunities for development in a foreshortening of research of methods of estimation of subjects, select experts and institutes in which experts are formed.

Keywords: expert, managerial culture of the head, the competency model expert assessment of the management culture of the school leader.

Боднар О. С., Ратушко В. А. Модель експерта з оцінювання управлінської культури керівників школи.

Від рівня розвитку управлінської культури керівника безпосередньо залежить ефективність управління навчальним закладом, тому розробка моделі компетентності експерта з оцінювання управлінської культури керівника є важливою передумовою об'єктивної атестації керівних кадрів освіти. У статті розглянуто поняття «експерт» та розроблено модель компетентності експерта з оцінювання управлінської культури керівника загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема продемонстровано можливість розгалуження показників з метою мінімізації суб'єктивізму в експертизі.

Ключові слова: експерт, управлінська культура керівника, модель компетентності експерта з оцінювання управлінської культури керівника школи.

Bodnar O.S., Ratushko V.A. Model eksperta z oceniania administracyjnej kultury kierownika szkoły.

Od poziomu rozwoju zarządczej kultury kierownika zależy efektywność zarządzania instytucją, dlatego opracowanie modelu kompetencji eksperta w ocenie zarządzającego kultury kierownika jest ważnym warunkiem obiektywnej oceny kadry kierowniczej oświaty. W artykule omówiono pojęcia "ekspert" i opracowany model kompetencji eksperta w ocenie zarządzającego kultury kierownika szkół średnich, w szczególności wykazano możliwość rozgałęzienia wskaźników w celu minimalizacji subiektywizmu w ekspertyzie.

Słowa kluczowe: ekspert, zarządzający kultura kierownika, model kompetencji eksperta w ocenie zarządzającego kultury kierownika szkoły.

Постановка проблеми. Сьогодні освітня галузь потребує ефективних дієвих рішень на всіх рівнях управління. З огляду на посилення полюсу автономії загальноосвітніх навчальних закладів, особливо актуальною проблемою є оцінювання управлінської культури керівника навчального закладу, від компетентності якого залежить ефективність функціонування і розвитку закладу, а також рівень сприятливого мікроклімату у педагогічному колективі. Відтак, адекватність та валідність експертного оцінювання рівня сформованості управлінської культури керівника ЗНЗ детерміновані компетентністю експерта, статус якого у сфері освіти нормативно не закріплений, хоча у практиці управління освітою регіону використовується доволі часто.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Моделі компетентності експерта в освіті розроблені багатьма вченими, серед яких С.Л. Братченко, В.С. Черепанов, та ін. Однак на часі розробка моделей експертів, які б володіли не тільки загальними експертними знаннями та уміннями, але були готові глибоко розуміти сутність конкретних освітніх об'єктів, визначати, ідентифікувати та описувати їх характеристики, розробляти та застосовувати критерії для їх оцінювання. Тому метою статті є узагальнення наукових здобутків з проблем моделювання компетентності експерта для оцінювання освітньої діяльності та розробка, зокрема, моделі характеристик експерта з оцінювання управлінської культури керівника навчального закладу

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особистість експерта достатньо

вивчена з теоретичної та практичної точок зору, однак актуальність дослідження феномену експерта не втратили свою значимість, особливо в умовах активного розвитку інформаційних технологій та психології. Пошуки у цьому руслі проведені такими ученими, як: С.Л. Братченко, В.М. Григоров, Ф.Г. Гурвич, Г.М. Добров, Б.З. Докторов, Л.Г. Євланов, А.М. Єрмола, М.М. Китаєв, О.М. Касьянова, С.Ф. Клепко, В.А. Кутузов, Н.Ф. Лапшина, В.І. Онопрієнко, І.П. Підласий, Л.В. Рижко, В.С. Черепанов, Ю.М. Швалб та ін. Праці названих дослідників дозволили сформуванню загально визнане проблемне поле експертизи як складного та водночас достатньо ефективного інструменту оцінювання, а експерта розглядати як суб'єкта, що розпізнає досліджуваний об'єкт, встановлює його характеристики та їх інтенсивність у вибраній шкалі оцінок з метою моделювання його орієнтовного розвитку та уникнення помилкових траєкторій та бар'єрів на цьому шляху.

Попри широкий спектр пояснень поняття «експерт» домінантною залишаються такі його характеристики як «досвідченість та компетентність». У сучасних українських словниках знаходимо лише тривіальне значення цього поняття: компетентна особа, яка запрошується в спірних питаннях; фахівець, котрий робить експертизу [2, с. 257]. Заслуговує уваги бачення специфіки експерта С.Л. Братченком: «спеціаліст, компетентний та досвідчений у питаннях експортування, дослідник, який володіє експертною методологією і відповідними здібностями» [1, с. 182]. М.М. Китаєв виділяє у компетентності експерта такі характеристики: уміння створювати власну обґрунтовану модель, явища, яке аналізується, якщо він володіє необхідною для цього вихідною інформацією» [7, с. 32].

Експерт об'єднує у своїй свідомості різні знання: про історію становлення, зміни і розвиток об'єкта, про функціонування його в даний момент та специфічні його особливості, а також знання методів та інструментарію впливу на об'єкт. Таким чином, в одній особі об'єднується генезис цього знання, його сучасний стан і його практичне застосування [4, с. 337]. В.С. Черепанов зазначає, що експерт є джерелом вихідної кількісної інформації, яка

використовується у тих випадках, коли відсутні інші способи її отримання» [10, с. 57].

Разом з тим, вчені попереджують, що експерт може використовувати інформацію, яка не стосується об'єкта дослідження, тобто «деформовану інформацію». Та й крім цього, хід думок експерта, його здатність об'єктивно оцінювати інформацію залежить від умов експертизи, певних психологічних установок, що в сукупності складає «фонову інформацію», що може в кінцевому рахунку завадити об'єктивному висновку [5, с. 16].

Управління на основі культури, як підкреслює Г.М. Тимошко, робить можливим підвищення ефективності діяльності організації та дає такі позитивні економічні наслідки: підвищення відданості працівників та розвиток співпраці, вища продуктивність праці, краще виконання функцій і покращення процесу прийняття рішень [10, с. 27].

М.М. Китаєв акцентує на двох аспектах компетентності експерта: на необхідних фундаментальних знаннях та здатності синтезувати неортодоксальні висновки [7, с. 11]. В.М. Григоров вирізняє два рівні компетенцій експерта: суб'єктивний (фізичний стан, наукова кваліфікація, практичний досвід) та об'єктивний, який визначається шляхом анкетування [4, с. 347]. Для прогнозування розвитку об'єкта йому необхідні, з точки зору Б.С. Гершунського, такі компетенції, як «здатність мобілізувати досвід та інтуїцію для отримання випереджуючої інформації» [3, с. 170].

Цікавою є думка Д.А. Іванова про ціннісні установки експерта, що полягають не у контролі і не в оцінюванні у категоріях «добре»-«погано», а в умінні сприйняти позицію іншої людини побачити ситуацію його очима [6, с. 17].

Різновекторність та багатогранність складових компетентності експерта підтверджує С.М. Кучер, звертаючи увагу на те, що експертиза не зводиться до використанні лише однієї технології (методу експертних оцінок), але й включає стандартизовані вимірювальні аналітичні методики, релевантні цілям експертизи [9].

Безумовно, найлегше працювати експертам з одним і тим же об'єктом. Однак в освіті спеціалізація експертів не розглядається ні в теоретичному, ні у практичному аспектах. Як правило, освітній експерт повинен мати

універсальну компетентність. Однак, з метою нівелювання суб'єктивізму та релевантності групи експертів до відповідного класу об'єктів, необхідні моделі компетентності експертів, які б регламентували поведінку суб'єктів і дали змогу навчати експертів оцінювати виокремлений об'єкт.

Управлінська культура є достатньо складним структурним явищем, багатовекторним за змістом, вагоме за змістом і різнопланове за структурою, яка включає, за визначенням С.В. Королюк, такі компоненти: когнітивно-операційний (систему знань та вмінь), особистісний (систему професійних та особистісних якостей, мотиваційно-ціннісний (система мотивів та цінностей) [8, с. 24].

Оцінювання рівня сформованості управлінської культури суб'єкта здійснюється у процесі їх атестації, оскільки будь яка модель компетентності керівника навчального закладу обов'язково включає рівень управлінської культури. Відтак, експерти задіяні до атестації, повинні володіти механізмами оцінювання управлінської культури, яка однією з об'єктивних умов професіоналізму, запорукою ефективного управління, що базується на загальнолюдських цінностях і є орієнтиром повсякденної поведінки та управлінських дій керівника закладу.

Експертне оцінювання не може бути повністю позбавлене суб'єктивізму. Тому завдання органів управління освіти, які займаються підготовкою процедур експертного оцінювання, максимально мінімізувати суб'єктивний вплив експерта при підготовці експертного висновку. Це можливо при допомозі таких механізмів: якісного відбору експертів, їх підготовки до оцінювально-аналітичної роботи та регламентації роботи експерта. Попри загальні вимоги до експерта, оцінювання управлінської культури керівника потребує специфічних знань, умінь та навичок. Щоб оцінити рівень сформованості управлінської культури керівника, експерт повинен не тільки володіти методологією, технологією експертизи, а й глибоко розуміти сутність управлінської культури, знати її класифікації, виділяти сутнісні характеристики, розробляти критерії оцінювання, добирати інструментарій тощо. Навіть якщо експертом обрана людина, яка має досвід в оцінюванні визначеного

освітнього об'єкта, все одно процедуру відбору вона повинна проходити.

Відбір і підготовка експерта в освіті є складною і на даний час нерозв'язаною проблемою, оскільки ця функція для працівників освіти є тимчасовою, експертна робота розглядається як один з видів управлінської діяльності, і, найголовніше, немає на регіональному рівні аудиторських служб, які б могли оцінити якість експертних висновків. Разом з тим, за родом занять кожен управлінець є певною мірою експертом, оскільки щодень оцінює не тільки роботу педагогічного колективу, але й ризики у процесі впровадження інновацій та ефективність стратегічних завдань. Якість управлінської діяльності кожного керівника безпосередньо від рівня сформованості його управлінської культури, яка відкриває простір для творчої ініціативи та колегіально-демократичного управління навчальним закладом. Тому важливим для експертизи управлінської культури керівників навчальних закладів застосовувати моделі оцінювання експертної компетентності. Пропонуємо модель оцінювання експертної компетентності суб'єктів, залучених до оцінювання рівня сформованості управлінської культури керівників.

Таблиця 1.

Модель оцінювання компетентності експерта з оцінювання управлінської культури керівника закладу

Складові компетентності	Сутнісні характеристики	Вагомість	Шкальна оцінка	Інтегрована оцінка
Знання	Теоретичних і технологічних аспектів освітньої експертизи. Сутності управлінської культури, її класифікації, різновиди. Зв'язок управлінської з професійною культурою та загальною культурою людини.	5	9	45
Розуміння понять	Управлінська культура, культура управління. Політична, адміністративна, менеджерська, організаційна, соціально-психологічна, інформаційна, комунікативна, економічна. Моделі управлінської культури. Експертиза управлінської культури.	4	9	36
Оцінювальні уміння	Ідентифікувати об'єкт, вибрати шкали, визначити вагомість показників, структурувати показники, укладати критерії, генерувати ідеї, формувати експертний висновок та пропозиції.	3	9	27
Аналітичні здібності	Виділяти головне і другорядне, класифікувати, узагальнювати, конкретизувати, передбачати.	5	9	45
Експертні цінності	Неупереджене ставлення до керівника ЗНЗ, толерантне ставлення до колег-експертів, визнання інших думок та оцінок, відстоювання власних оцінок, відання переваг аргументам, а не емоцій, дотримання принципів експертної культури.	3	9	27
Технологічні навички	Робота в програмах WORD, EXEL. Використання математичних формул, побудова, читання та аналіз графічних продуктів, побудова лінії тренду розвитку об'єкта.	3	9	27
Психологічні установки	Установки: на продуктивну інтелектуальну працю, співробітництво зі всіма суб'єктами, ввісненість у власних судженнях, дотримання стандартів експертної роботи, креативність, пошук позитивного, розвиток власного знанневого та емоційного інтелекту у форматі управлінської культури.	2	9	18
Загальна кількість балів				

Вибір вагомості показників компетентності експерта обумовлений ранжуванням значимості показників, які проводили спеціалісти відділу освіти досліджуваного району Тернопільської області. Дев'ятибальна шкала оцінювання дає змогу оцінювати кожен показник за трьома рівнями: 3 бали – початковий рівнем, 6 балів – середній, 9 балів високий. Крім цього, на кожному рівні теж можна виокремити рівень розвитку показника управлінської культури. 1 бал – показник частково присутній, 2 бали – достатньо виразний показник, 3 бали - показник присутній у найвищій якості на відповідному рівні.

Крім цього, для підвищення об'єктивності оцінювання кожен групу показників можна деталізувати у межах певної шкали. Для прикладу наводимо приклад обґрунтування показників параметра «Оцінювальні уміння».

Таблиця 2

**Обґрунтування оцінок параметра
«Оцінювальні уміння експерта»**

№ з/п	Зміст компетентностей	Шкальна оцінка	Реальна оцінка	Рекомендації експерту
1.	Ідентифікувати об'єкт	1	0,8	Опрацювати види управлінської культури. Навчитись їх розрізняти та визначати безпосередньо у керівника ЗНЗ.
2.	Вибирати шкали	1	1	Компетенція сформована
3.	Визначати вагомості показників	1	0,6	Відвідати тренінг з моделювання вагомості показників.
4.	Структурувати показники	1,5	0,8	Вдосконалити навички щодо розгалуження показників різного порядку та їх згортання.
5.	Укладати критерії	1,5	1	Пройти стажування щодо укладання критеріїв у досвідчених експертів.
6.	Генерувати ідеї	1	0,9	Навчитись точно висловлювати думку.
7.	Формувати експертний висновок та пропозиції	2	1,6	Вивчити досвід розробки пропозицій щодо підвищення рівня управлінської культури.
Загальна кількість отриманих балів		9	6,7	

За таблицею експерт умовно отримав 6,7 бала. Якщо помножити на вагомості 3, отримаємо 20,1 бали. Щоб визначити рівень сформованої компетенції, використаємо таку градацію: 27- 21 бал високий рівень, 20-13 балів – достатній рівень, 12-7 – середній рівень, 6-1 – низький рівень. Як бачимо, 20,1 бали говорить про те, що в експерта достатній рівень, однак раховуючи пропозиції модераторів, експерт має можливість підвищити свій рівень компетенцій до високого рівня. Для більш точного визначення змісту компетенцій можна використати анкети та опитувальники.

Під час експерименту було відібрано 10 експертів, з яких 2 спеціалісти відділу освіти, 4 методисти, 2 директори школи та 2 заступники директорів. Всі суб'єкти склали експертну групу, що була створена для атестації керівників району. Оцінювання проводили незалежні експерти з числа районного методичного кабінету та представників обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Найвищі бали отримали спеціалісти відділу освіти та представники методичної служби, оскільки за родом занять вони часто проводять експертні вимірювання. Після оцінювання компетентності експертів, було проведено заняття для поглиблення знань з управлінської культури. Серед тем були наступні: «Управлінська культура як складова професіоналізму керівника ЗНЗ», «Моделі та класифікації управлінської культури», «Аксіологічні аспекти управлінської культури», «Методи діагностики управлінської культури», «Формування пропозицій щодо подальшого розвитку управлінської культури керівників ЗНЗ».

Запропонована модель оцінювання компетентності експерта може доповнюватись різними анкетами, тестами, опитувальниками, що дасть змогу глибше визначити рівень розвитку управлінської культури, нівелювати суб'єктивний вплив експерта, стимулюватиме керівника навчального закладу як об'єкта експертизи до активної самоосвіти та пошуку інституцій для розширення кола власної управлінської культури.

Висновки. Розробка моделей експерта з оцінювання управлінської культури доволі складна процедура і потребує багатогранних знань від тих, хто відбирає, оцінює та готує експертів. Важливість цієї процедури зумовлена запитами громадськості щодо підвищення об'єктивності відбору керівних кадрів освіти з метою забезпечення якості освітніх послуг в умовах європейського вибору розвитку української державності. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі достатньо широкі. На часі розробка інструментарію оцінювання, залучення методів математичної статистики для вимірювання управлінської культури керівника; розробка моделей компетентності оцінювачів експертів; формування вимог до інституцій, які готують

експертів з оцінювання управлінської культури керівників ЗНЗ.

Рецензент

д.п.н., професор Т.С.Овчиннікова

Список використаних джерел

1. Братченко С.Л. Гуманитарная экспертиза в образовании: критерии личностного роста // Школьные технологии. – 2001. – №4. – С. 137-152. 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с. 3. Гершунский Б.С. Педагогическое науковедение // Советская педагогика. – 1989. – № 12. – С. 68-74. 4. Григоров В.М. Роль экспертов в выработке управленческих решений // Народное управление обществом / Под ред. В.Г. Афанасьева. – Вып. 6. – М. : Мысль. – 1972. – С. 332-356. 5. Экспертиза и мониторинг инновационных процессов. Методические и правовые аспекты / Под ред. Б.А. Малицкого, В.П. Соловьева. [Авт. кол. : С.Н. Власенко, В.М. Головатюк, С.А. Егоров, В.П. Соловьев]. – К. : Укр. вид. центр, 2006. – 178 с. 6. Иванов Д.А. Экспертиза в образовании : учеб. пособие для студ. высших учеб. заведений / Д. А. Иванов. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 336 с. 7. Китаев Н.Н. Групповые экспертные оценки / Н.Н. Китаев. – М. : Знание, 1975. – 64 с. 8. Королюк С. Основні види управлінської культури керівника // Директор школи. – 2007. – № 10. – С. 45-47. 9. Кучер С. Идеальный эксперт в образовании / С. Кучер // Народное образование. – 2008. – № 5. – С. 102–107. 10. Тимошко Г.М. Організаційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу: теорія і практика / Г.М. Тимошко. – Ніжин : Видавель ПП Лисенко М.М., 2014. – 596 с. 11. Черепанов В.С. Метод групповых экспертных оценок // Советская педагогика. – 1987. – № 5. – С. 57-59.

References

1. Bratchenko S.L. (2001). Gumanitarnaya ekspertiza v obrazovanii: kriterii lichnostnogo rosta [Humanitarian examination in education: criteria of personal growth] // School technologies, 4, 137–152. 2. Busel V.T. (2001). Vely'ky'j tлумachny'j slovny'k suchasnoyi ukrayins'koyi movy' [Big explanatory dictionary of modern Ukrainian]. Kiev, Perun, 1440. 3. Gershunskij B.S. (1989). Pedagogicheskoe naukovedenie [Pedagogical science of science] // Soviet pedagogics, 12, 68–74. 4. Grigorov V.M. (1972). Rol' ekspertov v vyrobotke upravlencheskih resh-enij [Role of experts in development of administrative decisions] // National management of society, 6. Moscow: The idea, 332–356. 5. Ekspertiza i monitoring innovatsionnyh protsessov. Metodicheskie i pravovye aspekty [Examination and monitoring of innovative processes. Methodical and legal aspects]. Kiev: Ukrainian publishing center, 178. 6. Ivanov D.A (2008). Ekspertiza v obrazovanii [Examination in education]. Moscow: Academy, 336. 7. Kitaev N.N. (1975). Gruppovye ekspertnye otsenki. [Group expert estimates]. Moscow: Knowledge, 64. 8. Korolyuk S. (2007). Osnovni vy'dy' upravlins'koyi kul'tury' kerivny'ka [Main types of administrative culture of the head] // The headmaster, 10, 45–47. 9. Kucher S. (2008). Ideal'nyj ekspert v obrazovanii [The ideal expert in education] // National education, 5, 102–

107. 10. Ty'moshko G.M. (2014). Organizacijna kul'tura kerivny'ka zagal'noosvitn'ogo navchal'nogo zakladu: teo-riya i prakty'ka [Organizational culture of the head of ob-shcheobrazovatelyy educational institution: theory and prac-tice]. Nezhin, Ukraine: Lysenko M.M., 596. 11. Cherepanov V.S. (1987). Metod gruppovyh ekspertnyh otsenok [Method of group expert estimates] // Soviet pedagogics, 5, 57–59.

M. Hrinchenko

+380503047575

mary.margo2011@yandex.ua

IMPLEMENTATION OF VIRTUAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT INTO UNIVERSITIES' LEARNING PROCESS

Hrinchenko M. Implementation of virtual educational environment into universities' learning process.

The concept of virtual educational environment, its relationship with such definitions as information-educational environment, single information space; the functions of the virtual learning environment, its structure and main components are reviewed in the article. The fundamentals of learning in virtual educational environment, conditions of effective functioning of the university are outlined, advantages of virtual educational environment are determined. The foreign experience of implementing virtual learning environment into universities' educational process has been analyzed.

Key words: virtual educational space, information space, virtual educational environment, modularity learning, learning management system.

Грінченко М. С. Впровадження віртуального освітнього середовища у навчальний процес ВНЗ.

У статті розглянуто поняття віртуального освітнього середовища, його взаємозв'язок із такими дефініціями як інформаційно-освітнє середовище, єдиний інформаційний простір; визначено функції віртуального освітнього середовища, його структуру та основні компоненти. Окреслено основи технології навчання у віртуальному освітньому середовищі, розглянуто умови ефективного функціонування у ВНЗ, визначено переваги віртуального освітнього середовища. Проаналізовано зарубіжний досвід впровадження віртуального освітнього середовища у навчальний процес вищого навчального закладу.

Ключові слова: віртуальний освітній простір, інформаційний простір, віртуальне освітнє середовище, модульність навчання, система управління навчанням.

Гринченко М. С. Внедрение виртуальной образовательной среды в учебный процесс вузов.

В статье рассмотрено понятие виртуальной образовательной среды, ее взаимосвязь с такими дефинициями как информационно-образовательная

среда, единое информационное пространство; определены функции виртуальной образовательной среды, ее структуру и основные компоненты. Определены основы технологии обучения в виртуальной образовательной среде, рассмотрены условия эффективного функционирования в вузе, определены преимущества виртуальной образовательной среды. Проанализирован зарубежный опыт внедрения виртуальной образовательной среды в учебный процесс высшего учебного заведения.

Ключевые слова: виртуальное образовательное пространство, информационное пространство, виртуальная образовательная среда, модульность обучения, система управления обучением.

Problem setting. The transformation of social relations and incessant process of each person's life virtualization within information space anticipate technologies' development set on the effectiveness increase of universities' educational activity. At the modern stage the humanity has entered into epoch of information space's formation, in which information and scientific knowledge play the decisive role becoming the main factor of society development and the most important product of its livelihoods. The information space made by means of computer technologies and Internet becomes the usual environment for work and study. Mentioned circumstances lead to the necessity of individual's adaptation to new environment and its development management.

The essential changes, which touch absolutely all life spheres, are so intense and rapid, that higher education system is unable anymore to solve the tasks of training the competitive specialists in the certain branch to the extent of providing the absence of crisis competence related to retard from these changes within the professional activity. So the implementation of virtual educational environment into universities' educational process arises as a particular question.

Analysis of recent researches and publications. The significant contribution into the educational computerization has been brought up by H. Abramian, V. Andrieiev, S. Arkhanselskiy, L. Babanin, S. Bemenkov, V. Bepalko, V. Biziuk, Yu. Branovskiy, Ya. Vahramenko, A. Hein, B. Hershunskiy, S. Hryhoriev. The development and exploitation of information educational environment are examined in the dissertations researches of V. Koroliova, H. Abramian, I. Zakharova, A. Abrosymova, Ye. Lobanova, I. Palashova, A. Kuryliova, Zh. Abeldina, H. Putylov,

Zh. Taurbaieva, S. Tumkovska are engaged into research of information educational environment; the concept of united information space is clarified in the works of B. Oviechkon, O. Podkovyrova; the concept of virtual educational environment is researched in the works of M. Vaindorf-Sysoieva, T. Noskova, I. Nahaieva, V. Usov and others.

The purpose of the article consists in the definition of the concept of virtual educational environment, disclosure of various approaches to its implementation, delineation of main functions and advantages, analysis of main means, which provide its functioning and support of necessary resource.

Presentment of basic material. The concept of information educational environment as well as the concept of information educational space, despite the availability of several determinations, is described in quite monosemantic and non-contradiction way. According to H. Putylov and S. Tumkovska an information educational environment is a complex of computer means and ways of its functioning, which are used for realization of learning activity. The scientist V. Shvetsov points out that universities' information environment includes software systems, database and technologies of work that support the management process of universities' organizational activity.

The modern scientist M. Vaindorf-Sysoieva gives the following determination of virtual educational space – space, which is capable to expand into outside world opening its external spheres by means of the activity of individual, who uses their sensory organs, emotional-imaginative and intellectual abilities [2, p. 5-6].

According to the researcher, virtual educational environment differs by the following parameters: includes the information contents and communicative abilities of local, corporate and global computer networks; is formed and used for educational purposes by all participants of educational process, is created and being developed for effective communication of all participants of learning process; differs from traditional environment by means of receiving (granting) of education, of character of educational communication implemented both indirectly – from the distance – and traditionally – face-to-face. Virtual educational environment possesses the following specifications: the feedback availability (the interactivity level); the multiplicity of the possibilities for various suitable responses; lingual diversity (ex-

pression means); personal focus [2, p. 9].

The researcher M. Vaindorf-Sysoieva considers virtual educational environment from two points of view – technological and organizational-communicative. Virtual educational environment (from the technological point of view) is an information space of interaction between participants of educational process generated by technologies of informatization and communication, which includes the complex of computer means and technologies, which allow implementation of management of information environment content and communication between participants [2, p. 11-12].

Virtual educational environment (in organizational-communicative aspect) presents the complex self-organized (envisions the behavior adjustment, actions of the participants of communication process in relation to changeable situations) and self-perfected (envisions the gradual installation of effective interconnection, its improve to the extent of the assimilation of more complicated types of interconnections) communicative system, which provides direct and reverse connection between all participants of educational process.

The foreign scientist T. Noskova considers that it is possible to excrete general corporate portion within university's virtual environment structure. Electronic workflow, learning process management (on the basis of data about students, teachers, educational plans, timetable etc.) are carried out in it. In this portion university's website functions, electronic services for external users are carried out. Communicative processes (Internet, radio, video on request etc.) are realized. In virtual environment local environments are created – of faculties, of chairs, of other structural units. All of them are environments of mutual activity. But individual environment of shared activity of teacher and student becomes the standard unit of virtual environment within educational interaction [4].

The main components of automated system of universities' management are: the system of electronic workflow, the system of planning and control under scientific activity, informational-referential system, virtual rectorate, virtual deanery, university's portal, human resources system, financial system. The functioning of the components has to represent bilateral character of the process, interaction between participants of educational process, management from teachers' side, management of educational process – Russian researcher

I. Nahaieva notes [3, p. 160-161].

The creation of virtual educational environment is a solution of pedagogical science tasks – development of effective forms of pedagogical process organization. The education is the process of the search and assimilation of certain system of knowledge, abilities and skills of students. The result is expressed in the certain level of theoretical and practical education of graduates. Virtual educational environment develops fast because presents itself multilevel and multifunctional system, which combines innovation and traditional technologies, which are specific for interaction of participants of educational process within open model of asynchronous individual education. Databases and bases of knowledge, libraries, electronic educational materials etc.; modern software tools: software coverings, means of electronic communication belong to information resource. Videoconferences are the form of network pedagogical audiovisual interaction between all participants of pedagogical process by means of network audio-video technologies. Videoconferences allow approaching indirect communication to alive, first-hand one, thus increasing the productivity of the interaction between teacher and student [3, p. 162-163].

The availability of information educational environment along with quality educational resources, which contain necessary knowledge and promote motivation and self-development, is necessary pedagogical condition of any educational process. Naturally virtual information educational environment and electronic educational recourse play an important role in the realization of this pedagogical condition, and this role will intensify further. It's necessary to note that universities must not only possess educational resources but also provide free students' access to them (the availability of computer classes and Internet access).

The efficiency of educational process at the universities vastly depends on the possibility of its arrangement considering students' individual characteristics (their interests, creative skills, level of training, individual tempo, efficiency, peculiarities of individual perception of information etc.) as well as possibility to change educational trajectory considering these individual traits and interests. The realization of this problem within mass education is possible only by using information technologies – Russian researcher V. Usov affirms [6, p. 9-10].

Virtual educational environment performs following functions: informational-educational (educational information is represented in the various forms); communicative (education takes place in dialogue between participants of educational process); auditorial-administrative (complex events with regard to knowledge level, abilities and skills control are conducted as well as administration) [5, p. 14].

In virtual educational environment the teacher's role is considered as the organizer of educational process, student's cognitive and creative activity; educational-pedagogical activity in virtual educational environment along with application of innovation technologies; classes' conduction, Internet-consulting; participating at forums, blogs, web-quests, chats; teaching of creation of personal learning environment etc. Also pedagogue's personality is considered within wide spectrum of functions: as an author and developer of electronic educational course; consultant by providing with professional pedagogical support within educational process; virtual psychologist by creating comfortable conditions for study; projector (projects the forms of educational process organization and kinds of activities, which are the most appropriate to goals and contents of researched course; includes foreseeing the results of own actions, determination of their sequence within educational process, modeling of the strategy and tactics of educational activity, development or choice adequate technology or form of education). Within pedagogical process it's not only student studying but teacher as well because self-education and mutual-education of teacher and student are an attributive feature of innovation study within open model of continuous education [5, p. 15-16].

The flexibility and modularity can be attributed to the advantages of virtual educational environment. Since the student can study at convenient for him place, the whole cycle of study is carried out by means of Internet technologies. The flexibility of virtual educational environment is shown up in the fact that the distance from student's dislocation to the university is not an obstacle for effective educational process; the student can study at the convenient for him time. Also there is a possibility to correct educational process constructing their own didactics: to read (explaining to yourself) the section of the lecture, seminar, check yourself by come back to saved materials, previous

classes etc.; to concentrate on the certain sections, to pay as much time to every section, module and block as needed. Thus the student gets the opportunity to save time by studying quicker; to interact with the teacher individually [5, p. 18].

The learning modularity is an advantage because it is possible to form educational program from independent course-modules, which corresponds with individual or group needs; modules are created considering age, experience, qualification level, qualification requirements.

As modern Kazakh scientists Zh. Abeldina and Zh. Taurbaieva prove, modern information educational environment (the part of virtual educational environment) consists of the following main components:

Automatic learning management system (LMS, Learning management system). Modern learning management systems provide:

Centralized automatic learning management;

Fast and efficient information placing and granting learning content to the students;

Single platform for the solution of main tasks within planning, conduction and management of all educational events in the institution;

Support of modern standards in the sphere of remote learning technologies;

Personalization of learning content and possibility if its multiple appliance;

Wide range of ways of arrangement of interaction between all participants of learning process.

Automatic learning management system "Tamos University Suite" (ACYO "TUS");

Automatic information system Platonus (AIC "Platonus");

Learning management system "Moodle" (LMS "Moodle") [1, p. 28-29].

Thereby the implementation of virtual educational environment into universities' educational environment needs the coordination of efforts of many specialists, in particular developers of learning platforms, coordinators, information supply specialists. Pedagogical specialists can deal with filling content of learning platform, and organizational providing, development and renovation of structural parts of the environment are the tasks of system administrators.

We believe that virtual educational envi-

ronment aims perfection of learning process and providing an open access to learning documents – learning-methodical supply; organizational moments of learning process – learning schedule, group timetable, undergraduate thesis subjects, schedule of passing probations and probation's basis etc.; off-line teachers' consultations, electronic library etc. The full value block ELMC (electronic learning-methodical complex) consists of instructional block, information block (system of information filling of the resource), control block (testing and estimate mechanism), communicative block (interactive teaching system) and managing system uniting all this together. Subject's learning represents integral process that includes lectures, seminars, consultations, laboratory lessons, control undertakings, self-reliant works (search and change of information, address to database, information editions).

The student having an access to university's electronic resource can find interesting for them material for self-learning any time. Essential time saving consists in immediate access to tasks from practical classes and variants of control works. If the student had a question about certain educational subject, he can apply to the teacher by means of personal study, internal mail regime or off-line chat.

The necessity of constant and purposeful forming of students' conscious value attitude to their knowledge, social and professional consequence as to essentially necessary elements of their own development causes the self-dependency development. The organization of self-reliant students' work within virtual educational environment is directed to the creation of new complicated and stable ways of learning behavior. On this basis students form not only a need to study well but also a need of continual development of their knowledge, abilities and skills, to have active life position.

According to researchers H. Bolshakova and A. Rubanik students' self-reliant work within virtual educational environment must include organizational, methodical and regulation components. Herewith the teacher must work out organizational system of students' self-reliant work in advance, taking into consideration its forms, goals, selecting educational information and ways of pedagogical communication, planning their own role in this process. [4]. Organizational component of self-reliant work anticipates the creation of

electronic educational textbooks for students' self-reliant learning activity, which help the student to understand the logics of researching course construction. Thus students' self-reliant work within virtual educational environment is considered as self-education basis and as system of events or pedagogical circumstances, which provide students' self-reliant activity management, which facilitate the formation of professional competence of future specialist.

The implementation of information computer technologies into educational processes at the universities becomes determining factor for education quality increase, which provides the transition to modern, individual-oriented paradigm of education. The questions related with the development and implementation of information technologies into education, oriented onto realization of psychological-pedagogical goals of education and upbringing, forming and development of virtual information educational space, become especially actual within these conditions. Universities' graduates must be trained for competent using of information communicative technologies (ICT) in their further activity, moreover not just to possess the knowledge, abilities and skills of using available technologies but also to be ready for self-reliant mastery of new knowledge and technologies.

Information technologies and virtual information space are powerful means of the influence on all spheres of personality's development. It is worth to point out that negative influence on personality's development is possible under conditions of incorrect application and appliance of information technologies, unguided students' being in virtual space. The organization of learning process at the university must conduce the realization of pedagogical conditions, which provide optimal pedagogical accompaniment of self-learning and self-upbringing of students within the process of their being within virtual educational environment. Hence the implantation of virtual educational environment into universities' educational process provides with the possibility to improve learning system functioning, to lighten the process of access to educational information, to provide the student with the possibility of bilateral connection with the teacher and to optimize educational process in general.

Reviewer

PhD, professor V.I. Berezan

List of used sources

1. Abeldina Zh. K. Information-educational environment as a core of virtual educational space / Zh. K. Abeldina, Zh.R. Taurbaeva. // Strategic trends of educational system's reforming. Pedagogical science № 4. Kazakh agrotechnical university of S. Seifullin (Kazakhstan). – Astana: KAU, 2010. – P.123-125. 2. Vaindorf-Sysoieva V. E. Virtual educational environment: categories, characteristics, schemes, tables, glossary: Tutorial. / M.E. Vaindorf-Sysoieva. – M.:MSEU, 2010. – 102p. 3. Nagaieva I.A. University's virtual educational space as an effective form of organization of pedagogical process. // Inter-universities collection of scientific works "Innovation technologies", Series "Information systems and technologies" / edited by Ph.D, professor V.G. Vyskuba – Edition №5.- M.:NEI HPE "IGUPIT", 2012. – P. 160-165. 4. Noskova T. N. Virtual educational environment: teacher and student [Electronic resource] / Tatyana Nikolaevna Noskova // Tidings of Russian state pedagogical university of A.I. Gertsen. Edition № 142. – 2011. – Access regime to the resource: http://cyberleninka.ru/article/n/virtualnaya-obrazovatel'naya-sreda-prepodavatel-i-student#new_comment. 5. The structure of virtual educational space of the modern university / S.V. Ablamejko, V.M. Halynskii, Yu.V. Pozniak, V.V. Samokhval. // Informatization of education – 2010: Pedagogical aspects of the development of information educational environment: materials of international scientific conference (Minsk, 27-30 Oct. 2010) / edition boead: I.A. Novik (resp.editor) [and others].- Minsk, BSU – 2010. - № 27. – P.14-18. 6. Usov V. A. Possibilities of virtual educational space at the organization of self-development of students at the university : Ph.D dissertation : spec. 13.00.01 / Usov Viktor Nikolaevich – Sochi, 2006. – 127 p.

аспірант Зозуля О.С.

+38 (099) 387 13 26

11.avz.81@gmail.com

FOREIGN EXPERIENCE SPECIALIST TRAINING IN THE SPHERE OF INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL SECURITY: LESSONS FOR UKRAINE

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НАВЧАННЯ ТА ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ-УПРАВЛІНЦІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Zozulya A. S. Foreign experience specialist training in the sphere of information and psychological security: lessons for Ukraine.

The article demonstrates the results of research about the experience of training specialists in the sphere of ensuring information-psychological security in such countries as the United States, Republic of China, Russian Federation.

The author proves that use of foreign experience on development of standards of higher education for preparation

of specialists of information-psychological security will provide an opportunity solve a problem by improvement of the personnel provision of the state mechanism of neutralization information-psychological influence on national security of Ukraine.

In this paper granted proposals for the modernization of paradigm managerial competence of specialists of all levels in the hierarchy of public authorities implementing activities to national security, and officers of the tactical and operational level training of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: information confrontation, protection of the national information space, information security, the paradigm of managerial competence, system-management training specialists in the field of information and psychological security.

Зозуля О.С. Зарубіжний досвід навчання та підготовки фахівців-управлінців у сфері забезпечення інформаційно-психологічної безпеки: уроки для України.

В статті узагальнено та систематизовано зарубіжний досвід підготовки фахівців-управлінців у сфері забезпечення інформаційно-психологічної безпеки та здійснено оцінку можливості його використання в Україні. Обґрунтовується теза, що використання зарубіжного досвіду дозволить модернізувати парадигму управлінської компетентності фахівців низової та вищої ланок в органах державної влади, що опікуються питаннями забезпечення національної безпеки, а також офіцерів Збройних Сил України.

Ключові слова: інформаційне протиборство, захист національного інформаційного простору, забезпечення інформаційної безпеки, парадигма управлінської компетентності, система підготовки фахівців-управлінців у сфері забезпечення інформаційно-психологічної безпеки.

Зозуля А.С. Зарубежный опыт обучения и подготовки специалистов-управленцев в сфере обеспечения информационно-психологической безопасности: уроки для Украины.

В статье обобщен и систематизирован зарубежный опыт подготовки специалистов-управленцев в сфере обеспечения информационно-психологической безопасности и осуществлена оценка возможности его использования для Украины. Обосновывается тезис, о том, что использование зарубежного опыта позволит модернизировать парадигму управленческой компетентности специалистов низового и высшего уровней системы органов государственной власти, занимающихся вопросами обеспечения национальной безопасности, а также офицеров Вооруженных Сил Украины.

Ключевые слова: информационное противоборство, защита национального информационного пространства, обеспечение информационной безопасности, парадигма управленческой компетентности, система подготовки специалистов-управленцев в сфере обеспечения информационно-психологической безопасности.

Постановка проблеми. В Стратегії національної безпеки України зазначено, що пріоритетом політики національної безпеки

є формування та розвиток сектору безпеки і оборони, який має забезпечити адекватне і гнучке реагування на загрози, раціонально використовуючи можливості і ресурси [1].

Ця обставина й визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями професіоналізації сектору безпеки і оборони, підвищення фахового рівня персоналу, ефективну його мотивацію до належного виконання завдань за призначення.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна зробити висновок про те, що проблеми підготовки фахівців-управлінців у сфері національної безпеки досліджувалась у працях вітчизняних науковців, зокрема Ю. В. Ковбасюка, Семенченка, Ю. П. Сурміна [1], Г.П. Ситника, С.П. Завгородньої [2], М.М. Шевченка [3; 4] та ін.

Виділення не вирішених частин розв'язання даної проблеми та постановка цілей статті. Проте системного аналізу проблем підготовки фахівців-управлінців у сфері забезпечення інформаційно-психологічної безпеки в науковій літературі з державного управління автор не зустрічав. Пропонована стаття є продовженням узагальнення та систематизації досвіду підготовки вказаних фахівців, що розглядався нами в попередній публікації [5].

Мета статті полягає у вивченні зарубіжного досвіду щодо підготовки фахівців-управлінців у сфері забезпечення інформаційно-психологічної безпеки та оцінці можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми підготовки фахівців у сфері інформаційно-психологічної безпеки в умовах глобального протиборства є актуальними для багатьох країн світу. Першочерговий інтерес для нас становить досвід підготовки відповідних фахівців у США, КНР та РФ.

В Сполучених Штатах Америки важливою особливістю розвитку системи підготовки фахівців з інформаційної безпеки є гармонійне поєднання зусиль федеральних органів, відомчих та громадських структур.

Підготовка фахівців (як технічного, так і гуманітарного напрямку) проводиться у розгалуженій мережі вищих навчальних

закладів. Провідними серед них є базові вузи Міністерства оборони США, а саме: Військова академія армії США (Вест-Пойнт); Коледж інформаційного менеджменту Університету національної оборони (Форт-Макнейр), який ще називають школою інформаційної війни і стратегії; Центр і школа спеціальних методів війни імені Дж. Ф. Кеннеді (Форт Брегг) та ін. Навчальні підрозділи цих вузів інтегровані з науково-дослідними установами, що забезпечує достатній науковий рівень і сучасну практичну підготовку фахівців з інформаційного протиборства та інформаційної безпеки.

Для підготовки фахівців з інформаційного протиборства при Університеті національної оборони створено факультет інформаційної війни, основним призначенням якого є підготовка спеціалістів з питань планування та ведення інформаційно-психологічних операцій. За даною спеціальністю навчаються представники всіх видів і родів збройних сил США. Зокрема, курс підготовки фахівців у званні не нижче полковника становить 10 місяців. Крім цього, у навчальних закладах Міністерства оборони США, а також в окремих цивільних вищих навчальних закладах запроваджено курси з вивчення питань ведення інформаційної війни та інформаційних бойових дій в умовах застосування противником інформаційної зброї [6].

Обов'язковими вимогами до організації підготовки фахівців є: забезпечення обміну слухачами та досвідом між вищими навчальними закладами і відомствами; залучення до навчального процесу фахівців відповідних федеральних структур; практична спрямованість (об'єктно-орієнтоване навчання) навчання "від зворотного", коли фахівців з інформаційно-психологічної безпеки навчають питанням інформаційної боротьби.

Важливою складовою підготовки фахівців є програми перепідготовки та підвищення кваліфікації для осіб середнього і старшого віку, які отримали базову освіту в минулому. Агентство національної безпеки ще в 1999 році сформувало ряд центрів післядипломної освіти, а в 2000 році додав до них 14 провідних університетів США.

Значна увага, під час навчання фахівців з інформаційно-психологічної

безпеки, приділяється організації навчання з морально-психологічної підготовки. Даний вид підготовки є пріоритетним в збройних силах США. Для проведення морально-психологічної підготовки, інформаційно-пропагандистського впливу створені три служби, які відповідають за стан ідеологічної підготовленості особового складу: служба по зв'язках з громадськістю, служба особового складу і тилу, служба військових капеланів.

Також для забезпечення національних потреб фахівців з інформаційно-психологічної безпеки в США активно використовують імміграційні механізми, за допомогою яких періодично отримують запрошення десятки тисяч фахівців, у тому числі з країн СНД.

Основним координатором з питань інформаційної безпеки, у тому числі підготовки фахівців в цій сфері, є Агентство національної безпеки, яке тісно співпрацює з Міністерством оборони, ЦРУ, ФБР. Важливу роль, як відомого, так і в національному масштабі, відіграє Міністерство оборони, в якому для удосконалення методів навчання створено спеціальний підрозділ – “Управління програм з інформаційної безпеки”.

Велику увагу підготовці фахівців з інформаційно-психологічної безпеки приділяють в КНР. Основну роль у питаннях підготовки відповідних фахівців традиційно відіграють Міністерство державної безпеки і Народно-визвольна армія Китаю (НВАК), на які покладено функцію захисту національного інформаційного простору. Варто зазначити, що у воєнній доктрині КНР пріоритетним напрямом забезпечення воєнної безпеки визначено розвиток здатності держави та її збройних сил до ведення інформаційних війн як асиметричної відповіді на перевага США у військовому потенціалі. Це, в свою чергу, обумовлює наявність відповідних навчальних курсів з інформаційно-психологічної безпеки в багатьох вищих військових навчальних закладах КНР.

Провідними вищими військовими навчальними закладами з питань інформаційної безпеки є: Інститут психологічної війни НВАК (м. Сіань пров. Шаньсі); Командна академія зв'язку (м. Ухань, пров. Хубей); Інформаційно-технічний університет (м. Шеньджоу, пров. Хенань); Університет оборонної науки і

техніки (м. Харбін); Національний оборонний університет науки і техніки (м. Чанша, пров. Хунань) та ін.

Відмінними рисами організації підготовки фахівців з питань інформаційної безпеки є посилені увага до модернізації навчально-лабораторної бази, інтеграції навчальних і наукових підрозділів. У КНР для вирішення проблеми перепідготовки фахівців створена система багаторівневої підготовки та перепідготовки фахівців у залежності від їх віку: I рівень – керівний склад, котрий старший 40 років; II рівень – вік 30-40 років; III рівень – вік до 30 років.

КНР досить активно вивчає досвід підготовки фахівців з інформаційно-психологічної безпеки в провідних країнах світу, направляє велику кількість студентів, аспірантів та молодих вчених вчитися за кордон. Таким чином, керівництво КНР творчо використовує досвід США для забезпечення власної національної безпеки. Одночасно також враховується досвід підготовки відповідних фахівців в сусідніх Росії та Індії.

Зазначимо, що китайська теорія адаптації країни до інформаційного суспільства в контексті завдань забезпечення інформаційної безпеки держави та геополітичних завдань інформаційного протиборства, перебуває під сильним впливом національних традицій військової культури Китаю. Китайські керівники не забувають теорію народної війни і народної армії, що передбачає участь у забезпеченні інформаційної безпеки і проведенні інформаційного протиборства не тільки професійно підготовлених фахівців, а й широкого загалу навченого і організованого населення.

Таким чином, розвиваючи систему підготовки фахівців з інформаційно-психологічної безпеки, а також забезпечуючи професійну підготовку з питань організації інформаційного протиборства значної частини державних службовців, особового складу НВАК і силових міністерств, керівництво КНР розгорнуло широку компанію з ідеологічної підготовки та патріотичного виховання свого населення, адаптуючи його до умов життя в інформаційному світі.

У Росії підготовка фахівців з інформаційної безпеки має більш ніж

50-річну історію, якщо вести відлік часу з початку підготовки криптографів на базі закритого відділення Механіко-математичного факультету МГУ ім. М. В. Ломоносова. Однак, системною така підготовка почала вважатися завдяки розвитку нових інформаційних і телекомунікаційних технологій, коли у 1992 році Державним комітетом з вищої освіти була сформована міжвузівська науково-технічна програма “Методи і технічні засоби забезпечення безпеки інформації”, й коли у 2000 році на підставі рішення колегії Міністерства освіти Росії “Про затвердження державних освітніх стандартів вищої професійної освіти” було затверджено перелік спеціальностей вищої професійної освіти за напрямом “Інформаційна безпека”.

На даний момент в РФ спеціалізовану підготовку у сфері інформаційно-психологічної безпеки забезпечують:

- Військовий інститут інформації та іноземних мов (ВІІМ). Базовою кафедрою тут є кафедра спецпропаганди. У 1980-і роки, коли виявилася нагальна потреба в таких фахівцях, було створено 10-місячні курси з підготовки офіцерів спецпропаганди. Тепер це цілий факультет зарубіжної військової інформації. Крім вивчення іноземних мов на ньому є три спеціалізації: “Організація зарубіжної військової інформації і комунікації”, “Отримання і обробка зарубіжної військової інформації”, “Аналіз зарубіжної військової інформації”;

-Кафедра інформаційного забезпечення зовнішньої політики Факультету глобальної політики МГУ;

-Російський державний гуманітарний університет;

-Кафедра прикладного аналізу міжнародних проблем Московського інституту міжнародних відносин;

-Академія Федеральної служби безпеки (ФСБ) Росії;

-Факультет підготовки фахівців в галузі інформаційної безпеки Московського університету МВС Росії;

-Центр підготовки фахівців з інформаційних воєн, який створено при Міністерстві оборони РФ.

Аналіз практики підготовки спеціалістів з інформаційної безпеки в Росії

засвідчив, що професійна освіта в цій галузі представлена широким спектром навчальних закладів як військових, так і цивільних. Цінним є досвід реалізації навчальних програм підготовки таких фахівців, зокрема перелік, зміст навчальних дисциплін, методик використання науково-дослідної робота студентів, перелік їх знань, умінь та навичок [8, с. 107].

Дослідивши зарубіжний досвід організації підготовки фахівців-управлінців у сфері забезпечення інформаційно-психологічної безпеки можна резюмувати наступне.

По-перше, підготовка фахівців в даній сфері здійснюється в системі вищої та післядипломної освіти, включаючи систему професійної сертифікації.

По-друге, в розглянутих країнах підготовка фахівців з інформаційної безпеки здійснюється за досить широким колом напрямків і спеціальностей. Аналіз змістовної частини навчальних планів вищих навчальних закладів зарубіжних країн дозволяє констатувати, що при підготовці за обраним напрямом навчальні дисципліни мають диференційований зміст за профілями підготовки (спеціалізаціями) і включають взаємопов'язані варіативні та інваріантні частини.

По-третє, значна відмінність у системах підготовки фахівців у сфері інформаційно-психологічної безпеки проявляється у формах навчання. Для Росії характерні традиційні форми – лекції, семінари, лабораторні практикуми. Водночас, в зарубіжних країнах окрім традиційних форм навчання, широко застосовуються й інші форми: самостійна робота в невеликих групах при реалізації конкретних проєктів, пов'язаних з інформаційною безпекою та розробкою дослідних зразків; рольові ігри та ін.

Узагальнюючи зарубіжний досвід підготовки фахівців з інформаційно-психологічної безпеки можна стверджувати, що в таких держава як США, КНР, РФ спостерігається нарощування кількісних показників розвитку системи підготовки відповідних фахівців, що сприяє певним якісним перетворенням, зокрема на рівні прийняття державно-управлінських рішень з

питань забезпечення інформаційної безпеки.

Висновки. Порівняльний аналіз зарубіжних систем підготовки фахівців в сфері інформаційної безпеки дозволив визначити наступні напрямки розвитку вітчизняної системи освіти у сфері інформаційної безпеки.

З метою комплексного вирішення завдань удосконалення кадрового забезпечення державного механізму нейтралізації інформаційно-психологічної впливу на національну безпеку України пропонується:

1) для модернізації парадигми управлінської компетентності фахівців низової ланки в органах державної влади, що опікуються питаннями забезпечення національної безпеки:

включити до стандартів вищої освіти за спеціальністю підготовки «Міжнародна інформація» вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування дисципліни «Основи протидії інформаційно-психологічному впливу»;

включити до стандартів вищої освіти за напрямом підготовки «Інформаційна безпека» вищих навчальних закладів технічного спрямування дисципліни «Комп'ютеризовані засоби протидії інформаційно-психологічному впливу»;

2) для комплектування первинних посад офіцерів тактичного рівня підготовки Збройних Сил України та інших військових формувань – збільшити обсяги державного замовлення на підготовку відповідних фахівців у військових вищих навчальних закладах України;

3) для комплектування офіцерських посад оперативно-тактичного рівня підготовки Збройних Сил України та інших військових формувань – збільшити обсяги державного замовлення на підготовку відповідних фахівців у Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського;

4) для модернізації парадигми управлінської компетентності фахівців галузі знань «Державне управління», котрі обіймають посади в органах державної влади, що опікуються питаннями забезпечення національної безпеки удосконалити магістерські програми підготовки шляхом розширення тематики присвяченої питанням державного управління забезпеченням національної безпеки України в умовах інформаційно-психологічного

протиборства.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачається у розробці перспективної парадигми професійної освіти фахівців-управлінців у сфері забезпечення інформаційно-психологічної безпеки.

Рецензент

д. філос. н., професор В. І. Абрамов

Список використаних джерел

1. Інституційне забезпечення кадрової політики у публічному управлінні: місія, роль та місце Національної академії державного управління при Президентові України: наук. доп. / авт. кол.: Ю.В. Ковбасюк, А.І. Семенченко, Ю.П. Сурмін та ін.; за заг. ред. д-ра держ. упр., проф. Ю.В. Ковбасюка. – К.: НАДУ, 2015. – 160 с.
2. Ситник Г.П. Компетенції державного службовця у контексті основних положень концепції суспільного договору / Г.П. Ситник, С.П. Завгородня // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 16. – С. 106-111.
3. Шевченко М.М. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми підготовки управлінців у сфері національної безпеки України / М.М. Шевченко // Воєнно-історичний вісник. – 2013. – № 4 (10). – С. 106-115.
4. Шевченко М.М. Пріоритетні напрями розвитку науково-освітнього забезпечення державного управління національною безпекою України / М.М. Шевченко // Інституційне забезпечення кадрової політики у державному управлінні: становлення та розвиток: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 29 трав. 2015 р.) / за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, А.І. Семенченка, С.В. Загороднюка]. – К.: НАДУ, 2015. – С. 184-186.
5. Зозуля О.С. Напрями вдосконалення системи підготовки фахівців у сфері забезпечення інформаційно-психологічної безпеки / О.С. Зозуля // Інституційне забезпечення кадрової політики у державному управлінні: становлення та розвиток: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 29 трав. 2015 р.) / за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, А.І. Семенченка, С.В. Загороднюка]. – К.: НАДУ, 2015. – С. 202-203.
6. Николаев С.В. Интегративный подход к подготовке специалистов в области информационного противоборства [Электронный ресурс] / С. В. Николаев // Материалы XII Всероссийской научно-методической конференции “Телематика-2005” (С.-Петербург 6-9 июня 2005 г.) – Режим доступа: <http://tm.ifmo.ru/tm2005/db/doc/thesis.php> (12.09.2015). – Загл. с экрана.
8. Анурьева М.С. Сравнительный анализ подготовки специалистов в области информационной безопасности в России и за рубежом : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Анурьева Мария Сергеевна. – Тамбов, 2015. – 320 с.

References

1. Instytutsiyne zabezpechennya kadrovoyi polityky u publichnomu upravlinni: misiya, rol' ta mistse Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny: nauk. dop. / avt. kol.: Y.V. Kovbasyuk, A.I. Semenchenko, Y.P. Surmin ta in.; za zah. red. d-ra derzh. upr., prof. Y.V. Kovbasyuka. – K.: NADU,

2015. – 160 s. 2. Sytnyk G.P. Kompetentsiyi derzhavnoho sluzhbovtsya u konteksti osnovnykh polozhen' kontseptsiyi suspil'noho dohovoru / H.P. Sytnyk, S.P. Zavorodnya // Investytsiyi: praktyka ta dosvid. – 2015. – № 16. – S. 106-111. 3. Shevchenko M.M. Kompetentnisnyy pidkhd yak osnova novoyi paradyhmy pidhotovky upravlyntsiy u sferi natsional'noyi bezpeky Ukrayiny / M.M. Shevchenko // Voyenno-istorychnyy visnyk. – 2013. – № 4 (10). – S. 106-115. 4. Shevchenko M.M. Priorytetni napryamy rozvytku naukovo-osvitn'oho zabezpechennya derzhavnoho upravlinnya natsional'noyu bezpekoyu Ukrayiny / M.M. Shevchenko // Instytutsine zabezpechennya kadrovoyi polityky u derzhavnomu upravlinni: stanovlennya ta rozvytok: materialy shchorich. Vseukr. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastyu (Kyiv, 29 trav. 2015 r.) / za zah. red. Y.V. Kovbasyuka, A.I. Semenchenka, S.V. Zavorodnyuka]. – K.: NADU, 2015. – S. 184-186. 5. Zozulya O.S. Napryamy vdoskonalennya systemy pidhotovky fakhivtsiv u sferi zabezpechennya informatsiyno-psykholohichnoyi bezpeky / O.S. Zozulya // Instytutsine zabezpechennya kadrovoyi polityky u derzhavnomu upravlinni: stanovlennya ta rozvytok: materialy shchorich. Vseukr. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastyu (Kyiv, 29 trav. 2015 r.) / za zah. red. Y.V. Kovbasyuka, A.I. Semenchenka, S.V. Zavorodnyuka]. – K.: NADU, 2015. – S. 202-203. 6. Nikolayev S.V. Integrativnyy podkhd k podgotovke spetsialistov v oblasti informatsionnogo protivoborstva [Elektronnyy resurs] / S. V. Nikolayev // Materialy XII Vserossiyskoy nauchno-metodicheskoy konferentsii "Telematika-2005" (S.-Peterburg 6-9 iyunya 2005 g.) – Rezhim dostupa: <http://tm.ifmo.ru/tm2005/db/doc/thesis.php> (12.09.2015). – Zagl. s ekrana. 7. Anur'yeva M.S. Sravnitel'nyy analiz podgotovki spetsialistov v oblasti informatsionnoy bezopasnosti v Rossii i za rubezhom : dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.08 / Anur'yeva Mariya Sergeevna. – Tambov, 2015. – 320 s.

к.пед.н. Мандражи О.А.
+380962951023
oksanamandraji23@list.ru
Хлипенко Т.В.
+380990960633
tanya.khlipenko@mail.ru

FROM INTEREST TO OLYMPIAD TASKS

OD ZAINTERESOWANIA DO OLIMPIAD ZADAN'

ВІД ЗАЦІКАВЛЕНОСТІ ДО ОЛІМПІАДНИХ ЗАДАЧ

Mandrazhy O.A., Khlypenko T.V. From Interest to Olympiad Tasks.

The article is dedicated to the revelation of significance of imparting of students' desire and love for investigations, which facilitate the implementation of one of the most important aim of modern education – the provision of

lifelong learning, in classroom activities and during classes in Minor Academy of Sciences. By investigating Pascal's Triangle it has been shown the importance of conducting research activity by students for their independent acquisition of knowledge and skills, which will be useful in future as a need for constant self-improvement.

Keywords: lifelong learning, students' research activity, Minor Academy of Sciences, Pascal's triangle.

Мандражи О.А., Хлипенко Т.В. Від зацікавленості до олімпіадних задач.

У статті розкривається важливість прищеплювання учням як на шкільних заняттях так і під час занять у Малій академії наук України прагнення і любові до досліджень, які здатні сприяти реалізації однієї з найважливіших цілей сучасної освіти – забезпечення навчання протягом життя. На прикладі дослідження за трикутником Паскаля демонструється корисність ведення учнями дослідницької діяльності для самостійного, у значній мірі, оволодіння новими знаннями, уміннями, що обов'язково, і на це ми дуже сподіваємось і розраховуємо, стануть у пригоді в майбутньому у вигляді потреби постійного самовдосконалення.

Ключові слова: навчання протягом життя, дослідницька діяльність учнів, Мала академія наук України, трикутник Паскаля.

Мандражи О.А., Хлипенко Т.В. От любознательности к олимпиадным задачам.

В статье акцентируется внимание на необходимости прививать ученикам, как на школьных занятиях, так и на занятиях Малой академии наук Украины, стремления и заинтересованности в исследованиях, которые могут способствовать реализации одной из самых важных целей современного образования – гарантирование обучения на протяжении жизни. На примере исследования треугольника Паскаля демонстрируется польза ведения учениками исследовательской деятельности для самостоятельного, в значительной степени, овладения новыми знаниями, умениями, которые обязательно, на что мы очень надеемся, пригодятся в будущем в виде потребности постоянного самосовершенствования.

Ключевые слова: обучение на протяжении жизни, исследовательская деятельность учеников, Малая академия наук Украины, треугольник Паскаля.

На сьогодні в Україні є актуальною тема переходу середньої освіти на нову систему, а саме – 12-річну. Серед основних причин, що зумовлюють означений перехід, зазначаються дотримання світових стандартів та перевантаження навчальних програм. Розуміння того, що за таких темпів збільшення наукової і не тільки інформації, з перевантаженням людство буде стикатися постійно, підштовхує освітян шукати вихід не тільки у збільшенні років навчання (адже цей процес має певні рамки), а й у пошуках нових підходів, методів, навіть поглядів на навчання, карколомних ідей.

Упродовж останніх десятиліть світові та українські науково-педагогічні джерела, шкільна практика вбачають однією з найважливіших цілей сучасної освіти – забезпечення навчання протягом життя. Так у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року серед основних стратегічних напрямів розвитку освіти прописано “забезпечення доступності та безперервності освіти протягом усього життя” [1]. Означене забезпечення може втілювати в життя, окрім освітніх інституцій, чисельних авторських методик, інноваційних технологій, що націлені на навчання й самоосвіту, – залучення учнів до досліджень. Дослідження не тільки розкривають у школярів любов до роздумів, сумнівів, міркування, осмисленості, поваги до думки, а й створюють на уроці особливу атмосферу, неповторний світ, культуру – усе те, що може стати міцною основою для потреби в дітей у постійному самовдосконаленні, прагненні пізнавати нове, самостійно отримувати знання. Важливу роль у застосуванні дослідницьких методів навчання відіграють не тільки спеціальним чином організовані уроки, а, у значній мірі, і діяльність Малої академії наук України. Участь школярів у її роботі сприяє розвитку в учнів наукового способу мислення, привчає до спостережливості, уважності, вчить робити висновки й узагальнення, обґрунтовувати власні думки.

Отже, мета даної статті – привідкрити завісу ходу дослідження учасниці гуртка “З поглибленого вивчення математики” при Малій академії наук України Хлипенко Тетяни присвяченого трикутнику Паскаля. Обумовимо, що у різних країнах даний трикутник називають по-різному: *meru-prastaara*, трикутник Хайяма, трикутник Яна Хуея.

Іноді, зацікавленість якоюсь ідеєю, задачею або просто зачарованість самим звучанням математичних термінів може стати поштовхом учневі розпочати дослідницьку діяльність. Тетяна, навчаючись у восьмому класі, випадково дізналась про існування трикутника Паскаля, розв’язуючи наступну задачу Міжнародного математичного конкурсу «Кенгуру» 2001 року, а саме: яке число має замінити X у поданій нижче таблиці?

				1				
			1		1			
		1		2		1		
		1	3		3		1	
	1		4			4		1
1		5		10		10		5
								1

А: 4   Б: 5   В: 6   Г: 7   Д: 8

Помітивши красу простого і в той же час манливого розташування чисел та деякі закономірності, школярці захотілося більше дізнатися про такий незвичайний трикутник. З’явилося багато питань: кому належить ідея запису чисел саме таким чином, чим це викликано, як можна застосовувати описані числа, що створюють трикутник. Саме на цьому етапі зацікавленості дуже важливу роль відіграють небайдужі і професійні вчителі, що можуть вчасно підтримати і допомогти дитині у її перших кроках на шляху власного дослідження. Висловлюємо щирі подяки учителю математики Нововодолазької гімназії Нововодолазької районної ради Харківської області, кваліфікаційна категорія «спеціаліст вищої категорії», педагогічне звання «вчитель-методист», що надихнула свою ученицю на подальшу роботу.

Починаючи дослідження, учні найчастіше не планують прийти до якихось певних результатів, їх приваблює сам процес пізнання, відкриття чогось для себе нового, незвіданого. Тетяна почала з літопису трикутника, визначившись із принципом його побудови, познайомилась із біномами (інша назва двочленів), біноміальними коефіцієнтами, з формулою, яка дає змогу визначати їхні значення, дізналась про чисельні цікаві властивості трикутника і доволі неочікувані його застосування. Копітка робота принесла результат. Тетяно, беручи участь в різноманітних математичних конкурсах, турнірах та олімпіадах, почала зустрічати задачі, в яких знання закономірностей побудови трикутника значно спрощувало їхній розв’язок, або, навіть, давало змогу сформулювати узагальнюючий висновок.

Так, будучи вже десятикласницею і розв’язуючи задачу XV Всеукраїнського міжнародного турніру юних математиків ім. М. Й. Ядренка, учениця змогла отримати розв’язок завдяки тому, що побачила не

тільки закономірність значень невизначених коефіцієнтів, а і скористалась тим, що вони виявилися елементами трикутника Паскаля, отже, Тетяна з легкістю змогла визначити коефіцієнти за формулою комбінаторних сполучень.

Задача 13 (XV Всеукраїнський міжнародний турнір юних математиків ім. М. Й. Ядренка).

Нехай k – задане натуральне число. Знайдіть такі дійсні числа $A_0(k)$, $A_1(k)$, ..., $A_k(k)$, щоб для всіх дійсних значень x справджувалась рівність:

$$\frac{k!}{x(x+1) \cdot \dots \cdot (x+k)} = \frac{A_0(k)}{x} + \frac{A_1(k)}{(x+1)} + \dots + \frac{A_k(k)}{(x+k)}$$

Розв’язання.

Дослідимо значення невідомих чисел $A_0(k)$, $A_1(k)$, ..., $A_k(k)$ для декількох початкових значень k , скориставшись методом невизначених коефіцієнтів.

При $k = 1$

$$\frac{1!}{x(x+1)} = \frac{A_0}{x} + \frac{A_1}{(x+1)}$$

$1 = A_0(x+1) + A_1x;$
 $1 = A_0x + A_0 + A_1x;$
 $1 = (A_0 + A_1)x + A_0;$
 $A_0 = 1;$
 $A_0 + A_1 = 0;$
 $A_1 = -1$

При $k = 2$

$$\frac{2!}{x(x+1)(x+2)} = \frac{A_0}{x} + \frac{A_1}{(x+1)} + \frac{A_2}{(x+2)}$$

$2 = A_0(x+1)(x+2) + A_1x(x+2) + A_2x(x+1);$
 $2 = (A_0 + A_1 + A_2)x^2 + (3A_0 + 2A_1 + A_2)x + 2A_0;$
 $A_0 + A_1 + A_2 = 0;$
 $3A_0 + 2A_1 + A_2 = 0;$
 $2A_0 = 2;$
 $A_0 = 1;$
 $A_1 = -2;$
 $A_2 = 1.$

При $k = 3$

$$\frac{3!}{x(x+1)(x+2)(x+3)} = \frac{A_0}{x} + \frac{A_1}{(x+1)} + \frac{A_2}{(x+2)} + \frac{A_3}{(x+3)}$$

$A_0 = 1;$
 $A_1 = -3;$
 $A_2 = 3;$
 $A_3 = -1.$

При $k = 4$

$A_0 = 1;$
 $A_1 = -4;$
 $A_2 = 6;$
 $A_3 = -4;$
 $A_4 = 1.$

Розташуємо отримані коефіцієнти у вигляді трикутника Паскаля

		1	-1			
		1	-2	1		
		1	-3	3	-1	
		1	-4	6	-4	1
	1	-5	10	-10	5	-1
1	-6	15	-20	15	-6	1

Найкраще розкриває переваги досліджуваного трикутника задача XVII Всеукраїнського міжнародного турніру юних математиків ім. М. Й. Ядренка на обчислення сум біноміальних коефіцієнтів.

Завдання 4. «Алгебраїчні суми»

Обчислити знакозмінні суми біноміальних коефіцієнтів:

- а) $C_{2013}^0 - C_{2012}^1 + C_{2011}^2 - C_{2010}^3 + \dots - C_{1008}^{1005} + C_{1007}^{1006};$
- б) $C_{2014}^0 - C_{2013}^1 + C_{2012}^2 - C_{2011}^3 + \dots + C_{1008}^{1006} - C_{1007}^{1007};$
- в) $\tilde{N}_{2015}^0 - \tilde{N}_{2014}^1 + \tilde{N}_{2013}^2 - \tilde{N}_{2012}^3 + \dots + \tilde{N}_{1009}^{1006} - \tilde{N}_{1008}^{1007}.$

Розв’язання.

Спочатку проведемо дослідження знакозмінних сум з використанням трикутника Паскаля:

				1	1								
			1	2	1								
		1	3	3	1								
		1	4	6	4	1							
		1	5	10	10	5	1						
		1	6	15	20	15	6	1					
		1	7	21	35	35	21	7	1				
	1	8	28	56	70	56	28	8	1				
	1	9	36	84	126	126	84	36	9	1			
	1	10	45	120	210	252	210	120	45	10	1		
	1	11	55	165	330	462	462	330	165	55	11	1	
	1	12	66	220	495	792	924	792	495	220	66	12	1

$\tilde{N}_2^0 - \tilde{N}_1^1 = 1 - 1 = 0;$
 $\tilde{N}_3^0 - \tilde{N}_2^1 = 1 - 2 = -1;$
 $\tilde{N}_4^0 - \tilde{N}_3^1 + \tilde{N}_2^2 = 1 - 3 + 1 = -1;$
 $\tilde{N}_5^0 - \tilde{N}_4^1 + \tilde{N}_3^2 = 1 - 4 + 3 = 0;$
 $\tilde{N}_6^0 - \tilde{N}_5^1 + \tilde{N}_4^2 - \tilde{N}_3^3 = 1 - 5 + 6 - 1 = 1;$
 $\tilde{N}_7^0 - \tilde{N}_6^1 + \tilde{N}_5^2 - \tilde{N}_4^3 = 1 - 6 + 10 - 4 = 1;$
 $\tilde{N}_8^0 - \tilde{N}_7^1 + \tilde{N}_6^2 - \tilde{N}_5^3 + \tilde{N}_4^4 = 1 - 7 + 15 - 10 + 1 = 0.$

Продовжимо дослідження, виконуючи обчислення над елементами трикутника вздовж висхідних ліній.

$n = 9 \quad 1 - 8 + 21 - 20 + 5 = -1;$
 $n = 10 \quad 1 - 9 + 28 - 35 + 15 - 1 = -1;$
 $n = 11 \quad 1 - 10 + 36 - 56 + 35 - 6 = 0;$
 $n = 12 \quad 1 - 11 + 45 - 84 + 70 - 21 + 1 = 1.$

Результати обчислення значень знакозмінних сум запишемо у наступну

узагальнюючу таблицю:

n	Значення суми	n	Значення суми	n	Значення суми
2	0	8	0	14	0
3	-1	9	-1	15	-1
4	-1	10	-1	16	-1
5	0	11	0	17	0
6	1	12	1	18	1
7	1	13	1	19	1

Отже, якщо номер рядка початкового елемента суми при діленні на 6 дає остачу 2 або 5, то значення суми буде дорівнювати нулю.

Якщо номер рядка початкового елемента суми при діленні на 6 дає остачу 3 або 4, то значення суми буде дорівнювати -1.

Якщо номер рядка початкового елемента суми при діленні на 6 дає остачу 0 або 1, то значення суми буде дорівнювати 1.

Позначивши шукану суму за S , маємо:
якщо $n \bmod 6 = 2$, або $n \bmod 6 = 5$, то $S = 0$;
якщо $n \bmod 6 = 3$, або $n \bmod 6 = 4$, то $S = -1$;

якщо $n \bmod 6 = 0$, або $n \bmod 6 = 1$, то $S = 1$.

Визначимо остачу від ділення на 6 номерів рядків початкових елементів суми.

2013 mod 6 = 3 і $S = -1$;

2014 mod 6 = 4 і $S = -1$

2015 mod 6 = 5 і $S = 0$.

Таким чином, маємо відповіді:

$$a) C_{2013}^0 - C_{2012}^1 + C_{2011}^2 - C_{2010}^3 + \dots - C_{1008}^{1005} + C_{1007}^{1006} = -1;$$

$$b) C_{2014}^0 - C_{2013}^1 + C_{2012}^2 - C_{2011}^3 + \dots + C_{1008}^{1006} - C_{1007}^{1007} = -1;$$

$$в) N_{2015}^0 - N_{2014}^1 + N_{2013}^2 - N_{2012}^3 + \dots + N_{1009}^{1006} - N_{1008}^{1007} = 0.$$

Отримавши зв'язок між номером рядка першого елемента суми та її значенням, можна тепер самостійно складати подібні завдання.

$$\text{Наприклад, значення суми } C_{2551}^0 - C_{2550}^1 + C_{2549}^2 - C_{2548}^3 + \dots + C_{2624}^{2624} - C_{2625}^{2625} = 1;$$

5251 mod 6 = 1 тому $S = 1$. Номер рядка останнього елемента суми визначаємо як $(5251 + 1) : 2 = 2626$. Якщо б номер рядка першого елемента суми був парним, його необхідно було би тільки поділити на 2.

$$C_{3248}^0 - C_{3247}^1 + C_{3246}^2 - C_{3245}^3 + \dots + C_{1623}^{1623} - C_{1624}^{1624} = 0; \quad (3248 \bmod 6 = 2).$$

Наведені вище задачі за своєю суттю є дослідницькими, а тому при їхньому розв'язанні учні мають чудову можливість застосовувати не тільки знання, але і навички дослідницької діяльності.

Зацікавленість трикутником Паскаля, що вразив ученицю своєю красою, гармонією, загадками і застосуваннями, поки не привела до відкриття чогось нового, але і уміння розв'язувати дослідницькі задачі – це теж

не так вже і замало. Робота з гуртківцями МАН демонструє, що відкриття “таємниць” – цікава і водночас наполеглива праця, яка залишає в учнях любов до навчання, бажання дізнаватись і пізнавати більше, із задоволенням витратити на це свій час. Сподіваємось, що ця потреба постійного пошуку і прагнення до самовдосконалення, залишаться з ними на все життя.

Рецензент

д.п.н., професор Т.С.Овчиннікова

Список використаних джерел

Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10>

References

Natsionalnii stratehii rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10>

Смирнова Н.С.

+380982825377

natasha_smirnova@ukr.net

INNOVATIVE APPROACHES TO FORMING PRACTICE-ORIENTED TRAINING PROFESSIONALS-MANAGERS OF NATIONAL SECURITY IN UKRAINE

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ФАХІВЦІВ-УПРАВЛІНЦІВ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Smyrnova N.S. Innovative approaches to forming practice-oriented training professionals-managers of national security in Ukraine.

The article summarized and systematized experience in implementing practice-based learning management experts in national security at the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Substantiates the thesis that in order to meet the challenges of improving staffing of public administration national security Ukraine should use foreign experience in curriculum development in preparation for the Masters of Public Administration – MPA (Master of Public Administration) and doctors PhD. The paper provided suggestions for implementation in the curriculum case studies on the topic of certification threats to Ukraine's national interests in the demographic field. This will upgrade the paradigm of managerial competence

of specialists of higher and secondary units in government agencies that deal with matters of national security.

Keywords: practice-oriented education, national security, passport threats to national interests, the paradigm of managerial competence, system-management training specialists in the field of national security.

Смирнова Н.С. Інноваційні підходи до формування практико-орієнтованого навчання фахівців-управлінців у сфері національної безпеки в Україні.

В статті узагальнено та систематизовано досвід впровадження практико-орієнтованого навчання фахівців-управлінців у сфері національної безпеки в Національній академії державного управління при Президентові України. В роботі надано пропозиції щодо впровадження до змісту навчальних програм підготовки магістрів державного управління кейс-стаді з проблематики забезпечення демографічної безпеки. Це дозволить модернізувати парадигму управлінської компетентності фахівців вищої та середньої ланок в органах державної влади, що опікуються питаннями забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: практико-орієнтоване навчання, забезпечення національної безпеки, паспорт загроз національним інтересам, парадигма управлінської компетентності, система підготовки фахівців-управлінців у сфері національної безпеки.

Смирнова Н.С. Инновационные подходы к формированию практико-ориентированного обучения специалистов-управленцев сферы национальной безопасности в Украине.

В статье обобщен и систематизирован опыт внедрения практико-ориентированного обучения специалистов-управленцев сферы национальной безопасности в Национальной академии государственного управления при Президенте Украины. В работе даны предложения по внедрению в содержание учебных программ подготовки магистров государственного управления кейс-стади по проблематике обеспечения демографической безопасности. Это позволит модернизировать парадигму управленческой компетентности специалистов высшего и среднего звена в органах государственной власти, занимающихся вопросами обеспечения национальной безопасности.

Ключевые слова: практико-ориентированное обучение, обеспечение национальной безопасности, паспорт угроз национальным интересам, парадигма управленческой компетентности, система подготовки специалистов-управленцев в сфере национальной безопасности.

Постановка проблеми. В Стратегії національної безпеки України зазначено, що основними напрямками державної політики національної безпеки України є створення ефективного сектору безпеки і оборони, реформування системи державного управління [1].

Ця обставина й визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями професіоналізації сектору безпеки і оборони, а також реформування інституту державної служби, формування висококваліфікованого, патріотичного, політично нейтрального корпусу державних службовців, реформування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів державної служби. Тобто, вирішення численних проблем забезпечення національної безпеки України безпосередньо пов'язані з розвитком системи освіти, й зокрема, професійної практико-орієнтованої підготовки державних службовців в Національній академії державного управління при Президентові України. Тому питання професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації державних службовців, отримання ними нових знань і вдосконалення наявних навичок на основі компетентнісного підходу набувають особливої актуальності.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна зробити висновок про те, що проблеми професійної практико-орієнтованої підготовки державних службовців в Національній академії державного управління при Президентові України досліджувалась у працях вітчизняних науковців, зокрема Ю. В. Ковбасюка, Семенченка, Ю. П. Сурміна [2], Г.П. Ситника [3], М.М. Шевченка [4; 5] та ін. В роботах вказаних авторів проведено аналіз теоретичних і прикладних аспектів професійної практико-орієнтованої підготовки магістрів державного управління у сфері національної безпеки, наведено окремі практичні рекомендації щодо підвищення ефективності їхньої підготовки.

Виділення невирішених частин розв'язання даної проблеми та постановка цілей статті. Проте системного аналізу проблем підготовки фахівців-управлінців у сфері забезпечення демографічної безпеки в науковій літературі з державного управління авторка не зустрічала.

Саме тому метою статті є вивчення досвіду впровадження практико-орієнтованого навчання фахівців-управлінців у сфері національної безпеки в Національній академії державного управління при Президентові України та розробці пропозицій щодо

модернізації парадигми управлінської компетентності фахівців-управлінців у сфері забезпечення демографічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Національній академії державного управління при Президентові України останніми роками при формуванні освітніх програм підготовки державних службовців застосовується компетентнісний підхід, при цьому ефективність навчання поза сумнівом стала вища.

У сучасний період в Україні у рамках реалізації «Стратегії – 2020» і впровадження нової моделі державної служби проводиться вивчення процесів відбору, освіти, мотивації, ефективності діяльності державних службовців. Існує нагальна необхідність підвищення професійної компетентності державних службовців, що передбачає внесення суттєвих коригувань до системи їх професійної освіти. Ставиться питання про переорієнтацію з традиційного підходу до освіти державних службовців, орієнтованої передусім на здобуття теоретичних знань у відповідних галузях, на компетентнісний підхід. Останній передбачає, в першу чергу, розвиток в управлінців професійних компетенцій, необхідних для їх професійної діяльності.

Зміна пріоритетів в процесі відбору кадрів для державних органів, орієнтація навчального процесу на потреби державних органів, виступають основними чинниками розвитку сучасної системи професійної підготовки державних службовців в Україні. В Національній академії державного управління при Президентові України розробляються профілі компетенцій державних службовців вищої управлінської ланки, середньої управлінської ланки центральних і місцевих виконавчих органів. І відповідно до цього профілю компетенцій розробляються навчальні програми. Сьогодні в Академії удосконалюються навчальні програми на основі досвіду розробки навчальних програм, визнаних у світі освітніх установ по підготовці магістрів для державного управління, – МРА (Master of Public Administration) і докторів PhD.

Важливим моментом для забезпечення якості підготовки державних службовців є те, щоб освітній процес здійснювався на основі випереджального розвитку компетентності

самих викладачів і тренерів, котрі забезпечують цей процес. Це також вимагає зміни підготовки і перепідготовки професорсько-викладацького складу Академії, впровадження нових форм і методів навчання, які активно використовуються в кращій світовій практиці бізнес-освіти.

Таким чином, реформування системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації державних службовців вимагає використання в Академії новітніх досягнень науки про управління і організацію навчального процесу, застосування найбільш прийнятних і виправданих ефективних інноваційних форм і методів навчання, сучасних технологій навчання: проблемних семінарів, ділових ігор, круглих столів, мозкових штурмів, кейс-стаді, проектної діяльності, дискусій, тренінгів.

Розглянемо практику впровадження «інноваційного» практико-орієнтованого навчання на прикладі проведення занять з дисциплін, що викладаються кафедрою глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою Національної академії державного управління при Президентові України.

Варто зазначити, що кафедрою впроваджено в навчальний процес кейс-стаді:

1. «Геополітичне майбутнє України» – дисципліна С.008.4.2 «Стратегічний аналіз та прогнозування в інтересах національної безпеки» для спеціальності – 8.15010008 «Публічне адміністрування».

2. «Розробка тез Стратегії національної безпеки» – дисципліна С.008.4.1. «Концептуальні засади розробки та реалізації політики національної безпеки» для спеціальності – 8.15010008 «Публічне адміністрування».

3. «Типологія та класифікація надзвичайних ситуацій», «Моделювання управлінських рішень в умовах надзвичайних ситуацій», «Інформаційна підтримка прийняття командних рішень» – дисципліна С.008.4.5 «Кризовий менеджмент при ліквідації надзвичайних ситуацій» для спеціальності – 8.15010008 «Публічне адміністрування».

4. «Державне управління у сфері національної безпеки на основі комплексних показників стратегічних ризиків»; «Розробка пропозицій до плану сталого розвитку Української держави в умовах глобальних

викликів» – дисципліна С.004.3.2 «Стратегічний аналіз та прогнозування в системі стратегічного управління у сфері національної безпеки» – для спеціальності 8.15010004 «Державне управління у сфері національної безпеки».

5. «Ієрархізація чинників, що визначають ступінь політичного ризику країни»; «Розробка «профілю» політичного конфлікту та стратегій державного реагування на загрози внутрішньополітичній безпеці»; «Розробка «профілю» політичного конфлікту та стратегій державного реагування на загрози зовнішньополітичній безпеці»; «Розробка «профілю» воєнно-політичного конфлікту та стратегій державного реагування на загрози воєнній безпеці» – дисципліна С.004.2.4 «Державне реагування на загрози політичній безпеці» для спеціальності 8.15010004 «Державне управління у сфері національної безпеки».

6. «Актуальні проблеми стратегічного планування забезпечення національної безпеки України та шляхи їх вирішення» – дисципліна С.001.6.5 «Стратегічне планування забезпечення національної безпеки» для спеціальності – 8.15010001 «Державне управління».

7. «Типологія та класифікація надзвичайних ситуацій» – дисципліна С.001.6.4 «Кризовий менеджмент в умовах надзвичайних ситуацій» для спеціальності – 8.15010001 «Державне управління».

Поточний аналіз сучасного наповнення навчальних планів показує, що проблематика демографічної безпеки не включена до розгляду у нормативну та варіативну частини більшості спеціальностей галузі знань «Державне управління». Це є підставою для подальшого удосконалення змісту навчальних дисциплін підготовки магістрів державного управління за спеціальностями «Державне управління», «Управління суспільним розвитком», «Державне управління у сфері національної безпеки», «Публічне управління», «Державне управління у сфері охорони здоров'я».

Вітчизняна дослідниця Н.О. Рингач зазначає, що важливою функцією державного управління у сфері суспільного здоров'я (подібно до функції державного управління в цілому) є ідентифікація та оцінка наявних і потенційних ризиків для здоров'я населення,

а також розробка обґрунтованої стратегії з мінімізації їх дії, консолідація сил усіх зацікавлених сторін з реалізації такої стратегії для максимально ефективного впливу на формування достатнього для розвитку об'єктів безпеки рівня національної безпеки на основі: постійного моніторингу впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються у сфері охорони здоров'я та інших сферах; прогнозування, виявлення та оцінки можливих загроз національній безпеці, їх причині наслідків прояву; розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень з метою захисту національних інтересів України; запобігання та усунення впливу загроз і дестабілізуючих чинників на національні інтереси; регулярної оцінки результативності дій щодо забезпечення національної безпеки, визначення витрат на вказані цілі та їх ефективності [6, с. 15].

За умов демографічної кризи в Україні існує нагальна необхідність в поточному спостереженні, контролі, оцінюванні та аналізу тенденцій розвитку загроз національним інтересам України в демографічній сфері. В свою чергу, це обумовлює потребу розробки паспорту загроз демографічній безпеці, створення та запровадження постійного моніторингу цих загроз, а також результатів процесу регулювання соціально-демографічних процесів.

З метою подальшого удосконалення підготовки магістрів державного управління за спеціальностями «Державне управління», «Управління суспільним розвитком», «Державне управління у сфері національної безпеки», «Публічне управління», «Державне управління у сфері охорони здоров'я» пропонуємо до змісту навчальних дисциплін включити спеціальну тему з проблем забезпечення демографічної безпеки, а саме кейс-стаді «Паспортизація загроз демографічній безпеці».

Зауважимо, що паспорт (матриця) загрози – це документ, який передбачає ідентифікацію (оцінку) подій, явищ, процесів, інших чинників, що створюють небезпеку реалізації життєво важливим національним інтересам України, характеристику їх можливого розвитку (масштаб, тенденції розвитку, можливі наслідки для національної безпеки), а також визначення основних

організаційно-правових та інших механізмів щодо діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки по реагуванню на загрози (моніторинг, запобігання, превентивні дії, локалізація тощо) [7].

Структура паспорту загроз демографічній безпеці матиме такий вигляд:

I. Загальна характеристика загрози демографічній безпеці.

1.1. Структура загрози: вказуються складові загрози, які утворюють своєрідне «дерево загрози».

1.2. Об'єкти загрози: об'єкти загрози визначаються відповідно їх спрямованості проти реалізації життєво важливих національних інтересів у демографічній сфері.

1.3. Джерела загроз демографічній безпеці: джерелами загроз визначаються явища, процеси, події та інші чинники, а також суб'єкти які створюють небезпеку для демографічної безпеки.

II. Характеристика можливого розвитку загрози демографічній безпеці.

2.1. Вказуються тривалість (коротко-, середньо-, довгостроковість) загрози та просторовий розмах зовнішніх та внутрішніх чинників, що в змозі перешкоджати реалізації національних інтересів та їх наслідків, імовірність виникнення загрози, імовірність загрози, комбінації варіантів застосування даної загрози спільно з іншими загрозами та ймовірність цих варіантів.

2.2. Тенденції розвитку загрози: Надається коротка довідка про систему показників (індикаторів) вимірювання загрози, систему порогових значень для загрози, перелік методів, за якими здійснюється оцінка рівня загрози, список експертів, що брали участь в оцінці стану і тенденцій розвитку загроз, джерела інформації про загрозу; вказується оцінка рівня загрози та динаміка розвитку загрози.

2.3. Можливі наслідки загрози: вказується короткий прогноз наслідків для реалізації загрози демографічній безпеці.

III. Діяльність суб'єктів забезпечення демографічної безпеки по реагуванню на загрози.

3.1. Суб'єкти забезпечення демографічної безпеки.

3.2. Ресурсне забезпечення:

вказуються особливості організації ресурсного забезпечення (фінансового, матеріально-технічного, інформаційного тощо) діяльності суб'єктів забезпечення демографічної безпеки по реагуванню на загрози.

3.3. Способи і методи реагування на загрози: визначається алгоритм дій суб'єктів забезпечення демографічної безпеки.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

1. Узагальнення та систематизація досвіду впровадження практико-орієнтованого навчання фахівців-управлінців у сфері національної безпеки в Національній академії державного управління при Президентові України дозволяє зробити висновок про позитивні результати удосконалення системи підготовки фахівців-управлінців. Проте, з метою вирішення нагальних завдань удосконалення кадрового забезпечення державного управління національною безпекою України в подальшому необхідно використовувати зарубіжний досвід розробки навчальних програм по підготовці магістрів для державного управління – MPA (Master of Public Administration) і докторів PhD.

2. Уведення спеціальних тем з проблем забезпечення демографічної безпеки до змісту навчальних програм підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістрів за спеціальностями «Державне управління», «Управління суспільним розвитком», «Державне управління у сфері національної безпеки» та «Публічне адміністрування» дозволить сформулювати необхідні компетентності для вирішення державно-управлінських проблем у сфері забезпечення демографічної безпеки України, пов'язаних із міграційними процесами глобалізованого світу, демографічною кризою в Україні, а також з іншими викликами XXI століття.

3. Навчальними завданнями кейс-стаді «Паспортизація загроз демографічній безпеці» є: по-перше, адаптація організаційно-управлінської, інформаційно-аналітичної, проектної, адміністративної компетентностей магістрантів до провідних трендів глобалізованого світу та глобальних трансформацій простору безпеки; по-друге, паспортизація загроз демографічній безпеці сприятиме формуванню більш обґрунтованих управлінських рішень та підвищенню

ефективності державного управління у сфері національної безпеки загалом.

Перспективні напрями подальших досліджень вбачаються у розробці перспективної парадигми професійної освіти фахівців-управлінців у сфері національної безпеки.

Рецензент

д. філос. н., професор В. І. Абрамов

Список використаних джерел

1. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 № 287/2015 : [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> 2. Інституційне забезпечення кадрової політики у публічному управлінні: місія, роль та місце Національної академії державного управління при Президентові України: наук. доп. / авт. кол.: Ю.В. Ковбасюк, А.І. Семенченко, Ю.П. Сурмін та ін.; за заг. ред. д-ра держ. упр., проф. Ю.В. Ковбасюка. – К.: НАДУ, 2015. – 160 с. 3. Ситник Г.П. Компетенції державного службовця у контексті основних положень концепції суспільного договору / Г.П. Ситник, С.П. Загородня // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 16. – С. 106-111. 4. Шевченко М.М. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми підготовки управлінців у сфері національної безпеки України / М.М. Шевченко // Воєнно-історичний вісник. – 2013. – № 4 (10). – С. 106-115. 5. Шевченко М.М. Пріоритетні напрями розвитку науково-освітнього забезпечення державного управління національною безпекою України / М.М. Шевченко // Інституційне забезпечення кадрової політики у державному управлінні: становлення та розвиток: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 29 трав. 2015 р.) / за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, А.І. Семенченка, С.В. Загороднюка]. – К.: НАДУ, 2015. – С. 184-186. 6. Рингач Н. О. Мінімізація демографічних загроз як необхідний компонент політики забезпечення національної безпеки України / Н.О. Рингач // Ефективність державного управління : Зб. наук. праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2008. – Вип. 14/15. – С. 140-145. 7. Сьтнік Г.П. Паспорт угроз національної безпеки / Г.П. Сьтнік // Государственное управление в сфере национальной безопасности : словарь-справочник / состав. : Г.П. Сьтнік, В.И. Абрамов, В.Ф. Смолянок и др.; под общ. редакцией Г.П. Сьтніка. – К.: НАДУ, 2012. – С. 270-272.

References

1. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsional'noi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiiu natsional'noi bezpeky Ukrainy» vid 26.05.2015 № 287/2015 : [Elektronnyj resurs] / Ofitsijne internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy.

– Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> 2. Kovbasiuk, Yu.V. Semenchenko, A.I. Surmin Yu.P. and others (2015) Instytutsiyne zabezpechennia kadrovoi polityky u publichnomu upravlinni: misiia, rol' ta mistse Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy [Institutional support of the personnel policy in public administration: mission, role and place of the National Academy of public administration under the President of Ukraine], research report, NADU, Kyiv, Ukraine. 3. Sytnyk G.P. Kompetentsiyi derzhavnoho sluzhbovtstva u konteksti osnovnykh polozhen' kontseptsiyi suspil'noho dohovoru / H.P. Sytnyk, S.P. Zavorodnya // Investytsiyi: praktyka ta dosvid. – 2015. – № 16. – S. 106-111. 4. Shevchenko M.M. Kompetentnisnyy pidkhid yak osnova novoyi paradyhmy pidgotovky upravlintsiv u sferi natsional'noyi bezpeky Ukrainy / M.M. Shevchenko // Voyenno-istorychnyy visnyk. – 2013. – № 4 (10). – S. 106-115. 5. Shevchenko M.M. Priorytetni napryamy rozvytku naukovo-osvitn'oho zabezpechennia derzhavnoho upravlinnya natsional'noyu bezpekoyu Ukrainy / M.M. Shevchenko // Instytutsiyne zabezpechennia kadrovoi polityky u derzhavnomu upravlinni: stanovlennya ta rozvytok: materialy shchorich. Vseukr. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastyu (Kyiv, 29 trav. 2015 r.) / za zah. red. Y.V. Kovbasyuka, A.I. Semenchenka, S.V. Zavorodnyuka]. – K.: NADU, 2015. – S. 184-186. 6. Ryngach N. O. Minimizaciya demografichny'x zagroz yak neobxidny'j komponent polity'ky' zabezpechennya nacional'noyi bezpeky' Ukrainy' / N.O. Ryngach // Efektyvnist' derzhavnogo upravlinnya : Zb. nauk. prac' L'vivs'kogo regional'nogo instytutu derzhavnogo upravlinnya Nacional'noyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy'. – L'viv : LRIDU NADU, 2008. – Vy'p. 14/15. – S. 140-145. 7. Sytnik G.P. Pasport ugroz nacional'noj bezopasnosti / G.P. Sytnik // Gosudarstvennoe upravlenie v sfere nacional'noj bezopasnosti : slovar'-spravochnik / sostav. : G.P. Sytnik, V.I. Abramov, V.F. Smolyanyuk i dr.; pod obshch. redakciej G.P. Sytnika. – K.: NADU, 2012. – S. 270-272.

Шевченко М.М.
+38 095 806 12 17
dozent1970@gmail.com

EXPERIENCE OF INTRODUCTION AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL PROGRAMS OF MASTERS OF PUBLIC ADMINISTRATION PREPARATION IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY ON THE BASIS OF COMPETENCY BUILDING APPROACH

ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

НА ОСНОВІ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

Shevchenko M. M. Experience of introduction and prospects of development of the educational programs of masters of public administration preparation in the field of national security on the basis of competency building approach.

In the article the author summarized and systematized the experience of introduction of the educational programs of masters of sciences in public administration preparation in the field of national security on the basis of competency building approach. The work presents argumentation of the need to create fundamentally new competency – identification of criteria, mechanisms and degree of intensity of social violence use in the systems of social relations within the context of management of national security of Ukraine. The work provided suggestions concerning implementation of special topics to the contents of educational programs of masters of sciences in public administration preparation, by means of which such competency will be shaped, namely: the praxeological aspects of the problems of national security maintenance under conditions of evolutionary changes of social violence instruments, correlation of ends and means of activity in the field of national security maintenance, formation and functioning of the system of national security under conditions of transition to the social order of the open access.

Key words: national security, competency building approach, educational programs of masters of sciences in public administration preparation, professional competency, speciality «Public administration in the field of national security».

Шевченко М.М. Досвід упровадження та перспективи розвитку навчальних програм підготовки магістрів державного управління у сфері національної безпеки на основі компетентнісного підходу.

У статті вивчено досвід упровадження навчальних програм підготовки магістрів державного управління у сфері національної безпеки на основі компетентнісного підходу. В роботі надано пропозиції щодо імплементації спеціальних тем до змісту навчальних програм підготовки магістрів державного управління, які формуватимуть принципово нову компетентність – вміння визначати критерії, механізми і міру інтенсивності застосування соціального насильства в системах суспільних відносин в контексті забезпечення національної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека, компетентнісний підхід, навчальні програми підготовки магістрів державного управління, професійні компетенції, спеціальність «Державне управління у сфері національної безпеки».

Шевченко Н. Н. Опыт внедрения и перспективы развития учебных программ подготовки магистров государственного управления в сфере национальной безопасности на основе компетентностного подхода.

В статье изучен опыт внедрения учебных программ подготовки магистров государственного управления в сфере национальной безопасности на основе

компетентностного подхода. В работе наданы предложения относительно имплементации специальных тем к содержанию учебных программ подготовки магистров государственного управления, которые будут формировать принципиально новую компетентность – умение определять критерии, механизмы и меру интенсивности применения социального насилия в системах общественных отношений в контексте обеспечения национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность, компетентностный подход, учебные программы подготовки магистров государственного управления, профессиональные компетенции, специальность «Государственное управление в сфере национальной безопасности».

Постановка проблеми в загальному вигляді. Трансформації простору безпеки, глобалізаційні та інші процеси в суспільстві різнобічно впливають на систему вищої професійної освіти і змушують постійно аналізувати її зміст, завдання, політику і дії держави в цьому напрямі. Побудова системи високоінтелектуального адміністративного ресурсу держави є ключовим елементом системи національної безпеки, і увага до його якості повинна бути постійно підвищеною.

Ця обставина й визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями пошуку оптимальної моделі підготовки фахівців-управлінців у сфері національної безпеки. Це, в свою чергу, обумовлює необхідність постійної уваги й аналізу варіантів вищої освіти як ключового чинника забезпечення національної безпеки та інноваційного розвитку держави. Необхідність підвищення якості освіти також пов'язана і з динамічними процесами державотворення, і з вирішенням проблеми ефективного управління суспільними процесами.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна зробити висновок про те, що проблеми підвищення якості освіти фахівців-управлінців у сфері національної безпеки досліджувалась у працях вітчизняних науковців, зокрема Г.П. Ситника, В.І. Абрамова, Д.Я. Кучми [1]. Стосовно підходів до вирішення цих проблем можна навести й наші роботи [2; 3]. В роботах вказаних авторів проведено аналіз теоретичних і прикладних аспектів науково-освітнього забезпечення державного управління у сфері

національної безпеки України, наведено окремі практичні рекомендації, які при були втіленні в системі підготовки магістрів за спеціальністю «Державне управління у сфері національної безпеки». Однак, на сьогодні залишаються недостатньо вивченими актуальні проблеми підготовки магістрів за вказаною спеціальністю з урахуванням сучасних вимог щодо необхідності створення нової системи забезпечення національної безпеки України [4].

Саме тому мета цієї статті полягає в узагальненні та систематизації досвіду розробки та впровадження навчальних програм підготовки магістрів за спеціальністю «Державне управління у сфері національної безпеки» на основі компетентнісного підходу, а також у визначенні перспектив їх подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. У 2008 р. в Україні було відкрито нову спеціальність «Державне управління у сфері національної безпеки» з освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки «магістр». У цьому ж році Національна академія державного управління при Президентові України отримала право на підготовку відповідних фахівців, а кафедра національної безпеки була визначена як випускаюча з цієї спеціальності за всіма формами навчання. При цьому в межах спеціальності було запроваджено спеціалізації: «Державні механізми забезпечення економічної безпеки», «Державні механізми забезпечення політичної безпеки» та «Стратегічне планування у сфері національної безпеки».

У 2010 р. було здійснено перший випуск магістрів державного управління за спеціальністю «Державне управління у сфері національної безпеки».

Впродовж 2013-2014 років кафедрою національної безпеки із активним залученням центральних органів виконавчої влади здійснено заходи, спрямовані на переорієнтування змісту навчальних програм спеціалізацій для слухачів Національної академії, які навчаються за спеціальністю «Державне управління у сфері національної безпеки» на основі функціонального, особистісного і компетентнісного підходів, а саме: 1) сформовано узагальнений перелік компетенцій посад державних службовців в органах

державної влади та відомствах, що опікуються питаннями забезпечення національної безпеки; 2) здійснено класифікацію компетенцій посад державних службовців в органах державної влади та відомствах, що опікуються питаннями забезпечення національної безпеки України у співвіднесенні з критеріями Національної рамки класифікацій та визначено рівень сформованості.

До групи професійних компетенцій включено такі компетенції:

Організаційно-управлінські компетенції: бути здатним до аналізу, планування та організації державного управління у сфері національної безпеки; володіти технологіями управління персоналом і кадрового аудиту; вміти знаходити та приймати організаційні управлінські рішення щодо виконання завдань політики національної безпеки; бути здатним здійснювати управлінські функції в умовах надзвичайних ситуацій; бути здатним здійснювати управлінські функції в умовах кризових ситуацій; вміти здійснювати планування заходів органу державної влади щодо забезпечення національної безпеки згідно чинного законодавства, зокрема заходів, спрямованих на виконання основних завдань, передбачених Стратегією національної безпеки, Воєнною доктриною України та Доктриною інформаційної безпеки України; володіти вміннями та бути готовим формувати команди для вирішення завдань забезпечення національної безпеки; бути здатним розробляти організаційну структуру, адекватну цілям і завданням, визначених Стратегією національної безпеки України, зовнішнім і внутрішнім умовам діяльності та, відповідно, здійснювати розподіл функцій, повноважень і відповідальності між виконавцями.

Адміністративні компетенції: володіти навиками використання сучасних інструментів розробки та реалізації державної політики національної безпеки; вміти готувати управлінські рішення щодо виконання завдань державної політики національної безпеки, з урахуванням правової та нормативної бази; розуміти зміст та спрямованість основних тенденцій розвитку процесів, які мають місце у сучасному світі, зокрема, процесів глобалізації, й, на цій основі, визначати основні виклики та загрози міжнародній безпеці, їх вплив

на національну безпеку; розуміти зміст та спрямованість основних тенденцій розвитку соціально-економічних та політичних процесів, які мають місце у сучасному суспільстві, й, на цій основі, визначати основні виклики та загрози національній безпеці; володіти сучасними методами діагностики, аналізу і розв'язання проблем розробки та реалізації державної політики національної безпеки; володіти сучасними методами державного реагування на виклики та загрози національним інтересам; вміти розробляти системи стратегічного, поточного та оперативного контролю; володіти сучасними методами управління національною безпекою у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави, готувати пропозиції щодо їх оптимізації.

Інформаційно-аналітичні компетенції: бути здатним здійснювати верифікацію та структурування інформації щодо змісту, структури, спрямованості, пріоритетності, тенденцій розвитку та впливу викликів і загроз національним інтересам, яка отримується з різних джерел; бути здатним проводити комплексний аналіз загроз національній безпеці при плануванні та здійсненні інноваційних проектів; бути здатним проводити комплексний аналіз стану та перспектив розвитку зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних зв'язків та їх вплив на міжнародну та національну безпеку; здійснювати критичну оцінку інформації щодо процесу та наслідків реалізації політики національної безпеки і конструктивно, на основі застосування методів аналізу та синтезу, готувати пропозиції щодо прийняття керівництвом необхідних державно-управлінських рішень; вміти використовувати паспорти загроз національній безпеці для вирішення професійних задач; вміти використовувати інформаційні технології для вирішення різноманітних дослідницьких та адміністративних задач.

Експертно-консультативні компетенції: бути здатним творчо використовувати основні наукові положення науки державного управління, загальної теорії національної безпеки, а також наукові методи гуманітарних, соціальних та економічних наук при виконанні експертно-аналітичних робіт, обумовлених цілями та завданнями забезпечення національної безпеки; володіти сучасними

методами експертних досліджень в професійній діяльності; бути здатним здійснювати соціальну експертизу нормативних правових актів з метою виявлення потенційних загроз національній безпеці; бути здатним здійснювати експертну оцінку чинників ризику, здатних створювати соціально-економічну, зовнішньополітичну та внутрішньополітичну ситуації критичного характеру.

Проектні компетенції: вміти систематизувати та узагальнювати інформацію, готувати пропозиції щодо удосконалення державного управління у сфері національної безпеки; висувати інноваційні ідеї з питань удосконалення державного управління національною безпекою і нестандартні підходи до реалізації вказаних ідей; бути здатним до кооперації зусиль управлінців, експертів та аналітиків при розробці та реалізації міждисциплінарних проектів, спрямованих на підвищення ефективності та результативності діяльності органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства щодо забезпечення національної безпеки, а також до творчої роботи в суміжних галузях, стан справ у яких здійснює безпосередній вплив на реалізацію національних інтересів; бути здатним застосовувати знання методів і теорій гуманітарних, соціальних та економічних наук при здійсненні експертних та наукових досліджень.

Науково-дослідні компетенції: володіти методами і спеціальними засобами для аналітичної роботи і наукових досліджень проблем державного управління у сфері національної безпеки; володіти методикою аналізу державної політики національної безпеки, підходами науки державного управління та загальної теорії національної безпеки для обґрунтування (уточнення) функцій та основних завдань щодо діяльності держави в системі забезпечення національної безпеки; вміти готувати за результатами наукових досліджень звіти, статті, доповіді.

Науково-педагогічні компетенції: бути здатним до виконання педагогічної роботи в середніх спеціальних та вищих навчальних закладах на посаді викладача (асистента) під керівництвом провідного викладача і професора (доцента) по дисциплінам напряму підготовки; вміти розробляти методичні

матеріали, що використовуються студентами в навчальному процесі; володіти методами та інструментальними засобами, які сприяють інтенсифікації пізнавальної діяльності у сфері державного управління національною безпекою.

Це дозволило суттєво оновити спеціалізації спеціальності «Державне управління у сфері національної безпеки».

Поточний аналіз сучасної практики державного реагування на загрози національним інтересам України дозволяє зробити висновок про нагальну необхідність формування принципово нової професійної компетентності фахівців-управлінців у сфері національної безпеки – вміння визначати критерії, механізми і міру інтенсивності застосування соціального насильства в системах суспільних відносин в контексті забезпечення національної безпеки України.

Водночас, поточний аналіз сучасного наповнення навчальних планів показує, що проблематика оцінювання ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам не включена до розгляду у варіативній частині спеціальності «Державне управління у сфері національної безпеки». Це є підставою для подальшого удосконалення змісту навчальних дисциплін підготовки магістрів державного управління за спеціалізаціями «Державна політика та механізми забезпечення політичної безпеки», «Державна політика та механізми забезпечення економічної безпеки», «Стратегічне управління у сфері національної безпеки».

Враховуючи зазначене, пропонуємо до змісту навчальних програм підготовки магістрів державного управління у сфері національної безпеки включити спеціальні теми, а саме: праксеологічні аспекти проблем забезпечення національної безпеки в умовах еволюційних змін інструментарію соціального насильства, співвідношення мети й засобів діяльності у сфері забезпечення національної безпеки, формування та функціонування системи національної безпеки в умовах переходу до соціального порядку відкритого доступу. Це, на нашу думку, певною мірою сприятиме формуванню у магістрантів вміння визначати критерії, механізми і міру інтенсивності

застосування соціального насильства в системах суспільних відносин в контексті забезпечення національної безпеки України.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

1. Впродовж 2013-2014 років кафедрою національної безпеки із активним залученням центральних органів виконавчої влади здійснено заходи, спрямовані на переорієнтування змісту навчальних програм спеціалізацій для слухачів Національної академії, які навчаються за спеціальністю «Державне управління у сфері національної безпеки» на основі функціонального, особистісного і компетентнісного підходів, а саме: сформовано узагальнений перелік компетенцій посад державних службовців в органах державної влади та відомствах, що опікуються питаннями забезпечення національної безпеки; здійснено класифікацію компетенцій посад державних службовців в органах державної влади та відомствах, що опікуються питаннями забезпечення національної безпеки України у співвіднесенні з критеріями Національної рамки класифікацій та визначено рівень сформованості.

2. З метою підвищення ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам необхідно провести комплекс заходів, й зокрема у сфері освіти, які будуть спрямовані на формування принципово нової професійної компетентності фахівців-управлінців у сфері національної безпеки, а саме вміння визначати критерії, механізми і міру інтенсивності застосування соціального насильства в системах суспільних відносин в контексті забезпечення національної безпеки України.

Перспективні напрями подальших досліджень вбачаються у розробці навчально-методичного забезпечення формування вказаної компетентності.

Рецензент
д. філос. н., професор В. І. Абрамов

Список використаних джерел

1. Концептуальні основи запровадження спеціальності 8.150103 «Державне управління у сфері національної безпеки» для професійної діяльності у сфері публічного управління : навч.-метод. посіб. / авт. кол. : Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, Д. Я. Кучма, А. В. Дацюк. – К. : НАДУ, 2010. – 40 с. 2. Шевченко М.М.

Компетентнісний підхід як основа нової парадигми підготовки управлінців у сфері національної безпеки України / М.М. Шевченко // Воєнно-історичний вісник. – 2013. – № 4 (10). – С. 106-115. 3. Шевченко М.М. Пріоритетні напрями розвитку науково-освітнього забезпечення державного управління національною безпекою України / М.М. Шевченко // Інституціне забезпечення кадрової політики у державному управлінні: становлення та розвиток: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 29 трав. 2015 р.) / за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, А.І. Семенченка, С.В. Загороднюка]. – К.: НАДУ, 2015. – С. 184-186. 4. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 № 287/2015 : [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>

References

1. Kontseptual'ni osnovy zaprovadzhennia spetsial'nosti 8.150103 «Derzhavne upravlinnia u sferi natsional'noi bezpeky» dlia profesijnoi diial'nosti u sferi publicznego upravlinnia : navch.-metod. posib. / avt. kol. : Н. Р. Sytnyk, V. I. Abramov, D. Ya. Kuchma, A. V. Datsiuk. – К. : NADU, 2010. – 40 s. 2. Shevchenko M.M. Kompetentnisnyy pidkhd yak osnova novoyi paradyhmy pidhotovky upravlintsiv u sferi natsional'noyi bezpeky Ukrayiny / M.M. Shevchenko // Voyenno-istorychnyy visnyk. – 2013. – № 4 (10). – S. 106-115. 3. Shevchenko M.M. Priorytetni napryamy rozvytku naukovo-osvitn'oho zabezpechennya derzhavnogo upravlinnya natsional'noy bezpekoyu Ukrayiny / M.M. Shevchenko // Instytutysine zabezpechennya kadrovoyi polityky u derzhavnomu upravlinni: stanovlenya ta rozvytok: materialy shchorich. Vseukr. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastyu (Kyiv, 29 trav. 2015 r.) / za zah. red. Y.V. Kovbasyuka, A.I. Semenchenka, S.V. Zahorodnyuka]. – К.: NADU, 2015. – S. 184-186. 4. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsional'noi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiiu natsional'noi bezpeky Ukrainy» vid 26.05.2015 № 287/2015 : [Elektronnyj resurs] / Ofitsijne internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>

к.е.н., доцент Штерма Т.В.

+380505588032

sht.tatjana@gmail.com

к.е.н., доцент Штогринець Н.В.

+380958000868

nataliia.shtogrynets@gmail.com

PROBLEMS AND PROSPECTS OF ECONOMIC EDUCATION IN UKRAINE

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Shterma T.V. Shtogrynets N.V. Problems and prospects of economic education in Ukraine.

Economic education at the present stage of development of Ukraine defined task transition to democracy and the rule of law, market economy, the need to bring it to the global trends of economic and social development. Development of education takes place in the context of the overall transformation of various aspects of social life in close connection with the restructuring in other areas, while speaking to them as a source of necessary human resources. The system of economic education is an important factor of economic socialization of people and means of improving the quality of human capital. It raises the idea of everyday economic life on a scientific level, forms the economic culture, can make informed decisions, develop practical abilities and skills.

In modern terms the problem of the updated model of economic education that will meet the world of education systems to reflect the progressive trends of the new century and at the same time maintained, developed national traditions.

Formation of economic knowledge is realized through a combination of cognitive, theoretical and practical components of the training. And the cognitive components of the system create not only financial, technological, technical, economic and legal knowledge, but also determine the internal culture of young people, forming its readiness to deliberate harmonization of relations “man - society - nature - economy.” To study the theoretical components owned outlook and ability to think creatively, which form the basis of economically effective and socially responsible while making research skills, practical skills.

Keywords: economic socialization model of economic education, professional specialization, economic thinking.

Штерма Т.В., Штогринець Н.В. Проблеми та перспективи економічної освіти в Україні.

Якісна економічна освіта розглядається сьогодні як один із найважливіших стратегічних ресурсів, без якого розвиток економіки в принципі неможливий, як один із індикаторів високого рівня життя, інструмент соціальної злагоди й економічного зростання. Підвищений інтерес суспільства до економічних знань ставить питання про посилення економічної освіти і підвищення рівня економічних знань. В роботі визначено необхідність культу економічних знань, ідеології нових моральних цінностей, нового алгоритму навчального процесу.

Ключові слова: економічна соціалізація, модель економічної освіти, професійна спеціалізація, економічне мислення.

Штерма Т.В., Штогринець Н.В. Проблемы и перспективы экономического образования в Украине.

Качественное экономическое образование рассматривается сегодня как один из важнейших стратегических ресурсов, без которого развитие экономики в принципе невозможно, как один из индикаторов высокого уровня, инструмент социального согласия и экономического роста. Повышенный интерес общества к экономическим знаниям ставит вопрос об усилении экономического образования и повышения уровня экономических знаний. В работе определена необходимость культура экономических знаний, идеологии

новых моральных ценностей, нового алгоритма учебного процесса.

Ключевые слова: экономическая социализация, модель экономического образования, профессиональная специализация, экономическое мышление.

Постановка проблеми, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Економічна освіта на сучасному етапі розвитку України визначається завданнями переходу до демократичної і правової держави, ринкової економіки, необхідності наближення її до світових тенденцій економічного і суспільного розвитку. Розвиток освіти відбувається в контексті загального процесу трансформації різних сторін суспільного життя, у тісному взаємозв'язку з перебудовою в інших сферах, одночасно виступаючи для них джерелом забезпечення необхідним кадровим ресурсом.

Концепція розвитку економічної освіти є методологічною базою освітянської діяльності в умовах соціально орієнтованої економіки і формування знань суспільства та визначає шляхи розв'язання нагальних проблем у сфері економічної освіти через розуміння її мети, завдань, змісту і технологій.

Головними компонентами економічної освіти є її зміст і організаційно-освітні технології забезпечення. Вони мають свої особливості у різних складових економічної освіти: професійно-економічної та загальноосвітньої.

Система економічної освіти є важливим фактором економічної соціалізації людей, засобом розвитку та підвищення якості людського капіталу. Вона піднімає буденні уявлення про економічне життя на науковий рівень, формує економічну культуру, дозволяє приймати обґрунтовані рішення, розвиває практичні уміння та навички.

В сучасних умовах актуалізується проблема створення моделі економічної освіти, яка відповідала б розвитку світових освітніх систем, відображала би прогресивні тенденції нового століття і одночасно зберігала, розвивала національні традиції.

Проведений аналіз наукових напрацювань засвідчує відсутність фундаментальних системних досліджень економічної освіти, які охоплюють початкову,

середню та вищу її ланки. Однак слід підкреслити, що суттєвий внесок у дослідження проблеми економічної освіти зробили такі вітчизняні економісти як Г.Башнянин, В.Базилевич, З.Ватаманюк, Є.Воробйов, А.Гальчинський, В.Геєць, А.Гриценко, І.Малий, Ю.Ніколенко, С.Панчишин, Г.Стеблій, В.Тарасевич, І.Тивончук, А.Чухно та ін.

Перш за все, слід підкреслити, що статус інституту освіти з економічної точки зору визначається результатами його діяльності з формування людського капіталу, представленого, перш за все, у вигляді професійних знань і практичного досвіду. «При цьому освітня складова має як безпосередній, так і опосередкований вплив на всі суб'єкти господарювання та є найважливішим компонентом, що забезпечує зростання економіки країни» [1, с.107].

Головною парадигмою економічної освіти є розуміння того, що розвиток економічної сфери суспільства значною мірою зумовлений характером життєдіяльності людини, її світоглядом, соціально відповідальною поведінкою. Професійна підготовка сучасних економістів передбачає розуміння ними закономірностей формування та розвитку відтворювальних процесів на макро- та мікрорівнях, у взаємозв'язку з розвитком політичних, культурних та інших суспільних процесів.

Економічна освіта охоплює чотири блоки дисциплін, які формують сучасний світогляд і зумовлюють потребу в постійному оновленні соціально-економічних знань, умінь, навичок: загальноосвітній, фундаментальний, інноваційно-практичний і блок дисциплін спеціальної підготовки. Дисципліни, що входять в названі блоки, забезпечують комплексне багатоаспектне вивчення закономірностей економічної сфери суспільства.

Формування економічних знань реалізується через поєднання пізнавальних, теоретичних і практичних компонентів навчання. Причому пізнавальні компоненти створюють не тільки систему фінансових, технологічних, технічних, економічних і правових знань, а й визначають внутрішню культуру молоді, формують її готовність до свідомої гармонізації стосунків «Людина — суспільство - природа — економіка». До

теоретичних компонентів навчання належить світогляд і вміння творчо мислити, які створюють підґрунтя економічно доцільних і водночас соціально відповідальних рішень, дослідницьких навичок; практичних умінь.

Практичні компоненти економічно освіченої людини становлять мотивації та вміння постійно підвищувати компетентність і практично використовувати нові знання для вдосконалення та розвитку технічного, технологічного, фінансового, соціально-економічного, правового та іншого забезпечення організаційно-економічних і управлінських процесів; розвивати особистісний і колективний потенціал економічної діяльності на засадах соціального партнерства і соціальної відповідальності.

Сьогодні спеціальність «економіст» має досить велику популярність серед абітурієнтів як нашої країни, так і всього світу. Це підтверджують дані, які опубліковані держкомстатом України та дані американського рекрутингового сайту Career Cast. Частка фахівців, які отримали вищу економічну освіту в Україні, в 2013 році склала 17,4%, в 2014 році 28,7%. Це майже третя частина всіх випускників [2, 3].

На початку поточного року журнал Forbes опублікував список десяти кращих професій попереднього року. При складанні списку враховувалися наступні фактори: річний дохід, умови роботи, затребуваність професії роботодавцями, рівень стресів. Перше місце в списку займає фахівець, що займається оцінкою ризиків, розрахунком імовірності проблем і пошуком їх найкращих рішень.

Діяльність цього фахівця пов'язана із страховим і фінансовим менеджментом. Річний дохід його становить до 85 тис. доларів. Також в даний список увійшли професії бухгалтера і статиста. З цього випливає, що на думку авторитетного журналу Forbes, економічна освіта залишається однією з найбільш затребуваних і престижних [6].

Що до України, то престижність економічної освіти не зменшується, але обмежена можливість працевлаштування кадрів, що пов'язана, з однієї сторони, з кризовою ситуацією в економіці, а з іншого боку, з недостатнім рівнем її якості. [9, с.4].

Можна виділити деякі особливості,

притаманні українській системі економічної освіти, які демонструють її проблемні “зони”.

1. Вузька професійна спеціалізація. Наприклад, часто фахівці, які працюють на фондовому ринку, мають дуже поверхневе уявлення про економіку виробництва або логістику.

2. Теорія бухгалтерського обліку відокремлена від базових основ економічної освіти. Проте більшість практикуючих економістів вважають знання основ бухгалтерії необхідним як, наприклад, знання азбуки для читання.

3. Аналіз закономірностей бізнесу та прогнозування його розвитку в більшості випадків спирається на математичні та статистичні методи, які вимагають від фахівців відповідних знань.

4. Економічна освіта досить часто вибирається в якості не базової, а другої вищої освіти.

5. Важливе місце у сучасній економічній освіті належить знанням іноземних мов, оскільки значну роль у сучасній економіці грають світові економічні взаємозв'язки [7, с.12].

Україні на етапі трансформування власної господарської системи конче потрібен культ економічних знань, ідеологія нових моральних цінностей, новий алгоритм навчального процесу. Досягнення світової економічної думки в різних обсягах повинні стати надбанням усіх верств населення. Тільки таким чином можна позбавитися догм і стереотипів минулого. Сучасне економічне мислення дасть перевагу нашій країні в опануванні нових методів господарювання, нових методів управління та нових методів контролю. Це стане підставою для впровадження в Україні інноваційної моделі розвитку, без якої неможливо набути необхідного прискорення, щоб перетворитися на регіонального лідера Східної Європи. Базові економічні знання українські громадяни повинні отримувати вже у середній школі. Для цього слід збільшити кількість годин на їх засвоєння [5, с.28].

У світі існує багато моделей економічного розвитку, застосування яких дозволяє країні отримати перевагу на певному історичному етапі. Але жодна модель економічного розвитку не є універсальною.

Вона враховує багато чинників, серед яких: політичний устрій, рівень розвитку економіки, географічне розташування, ставлення до права, соціальна структура та соціальна захищеність населення, його ментальність, культура і психологія. Розробка будь-якої власної економічної моделі та впровадження її у життя передбачає значні витрати. Причому не завжди можна отримати результат, на який розраховує суспільство [6, с.14].

Висновки й перспективи подальших розвідок. Україна не має права продовжувати марнувати час. Із багатьох світових економічних моделей, впроваджених у життя в різних країнах, потрібно створити таку інтегровану конструкцію, яка була б інноваційною і одночасно відповідала природі української нації. Причому кожен громадянин України повинен узяти участь у формуванні такої моделі. Використання творчої енергії народу, якщо на те буде воля влади, дасть нам змогу за короткий проміжок часу наблизитися до провідних європейських країн без надмірних і не виправданих витрат.

Рецензент

д. е. н., професор Левків Г.Я.

Список використаних джерел

1. Панова М.С. Образовательная составляющая экономической системы общества / М.С. Панова // Человек и образование, 2007. - № 3-4. - С.107-109.
 2. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2012/13 навчального року [Електронний ресурс] : Статистичний бюлетень - К. : Державний комітет статистики України, 2013. // Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/postlugi/vnz_2013.zip
 3. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року [Електронний ресурс] : Статистичний бюлетень - К. : Державний комітет статистики України, 2014. // Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/kat_u/2014/bl_vnz_11.zip
 4. Витоки економічної освіти [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.uchsib.ru/articles/70>
 5. Герасимова Е. М. Економічні знання у дискурсі становлення глобалізованого світу: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук / Е. М. Герасимова. – К., 2009. – 36 с.
 6. Городняк І. В. Соціально-економічні знання як чинник адаптації населення до ринкових умов : автореф. дис... канд. соціол. наук / І. В. Городняк. – Х., 2006. – 20 с.
 7. Радченко Я. Ю. Знання як стратегічний ресурс сталого економічного розвитку : автореф. дис... канд. екон. наук / Я. Ю. Радченко. – Х., 2004. – 16 с.
 8. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер ; переклад з нім. О. Погорілого. – К. : Основи, 1994. – 51 с.
 9. Пахомов Ю. М. Основні завдання формування

посткризової моделі розвитку економіки України / Ю. М. Пахомов // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 1–2. – С. 4.

References

1. Panova M.S. (2007), "The educational component of the economic system of the society", *Chelovek y obrazovanye*, № 3-4, p.p. 107-109.
 2. The main indicators of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of the 2012/13 academic year, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/postlugi/vnz_2013.zip
 3. Basic indicators of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of the 2013/14 academic year, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/kat_u/2014/bl_vnz_11.zip
 4. The origins of economic education, available at: www.uchsib.ru/articles/70
 5. Gerasimova E. M. (2009). *Ekonomichni znannya u dyskursi stanovlennya hlobalizovanoho svitu: sotsial'no-filosofs'kyy analiz* [Knowledge in economic discourse becoming globalized world: social-philosophical analysis]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
 6. Horodnyak I.V. (2006). *Sotsialno-ekonomichni znannya yak chynnyk adaptatsiyi naselelnya do rynkovykh umov* [Socio-economic knowledge as a factor of population adaptation to market conditions]. Extended abstract of candidate's thesis. KH. [in Ukrainian].
 7. Radchenko Y.J. (2004). *Znannya yak stratehichnyy resurs staloho ekonomichnoho rozvytku* [Knowledge as a strategic resource for sustainable economic development]. Extended abstract of candidate's thesis. KH. [in Ukrainian].
 8. Weber M. (1994), *Protestants'ka etyka i dukh kapitalizmu* [The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism], Fundamentals, Kyiv, Ukraine.
 9. Pakhomov J.N. (2010), "Main task of forming a post-crisis model of economic development of Ukraine", *Ekonomichnyy chasopys* –XXI, № 1-2, p.p. 4.

FILOZOFIA I PSYCHOLOGIA EDUKACJI

к.психол.н., доцент Базика Є.Л.
+380503947623
evgenija_bazyka@ukr.net

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF SELF-ORGANIZATION IN DISTANT FORM OF EDUCATION

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА САМООРГАНІЗАЦІЇ ПРИ ДИСТАНЦІЙНІЙ ФОРМІ ОСВІТИ

Bazyka E.L. Psychological problems of self-organization in distant form of education.

The article presents the problems of innovative educational technologies, particularly remote, which has the specificity such as an independent study of students, the ability to structure their time. Analyzes the problems of the state of procrastination and proves its negative impact on their ability to organize learning activities, and as a consequence, the results from this activity.

Presents the results of previous studies of the phenomenon of procrastination, its impact on the individual, the psychological characteristics of the individual with the presence of state of procrastination, and also the results of the repeated psychodiagnosis that was held after the developed and implemented corrective program. Describes the results of the implementation of corrective work aimed at eliminating the consequences of procrastination, and forming skills of self-organization in students.

It's proved that it is a psychological and pedagogical problem that may be corrected by the psychological methods, the effectiveness of short-term psychotherapy in conjunction with the self-therapy aimed at the development of skills of self-organization of students, structuring their time, which is especially important in distance education is shown.

Keywords: distant education, students' independent work, procrastination, self-organization, self-therapy.

Базика Є.Л. Психологічна проблема самоорганізації при дистанційній формі освіти.

У статті представлена проблематика інноваційних технологій освіти, зокрема дистанційного, яка має таку специфіку, як самостійне навчання студентів, вміння структурувати свій час. Висвітлена проблема стану прокрастинації та доведено її негативний вплив на вміння організувати свою навчальну діяльність та, як наслідок, на отримані результати від цієї діяльності. Представлено результати впровадження корекційної роботи спрямованої на усунення наслідків прокрастинації, та формування навиків самоорганізації студентства.

Ключові слова: дистанційна освіта, самостійна робота студентів, прокрастинація, самоорганізація, самотерапія

Базика Е.Л. Психологическая проблема самоорганизации при дистанционной форме образования.

В статье представлена проблематика инновационных технологий образования, в частности дистанционного, которая имеет такую специфику, как самостоятельная учеба студентов, умение структурировать свое время. Также проанализирована проблема состояния прокрастинации и доказано её негативное влияние на умение организовывать свою учебную деятельность и, как следствие, на полученные результаты от этой деятельности. Представлены результаты внедрения коррекционной работы направленной на устранение последствий прокрастинации, и формирование навыков самоорганизации у студенчества.

Ключевые слова: дистанционное образование, самостоятельная работа студентов, прокрастинация, самоорганизация, сама терапия

Постановка проблеми. Людство ХХІ століття стоїть перед рішенням ряду проблем, пов'язаних зі світовим процесом переходу до постіндустріального, інформаційного суспільства та економічними, політичними і соціальними змінами, які обумовлюють необхідність реформування системи освіти. Реформування вищої освіти висуває нові вимоги перед викладачем, який виступає не в якості транслятора знань, а в якості координатора. Такий підхід вимагає зміни форм роботи. Один із шляхів - використання нетрадиційних форм і методів навчання, їх урізноманітнення, посилення ролі самостійної роботи студентів. Більшість студентів необхідно вчити працювати самостійно. Важливою складовою самостійної роботи студентів є те, що необхідні знання та навички не передаються від однієї людини до іншої, а їх необхідно набувати в результаті самостійної праці без якої неможливо опанувати обрану професію. Саме тому зростає роль засобів дистанційного навчання, які засновані на принципах самостійної пізнавальної діяльності студентів.

У даний час досить багато дослідників займаються питанням дистанційної освіти та підготовки фахівців за допомогою сучасних інформаційних технологій: Абрамова Г.С., Гладко М.Л., Горбашко Є. О., Дьяченко М. І., Максименко С. Д., Мухина С. Л., Подгребельна Н. І., Подласий І. П., Подоляк Л. Г., Полат Є. С., та ін.

На думку Н. І. Подгребельної: «основним принципом дистанційного навчання є принцип свідомості та активності, в основі якого лежить самостійна робота студентів» [6]. Тому при умові включення засобів дистанційного навчання у традиційний освітній

процес на практиці реалізується дидактичний принцип індивідуалізації навчання, що в свою чергу пов'язаний із розвитком навиків самооцінки та самоконтролю, самостійності і самореалізації.

Ряд наукових досліджень [1; 2; 3; 6;] доводять те, що в процесі дистанційного навчання, а також під час використання його засобів у традиційному навчально-виховному процесі, у майбутніх фахівців соціономічного профілю формуються глибші мотиви, зокрема мотив самоорганізації, самонавчання, самостійного набуття та поновлення знань, які являються основними принципами дистанційної освіти. Ми підтримуємо думку Є.С. Полат про те, що на сьогоднішній день в умовах інформатизації суспільства потребою та необхідністю для людини є самостійне набуття знань [5].

Але все вищевикладене приводить до виникнення і нових психологічних проблем, а саме простежується те що дистанційна освіта – самостійна освіта яка потребує від студента (окрім: мотивації, усидливості, цілеспрямованості, послідовності, настирливості) вміння вчитися самостійно. Все це ускладнюється, наявністю дуже розповсюдженого явища у нашому суспільстві (також і у всьому світі) – стану прокрастинації, який особливо властивий молоді і зокрема студентству.

Мета даної статті – навести результати попереднього дослідження феномену прокрастинації, його впливу на особистість, представити психологічні особливості особистості з наявністю стану прокрастинації, а також результати повторної психодіагностики проведеної після розробленої нами корекційної програми.

Раніше нами, на базі університету «Україна», проводилося дослідження сучасного явища - прокрастинація, яке має міждисциплінарне значення, так як стоїть на межі медицини, психології, соціології та філософії. Результати дослідження, на жаль не втішні. Саме цей феномен превалює серед студентства, що і викликає серйозні проблеми, особливо при дистанційному навчанні, де дуже важлива самоорганізація людини.

Розглянемо коротко це явище - стан прокрастинації та отримані результати

дослідження. Після теоретичного аналізу наукової літератури, ми дійшли до висновків, що, люди-прокрастинатори - це особистості з нерозвиненими, несформованими вольовими процесами, які не вміють чи нездатні к самоорганізації, подолати самого себе, свої лінощі, схильні до затягування виконання завдань, перекладання своєї відповідальності на інших, вони працюють хаотично, без плану, або лише за натхненням чи невідкладності — через це вони є неприємними співпрацівниками у команді.

Тому для нас було дуже цікавим виявити взаємозв'язок між розвитком вольових процесів, цілеспрямованості та рівнем прокрастинації.

Ми висунули припущення, що - прокрастинація (особливо перманентна) є ознакою нерозвинених вольових процесів, невміння до самоорганізації, цілеспрямованості; стан прокрастинації та успішності являються взаємовиключними явищами, що безпосередньо пов'язано з порушеннями вольових та мотиваційних процесів.

Для підтвердження наших припущень на базі ВНЗ «Україна», м. Миколаєва було проведено дослідження серед студентів соціономічного профілю. Мета дослідження полягала у визначенні зв'язку між успішністю у навчанні, задоволеністю (на даному етапі) обраної спеціальності та наявністю стану прокрастинації, а також психологічними особливостями студентів з наявністю прокрастинації.

Методи і вибірка дослідження. За допомогою експертних оцінок, середнього балу успішності навчання нами була сформована вибірка студентів в кількості 60 осіб, з пропорційним розподілом як успішних, активних (тобто зацікавлених студентів) так і пасивних, з проблемами в навчанні. Вибірка була гомогенна по статі. Середній вік досліджуваних склав 22,75 років (стандартне відхилення – 3,534). Мінімаксні межі за віком 20-26 років. Рішення про вибраний фах було самостійним (зі слів респондентів).

У дослідженні було використано 4 психодіагностичні методики: 1. Авторська анкета на виявлення наявності стану прокрастинації, яка надавалась респондентам під назвою

«Анкета на виявлення факторів, які заважають загальної успішності». Вона містить 26 питань щодо наявності стану хронічної прокрастинації, як особистісної властивості притаманної особі взагалі в усіх справах. 2. Багатовимірний опитувальник дослідження самоствавлення (МИС) створений С.Р.Пантелєєвим. 3. Дослідження вольової саморегуляції за допомогою теста опитувальника А.В.Зверькова і Е.В.Ейдмана, який дозволяє визначити рівень розвитку вольової саморегуляції. 4. Методика дослідження тривожності (опитувальник Спилбергера).

Результати. У середньому за вибіркою рівень прокрастинації, є відносно високим: M (середнє) = 59,8 балів з 78 можливих, мінімум (мін) = 26 балів, максимум (макс) = 73 бали, (стандартне відхилення) = 6,9 балів. Дослідження самовідношення виявилось ближче до негативного. Самоповага в середньому за вибіркою - 3,85 балів (мін = 1; макс = 10; $= 1,7$). Аутосимпатія за середнім значенням дорівнювала $M = 6,2$ балів (мін = 1; макс = 10; $= 2,4$). Самозвинувачення виявився в інтервалі середньої норми, точніше на межі середнього та високого рівня: $M = 6,8$; мін = 1; макс = 10; $= 2,3$. Нас передусім цікавив перший чинник - самоповага. Який за змістом визначається наступними шкалами: самокерівництво, самовпевненість, відкритість, відображене самоствавлення. Всі ці шкали виражають оцінку власного Я індивіда по відношенню до соціально-нормативних критеріїв: цілеспрямованості, волі, успішності, моральності, соціального схвалення. Цей узагальнений вимір самовідношення близький за змістом до того аспекту глобальної самооцінки, який в літературі прийнято означати як почуття компетентності, ефективності, інструментальності Я. Цікавим виявилось те, що за шкалою самоповага саме підшкали самокерівництво та відкритість (внутрішня чесність) мали найменші середні показники ($M = 2,3$; мін = 1; макс = 10; $= 3,8$; $M = 2,8$; мін = 1; макс = 10; $= 3,2$ відповідно), на відміну від самовпевненості, де середнє значення було вище ($M = 4,5$; мін = 1; макс = 10; $= 3,4$ балів).

Дослідження вольової саморегуляції виявилась ближче до занижених: $M = 9,7$ мін = 0 балів, макс = 24 бали, $= 5,5$.

Дослідження тривожності виявилось

на межі середньої та підвищеної (як ситуативна, так і особистісна) в загалом по вибірки ($M = 2,4$; мін = 0; макс = 4; $= 3,2$; $M = 3,2$; мін = 0; макс = 4; $= 3,2$ відповідно).

Було виявлено значні кореляційні зв'язки між рівнем прокрастинації, з анкетних даних, та успішністю у навчанні на рівні $r_s = 0,37$, $p = 0,009$, а також задоволеності від обраної спеціальності ($r_s = 0,63$, $p < 0,013$.) Пошук зв'язку між рівнем прокрастинації та самовідношенням дозволив виявити значущий кореляційний зв'язок: $r_s = 0,51$, $p < 0,001$. Пошук зв'язку між рівнем прокрастинації, що заважає бути успішним студентом, та вольової саморегуляції дозволив знайти значущий зв'язок на рівні $r_s = 0,28$, $p = 0,028$. Не знайдено достовірних зв'язків між прокрастинацією та тривожністю. У всіх випадках був використаний кореляційний аналіз Спірмена.

Для детальнішого аналізу психологічних особливостей студентів, які мають різний рівень прокрастинації, вибірка була розділена за результатами нашої анкети на три групи — з низьким, середнім та високим рівнем прокрастинації. Поділ на групи здійснювався за правилом «трьох сигм» ($M \pm 3$): ті, хто мають низький рівень прокрастинації (менше, ніж $M-1$); ті, хто мають середній рівень прокрастинації ($M \pm 1$); і ті, хто відчувають високий рівень прокрастинації (більше, ніж $M + 1$). Дані за анкетною відповідають нормальному розподілу (критерій Колмогорова-Смірнова, $p > 0,20$), що дозволяє використати під час розподілу на групи правило «трьох сигм». У підсумку до групи з низьким рівнем прокрастинації, потрапили 13 студентів (21,7%), до групи з середнім рівнем прокрастинації — 22 студента (36,7%) та до групи з високим рівнем прокрастинації — 25 студентів (41,6%). Потім ці групи порівнювались за допомогою критеріїв для трьох незалежних вибірок (критерій Крускала-Уоллеса та Медіанний тест) за всіма психологічними особливостями, що вивчаються.

У ході першого етапу дослідження було доведено взаємозв'язок між успішністю у навчанні, задоволеністю (на даному етапі) обраної спеціальності та рівнем прокрастинації, визначені психологічні особливості студентів з наявністю стану прокрастинації. До них належать низька вольова саморегуляція,

цілеспрямованість, відсутність наполегливості, імпульсивність, невпевненість, низький рівень самокерівництва (екстернальний локус контролю) та самоприйняття, що, відповідно, сприяє високому рівню внутрішньої конфліктності.

Для того щоб підтвердити наші наступні припущення, у перспективах нашого дослідження, ми виділили наступні завдання: дослідити наскільки зменшення, подолання стану прокрастинації, розвинення вольових процесів буде являтися фасилітатором успішності особистості в різних сферах її життєдіяльності; доказати можливість коректування цього стану тільки психологічними методами без медичних препаратів; зробити спробу розробити психологічний спосіб коректування стану хронічної прокрастинації.

На другому етапі ми розробили та провели апробацію корекційної програми по розвиненню вольових процесів та станів, саморегуляції і самоорганізації, підвищення впевненості у собі. Програма має комплексний підхід та складається з різних технологій та технік, від навчання елементів аутогенного тренування, арттерапії до кататимно імагинативних переживань образів.

На нашу думку, такий комплексний підхід інтегруючий різні технології дозволить більш якісно усунути дану проблему. Зважаючи на те, що стан прокрастинації – це комплексне явище, нами було розроблено пам'ятку – рекомендацію для самотерапії, яку студенти повинні були виконувати самостійно, та через визначений термін, знову вертатися до цих вправ, виховуючи в собі самоорганізуючі якості. Цікавим є вправи «Хронометраж», «Ні, дякую» та «Як найти себе». Виконуючи ці вправи особистість навчається покладатися на саму себе, планувати і структурувати свій час, абстрагуватися, концентрувати увагу, підходити до справ більш свідомо, відповідально.

Наведемо, для прикладу вправу «Хронометраж». Час на вправу: три-чотири рази протягом дня по 5 хвилин. Рекомендації: обов'язково треба робити усім, хто хронічно спізнюється, відчуває нестачу часу, завантажений численними завданнями. Ця вправа дозволяє зробити витрату Вашого часу більш усвідомленими. Крім того, хронометраж допомагає розпізнати основних “поглиначів”

часу, хронофагів. Хронометраж також допомагає виробити “почуття часу” - розуміння, скільки і на що Ви об'єктивно витрачаєте.

Завдання. Кілька разів на день робіть паузу, і записуйте все, що Ви робили, як можна детальніше. Звертайте увагу на “провали” і “поглиначів часу”. Великі робочі завдання розбивайте на дрібніших.

Усі спроби організувати свій час повинні починатися зі спроби зрозуміти, куди він взагалі йде. Щоб зрозуміти, на що ми тратимо 20 годин в день, треба постаратися записати усе, що ми робили, бажано з точністю до 15-30 хвилин. Не треба детально описувати усі справи. Досить зрозуміло і коротко позначити, на що пішов час. Наприклад: “Обід”, “Дорога до роботи”, “Прибирання”. Але також не треба занадто узагальнювати. Вісім годин на роботі, з яких половина пішла на копання в Інтернеті, питву кави і базікання з колегами, не варто означати як “Робота - 8 годин”. Добре б спробувати хоч приблизно розбити ці вісім годин на щось більш конкретне. Зазвичай в перший день половина часу “втрачається”. Потім підведення підсумків стає ясно, що з прожитих 16-18 годин охоплено тільки 8-10. Куди поділася решта, неясно. Багато “витоків” виявляється на другий день, коли ми починаємо акуратніше записувати справи і враховувати дрібниці ніби “Вмиватися і почистити зуби” або “Одягнутися”. Для того, щоб отримати досить повну картину, бажано записувати усе упродовж 3-4 днів.

Механізм дії цієї вправи полягає: у підвищенні усвідомленості. Час - непоправний і дуже обмежений ресурс; м'який контроль призводить до того, що частина відволікаючих чинників йде сама собою; самомотивації як правило, хочеться, щоб пропусків з кожним днем ставало все менше, а вільного часу все більше.

У корекційній групі було задіяне 25 студентів які на констатуючому етапі експерименту показали високій рівень прокрастинації. Після проведення з ними корекційних занять їх психологічний стан поліпшилося. Підвищилась самовпевненість, самоорганізація, що можна простежити з таблиці 1, де представлені порівняльні показники первинної психодіагностики та вторинної (після корекції).

Порівняння психологічних особливостей в групі студентів з високим рівнем прокрастинації до та після корекційної роботи

Психологічні характеристики	Група з високим рівнем прокрастинації до корекційної роботи	Група з високим рівнем прокрастинації після корекційної роботи	Статистичні критерії	Рівень статистичної значущості
Самовідношення	27,7	34,9	$H=11,6$ Chi-Square=7,8	$p=0,003$ $p=0,02$
В	1,9	1,07	$H=7,02$	$p=0,03$
Св	1,52	1,9	-	не значущі
Ск	0,85	1,9	Chi-Square=8,87	$p=0,01$
ВСс	1,15	1,32	-	не значущі
Сц	1,63	1,9	-	не значущі
Сп	0,6	1,57	$H=7,8$	$p=0,02$
Спр	1,05	1,7	-	не значущі
ВК	1,92	1,0	$H=8,3$ Chi-Square=9,2	$p=0,01$ $p=0,009$
Со	0,75	0,5	-	не значущі
Вольова саморегуляція (В)	15,1	19,3	$H=6,9$ Chi-Square=8,8	$p=0,03$ $p=0,012$
Наполегливість (Н)	5,3	9,02	$H=9,3$ Chi-Square=7,6	$p=0,009$ $p=0,02$
Самовладання (С)	5,8	6,7	-	не значущі
ОТ	2,4	1,8	-	не значущі
СТ	2,2	1,8	-	не значущі

Примітка: 1. Н – критерій Крускала-Уоллеса; Chi-Square – критерій Хі-квадрат, який використовується в Медіанному тесті.

2. В – відвертість; Св – самовпевненість; Ск – самокерівництво; ВСс – відбите самосталення; Сц – самоцінність; Сп – самоприйняття; Спр – самоприхильність; ВК – внутрішня конфліктність; Со – самообвинувачення; ОТ – особистісна тривожність; СТ – ситуативна тривожність.

З таблиці ми бачимо, що за сьома показниками результати суттєво поліпшилися, по восьми також є позитивні зсуви, але не досі значущі. У цілому, спираючись на попереднє наше дослідження експериментальна група студентів, після проведеної з ними роботи та виконання ними домашніх завдань показало результати на рівні групи з середнім рівнем прокрастинації. Це дозволяє стверджувати, що психологічна допомога впливає на стан прокрастинації, дозволяючи корегувати його, що повинно суттєво поліпшити показника загального навчання студентів, особливо при дистанційній освіті.

Підводячи підсумок вищевикладеного, ми визначилися, що психологічна допомога впливає на стан прокрастинації, дозволяючи корегувати його, що повинно суттєво поліпшити показника загального навчання студентів, особливо при дистанційній освіті.

Доведено, що це більш психологічна та педагогічна проблема, яку можливо коректувати психологічними методами.

Показано ефективність короткострокової психотерапії спільно з само терапією для поліпшення самоорганізації студентства, структурування свого часу, що особливо важливо при дистанційній освіті.

Результати цього дослідження рекомендовано впроваджувати у навчально-виховний процес закладів освіти де передбачено самостійна, екстерна та дистанційна форми навчання у вигляді факультативних семінарів, психолого-просвітницької роботи та надання рекомендацій - пам'яток та само терапії при

удосконаленні новітніх технологій навчання.

Рецензент

д.психол.н., професор Ю.О.Бистрова

Список використаних джерел

1. Борисюк С.В. Дистанційне навчання як чинник саморозвитку майбутнього фахівця/С.В. Борисюк // Актуальні проблеми психології [за ред. С.Д.Максименка]. – Т. 7: Екологічна психологія. – Вип.17: Психологія освітнього простору. – К. – М. – ИЛИОН. – 2008. – 264 с. 2. Бочелюк В.Й. Психологічні проблеми інноватики в закладах освіти / В.Й.Бочелюк // Вісник Одеського національного університету. Збірник наукових праць. – Т. 16. – Вип. 2. – 2011. – 177с. 3. Дистанционное обучение / под ред. Е. С. Полат. – М. : Владос, 1998. – 192 с. 4. Мухаметзянова Ф. Ш. Теория и практика дистанционной подготовки специалиста социальной сферы в регионе / Ф. Ш. Мухаметзянова // Казань : ИСПО РАО, 2002. – 91 с. 5. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / под ред. Е. С. Полат. – М. : Академия, 2011. 6. Подгребельная Н. И. Педагогические условия активизации познавательной деятельности студентов в системе дистанционного обучения : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Подгребельная Н. И. – Ставрополь, 2001. – 159 с.

References

1. Borysiuk S.V. Dystantsiine navchannia yak chynnyk samorozvytku maibutnoho fakhivtsia/S.V. Borysiuk // Aktualni problemy psykholohii [za red. S.D.Maksymenka]. – Т. 7: Ekolohichna psykholohiia. – Vyp.17: Psykholohiia osvithnoho prostoru. – К. – М. – YLYON. – 2008. – 264 s. 2. Bocheliuk V.I. Psykholohichni problemy innovatyky v zakladakh osvity / V.I.Bocheliuk // Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Zbirnyk naukovykh prats. – Т. 16, Vyp. 2. – 2011. – 177s. 3. Distantcionnoe obuchenie / pod red. E. S. Polat. – М. : Vlados, 1998. – 192 s. 4. Muhametzyanova F. Sh. Teoriya i praktika distantsionnoy podgotovki spetsialista sotsialnoy sfery v regione / F. Sh. Muhametzyanova // Kazan : ISPO RAO, 2002. – 91 s. 5. Novyye pedagogicheskie i informatsionnyie tehnologi v sisteme obrazovaniya / pod red. E. S. Polat. – М. : Akademiya, 2011. 6. Podgrebelnaya N. I. Pedagogicheskie usloviya aktivizatsii poznavatelnoy deyatelnosti studentov v sisteme distantsionnogo obucheniya : dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.08 / Podgrebelnaya N. I. - Stavropol, 2001. – 159 s.

Berezova L.V.

Corresponding member, Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk

+380673657279

berezova@hotmail.com

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF LEVELS OF REALIZATION OF STRATEGY OF THE DECISION OF CONSTRUCTIVE-TECHNICAL TASKS BY STUDENTS

Berezova L.V. Psychological peculiarities of levels of realization of strategy of the decision of constructive-technical tasks by students.

In the paper analysis of levels of strategy realization of constructive - technical tasks solution by students is presented.

In the process of the analysis of the solution of constructive - technical tasks by students we allocated three levels of realization of strategy of the solution of constructive - technical tasks: algorithmic; conditionally creative; creative.
Keywords: task, constructive - technical task, tasks solution.

Березова Л.В. Психологічні особливості рівнів реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічних задач студентами.

В статті подано аналіз рівнів реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічних задач студентами.

В процесі аналізу розв'язування конструктивно-технічних задач студентами нами було виокремлено три рівні реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічних задач: алгоритмічний; умовно творчий; творчий.

Ключові слова: задача, конструктивно-технічна задача, розв'язування задач.

Березовая Л.В. Психологические особенности уровней реализации стратегий решения конструктивно-технических задач студентами.

В статье представлен анализ уровней реализации стратегий решения конструктивно-технических задач студентами.

В процессе анализа решения конструктивно-технических задач студентами нами было выделено три уровня реализации стратегий решения конструктивно-технических задач: алгоритмический; условно творческий; творческий.

Ключевые слова: задача, конструктивно-техническая задача, решение задач.

Studying technical activity, scientists note its efficiency, distinguish age features and individual distinctions of manifestations, noting thus that level at which design activity is realized can be various.

Investigating design activity both at professional level and subprofessional and nonprofessional, V.O. Molyako allocates four main levels of designing [2]:

- simple;
- reproductive;
- productive;
- creative.

Simple level of design thinking is characterized by limitation of designing only in detail presented elements and simple structures of elements, such designing consists in direct connection of the parts given to the subject. Such construc-

tive activity is characteristic to the preschool child when he builds something of cubes, rings or any other simple elements. Such constructive activity is characteristic even to the designer when he from simple details assembles the simple mechanism.

Depending on complexity of created object the scientist divides simple level of designing into subtotals:

- 1) elementary construction (when from two - three details very simple design is created);
- 2) block designing (when from several elements the knot, separate block is created);
- 3) construction from elements and blocks of whole, system (for example, a lodge, car, simple model of the transistor, etc.).

Reproductive level of designing is connected with designing with models and drawings. It is duplicating, reproducing designing when ready principle or a design without changes is used. At children's age, it is designing drawing from cubes given by drawing. Inherently of reproductive designing is using of a concrete product, as a rule, without change or with simple changes, which don't attract change of the main functions of the general, structural composition, etc. It is the simplest realization of strategy of search of analogy [2].

Productive level of designing is a creation of new details, knots, devices on the basis of already existing, but with introduction considerable changes. Productive designing is connected with structural and functional combination. It is also characteristic for different age levels, but in its basis is is not copying, instead of transfer already ready, and it is use of what a person has seen, concrete use of the known principle in a new situation or use of new structure instead of old, etc. Inherently of productive designing is search of further analogy, combination and reconstruction.

Creative level characterizes inventive activity - creation of a new design due to imagination. It is the highest form of productive designing [2].

According to T.M. Tretyak of the solution of a constructive task, it can be carried out (depending on novelty of a task for this purpose who search its decision) at levels:

- 1) restructuring available information, proceeding from structurally - the functional analysis of elements of designing;
- 2) designing (partial reorganization) to

existing information structure of the new information block (found, constructed) according to the given conditions;

3) full reorganization (creation) of an initial design on the basis of deep structurally - the functional analysis of available information, requirements of a task, required, intermediate, hypothetical designs for the purpose of finding of optimum version of the decision [3].

In the process of research of design activity of preschool children, having taken as a basis classification of levels of the constructive thinking, the carried-out V.O. Molyako, I.M. Bila, estimating performance of creative tasks for designing allocated four levels design creativity of preschool children: simple, reproductive, productive, creative.

At simple level actions of casual substitutions, manipulations, chaotic and spontaneous search of close analogy are shown mainly, the main designs the main are schematically, without details.

Reproductive level is characterized by use of actions of imitation, analogy search, close and stereotypic analogy, this level is characterized by the origin beginning at children of creative tendencies of designing.

Productive is characterized by advantage of the remote analogy and combinatory tendencies (structural combinations).

Creative level is combinatory (the images created by the principle structural, functional and structurally - functional combination) and reconstructive [1].

The results received from the analysis of process of the solution of constructive - technical tasks students give to us the grounds to speak about level of formation of creative technical activity of students, developments of the constructive actions directed on understanding of a task, formation of a plan and its realization.

According to the specifics of experimental tasks offered by us and estimating success of the solution students of three series of tasks on rotation of shafts based on strategy organization of creative activity by V.A. Molyako, analysing process of the solution of tasks we develop the main levels of realization of strategy of the solution of constructive - technical tasks by students, low, average and high were developed, for each of which prevalence of these or those cogitative strategies.

In the process of the analysis of the solution of constructive - technical tasks by students we allocated three levels of realization of strategy of the solution of constructive - technical tasks: algorithmic; conditionally creative; creative.

Algorithmic level of realization of strategy of the solution of a constructive task consists in reproducing designing when it is used the principle or a design without changes, that it is created the mechanism on the basis of other mechanism. Based on low level of realization of strategy any device as a rule without change, or with the elementary changes, which do not influence the main functions in structural composition. As a rule, it is realization of strategy of search of analogy.

Conditionally creative level of realization of strategy of the solution constructive tasks consists in design creation on the basis of already known, but with introduction of certain changes. Connected with structural and functionalities a recombination, reorientation. In its basis it is not copying, it is not use of already ready (known) device, and it is use of the known principle of action in new structure or uses of new structure for realization of this function.

The conditionally creative level of designing is connected with creation of a new design on the basis of already known, however with entering of certain changes into the structure taken as a basis of a design.

For example for reproduction of necessary function of the device, it is necessary to construct according to the statements of the problem, investigated uses a design known to it (from the car) having reoriented (having changed) thus certain elements, for obtaining the effective decision the average level of realization of strategy is generally characterized by search of rather more or less remote analogy of structures and functions, their combination or a combination, for creation of a required design.

Any design which has part of a small amount of elements, it is already a combination elements therefore a combination of structures and their functions is peculiar to the activity of designing, process of the solution constructive - technical tasks.

Creative level of realization of strategy of the solution of constructive - technical tasks meets quite seldom and it is characterized by creation of a certain invention that it is inherent in inventive

activity. This level assumes creation of a new design, the device only due to imagination.

Certainly, the imagination is realized on the basis of known structures and functions of objects, but all this is structured in imagination that results creation of an original, earlier unknown design.

It is possible to carry to this level of designing and fantastic (unreal) inventions.

Creative level of realization of strategy is characterized by difficult combination theory and reconstructive actions. In the course of the analysis of the decision it is constructive - technical tasks students us allocated three levels of realization of strategy of the decision.

So, defining level of realization of strategy of the solution of constructive - technical tasks, we analysed process of creative design activity since acquaintance of a statement of the problem and finishing the final decision and defined prevalence in them cogitative strategy of analogy, combination or reconstruction. We will analyse manifestations of levels of realization of strategy of the decision by students three structurally - technical tasks and we will consider the received results.

In the process of the solution of constructive - technical tasks students showed the conditionally creative level of realization of strategy based on the realization of strategy of search of more - less remote analogy and combinatory actions. At the solution of tasks the majority of the students tried to create a design which is analogy from past experience, with introduction of minor changes. This level was considerably shown in the process of the solution of all of three constructive - technical tasks: task № 1 (64%), task № 2 (77%) and task № 3 (77%). This level is characterized by various shifts, substitutions, increase or with reduction of certain structural elements, use in the process of the solution of three tasks and creation of this or that design of elements or knots from the previous design.

Students in simple realization of strategy of search of analogy showed algorithmic level of realization of strategy of the solution of constructive - technical. Before this level is mainly connected with use of close analogy: familiar structures, details, blocks, mechanisms. The indicator of manifestation of low level of realization of strategy of the solution (28%) in the process of the solution of a task № 1 appeared the highest. It

is connected with that the ready principle or a design without the changes which aren't influencing changes of the main functions of the general structural composition. As a whole algorithmic level of realization of strategy of the solution of constructive - technical task № 2 is 9%, and task № 3 is 7%.

Creative level of realization of strategy of the solution has realization of strategy of combination and reconstruction. This level is generally noted by difficult combination theory and reconstructive actions due to opposition and on the basis of considerable reorganizations (in compared structures, in the given conditions their components on opposite, contrast change). The indicator of manifestation of creative level of realization of strategy of the solution (12%) in the process of the solution of constructive - technical task № 3 appeared the highest level. Though, creative level of realization of strategy of the solution of constructive - technical tasks was noted at the solution of a task № 1 (5%) and task № 2 (9%).

Analysing results of researches of levels of realization of strategy of the solution of constructive - technical tasks, it should be noted that some students completely refused the solution of this or that task and this refusal we designated it as such which didn't find any levels of realization of strategy in the process of work on a task.

Thus, in the process of the solution by students of three series of kinematic tasks the conditionally creative level of realization of strategy of the solution of constructive - technical tasks prevails where search more - less remote analogy of future designs and a combination of various actual ratios takes place, using thus combination strategy.

Reviewer

Prof. zw. Dr hab. Yuliya Bystrowa

References

1. Bila I.M. Psychology of creative designing at preschool age: monograph / Bila Iryna Mykolayivna. – K.: Veselka, 2011. – 431 p. (in Ukrainian)
2. Molyako V.A. Creative constructology (Prolegomena) / V.A. Molyako. – K.: Osvita Ukrainy, 2007. – 388 p. (in Russian)
3. Creative activity in complicated conditions / [Molyako V.O. Kovalenko A.B. Semychenko V.A., Tretyak T.M. etc.]; under the general edition of V.O. Molyako. – K.: Osvita Ukrainy, 2007. – 308 p. (in Ukrainian)
4. Molyako V.O. The strategies of solution of the new tasks in the process of creative activity // *Obdarovana dityna*. 2002. №4. pp. 33-34. (in Ukrainian)
5. Molyako V.O. Psychology of creativity – new paradigm researching of the constructive activity of a man // *Practical psychology and social work*. 2004. №8. pp. 1-4. (in Ukrainian)

к.і.н., доцент Грінберг Л.Ф.
+38 067 976 4081,
loura_greenberg@ukr.net

KOMPETENCJE ZAWODOWE JAK WSKAŹNIK POZIOMU PROFESJONALIZMU PRZYSZŁY DOKUMENTOWEDOV

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК РІВНЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ

Grinberg L. Professional competence as index of level of professionalism of future document specialists.

Article is devoted an actual in the pedagogical theory and practice of the higher school problem of formation of professional competence at a stage of receiving higher education. It unites knowledge, the abilities and personal qualities necessary for full execution of the functions connected with professional activity. It is proved that exactly professional (information and communicative) competence is the main indicator of level of professionalism of future document specialist.

Keywords: system of the higher education, document specialist, profession, professional competence, professionalism.

Грінберг Л.Ф. Професійна компетентність як показник рівня професіоналізму майбутніх документознавців.

Стаття присвячена актуальній в педагогічній теорії і практиці вищої школи проблемі формування професійної компетентності на етапі одержання вищої професійної освіти. Вона поєднує знання, уміння та особистісні властивості і якості, необхідні для повноцінного виконання функцій, пов'язаних з професійною діяльністю. Доведено, що саме професійна (інформаційно-комунікативна) компетентність є основним показником рівня професіоналізму майбутнього документознавця.

Ключові слова: система вищої освіти, документознавець, професія, професійна компетенція, професіоналізм.

Грінберг Л.Ф. Профессиональная компетентность как показатель уровня профессионализма будущих документоведов.

Статья посвящена актуальной в педагогической теории и практике высшей школы проблеме формирования профессионально компетентности на этапе получения высшего профессионального образования. Она объединяет знания, умения и и личностные качества, необходимые для полноценного исполнения функций, связанных с профессиональной деятельностью. Доказано, что именно профессиональная (информационно-коммуникативная) компетентность является основным показателем уровня профессионализма будущего документоведа.

Ключевые слова: система высшего образования, документовед, профессия, профессиональная компетентность, профессионализм.

Постановка проблеми, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Входження України в європейський освітній простір передбачає реформування і підвищення якості системи вищої професійної освіти.

Мета даної статті – показати впливу підвищення професійної компетентності на рівень професіоналізму у студентів напряму підготовки „Документознавство та інформаційна діяльність” у ході виробничої практики.

Кожен із навчальних закладів привносить щось своє у підготовку фахівців з документознавства та інформаційної діяльності. Вони мають можливість вводити свої вибіркові дисципліни (варіативну компоненту за вибором навчального закладу та студента), залишаючи без змін нормативні, визначені стандартом. Якість ступеневої освіти забезпечує підбір таких дисциплін, які своїм змістовим наповненням відповідають принципам системності, послідовності і спадкоємності між різними рівнями освіти.

Вищому навчальному закладу України, який здійснює підготовку фахівців у галузі документознавства та інформаційної діяльності, складно нині вибрати правильний варіант своєї діяльності в системі ступеневої освіти, оскільки в Україні поки що немає державного стандарту з підготовки фахівців за названою спеціальністю. Це, з одного боку, дає певну самостійність навчальному закладу у виборі навчальних предметів, а з іншої, – часто призводить до інтуїтивно-суб'єктивного наповнення змісту освітньо-професійних програм (ОПП), освітньо-кваліфікаційних характеристик (ОКХ), навчальних планів і програм, неузгодженості назв кваліфікацій і спеціалізацій, навчальних дисциплін та ін. Це актуалізує проблему розроблення наукових підходів до змісту вищої освіти в умовах ступеневої підготовки кадрів, адаптованої до вимог вітчизняної та європейської вищої освіти при підготовці документознавців. В зв'язку з цим, сьогодні активізувалася робота щодо створення стандарту освіти за спеціальністю 6.020105 «Документознавство та інформаційна діяльність».

Аналіз змісту та структури навчальних

планів вищих навчальних закладів України став предметом обговорення VIII Міжнародної науково-практичної конференції „Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття”, організованої Одеським національним політехнічним університетом (10–12 вересня 2015 року). Проблеми формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх документознавців є предметом вивчення українських науковців В. Спрінсяна, С. Федченка, Н. Барабанової, Ю. Грушевської та ін.

Своєчасним, на думку учасників конференції, є розроблення державних стандартів освіти з врахуванням національних традицій та світових досягнень у цьому напрямі. Водночас існування в майбутньому дипломів єдиного державного зразка потребує вироблення єдиних наукових підходів до визначення пріоритетних професійних компетенцій фахівців різних кваліфікаційних рівнів, що забезпечить системність, послідовність і спадкоємність у підготовці кадрів.

Сучасна вища школа України зорієнтована на якісну підготовку фахівця, який відповідає змінам, що відбуваються на ринку праці. Проблема підготовки професійно компетентних документознавців полягає викликана станом вибору установ-баз і рівнем організації виробничої практики.

Студенти проходять підготовку з документально-інформаційного забезпечення апарату управління підприємств, установ, організацій, які мають на своєму озброєнні інноваційні технології роботи з загальними і спеціальними системами документації.

Сферою їхньої діяльності є система документального забезпечення управління на підприємствах, в установах та організаціях усіх галузей та форм власності, а також в державних органах управління усіх рівнів, в органах місцевого самоврядування, у навчальних закладах. Вони забезпечують чіткість їхньої документно-інформаційної діяльності, виявляючи вміння працювати з усіма видами документної інформації (Documantation and Information).

В основу навчальних планів підготовки бакалаврів документознавства та інформаційної діяльності покладено:

1. Знання з предметної області: нормативні, науково-методичні матеріали з документаційного забезпечення управління;

документування управлінської діяльності;

організацію роботи із службовими документами в процесі управлінської діяльності;

формування, використання та зберігання інформаційно-документних ресурсів (бібліотечних, архівних, музейних, інформаційних);

комунікаційні технології, теоретичні засади розвитку комунікаційної культури як соціокультурного феномену, моделі ділової поведінки;

стилістичні норми службових документів, особливості лексичних, морфологічних, синтаксичних засобів службових документів;

організація діловодства на підприємстві, організація роботи служби документального забезпечення управління;

основи роботи з комп'ютером, основне і спеціалізоване програмне забезпечення; технічні засоби обробки документів, правила експлуатації комп'ютерної техніки, друкарського та розмножувального обладнання, приймально-переговорних пристроїв;

порядок планування, проектування та технологію роботи на базі організаційної та обчислювальної техніки служб документального забезпечення управління, методи розробки їх оптимальних структур.

2. Когнітивні уміння та навички з предметної області:

здатність застосовувати знання та розуміння для розв'язання якісних та кількісних завдань;

уміння забезпечити комплекс процесів документування управлінської діяльності та організації роботи з документами відповідно до основних положень Єдиної державної системи документального забезпечення управління;

уміння здійснювати аналітико-синтетичне опрацювання інформації;

навички письмової та усної презентації наукового та практичного матеріалу;

здатність використовувати професійні профільні знання й практичні навички з

фундаментальних дисциплін в процесах документального забезпечення управлінської діяльності.

3. Практичні навички в предметній області:

навички складання службових документів усіх видів;

працювати в операційних системах, зокрема Windows, в локальних і глобальних комп'ютерних мережах;

користуватися прикладним програмним забезпеченням, зокрема текстовими редакторами, електронними таблицями, базами даних, володіти комп'ютерною графікою, зокрема діловою;

усувати дефекти, проводити профілактику в операційних системах, зокрема і Windows;

володіти навичками комп'ютерного набору;

експлуатувати комп'ютерну техніку, друкарське та розмножувальне обладнання, приймально-переговорні пристрої.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика відображає соціальне замовлення на підготовку фахівця з урахуванням аналізу професійної діяльності та вимог до змісту освіти і навчання з боку держави та окремих замовників фахівців та встановлює галузеві кваліфікаційні вимоги до соціально-виробничої діяльності, властивостей та якостей особи, яка здобула базову вищу освіту відповідного професійного спрямування для:

визначення первинних посад випускників вищих навчальних закладів та умов їх використання;

визначенні об'єкту, цілей освітньої та професійної підготовки;

розробці та коригуванні освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів з документознавства та інформаційної діяльності;

розробці засобів діагностики рівня освітньо-професійної підготовки бакалавра з досліджуваного напрямку підготовки;

визначення змісту навчання як бази для опанування новими спеціальностями, кваліфікаціями;

атестації випускників вищих навчальних закладів та сертифікації фахівців;

укладенні договорів або контрактів щодо підготовки фахівців;

професійній орієнтації здобувачів фаху;

визначенні критеріїв професійного відбору;

прогнозуванні потреби у фахівцях і плануванні їх підготовки;

обґрунтуванні переліків спеціальностей та спеціалізацій вищої освіти;

визначенні кваліфікації фахівців; розподіленні та аналізі використання випускників вищих закладів освіти. На виконання соціальних вимог до підготовки документознавців для потреб галузі передбачено проходження студентами виробничої практики.

Формування у студентів професійних умінь і навичок щодо прийняття самостійних рішень під час професійної діяльності в реальних ринкових умовах є головною метою виробничої практики.

Виховання у студентів потреби постійно поповнювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності зумовлює завдання виробничої практики, що полягає:

- у закріпленні, поглибленні й систематизації теоретичних знань, одержаних на початку вивчення загальноосвітніх, соціально-гуманітарних та професійно-орієнтованих дисциплін; знайомство з управлінською діяльністю однієї з установ державного або недержавного сектору;

вивчення конкретних управлінських завдань підприємств в реальних конкретних умовах ринку, виробництва, управління економічним середовищем;

набуття самостійних навичок в спілкуванні з керівниками, спеціалістами, працівниками підприємств, державних установ та організацій.

Для ефективного досягнення високого рівня професіоналізму студенти повинні розуміти сутність і соціальну значимість майбутньої своєї професії, практичного використання знань, одержаних при вивченні загальноосвітніх та спеціальних дисциплін; орієнтуватися на майбутню професійну майстерність та можливість творчого розвитку у професійній діяльності; етичні й правові норми, що регулюють відносини людей, суспільства,

економічного простору, навколишнього середовища та умінь їх застосовувати.

Теоретичні засади допомагають студентам організувати свою працю і володіти комп'ютерними методами збору, зберігання, систематизації та редагування інформації.

Під час виробничої практики студент опановує систему умінь і набуває навички щодо вирішення типових завдань відповідно до посад, які може обіймати випускник вищого навчального закладу бакалавр документознавства та інформаційної діяльності, основним видом діяльності якого є документаційне забезпечення управлінської діяльності в установах.

Базами виробничої практики є підприємства різних форм власності, видів господарської діяльності, організаційно-правового статусу, які є юридичними особами і функціонують на ринку не менше двох років та здійснюють виробничу, зовнішньо-торговельну, виробничо-торговельну, посередницьку, оптово-збутову та інші види діяльності.

Установи-бази практики повинні відповідати сучасним вимогам: тобто застосовувати передові форми і методи управління й організації виробничої, планово-економічної роботи, логістичної і маркетингової діяльності, бухгалтерського обліку, впроваджувати прогресивні технології виробництва, організації праці та управління. Крім того, штат бази практики повинен бути укомплектований висококваліфікованими фахівцями, здатними створити відповідні умови студентам у здобутті професійних навичок.

Результати практики засвідчують набуття студентами евристичних компетентностей щодо роботи структурних підрозділів установ на первинному рівні, готовність студентів до професійної діяльності і розуміння сутності і соціального значення своєї майбутньої професії.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Таким чином, документування інформації, її пошук, обробка, зберігання, передавання потребують значних фінансових, матеріальних, трудових ресурсів і часу. Тому організація ефективної роботи з документами, удосконалення всіх інформаційних процесів як у масштабі суспільства, так і на рівні окремої установи є важливим напрямом професійної діяльності, що орієнтує студентів

на удосконалення професійної майстерності та можливість подальшого творчого розвитку у професійній діяльності.

Для якісної професійної підготовки документознавців стандарт повинен базуватися на таких принципах:

-актуальність - відображення в стандарті сучасних знань, технологічних процесів, які характерні для спеціальності „Документознавство та інформаційна діяльність” в цілому, та її інноваційна спрямованість;

-науковість - базування стандарту на досягненнях документознавства та інших дисциплін, включених до освітньо-професійної програми, і варіативну частину навчального плану;

-доступність - уникнення переобтяження незрозумілою для студентів термінологією навчальних дисциплін, які не мають суттєвого значення для практики;

-конструктивність, що припускає підвищення престижу професії та забезпечення її відповідності перспективним тенденціям розвитку суспільства в умовах інформатизації.

Рецензент

д.п.н., професор Т. С. Овчиннікова

Список використаних джерел

1. Гайсинюк Н. А. Педагогічні засади підготовки документознавців в умовах інформатизації: автореф. дис. канд. пед. наук : 07.00.08/ Н.А. Гайсинюк. – К., 2003. – 23 с.
2. Спрінсян В. Наукові здобутки міжнародного проекту „Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття”: інформаційно-аналітичний огляд / В.Г. Спрінсян // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: матеріали Восьмої міжнародн. наук.-практ. конф. / Одеський національний політехнічний університет. – Одеса (10–12 вересня 2015 року) / під заг. Ред. В.Г. Спрінсяна. – Одеса : ФОП Гаража, 2015. – С. 15–38
3. Федченко С.В. Методологічні особливості формування інформаційно-комунікаційної компетентності у студентів спеціальності „Хімія та основи інформатики” і матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 11-13 вересня 2008 р.) / С.В. Федченко. – Одеса і Друк, 2008. – 310 с.
4. Ротар О.С. Інформаційна культура сучасного фахівця при дистанційному навчанні і матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 11–13 вересня 2008 р.) / О.С.Ротар. – Одеса і Друк, 2008. – 310 с.
5. Малюк О.Ю. Методологічні особливості формування інформаційно-комунікативної компетентності студентів спеціальності „Документознавство та інформаційна діяльність”: [Електронний ресурс]. – режим доступу

: // www.stattionline.org.ua/pedagog/104/18308-metodologichni-osoblivosti-formuvannya-informacijno-komunikativno%D1%97-kompetenci%D1%97-u-studentiv-specialnosti-dokumentoznavstvo-ta-informacijna-diyalnist.html

References

1. Gaysyniuk N. A. Pedagogichny zasady pidgotovky dokumentoznavstiv v umovakh informatyzatsyi: avtoref. dys. kand. ped. n. : 07.00.08/ N.A. Gaysyniuk. – K., 2003. – 23 c. 2. Sprinsian V. Naukovy zdobutki mizhnarodnogo proektu „Informatsiyna osvita ta profesiyno-kommunikativni tekhnologii XXI stolittia”: informatsiyno-analitychniy oghlad / V. Sprinsian // Informatsiyna osvita ta profesiyno-kommunikativni tekhnologii XXI stolittia: materialy Vosmoi mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. / Odeskiy natsionalny politekhnichniy universitet. – Odesa (10–12 veresnia 2015 roku) / pid. zag. red. V.G. Sprinsiana. – Odesa: FOP Garazha, 2015. – S. 15–38. 3. Fedchenko S.V. Metodologichni osoblyvosti formuvannya informatsiyno-komunikatsiynoi kompetentnosti u studentiv spetsialnosti „Khimii ta osnovy informatyki” i mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 11-13 veresnya 2008 p.) / Odeskiy natsionalny politekhnichniy universitet. / S.V. Fedchenko. – Odesa i Druk, 2008. – 310 c. 4. Rotar O.S. Informatsiyna kultura suchasnogo fakhivtsia pry dystantsiynomu navchanny i mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 11–13 veresnya 2008 p.) / O.S. Rotar. – Odesa i Druk, 2008. – 310 c. 5. Maliuk O.Yu. Metodologichni Metodologichni osoblyvosti formuvannya informatsiyno-komunikatsiynoi kompetentnosti u studentiv spetsialnosti „Dokumentoznavstvo ta informatsiyna diialnist”: [Elektronni resurs]. – rezhim dostupu : //www.stattionline.org.ua/pedagog/104/18308-metodologichni-osoblivosti-formuvannya-informacijno-komunikativno%D1%97-kompetenci%D1%97-u-studentiv-specialnosti-dokumentoznavstvo-ta-informacijna-diyalnist.html.

д.ф.і.н., проф.Кравцов Ю.С.

+38 098 473 16 89

kravcovyur@yandex.ru.

к.і.н., доцент Якуніна А.О.

+38 067 582 93 65

yakunina1963@mail.ua

студент Галаганов В.О.

+38 097 045 15 92

galaganov.vasilij@yandex.ua

RESEARCH STRUCTURALLY FUNCTIONAL TRANSFORMATIONS IN THE FIELD OF LABOR RELATIONS OF THE WORLD COUNTRIES

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН КРАЇН СВІТУ

Kravcov Yu., Yakunina A., Galaganov V. Research

structurally functional transformations in the field of labor relations of the world countries.

On a for today the question of labour relations remains actual for the entire countries of the world. During the historical development human society constantly changed the order of labour relations in accordance with those processes which took place on the certain stage of development of public relations. Matter of labour law closely pov'yazane with an economy, social policy, political and public line-up of country. Suggest to consider the most important transformations which took place in the countries of the world. Actuality of this work consists in that in many countries of the world rights for workers are for today violated through the developed not enough system of labour right. Investigation of such negative phenomenon is a decline of efficiency of labour on enterprises and in state structures and, as a result, decline of standard of life of population. Analysing transformation processes which took place in the world system of labour relations, it is possible to do the row of useful conclusions and on the basis of the conducted researches to develop and on the basis of the conducted researches to develop the system of modernization of labour right for every country.

Keywords: labour relations, economic transformations, social justice, process of adjusting of labour rights for workers.

Кравцов Ю.С., Якуніна А.О., Галаганов В.О. Дослідження структурно-функціональних трансформацій у сфері трудових відносин країн світу.

На сьогодні питання трудових відносин залишається актуальним для усіх країн світу. Упродовж свого історичного розвитку людське суспільство постійно змінювало порядок трудових відносин відповідно до тих процесів, що відбувались на певному етапі розвитку суспільних відносин. Питання трудового права тісно пов'язане з економікою, соціальною політикою, політичним та суспільним устроєм країни. Пропонуємо розглянути найголовніші трансформації, що відбувались в країнах світу.

Ключові слова: трудові відносини, економічні трансформації, соціальна справедливість, процес регулювання трудових прав працівників.

Кравцов Ю.С., Якунина А.А., Галаганов В.А. Исследование структурно функциональных трансформаций в сфере трудовых отношений стран мира.

На сегодняшний день вопрос трудовых отношений остается актуальным для всех стран мира. На протяжении своего исторического развития человеческое общество постоянно изменяло порядок трудовых отношений в соответствии с теми процессами, которые происходили на определенном этапе развития общественных отношений. Трудовое право тесно связано с экономикой, социальной политикой, политическим и общественным строем страны. Предлагаем рассмотреть самые главные трансформации, которые происходили в странах мира.

Ключевые слова: трудовые отношения, экономические трансформации, социальная справедливость, процесс регуляции трудовых прав работников.

Метою даної роботи є дослідження трансформацій у сфері трудового права різних

країн світу у процесі історичного розвитку, аналіз чинників, що призводили до структурно-функціональних змін галузі, розробка превентивної системи заходів для забезпечення правомірних відносин у сфері трудового права і, як наслідок, підвищення соціальних стандартів і життєвого рівня населення.

Процес розвитку трудових відносин має двоїсту природу: з одного боку, він відбувається упродовж усього існування людського суспільства; з іншого боку, найголовніші зміни в даній галузі права відбуваються в конкретний момент часу. Відповідно до цього, розглядати систему трудових відносин необхідно розглядати дискретно і хронологічно. На нашу думку, дослідження трудових трансформацій за межами часу чи у змішаній формі є недоцільним.

Для початку необхідно відзначити предмет, основні принципи функціонування і, відповідно, найголовніші функції трудового права. Предметом трудового права є трудові відносини, які виникають у результаті укладання та реалізації трудового договору, а також відносини які виникають під час вирішення трудових спорів, відносини навчання на виробництвах, відносини щодо працевлаштування та інші тісно пов'язані з ними.

Трудове право ґрунтується на таких принципах:

- свобода праці та зайнятості,
- захист від безробіття,
- рівноправність у праці,
- справедлива винагорода за працю,
- охорона праці,
- право на відпочинок,
- право на професійну підготовку,
- захист трудових прав,
- право на виробничу демократію,
- право роботодавця вимагати від

працівника виконання обов'язку сумлінної праці [1, с.70].

Для більш повного висвітлення ситуації, почнемо дослідження з первісних часів. За даними історичних досліджень, початком трудових відносин у людському суспільстві можна вважати перехід від первісного людського стада до первіснообщинного устрою. На той момент усі люди були рівними як в майновій, так і в правовій сфері, якою примітивною на той час вона б не була. Тобто, кожен член

суспільства, незалежно від свого соціального статусу чи фізичних можливостей, виконував приблизно ті ж функції і користувався тими ж благами, що і його соплеменники.

Значні зміни відбуваються після неолітичної революції, яка дала початок майновій диференціації і, як наслідок, соціальному розгартуванню суспільства. В цей час зароджується таке негативне суспільне явище, як рабовласництво. Багато людей через недостатній майновий рівень ставали безправними рабами і прирівнювались до предметів власності.

У країнах Давнього Світу було дуже поширене рабовласництво і панівне право держави розпоряджатись землею. Деяких змін у сфері трудових відносин зробив месопотамський цар Хаммурапі, видавши ряд однойменних законів, що регулювали майнові відносини і надавали деякі права і повноваження рабам. Та загалом, ці зміни були мало ефективні, і не суттєво вплинули на тогочасні трудові відносини [2, с.204].

Аналогічна ситуація спостерігається і на Сході, здебільшого в Індії. Упродовж багатьох століть там була поширена кастова система поділу суспільства, відповідно до якої кожна людина, залежно від соціального статусу своєї родини, займала чітко визначене місце в суспільстві і виконувала певну роботу. Знову ж таки, в Індії широко застосовувалась праця так званих «недоторканих» - безправних рабів, які, здебільшого, не могли перейти в іншу касту і звільнитись із неволі.

Значні зміни у трудовому праві відбуваються в Античній Греції, здебільшого в Афіньському полісі. Саме там починають говорити про чітко визначений час роботи, розподіл праці між громадянами, про права та обов'язки рабів. Дуже важливим є те, що саме в Греції починають офіційно звертатись до вільнонайманої праці, яка є запорукою стабілізації суспільних процесів і підвищення життєвого рівня населення.

За доби Середньовіччя відбувається ряд трансформацій трудового права, які залишаються цікавими і на сьогодні. Значних кроків у даній галузі зробив домініканський монах Фома Аквінській, який окрім теологічних досліджень, сформулював основні положення економічного зростання

суспільства, надаючи трудовій рівності ключову роль в його досягненні. Також цей період характеризується переходом від рабовласництва до феодалізму. Дані зміни були зумовлені рядом причин: 1) по-перше, праця рабів мала дуже низьку ефективність; 2) по-друге, новостворені мануфактури потребували швидкого припливу вільних робочих рук, якими їх могли забезпечити звільнені раби; 3) по-третє, християнська церква, яка на той момент була провідною політичною силою, будувалась на системі соціальної рівності (відповідно, рабовласництво ніяк не могло співіснувати з християнством). В цей же час відбувається перехід від одномодельної системи античного світу до трьох модельної системи Середньовіччя. В цей час з'являється поняття ренти, яка мала три форми вираження:

відробіткову (селянин за певний земельний наділ мав відпрацьовувати у феодала декілька днів на тиждень);

натуральну (селянин мав віддавати частину вирощеної продукції феодалові за право користуватись землею);

грошову (селянин повинен був виплачувати феодалу чітку визначену грошову суму) [3, с.450].

Через недостатньо високу врожайність, спричинену низьким рівнем розвитку сільськогосподарських технологій виробництва, та малорозвинену грошову систему в середньовіччі здебільшого використовували відробіткову систему. У Західній Європі була поширена феодално-відробіткова система, а у Східній Європі (включаючи Україну) – фільварково-відробіткова. Не зважаючи на відмінність у назвах, сутність даних систем була схожою і базувалась на експлуатації селян.

Важливим кроком для розвитку трудових відносин стало прийняття Магдебурзького права у 1235 році. Дане система значно розширювала повноваження органів місцевого самоврядування, надавала більше прав і свобод робітникам і селянам. Можна стверджувати, що прийняття Магдебурзького права значно вплинуло на появу такої соціальної верстви населення як робітництво, що сформувалось із селян, що отримали свободу від феодалів.

Говорячи про Середньовіччя, не можна не згадати славнозвісну працю тогочасного

англійського філософа Томаса Мора – «Утопію». В цій книзі окрім своїх поглядів на загальнодержавний устрій та міжнародні відносини, автор зображує багатотез щодо основ цивільного і трудового права. Немає сумнівів, що дана робота поклала початок такому руху, як утопічний соціалізм, розвинений Анрі Сен-Сімоном і Карлом Марксом [4].

За доби Просвітництва і Нового Часу відбувається ряд значних подій, що надали людям більше прав і свобод як у сфері цивільного, так і трудового права. Декларація незалежності США, прийнята у 1776 році, стала першим загальнодержавним документом, який офіційно закріплював ряд прав за кожною особою, включаючи представників робітництва і селянства. Більш доробленим і продуманим документом стала «Декларація прав людини і громадянина», що була прийнята за доби Великої французької революції (у 1789 році). Права, викладені у документі, включали право брати участь у представницькій владі, рівність перед законом, волю від несправедливого ув'язнення, свободу слова і релігії, податок у залежності від можливості його заплатити (прогресивне оподаткування), безпеку власності. Та попри те, що Декларація встановлює загальні права всіх без винятку громадян Франції, у ній жодним чином не відображений статус жінок та рабства.

В цей же час відбувається така знаменна для людства подія, як промисловий переворот. Почавшись в Англії, даний процес швидко поширюється на весь цивілізований світ, включаючи Європу, США та країни Сходу. Промислова революція, як і будь-яке інше глобальне соціально-економічне явище, мала ряд як позитивних, так і негативних факторів.

До позитивного можна віднести:

швидке економічне зростання підприємств і цілих країн;

збільшення кількості промислових підприємств, які могли більш повно задовольнити потреби населення своєї країни і віддати частину на експорт;

встановлення об'єктивних умов для переходу від монархічних режимів до демократії, що мало позитивні результати в довгостроковій перспективі;

Негативним чинниками були:

невирішеність питань, що стосувались

трудового права, відсутність повноцінних документів, що регулювали б трудові відносини; безправне становище робітників; відсутність нормальних умов життя для більшості населення;

Загалом, у Новий час відбулось багато позитивних змін у сфері трудового права, але ще залишалось багато невирішених питань, які на той момент вирішити було просто неможливо. Таке становище було пов'язане з цілим рядом як суб'єктивних, так і об'єктивних факторів.

Якщо ми говоримо про Україну, то для неї промисловий переворот і, відповідно, трансформації у сфері трудового права прийшли значно пізніше. Якщо в Англії промисловий переворот почався наприкінці XVII – на початку XX століття, то в Україні, яка на той момент входила до складу Російської імперії, соціально-економічні трансформації почались тільки з 1861 року, коли російський цар Олександр II видав маніфест про скасування кріпацтва. Та не зважаючи на певне відставання у часі, дана реформа одразу показала свої позитивні результати. По-перше, селяни, які звільнились від панського гніту, стали тими «робочими руками», яких так не вистачало на новозбудованих промислових підприємствах регіону. По-друге, через зростання рівня промислового виробництва валовий національний продукт країн зріс у рази. По-третє, більш сучасне обладнання дало змогу значно підвищити рівень продуктивності праці і зменшити смертність і травматизм на підприємствах.

Перед Олександром II і урядом, який він сформував, постала ціла низка проблем і завдань, які до нього ніхто не хотів вирішувати. Можна сказати, що він добре впорався із завданням, але варто відзначити ряд чинників, які стримували економічне зростання і не давали більш швидкого розвитку соціально-економічним трансформаціям. До них можна віднести: по-перше, рівновекторність у поглядах уряду, підприємців та пересічних громадян, що викликало об'єктивне сповільнення розвитку; по-друге, незважаючи на більш сучасні технології і зменшення рівня смертності, він все ще залишався доволі високим (відзначимо, що в цей період рівень травматизму і смертності на підприємствах був високим в усьому світі; наприклад, в США в другій половині XIX – на

початку XX століття кожні 16 хвилин гинув 1 робітник); по-третє, багато вітчизняних капіталовласників не хотіли вкладати свої фінансові ресурси у підприємства. Як писав у своїх роботах І.Х. Озеров: «Російський капітал дуже лякливий, він зазвичай побоюється йти першим» [5, с.82].

Також особливо стримуючим фактором було посилення оподаткування, особливо робітників і селян. Ті збори, що залишились із ранішніх часів, збільшувались у рази. Негативним було те, що ці податки були покладені в основному на малозабезпечені верстви населення – міщан, селянство, робітників. Результатом цих реформ було стрімке підвищення цін на усі товари, а особливо на товари широкого вжитку. Як стверджував відомий на той час економіст М. Боголепов: «Наш бюджет цілковито спирається на непрямі податки, замасковані різними монополіями, регаліями, митами. Податки існують у нас на усілякий предмет, який потрапляючи у рот, покриває тіло або лежить під ногами» [6, с.162].

Все це призводило до фінансових і соціальних криз, від яких найбільше страждали пересічні громадяни. Як підкреслювали представники тогочасного ліберального табору: «Ми бачимо страшні народні лиха від хронічних голодувань, кричущу нужду народу навіть у шматку хліба і дивуємось фінансовому механізму держави, яка вміє витягувати мільйони з нашого злиденного народу» [7, с.21].

Щодо Західної України, то в ній значного впливу мала «весна народів» 1848-1849 років і поширення «освіченого абсолютизму» Габсбургів. Реформи Марії Терезії та Йосифа II призвели до значних позитивних змін у народному господарстві регіону і, відповідно, у сфері цивільного і трудового права. Як робітники, так і селяни отримали ряд прав і повноважень, що позитивно вплинуло на загальний показник продуктивності праці в регіоні. Відзначимо, що через кліматичні та ресурсні чинники на території Західної України було менше підприємств важкої промисловості, а було більше текстильних фабрик і підприємств, що спеціалізувались на зборі і первинній обробці наявної в регіоні сировини. Наслідком такого становища були менш небезпечні умови праці на підприємствах і, як наслідок, менший

рівень смертності. Та все ж таки, були нещасні випадки, які були спричинені недостатнім матеріально-технічним забезпеченням і малорозвиненою системою охорони праці.

Початок XX сторіччя став для всього світу новою віхою у системі трудових відносин. У самому початку нового сторіччя формуються профспілки, значного розмаху набувають соціал-демократичні та комуністичні партії (УСДП і УНДП в Україні, лейбористська партія в Англії, меншовики і більшовики в Росії). Після Жовтневої революції 1917 року і проголошення СРСР у 1922 році утворюється перша у світі держава, головним напрямом розвитку якої є соціалізм. Багато людей підтримали даний напрям, адже більше не могли витримати гніту безжальних капіталовласників та непослідовних і антигуманних дій російського царизму. Для прикладу, у 1900 році в Російській імперії законодавством було встановлено 11,2-годинний робочий день, а більшовики одразу після свого приходу, а саме 11 листопада 1917 року встановили 8-годинний робочий день. І хоча певні обіцянки більшовиків щодо політичного та економічного соврядування не здійснились, перехід від 12 до 8-годинного робочого дня можна вважати справжньою революцією у сфері трудового права всього світу [8].

Якщо говорити про всевітнє визнання 8-годинного робочого дня, то варто відзначити, що після Першої світової війни на хвилі загальної демократизації суспільного життя, розростання робочого і соціалістичного руху, а також значного перерозподілу робочих ресурсів в ряді великих західних країн законодавчо було встановлено 8-годинний робочий день для безумовно всіх працюючих у промисловому виробництві і службовців: Німеччина – 1918 р., Франція – 1919 р., та ін. У Великобританії, проте, закон про нормований робочий день діяв тільки для шахтарів (1908), в США на загальнофедеральному рівні - тільки для держслужбовців (1892). У ряді випадків визнання 8-годинного робочого дня мало вигляд конституційної норми (Мексиканська конституція 1917 г.). Друга «хвиля» законодавчого закріплення 8-годинного робочого дня припала на 1930-1940-ті рр. У цей період сприятливі умови праці та відпочинку були закріплені не тільки в законодавстві європейських країн, але і

США (1938), Китаю (1931), Японії (1947) та інших. Однак регламентація робочого часу прийняла і нову форму: закон, як правило, встановлював тривалість робочого тижня (в 40 год. у Франції, США та ін.), що не забороняло понаднормових годин, які слід було оплачувати в полуторному або подвійному розмірі. Поряд з цим, законодавство більшості країн зберегло значні розміри допустимих переробок (до 40-50 днів, у розрахунку на рік).

Україна, яка завжди прагнула бути демократичною країною від самого початку свого незалежного існування (у вигляді Української Народної Республіки), прийняла ряд законів і державних указів, які значно покращували процес регулювання трудових відносин, забезпечували робітників різних підприємств більш широкими правами та повноваженнями. Проголошення 8-годинного робочого дня у III Універсалі УНР значно підвищило авторитет Української Центральної Ради та Генерального Секретаріату як державних органів нового часу.

До негативних зрушень, що відбувались в даний період в Україні, необхідно віднести загравання гетьмана Павла Скоропадського з німецьким урядом та великими капіталовласниками, що вилилось у ряд неоднозначних і непослідовних реформ, які певним чином ускладнили положення робітників регіону і негативно вплинули на життєвий рівень населення.

Після проголошення незалежності у 1991 році, Україна знову взяла курс на лібералізацію суспільного життя та, відповідно, встановлення гідних умов праці для своїх громадян. Для цього багато років розроблявся спеціальний державний документ – Кодекс Законів про Працю України. Згідно з положеннями, викладеними в документі, «Кодекс законів про працю України регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини. Законодавство про працю встановлює високий рівень умов праці,

всесірну охорону трудових прав працівників».

Необхідно зазначити, що трудове законодавство України та усього світу постійно оновлюється і модифікується відповідно до тих соціально-економічних умов та чинників, які є актуальними у даний період часу. У рамках української програми реформ «Стратегія – 2020», представленої урядом у 2015 році сфері трудових відносин надано значну увагу. Відповідно до умов програми, реформи, що будуть проведені у сфері трудового права України, мають підвищити показник продуктивності праці на підприємствах; створити більш сучасну та актуальну для європейської мережі систему стабілізації та розвитку соціальних процесів, що відбуваються в даній галузі; забезпечити працюючих людей гідними умовами праці та відпочинку [10].

Підсумовуючи сказане, відзначимо, що сфера трудового права завжди була і залишається актуальною для усього людства. За час свого існування людське суспільство зробило ряд позитивних кроків до встановлення соціальної справедливості та сталої системи трудового права, яка буде відстоювати права робітників усіх галузей. Попри це, є ще ціла низка питань, які залишаються актуальними для більшості країн світу. На нашу думку, для їх вирішення та отримання позитивних результатів у короткостроковій та довгостроковій перспективі необхідно провести ряд реформ з боку держави, які будуть узгоджені з населенням кожної країни. Не можна применшувати вплив наукової діяльності на дану галузь права, тому що саме науковий підхід до деяких положень трудового права зможе забезпечити їх загальну модернізацію та регіональну адаптацію відповідно до тих умов, які склались у кожній державі.

Рецензент

д.соц.н., професор Е. А. Афонин

Список використаних джерел

1. Дмитренко Ю.П. Трудове право України : підручник / Ю.П.Дмитренко. — К.: Юрінком Інтер, 2009. — 624 с. 2. Степаненко С.В. та спів.автори. Історія економіки та економічної думки: навчальний посібник / [С.В.Степаненко, С.Н.Антонюк, В.М.Фещенко, Н.О.Тимочко] ; за ред. проф. С.В.Степаненка. — К.: КНЕУ, 2010. — 743 с. 3. Базилевич В.Д., Гражевська Н.І., Гайдай Т.В., Леоненко П. М., Нестеренко А. П. Історія економічних учень Навчальний посібник / К.: Знання, 2004. — 1300 с. 4. Томас Мор Утопія [Електронний

ресурс] – <http://lib.ru>. 5. Озеров И.Х. На новый путь: к экономическому освобождению России / И.Х.Озеров. — М.: Тип. А.И.Мамонтова, 1915. — 336 с. 6. Рожков Н.А. Россия на рубеже веков: исторические портреты. — М.: Политиздат, 1991.—380 с. 7. Соловьев Ю.Б. Самодержавие и дворянство в 1902-1907 гг. / Ю.Б.Соловьев. — Л.: Наука, 1981. — 256 с. 8. Декрет Совета Народных Комиссаров (О восьмичасовом рабочем дне) [Електронний ресурс] - <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5306/>. 9. Кодекс Законів про Працю України [Електронний ресурс] – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. 10. Національна рада реформ Екряїни [Електронний ресурс] – <http://reforms.in.ua/>

References

1. Dmy'trenko Yu.P. Trudove pravo Ukrayiny` : pidruchny`k / Yu.P.Dmy'trenko. — K.: Yurinkom Inter, 2009. — 624 s. 2. Stepanenko S.V. ta spiv.avtory`. Istoriya ekonomiky` ta ekonomichnoyi dumky` : navchal`ny`j posibny`k/[S.V.Stepanenko, S.N.Antonyuk, V.M.Feshhenko, N.O.Ty`mochko] ; za red. prof. S.V.Stepanenka. — K.: KNEU, 2010. — 743 s. 3. Bazy`levy`ch V.D., Grazhev'ska N.I., Gajdaj T.V., Leonenko P. M., Nesterenko A. P. Istoriya ekonomichny`x uchen` Navchal`ny`j posibny`k / K.: Znannya, 2004. — 1300 s. 4. Tomas Mor Utopiya [Elektronny`j resurs] – <http://lib.ru>. 5. Ozerov Y`X. Na novuy put` : k ekonomy`cheskomu osvobozhdeny`yu Rossy` / Y`X.Ozerov. — M.: Ty`p. A.Y`.Mamontova, 1915. — 336 s. 6. Rozhkov N.A. Rossy`ya na rubezhe vekov: y`story`chesky`e portrety. — M.: Poly`ty`zdat, 1991. — 380 s. 7. Solov`ev Yu.B. Samoderzhavy`e y` dvoryanstvo v 1902-1907 gg. / Yu.B.Solov`ev. — L.: Nauka, 1981. — 256 s. 8. Dekret Soveta Narodny`x Komu`ssarov (O vos`my`chasovom rabochem dne) [Elektronny`j resurs] – <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5306/>. 9. Kodeks Zakoniv pro Pracyu Ukrayiny` [Elektronny`j resurs] – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. 10. Nacional`na rada reform Ekrayiny` [Elektronny`j resurs] – <http://reforms.in.ua>.

к.п.н., доцент Кузьменко Ю.В.

+38 066 050 68 66

geoekonomika@mail.ru

THE FORMATION OF LABOR TRAINING SPECIALISTS' EDUCATIVE ASPECT: HISTORICALLY PEDAGOGIC ASPECT

ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ СКЛАДОВОЇ ФАХІВЦІВ ІЗ ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Kuzmenko Iu.V. The formation of labor training specialists' educative aspect: historically pedagogic aspect.

The article in historical and pedagogical context examined questions of theory and practice of forming of educational component of people`s capital of specialists of labor training;

it is retraced evolution of the main conception approaches to the problem of development of educational component of people's capital of specialists of labor training in Ukraine; ; it is marked stages and the main tendencies of this process in different historical periods; it is characterized educational normative and legal documents that determined educational politics as well as in Soviet and independent Ukraine; it is outlined the content of forming of educational component of people's capital of specialists of labor training in the XX-th years of the century at the beginning of the XXI-st century; it is accented that in Ukraine with its later (in comparison with countries of European Union) development of system of education, manufacturing and marketing relations, ideal of people's capital became actual only at the end of the 90-ht years; before this period they developed only in the context of notions "labor power", "labor resources", "labor potential", "people's resources". It is coordinated hat active practical realization concerning creation at higher educational establishments high-quality people's capital, mentioned theory became significant after signing of Bologna declaration in 2005.

The leading conceptual idea of a research is a statesmen about grafting of people's capital on personal level iv the system of continuing education; it is component of professional teaching of qualified personnel; it is caused by concrete social and economic factors of development of a society in different historical periods of time; it is realized in the process of professional training of future specialists of labor training according to the demands of a society and labor market.

It is underlined that today in the conditions of modernization of national system of education of Ukraine we see forming of educational component of people's capital of specialists of labor training as one of the factors of adaptation of a man to the conditions of social oriented economy innovation type.

Keywords: educational component of specialists of specialists of labor training, people's capital, system of education of Soviet and independent Ukraine, education normative and legal documents.

Кузьменко Ю.В. Формування освітньої складової фахівців із трудової підготовки: історико-педагогічний аспект.

У статті висвітлено в історичній ретроспективі теоретичні та практичні аспекти формування освітньої компоненти людського капіталу фахівців з трудової підготовки; простежено еволюцію основних концептуальних підходів до проблеми розвитку освітньої складової фахівців із трудової підготовки в Україні; виокремлено етапи та провідні тенденції цього процесу у різні історичні проміжки; охарактеризовано освітні нормативно-правові документи, що визначали освітню політику як в Радянській так і незалежній Україні.

Ключові слова: освітня складова фахівців із трудової підготовки, людський капітал, система освіти Радянської і незалежної України, освітні нормативно-правові документи.

Кузьменко Ю.В. Формирование образовательной составляющей специалистов по трудовой подготовке: историко-педагогический аспект.

В статье освещены в исторической ретроспективе теоретические и практические аспекты формирования образовательной компоненты человеческого капитала специалистов по трудовой подготовке; прослежена

эволюция основных концептуальных подходов к проблеме развития образовательной составляющей специалистов по трудовой подготовке в Украине; выделены этапы и ведущие тенденции этого процесса в разные исторические промежутки; охарактеризованы образовательные нормативно-правовые документы, определявшие образовательную политику как в Советской так и независимой Украине.

Ключевые слова: образовательная составляющая специалистов по трудовой подготовки, человеческий капитал, система образования Советской и независимой Украины, образовательные нормативно-правовые документы.

Постановка проблеми, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У ХХІ столітті, під тиском глобалізації та переходу людства до науково-інформаційних технологій, суспільство все більше трансформується у суспільство побудоване на знаннях. На сьогодні відбувається поєднання технологій з людським, творчим компонентом. Як підкреслює Т. Боголіб: «майбутнє нації визначає освіта» [1, с. 5]. «Освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, ... зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені», – стверджує С. Ніколаєнко [5, с. 5]. Переорієнтація суспільної думки у напрямку реалізації теорії людського капіталу, важливою складовою якої є освіта, стає важливим орієнтиром у здійсненні соціально-економічних реформ в сучасному світі. Тому сьогодні розвиток української освітньої системи повинен відбуватися на ґрунті ідей людського капіталу в рамках інтеграції в світовий освітній простір. Це питання набуває особливої актуальності і стратегічної важливості для України, стає важливою складовою її національної безпеки. Дані тенденції пов'язані не лише з реалізацією документів, в яких наголошено на інтеграції в світовий освітній простір, а й з модернізацією освіти України в умовах жорсткої економії державного бюджету.

Теоретичні та практичні питання з дослідження модернізації освіти в Україні та професійної освіти фахівців із трудової підготовки розкриті у працях вітчизняних та зарубіжних учених-педагогів П. Атутова, А. Вихруща, О. Гедвілло, В. Кузьменко, В. Сидоренка, М. Скатнікіна, Н. Слюсаренко, Д. Тхоржевського та ін. Система поглядів,

виражених у концепції людського капіталу, перебуває і на сьогодні на стадії розвитку, наукового пошуку. Зокрема, над цим питанням працюють: Ф. Волков, О. Грішнова, С. Дятлова, Г. Євтушенко, В. Куценко, В. Мандибур, Д. Нестерова, К. Сабірьянова, С. Савельєв, А. Чухно та ін.

Мета статті – в історико-педагогічному контексті розглянути питання теорії та практики формування освітньої складової фахівців із трудової підготовки (50-ті роки ХХ століття – початок ХХІ століття).

Вибір початку дослідження 50-х р. ХХ століття не є випадковим, оскільки по-перше, саме в ці роки після Великої Вітчизняної війни у радянські загальноосвітні школи повертають як навчальну дисципліну трудове навчання. Тому виникає питання щодо підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів цього напрямку підготовки учнівської молоді. По-друге, розвиток системи освіти, виробничих і ринкових відносин відповідно до стандартів європейських країн був більш пізнім. Саме тому ідеї людського капіталу почали набувати актуальності на теренах України тільки з 90-х р. У Радянській Україні вони розвивалися у контексті понять «робоча сила», «трудова ресурси», «людські ресурси», «трудова потенціал».

Варто зазначити, що 50-ті роки ХХ ст. – це час активного продукування вітчизняною педагогікою ідей, спрямованих на створення системи професійної освіти фахівців із трудової підготовки. Саме в цей період було закладено підвалини формування освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки в Україні. У 1950-1958 роках система народної освіти скеровувала всі свої зусилля на нарощення кількісної складової трудових ресурсів країни.

У Директивах з п'ятого п'ятирічного плану розвитку СРСР на 1951-1955 рр. було наголошено на виключній важливості здійснення політехнічного навчання в школах. Гостра потреба в фахівцях із трудової підготовки обумовила подальше нарощення кількості педагогів цього напрямку та зростання вимог держави до їх якісної підготовки. Від системи народної освіти вимагалось збільшити число цих педагогів, а тому в 1957 році на фізико-математичних та природничих факультетах

в Українських ВНЗ починається підготовка фахівців із технічних дисциплін. По суті, в УРСР саме в цей період було закладено підвалини формування освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки. Розуміння того, що забезпечення подальшого економічного розвитку країни пов'язане із збільшенням трудових ресурсів, обумовлювало жорстку регламентацію та посилену увагу до професійної підготовки. Як наслідок, у 1958 році в СРСР (в УРСР у 1959 р.) було прийнято Закон «Про зміцнення зв'язку школи із життям і про подальший розвиток системи народної освіти в країні», що став вирішальним у сфері освітніх реформ.

З 1959 року в Україні відкривалися індустріально-педагогічні та інженерно-педагогічні факультети для підготовки вчителів технічних дисциплін і трудового навчання.

У 1959-1984 роках окреслені процеси знайшли своє продовження у нормативно-правовому полі, що впливало на збільшення кількісних показників та якості професійної підготовки фахівців [6].

1985 року на пленумі ЦК КПРС М. Горбачовим було представлено програму широких реформ під гаслом «прискорення соціально-економічного розвитку країни» на основі ефективного використання досягнень науково-технічного прогресу, активізації людського фактора і зміни порядку планування. Соціально-економічні та суспільно-політичні трансформаційні процеси в період «перебудови» зумовили переорієнтацію освітнього простору у напрямку розвитку трудового потенціалу фахівців, в тому числі і з трудової підготовки.

У цей період вітчизняні науковці отримали можливість ознайомитися із теорією людського капіталу і, як наслідок, в 90-х роках теорія людського капіталу набула свого розвитку на теренах УРСР. Розпад Радянського Союзу в 1991 році призвів до утворення національних систем освіти в усіх колишніх союзних республіках.

1991 року відбувся розпад Радянського Союзу, Україна стала незалежною державою. Розуміння важливості системи освіти для економічного розвитку молодої держави, призвело до прийняття в 1991 році Закону України «Про освіту». Одним з стратегічних завдань в цьому законодавчому акті визнано

створення такої системи освіти, яка б на основі вітчизняного досвіду та актуальних світових здобутків забезпечила б втілення державної політики щодо розвитку кожної особистості, задоволення її освітніх і духовно-культурних потреб, підвищила конкурентоспроможність на ринку праці.

Починаючи з 1991 року відбувається розбудова незалежної України, яка мала свої особливі механізми становлення системи освіти, зокрема зміна орієнтирів та стратегій її розвитку відбувалися і в контексті теорії людського капіталу. Це відображено в Законах України «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про ратифікацію визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні» (1999 р.), «Про вищу освіту» (2002 р.), в Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), в «Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір» (2004 р.). Отже, не випадково в період з 1991 року по 2004 рік у змісті професійного навчання фахівців з трудової підготовки формування освітньої складової людського капіталу набуває своєї важливості.

Після підписання Болонської декларації (2005 р.) і до сьогодні Україна здійснює перехід від екстенсивного використання людських ресурсів з низьким рівнем базової професійної підготовки до інтенсивного використання кваліфікованої робочої сили, адаптованої до умов соціально орієнтованої економіки інноваційного типу. А тому, в нашій державі, як і в країнах ЄС, активізуються ідеї освіти в руслі впровадження «освіти впродовж життя», «свободи освітнього вибору» і «технології прийняття рішень з метою оптимального адаптування в умовах постійних змін». В цьому контексті виміром якості продукції освітньої галузі стає людський капітал як сукупність певних якостей людини: здоров'я, природних здібностей, рівня освіти, професіоналізму і мобільності.

Освітня складова людського капіталу фахівців із трудової підготовки. у 50-х р. мала свої специфічні особливості. Так, особливу увагу було звернуто на політехнічне навчання у закладах освіти, почала проводитися відповідна робота із підготовки фахівців, спроможних забезпечити цей процес на належному

рівні. Відкривалися інженерно-педагогічні та індустріально-педагогічні факультети. Навчальний план з професійної освіти фахівців із трудової підготовки охоплював велику кількість спеціальних дисциплін, тому студенти мали можливість отримувати належну фахову підготовку, необхідну для викладання у школі технічних дисциплін, трудового та виробничого навчання, основ сільського виробництва.

З 1985 року увага стала акцентуватися на підготовці фахівців із трудової підготовки із таким рівнем трудового потенціалу, які б максимально відповідали тогочасним вимогам розвитку науки і техніки, інтенсифікації виробництва, впровадженню елементів «капіталістичної» економіки. Нові умови вимагали змін у навчальних планах професійної освіти фахівців із трудової підготовки у бік профорієнтації та глибокого знання науково-технічних та економічних основ виробництва, свідомого та творчого ставлення до праці, зокрема через такі спеціальні дисципліни.

Оголошення незалежності Україною призвело до кардинальних змін у орієнтирах професійної підготовки педагогічних кадрів. Розбудова національної системи освіти призвела до початку активних процесів реформування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогів. Цей процес віддзеркалився й на формуванні освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки з позицій впливу на формування економічного і виробничого потенціалів національних економік, рівня життя населення, міжнародний статус держави, швидкий темп науково-технічного прогресу, конкурентоспроможність робітників.

Підписання Болонської декларації у 2005 р. призвели до змін у формуванні освітньої складової фахівців із трудової підготовки. Це було пов'язано в першу чергу з інтеграцією в світовий освітній простір національної системи освіти. А. Улановська зауважує, що «одним з найважливіших напрямків євроінтеграційної політики є галузь вищої освіти, яка в умовах побудови суспільства знань стала основою формування та розвитку людського капіталу» [с.276]. У сучасному світі модернізація освіти – одна з умов розвитку держави, саме тому в розвинених державах йдуть цим шляхом. Тобто змінюють і перетворюють

систему освіти відповідно до вимог ринку, смаків споживачів, рівня розвитку НТП тощо [2]. Відбувається розширення напрямів підготовки груп спеціалістів широко профілю за пріоритетами науково-технічного прогресу, міжгалузевими, інтегральними та подвійними спеціальностями та спеціалізаціями. Тому в навчальних планах звертається увага на такі навчальні дисципліни, які б підвищували конкурентоздатність і мобільність робочої сили, оволодіння комп'ютерною технікою та системами, інноваційними технологіями, активне оволодіння науковими основами ринкової економіки та сучасного виробництва.

Варто зауважити, що освітня складова людського капіталу, як активний чинник економічного розвитку сьогодні, впливає на [3, с. 204]:

– продуктивність праці працівника. Підвищення освітньо-професійної підготовки призводить до зростання продуктивності праці, дає змогу людині виконувати роботу більш інтелектуально навантажену, що дорожче оплачується;

– конкурентоспроможність робітника. Імовірність працевлаштування у людей з вищою освітою більша, а втрати роботи вища для працівників з нижчим рівнем роботи;

– особистісні та ділові риси людини. Освіта надає не лише знання й інформацію, а й формує економічне мислення і економічну активність (здатність людини до пошуків нових шляхів отримання прибутків, до нових економічних, наукових ідей та технічних розробок, їх продаж і виробництво), здатність адаптуватися, мобільність, професійну придатність тощо;

– винахідництво і розвиток науково-технічного прогресу. Освіта – механізм, що прискорює появу не лише самих відкриттів, а й їх поширення і використання.

Підводячи підсумки відмітимо, що освітня складова фахівців із трудової підготовки постійно оновлювалася і це зрозуміло. Проте, не всі зміни призводили до бажаного результату. Й на сьогодні залишилося чимало проблем, від вирішення яких залежить мобільність та конкурентоздатність фахівців із трудової підготовки, підготовлених в Україні. Ефективно розв'язати проблеми створення національної системи розвитку та нарощення людського

потенціалу в нашій країні неможливо без комплексного вивчення, аналізу й узагальнення попереднього досвіду, виокремлення в ньому раціональних ідей та впровадження їх в навчальний процес сучасних закладів освіти. Тому важливого значення набуває звернення до історії формування освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки у 50-ті роки ХХ ст. – на початку ХХІ ст. в освітньому просторі нашої країни з метою критичного осмислення досвіду минулого і пошуку тих позитивних надбань, які можуть бути використані для розвитку і вдосконалення освітньої освіти України.

Перспективними є продовження досліджень щодо пошуків шляхів вдосконалення системи підготовки педагогічних кадрів в контексті реалізації ідей людського капіталу.

Рецензент

д.п.н., професор І. В. Дмитрієва

Список використаних джерел

1. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період : монографія / Т.М.Боголіб. – К. : Видавництво «Міленіум», 2006. – 508 с. 2. Кузьменко Ю.В. Культура праці як чинник нарощення людського капіталу: навчальний посібник / Ю.В. Кузьменко. – Херсон : РІПО, 2008. – 124 с. 3. Кузьменко Ю.В. Модернізація освіти та розвиток людського капіталу / Ю.В. Кузьменко // *Міжнародний науковий альманах*. – Таганрог-Актуїнск : Изд-ль А.Н. Ступин, 2013. – Випуск 18. – С. 201-205. 4. Народное образование СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917-1973 гг. // А.А. Абакумов, Н.П. Кузин, Ф.И. Пузырев, Л.Ф. Литвинов. – М. : «Педагогика», 1974. – 560 с. 5. Ніколаєнко С.М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства / С.М. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2005. – 319 с. 6. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1961-1986 гг.) / под ред. Ф.Г. Паначина, М.Н. Колмаковой, З.И. Равкина. – М. : Педагогика, 1987. – 416 с. 7. Улановська А. Основні напрямки модернізаційних змін в контексті розвитку Європейського простору вищої освіти / А. Улановська. – Тези III-ї Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (26-27 березня 2015 року, м. Дрогобич) / Редактори-упорядники: В.Ільницький, В.Душний, І.Зимомря. – Дрогобич : Посвіт, 2015. – С. 276–277.

References

1. Boholib T.M. Finansove zabezpechennya rozvytku vyshchoyi osvity i nauky v transformatsiyunyu period : monohrafiya / T.M.Boholib. – K. : Vydavnytstvo «Milenium», 2006. – 508 s. 2. Kuz'menko Yu.V. Kul'tura pratsi yak

chynnyk naroshchennya lyuds'koho kapitalu: navchal'nyy posibnyk / Yu.V. Kuz'menko. – Kherson : RIPO, 2008. – 124 s. 3. Kuz'menko Yu.V. Modernizatsiya osvity ta rozvytok lyuds'koho kapitalu / Yu.V. Kuz'menko // Mezhdunarodnyy nauchnyy al'manakh. – Tahanroh-Aktyubynsk : Yzd-I' A.N. Stupyn, 2013. – Выпуск 18. – S. 201-205. 4. Narodnoe obrazovanye SSSR. Obshcheobrazovatel'naya shkola. Sbornyk dokumentov. 1917-1973 hh. // A.A. Abakumov, N.P. Kuzyn, F.Y. Puzyrev, L.F. Lytvynov. – M. : «Pedahohyka», 1974. – 560 s. 5. Nikolayenko S.M. Vyshcha osvita – dzherelo sotsial'no-ekonomichnoho i kul'turnoho rozvytku suspil'stva / S.M. Nikolayenko. – K. : Znannya, 2005. – 319 s. 6. Ocherky ystoriy shkoly u pedahohycheskoy myslы narodov SSSR (1961-1986 hh.) / pod red. F.H. Panachyna, M.N.Kolmakovoy, Z.Y.Ravkyna. – M. : Pedahohyka, 1087. – 416 s. 7. Ulanovs'ka A. Osnovni napryamky modernizatsiy nykh zmin v konteksti rozvytku Yevropeys'koho prostoru vyshchoyi osvity / A.Ulanovs'ka. – Tezy III-yi Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi molodykh vchenykh «Rozvytok suchasnoyi osvity i nauky: rezul'taty, problemy, perspektyvy» (26-27 bereznya 2015 roku, m. Drohobych) / Redaktory-uporyadnyky: V.II'nyts'kyu, V.Dushniy, I.Zymomrya. – Drohobych : Posvit, 2015. – S. 276–277.

к.е.н. Л.О. Кравченко
к.е.н. Т.В. Порудєєва
д.е.н. Л.В. Назарова
викладач Р.В.Майборода
викладач О.Л.Постнікова
+38(067) 511 50 77
lyubava_62@mail.ru

ACMEOLOGICAL MECHANISM OF FORMATION OF MODERN COMPETITIVE SPECIALIST

АКМЕОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ФАХІВЦЯ

Кравченко Л. А. et al. Acmeological mechanism of formation of modern competitive specialist.

In the article the mechanism of formation acmeological human subjects life and personality development means achieving social and professional heights. Criteria for the formation of professional competitiveness, defined priority directions of improving the effectiveness of training and using specialists with higher education, professional quality matrix is grounded and its implementation mechanism.

Keywords: acmeology, higher education, competence, specialist, competitiveness, the employer, the matrix quality.

Кравченко Л. А. и др. Акмеологический механизм формирования современного конкурентоспособного специалиста.

В статье рассматривается акмеологический механизм

формирования приоритетных профессиональных качеств у будущего специалиста и разработку средств достижения личностью социальных и профессиональных вершин. Критерии формирования конкурентоспособного специалиста. Определены приоритетные направления повышения эффективности системы подготовки и использования специалистов с высшим образованием, обосновывается матрица качества специалиста и механизм ее внедрения.

Ключевые слова: акмеология, высшее образование, компетенции, специалист, конкурентоспособность, работодатель, матрица качества.

Кравченко Л. О. та ін. Акмеологічний механізм формування сучасного конкурентоспроможного фахівця.

У статті розглядаються акмеологічний механізм формування людини як суб'єкта життєвого шляху і розробку засобів досягнення особистістю соціальних і професійних вершин. Критерії формування конкурентоспроможності фахівця, визначено пріоритетні напрями підвищення ефективності системи підготовки та використання спеціалістів з вищою освітою, обґрунтовується матриця якості фахівця та механізм її впровадження.

Ключові слова: акмеологія, вища освіта, компетенції, фахівець, конкурентоспроможність, роботодавець, матриця якості.

Постановка проблеми. На теперішньому етапі розвитку суспільства спостерігається інтеграція акмеології та синергетики. В умовах неможливості та недоцільності механічного запозичення зарубіжних практик функціонування акмеологічного навчання важливим для України є кореляція розвитку національної вищої освіти зі світовими тенденціями організації акмеологічного навчання, що відкриває нові перспективи інтеграції в освітній та професійній простори зарубіжної спільноти.

Адже, проблема професіоналізму випускників, в останні роки, опинилася в центрі уваги вітчизняної системи освіти. Це пов'язано із загостренням протиріч між динамікою попиту підприємств і організацій на фахівців певного профілю, кваліфікацією фахівців і системою їх професійної підготовки. Ринок праці висуває до нинішніх і потенційних працівників все більш конкретні вимоги, але випускники вузів не завжди можуть їм відповідати. Більшість молодих фахівців нездатні отримати знання застосувати на практиці, у них немає прагнення до кар'єрного росту та подальшого професійного розвитку, немає готовності до командної роботи.

Роботодавці відзначають брак професійних навичок, відсутність уявлень про майбутні посадових обов'язках, невисокий рівень спеціальних знань. Для успішного функціонування системи підготовки випускників, навчальні заклади, повинні мати узагальнену модель механізму формування конкурентоспроможного фахівця, з урахуванням специфіки його майбутньої професійної діяльності та у тісній співпраці з роботодавцями.

Сьогодні акмеологічне навчання – це конкурентоздатний фахівець як один з визначальних чинників відтворення інтелектуальних і продуктивних сил суспільства, розвитку духовної культури українського народу, гарант майбутніх успіхів у зміцненні авторитету України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням закономірностей та механізмів, що забезпечують можливість досягнення вершини індивідуального розвитку, займалися зарубіжні вчені Ш. Бюлер, Е. Еріксон, Т.Г.Олпорт, К. Роджерс. Основними представниками даного напрямку досліджень серед вітчизняних вчених є Кремень В. Г., Ніколаєнко С. М., Степко М. Ф. [1], Жулинський М. Г. [2], Кузьминов Я.И., Любимов Л.Л., Ларионова М.В [3] та інші. В своїх працях вони розглядають поняття, які висвітлюють розвиток вищої освіти та особливості формування фахівця на ринку праці. Актуальним завданням стає дослідження вимог роботодавців до якісних характеристик випускників вузів, що дозволяє останнім витримати конкуренцію на ринку праці порівняно з іншими учасниками, зайняти своє трудове місце відповідно до профілю отриманої спеціальності та ефективно виконувати свої функціональні обов'язки.

Мета дослідження. Зважаючи на необхідність формування механізму виховання сучасного конкурентоспроможного фахівця, варто зазначити, що не вирішеним залишається питання розвитку акмеологічного потенціалу майбутніх спеціалістів в умовах навчання у вищих навчальних закладах України. Тому потрібно більш детально розкрити основні напрямки та механізм формування сучасного

конкурентоспроможного фахівця взагалі і системі вищої освіти зокрема, що і стає метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Культурно-освітнє відродження, яке розгорнулося на етапі перебудови і продовжилося вже в умовах досягнення Україною державності, показало, що творчі і духовні сили українського народу та його інтелектуального провідника не вичерпалися, і сьогодні ми є свідками процесів трансформації духовних цінностей та культурної політики незалежної держави. Розвиток культури на сучасному етапі функціонування України як вільної держави довів, що лише повноцінна і самобутня національна культура остаточно гарантує історичне буття етносу. Тому головним завданням національно-культурного відродження і стало подолання культурного колоніалізму України [1].

Національна сучасна система освіти формувалася в 1990-і роки в умовах значних змін у духовному житті суспільства, в контексті загально цивілізаційних трансформацій, зумовлених значним поширенням нових освітніх технологій та істотним розширенням можливостей і потреб в індивідуальному, особистісному розвитку людини. Реформи були зорієнтовані на створення нової системи освіти в Україні, збереження й примноження здобутого в радянські часи досвіду та одночасно внесення суттєвих коректив у цілі, завдання й зміст освітянського процесу [2].

Після проголошення незалежності України розпочався новий етап розвитку вищої освіти в державі. Його основними прикметами стали: розширення міжнародних зв'язків українських вищих навчальних закладів, запровадження в навчальний процес обчислювальної техніки, деяка демократизація управління в системі освіти, запровадження студентського самоврядування, розширення мережі вищих навчальних закладів, відкриття приватних ВНЗ.

У 2005 р. Україна приєдналася до Болонського процесу, зобов'язавшись внести відповідні зміни у національну систему освіти та приєднатися до роботи над визначенням пріоритетів у процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти.

Проектом “Налагодження освітніх структур”, ініційованим Європейською

Комісією та Європейською асоціацією університетів, для реалізації цілей Болонської декларації поставлене завдання визначити точки конвергенції та виробити спільне розуміння кваліфікацій за рівнями в термінах компетенцій і результатів навчання.

Показником якості освіти є професійна компетентність, – чинник, що відіграє важливу роль у формуванні конкурентоспроможності молоді на ринку праці. Результати навчання – це набори загальних і спеціальних компетенцій, які включають знання, розуміння, навички студента та встановлюються для кожного окремого модуля і для програми в цілому [3].

Загальні компетенції поділяються за категоріями: інструментальні (когнітивні здібності, методологічні здібності, технологічні вміння, лінгвістичні вміння, комунікативні компетенції), міжособистісні (вміння виражати почуття та відношення, критика та самокритика, вміння працювати в колективі тощо), системні (поєднання розуміння, відношення та знання, що дозволяє аналізувати складові системи та її цілісність, вміння планувати системні зміни, конструювати нові системи).

Спеціальні компетенції визначені на основі аналізу окремих напрямів підготовки фахівців.

В зарубіжжі існує два базових підходи до організації профільного навчання: профілізація в межах єдиної установи, або – в межах окремих типів навчальних закладів (академічних, технічних, професійних тощо). Але незалежно від національної специфіки, в усіх країнах профільне навчання базується на визначенні переліку навчальних предметів чи освітніх галузей, змісту, вмінь і навичок/компетентностей, необхідних для підготовки молоді до дорослого життя.

Узагальнений варіант є комбінацією таких складових:

загальноосвітні, обов'язкові для вивчення усіма студентами предмети/освітні галузі, до переліку яких найчастіше входять державна мова (мови), вища математика, предмети гуманітарного циклу (історія України, суспільствознавство, правознавство), фізична культура, та іноземна мова. Зокрема, у Швеції загальноосвітня складова включає 8 обов'язкових навчальних предметів/освітніх галузей, на навчання яких відводиться

приблизно третина всього навчального часу;

профільні предмети, які відповідають обраному профілю/напрямку навчання. Профільний предмет залишається головним компонентом змісту вищої освіти на цьому рівні, передбачаючи поглиблене навчання предметів обраного профілю;

предмети за вибором (загальноосвітні чи профільно-базовані), які надають студентам можливість удосконалювати знання з обраної галузі шляхом вивчення поглиблених модулів з фаху або споріднених з ним. Можливим є вибір протилежних до профілю дисциплін або дисциплін загального характеру;

міжпредметні галузі/теми/курси, орієнтовані на формування ключових компетентностей. Це – уміння вчитися, критично мислити, приймати рішення та розв'язувати проблеми; здобувати нові знання протягом життя; працювати в команді;

релігійна/моральна освіта (за бажанням студентів);

предмети/курси практичного спрямування, що передбачають, у тому числі, волонтерську роботу у громаді.

Підходи до формування індивідуального навчального плану студента варіюються від варіанту жорстко фіксованого переліку обов'язкових навчальних дисциплін/курсів (Франція) до надання можливості учневі обирати з пропонованого переліку навчальних дисциплін/курсів (США).

Концепцією модернізації української освіти ставиться завдання поновлення професійної освіти на компетентнісній основі шляхом посилення практичної спрямованості професійної освіти при збереженні його фундаментальності. Сучасний фахівець має володіти високим рівнем компетентності, щоб витримувати конкурентну боротьбу на ринку праці, а в подальшому – забезпечувати конкурентні позиції підприємства.

Для узгодження дій з підготовки якісного фахівця необхідно визначити систему взаємин з роботодавцем, в якій вони виступлять у ролі кваліфікованого замовника на ринку праці та освітніх послуг. Базуватися ця система може на формуванні партнерських відносин з підприємствами для ефективною адаптації в умовах мінливого попиту та спільного формування набору компетенцій, відповідних

вимогам певного сегмента ринку праці.

Адже найбільше не влаштовує роботодавців у підготовці фахівців низька дієвість знань, тобто здатність фахівців використовувати набуті знання, уміння на практиці. За оцінкою експертів на науково-практичному семінарі «Європейські кваліфікаційні рамки (ERK) щодо формування персоналу підприємства та інструменти управління персоналом - парадигма управління персоналом», який було організовано Миколаївським національним університетом імені В.О.Сухомлинського (Лабораторія підприємництва і бізнесу) [4], цим параметром ми поступаємося найбільше.

За європейським стандартом дипломований фахівець відразу займає робоче місце і виконує свої посадові обов'язки. Диплом гарантує високий рівень підготовки. Приймаючи фахівця, фірма впевнена, що він підготовлений на належному рівні. Гарантія цього – високе резюме навчального закладу. Якщо фахівець не буде підготовлений належним чином і фірма матиме до нього претензії, імідж навчального закладу може бути втрачений назавжди, його рейтинг серйозно постраждає.

Запропоновано механізм створення компетентного фахівця на підставі навчальних оптимізованих програм професійного рівня, які розробляються досвідченими спеціалістами та затверджуються компетентними структурами освіти і науки України для профільних предметів в органічному поєднанні з програмами спецкурсів (рис.1).

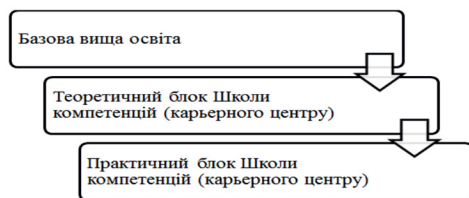

Рис. 1.
Модель професійного (компетентнісного) навчання

Школа компетенцій (кар'єрний центр) створюється як варіант на базі організацій роботодавців, що мають необхідну архітектурну доступність, матеріально-технічну базу, кадрове забезпечення та розташована в межах територіальної доступності для слухачів регіону, або в окремому інституційному закладі.

Багатогранність і непередбачуваність

сучасного ринку праці спонукає майбутнього фахівця до придбання, під час навчання, у вищому навчальному закладі великого числа знань, навичок і компетенцій. Це дозволяє підвищити свою конкурентоспроможність в пошуку роботи до моменту закінчення вищого навчального закладу.

Для формування контингенту слухачів кар'єрного центру ретельно вивчається ринок праці, роботодавці направляють матриці якості до кар'єрного центру. Проводиться оптимізація процесу навчання. Тобто, за результатами опитування, проведеного серед українських роботодавців, визначається рейтингова шкала найбільш затребуваних найближчим часом професій. На підставі чого складається навчальний план слухачів кар'єрного центру. Відбувається навчальний процес з використанням лабораторії наставництва.

Програма навчання в кар'єрному центрі оптимізується з навчальним планом ВНЗ та критеріями професійності до даної спеціальності роботодавців. По закінченню навчального курсу слухачі центру отримують свідоцтво про додаткову освіту за конкретно обраним напрямком та можливість працевлаштування, якщо обране направлення заявлено роботодавцем. Для подолання можливих проблем при розробці компетентнісних моделей освітнього процесу необхідно визначити відповідність навчальних планів переважним компетенціям; оцінити компетентнісний потенціал навчальних дисциплін; проаналізувати потреби роботодавців щодо формованих компетенцій; визначити наскільки освітній процес відповідає сучасним науковим досягненням.

Висновки. Слід констатувати, що в результаті застосування компетентнісного підходу у системі вищої освіти слід використовувати форму співробітництва та результативність взаємодії роботодавців та молодих фахівців на ринку праці. Для повноцінної реалізації напрямів підвищення рівня конкурентоспроможності випускників ВНЗ на ринку праці необхідне включення роботодавців до числa суб'єктів, що беруть участь в процесі формування конкурентоспроможних фахівців. Однак, щоб надати цьому процесу цілісний характер, необхідно включити в нього і самих випускників, зацікавивши їх у

самостійній роботі над примноженням своїх конкурентних переваг. Адже такий механізм значно підвищить ступінь адекватності підготовки фахівців згідно вимог реального виробництва. Створить інструменти, які дозволять випускникам точніше позиціонувати себе на ринку праці, а роботодавцям – точніше визначати відповідність випускника необхідним компетенціям.

Перспективи подальших досліджень. Подальшої розробки вимагають оцінка інструментарію професійної компетентності випускника, моделювання змішаних видів навчальних занять студент – роботодавець з провідною складовою «способи діяльності» та розкриття технології та методики розробки завдань для самостійної та індивідуальної роботи студентів при засвоєнні навчального матеріалу.

Рецензент
д.е.н., професор О. В. Ляш

Список використаних джерел

1. Кремень В. Г. Вища освіта в Україні : навчальний посібник / В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко. – К. : ЛібералТД, 2005. – 327 с. 2. Жулинський М. Г. Сучасне українське суспільство і наука / М. Г. Жулинський // Гуманітарні науки, 2004. – № 2. – С. 124-126. 3. Кузьминов Я. И. Европейский опыт формирования общего понимания содержания квалификаций и структур степеней. Компетентностный подход. / Я.И.Кузьминов, Л.Л.Любимов, М.В.Ларионова. – <http://depart.ed.gov.ru/ministry/struk/depart/standart/work/bolon/evro.doc>. 4. Матеріали науково-практичного семінару 28 квітня «Європейські кваліфікаційні рамки (ERK) щодо формування персоналу підприємства та інструменти управління персоналом – парадигма управління персоналом Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського (Лабораторія підприємництва і бізнесу) області – <http://mdu.edu.ua/seminars/view/120>.

References

1. Kremen' V. H. Vyshcha osvita v Ukrayini : navchal'nyu posibnyk / V. H. Kremen', S. M. Nikolayenko, M. F. Stepko. – K. : Li'era LTD, 2005. – 327 s. 2. Zhulyns'kyu M. H. Suchasne ukraïns'ke suspil'stvo i nauka / M. H. Zhulyns'kyu // Humanitarni nauky, 2004. – n 2. – S. 124-126. 3. Kuz'mynov Ya. Y. Evropeyskyu opyt formirovaniya obshcheho ponymaniya sodержaniya kvalifikatsiy y struktur stepeney. Kompetentnostnyu pokhod. / Ya.Y.Kuz'mynov, L.L.Lyubymov, M.V.Laryonova. – <http://depart.ed.gov.ru/ministry/struk/depart/standart/work/bolon/evro.doc>. 4. Materialy naukovo-praktychnoho seminaru 28 kvitnya «Yevropeys'ki kvalifikatsiyini ramky (ERK) shchodo formuvannya personalu pidpryyemstva ta instrumenty upravlinnya personalom – paradyhma upravlinnya personalom Mykolayivs'kyu natsional'nyu universytet imeni V.O.Sukhomlyns'koho (Laboratoriya pidpryyemnytstva i biznesu) oblasti – <http://mdu.edu.ua/seminars/view/120>.

Пелих А.О.
+38 067 979 8387, +38 050 447 4979
pelykh1970@gmail.com

RELEVANCE OF FORMATION OF UNDERSTANDING OF THE GEOLOGISTICS FOUNDATION AMONG NATIONAL SECURITY PUBLIC ADMINISTRATION EXPERTS

АКТУАЛЬНІСТЬ ФОРМУВАННЯ РОЗУМІННЯ ОСНОВ ГЕОЛОГІСТИКИ У ФАХІВЦІВ З ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Anatoliy Pelykh, Relevance of formation of understanding of the geologistics foundation among national security public administration experts.

In the article the author examines the foundation of geologistics as philosophical and methodological component of the system of preparation of the national security public administration experts. The author substantiates the thesis that it seems possible to overcome excessive inertia of professional consciousness of the national security public administration experts and inability to quickly adapt such professional consciousness to changes in the conditions of global transformations only basing on the following dominants: character of globalization transformations in the field of security and current trends of international relations subjects confrontation.

The introduction of special topics of globalistics in the content of educational programs of preparation of experts in the field of knowledge “Public administration” will give the fundamental knowledge of geologistics, will allow to form informational, predictive and strategic culture, which is necessary for the public administration expert in the process of understanding the new world order configuration, formulating or adjusting the concept of national security of Ukraine.

Key words: globalistics, geologistics, global transformations, professional consciousness, system of preparation of national security public administration experts.

Пелих А.О. Актуальність формування розуміння основ геологистики у фахівців з державного управління національною безпекою.

В статті розглядаються основи геологистики як філософсько-методологічної компоненти системи підготовки фахівців з державного управління національною безпекою. Обґрунтовується теза, що геологистика надає можливість: по-перше, цілісного пізнання глобалізованого світу; по-друге, шляхом гео економічної, геополітичної та воєнно-політичної соціалізації засвоїти «правила гри» прийняті в глобалізованому світі, основні норми й цінності культури безпеки; по-третє, мобілізувати ресурси вітчизняної освіти для вирішення поточних завдань забезпечення національної безпеки України.

Ключові слова: глобалістика, геологистика, глобальні трансформації, професійна свідомість, система

підготовки фахівців з державного управління національною безпекою.

Пелых А.А. Актуальность формирования понимания основ геологистики у специалистов по государственному управлению национальной безопасностью.

В статье рассматриваются основы геологистики как философско-методологической компоненты системы подготовки специалистов по государственному управлению национальной безопасностью. Обосновывается тезис, что геологистика предоставляет возможность: во-первых, целостного познания глобализованного мира; во-вторых, путем геоэкономической, геополитической и военно-политической социализации усвоить «правила игры» принятые в глобализованном мире, основные нормы и ценности культуры безопасности; в-третьих, мобилизовать ресурсы отечественного образования для решения текущих заданий обеспечения национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: глобалистика, геологистика, глобальные трансформации, профессиональное сознание, система подготовки специалистов по государственному управлению национальной безопасностью.

Постановка проблеми. В Стратегії національної безпеки України зазначено, що докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України обумовлюють необхідність створення нової системи забезпечення національної безпеки України [1].

Ця обставина й визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими і практичними завданнями оновлення концептуальних та нормативно-правових засад науково-освітнього забезпечення державного управління національною безпекою України.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій [2; 3] можна зробити висновок про те, що проблеми науково-освітнього забезпечення державного управління національною безпекою досліджувалась у працях вітчизняних науковців, зокрема Г. Ситника, В. Абрамова, Д. Кучми та ін. В роботах вказаних авторів проведено аналіз теоретичних і прикладних аспектів науково-освітнього забезпечення державного управління у сфері національної безпеки України, наведено окремі практичні рекомендації, які при їх комплексному втіленні дозволили б підвищити ефективність підготовки державно-управлінських кадрів. Однак, на сьогодні залишається недостатньо вивченим принципово новий погляд на удосконалення системи підготовки магістрів державного

управління в Національній академії державного управління при Президентові України з урахуванням глобальних трансформацій у сфері безпеки, що детермінують формування та функціонування системи національної безпеки України. Стосовно підходів до вирішення цих проблем можна навести роботу М. Шевченка [4].

Саме тому метою статті є розгляд основ геологистики як філософсько-методологічної компоненти системи підготовки фахівців з державного управління національною безпекою.

Виклад основного матеріалу. Глобальні трансформації у сфері безпеки та міжнародних відносин, зміни, які сталися в змістовних вимірах протиборства суб'єктів міжнародних відносин потребують формування нової генерації фахівців з державного управління національною безпекою, що у свою чергу, вимагає відповідної реорганізації системи підготовки державно-управлінських кадрів в Національній академії державного управління при Президентові України.

Виходячи з курсу європейської та євроатлантичної інтеграції України, а також нових організаційних принципів – гео економічних, що домінують на європейському та євроатлантичному просторах і представлені цінностями культури безпеки західного зразка, для вітчизняної державно-управлінської еліти існує нагальна потреба в засвоєнні нових правил гри в глобалізованому світі. Зокрема для державно-управлінської еліти України необхідно еволюційним шляхом здійснювати перехід від старих методологічних стереотипів (радянських часів) до нових (поєднання цінностей національної культури безпеки з цінностями західної культури безпеки). При цьому вкрай небезпечним є копіювання західноєвропейського чи англо-американського досвіду формування системи національної безпеки, без врахування цивілізаційних, геополітичних, геокультурних та інших особливостей вітчизняної культури безпеки.

Таким чином, перед вітчизняною науковою елітою постало завдання формування нової парадигми освіти державно-управлінської еліти, яка б забезпечила подолання надмірної інертності професійної свідомості фахівців

з державного управління національною безпекою та неспроможність швидкої адаптації її до змін в умовах глобальних трансформацій. Зазначене можна реалізувати виходячи з наступних домінант: характеру глобалізаційних трансформацій у економічній, політичній, військовій та культурній сферах, характеру зміни парадигми безпеки, характеру військово-технічної революції, що відбувається і сучасних тенденцій протистояння суб'єктів міжнародних відносин. Для цього необхідно здійснити еволюційний перехід в системі підготовки фахівців з державного управління національною безпекою спрямований на формування особистості, здатної не лише осмислити масштаби змін парадигм цивілізації, міжнародних відносин, безпеки та війни, але й нести відповідальність за свої вчинки і за наслідки прийнятих державно-управлінських рішень. В сучасних умовах фахівці з державного управління національною безпекою такого рівня можуть бути підготовлені лише за умов розширення блоку філософсько-гуманітарних дисциплін при обов'язковому включенні в цей блок таких предметів або змістовних модулів з глобалістики, філософії та соціології управління безпекою та ін.

В 2010 році М. Шевченко в статті «Механізми і можливості геологістики в системі професійної підготовки фахівців державного управління у сфері національної безпеки» [4] запропонував увести окремі теми з геологістики до програми підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістрів за спеціальністю «Державне управління у сфері національної безпеки». Ця пропозиція була реалізована в навчальному курсі нормативної дисципліни «Геополітичний аналіз та прогнозування» [5].

Поточний аналіз сучасного наповнення навчальних планів показує, що ця проблематика не включена до розгляду у нормативну частину більшості спеціальностей галузі знань «Державне управління». Це є підставою для подальшого удосконалення змісту навчальних дисциплін підготовки магістрів державного управління за спеціальностями «Державне управління», «Управління суспільним розвитком», «Публічне управління».

Варто зазначити, що з усіх сучасних наук лише геологістика є міждисциплінарною

наукою, яка інтегрує та синтезує всі накопичені знання про функціонування гетерогенних складних систем, вбирає в себе елементи теорії безпеки, теорії міжнародної безпеки, теорії національної безпеки, теорії соціального управління, теорії державного управління, геополітики, геоekonomіки, воєнної стратегії, міжнародної інформації, філософії безпеки, екології. Під геологістикою зазвичай розуміють філософію адаптивного виживання складних систем, галузь міждисциплінарного гуманітарного знання про функціонування, взаємопов'язаність, взаємозбереженість окремих елементів, які взаємодіють між собою і визначають цілісність, єдність гетерогенних складних систем [5, с. 99]. Предмет логістики формується у вигляді окремих піддисциплін, які спроектовані на певну сферу людської діяльності. Будучи інтегративною наукою про глобальний світ, вона відкриває реальну можливість створення нової, ненасильницької, енергозберігаючої ідеології і надає нові можливості запобігання, профілактики та протидії ймовірним викликам та загрозам національним інтересам.

Таким чином, сприйняття глобального простору як логістичної системи (геологістики) виводить нас на побудову об'ємної синкретичної моделі – геоekonomічного атласу світу, де в якості новітньої методології усвідомлення глобального світу виступає геогенезис.

Під геогенезисом Е. Кочетов пропонує розуміти просторово-філософську категорію усвідомлення, сприйняття й відображення світу як методологічну основу глобалістики; синтез підпросторових форм, які виділені за функціональною ознакою в єдиний цілісний простір [5, с. 99]. Тобто, геогенезис – це глобальний простір як симбіоз часткових просторів – геоekonomічного, геополітичного, геостратегічного, інформаційного, простору геофінансів та інших.

Геоekonomічний атлас – це багаторівнева високорухлива міжжанклавна і міждержавна система, виграш в якій визначається, по-перше, здатністю швидко адаптуватися до її вимог і змін й інтегруватися в неї; по-друге, володінням передовими інтелектуальними, інформаційними і комунікаційними можливостями. Освоєння цієї системи дозволяє вести стратегічну операцію щодо відстоювання

національних інтересів в гео економічному, геополітичному та геостратегічному просторах [5, с. 104-109].

Для вирішення стратегічних задач, розробки і прийняття відповідних державно-управлінських рішень потрібна інтерпретація гео економічного простору, зручна для складання електронної (комп'ютерної) версії гео економічного атласу, у тому числі і його національної частини.

Електронна версія гео економічного атласу світу – це відображення гео економічного атласу в комп'ютерному варіанті (програмне забезпечення і використання інформаційних систем), зручному для вирішення різних стратегічних ситуаційних задач.

Гео економічний простір можна уявити у формі «листового пирога», набору «електронних карт» – «сторінок» гео економічного атласу.

«Сторінками» гео економічного атласу є: комп'ютерна версія політичної карти світу (з відображенням зон впливу, центрів сили, багатополісності світу, стратегічних осей і політичних альянсів тощо); ресурсні сторінки атласу: енергетична, сировинна, трудових ресурсів та ін.; сторінка фінансових потоків – геофінанси; сторінка, що відображає блукаючі інтернаціонально-відтворювальні ядра (ІВЯ), відображення військової компоненти в співвідношенні з ними (військово-стратегічні альянси, угруповання і т. д.); комунікаційна сторінка (система стратегічних комунікацій, обслуговуючих функціонування ІВЯ); екологічна сторінка з нанесеними зонами підвищеної техногенної небезпеки (техногенні катастрофи і т. ін.).

Особливий розділ представляє інтерпретація національної частини гео економічного атласу світу, де наносяться економічні межі, рубежі гео економічних устремлінь національних економік, гео економічні плацдарми.

Комп'ютерна версія гео економічного атласу надає можливість для ситуаційного «програвання» гео економічного простору в умовах всіляких глобальних переміщень, зміни цивілізаційних координат (постіндустріальних, техногенної фази постіндустріалізму, неоекономічної моделі цивілізаційного розвитку, формування етно економічних систем

тощо).

Наповнення (матеріалізація) гео економічного атласу ґрунтується на трьох ключових моментах: 1) на гео економічному атласі повинна бути розгорнута широка панорама глобальних процесів, що відносяться до різних сфер сучасного світового простору: гео економічного, геополітичного і геостратегічного; 2) вироблення національної довготривалої стратегії взаємодії із зовнішнім світом припускає максимально просту і зручну форму для своєчасного і достовірного орієнтування на гео економічному атласі; 3) електронна (комп'ютерна) версія гео економічного атласу, що розробляється, повинна базуватися на відповідній достовірній інформаційній базі, формулюванні методики ситуаційного стратегічного комбінування, вирішенні різних стратегічних задач, розробці типових ситуаційних стратегічних варіантів (комбінацій), формуванні високих гео економічних технологій як інструмента операції на гео економічному атласі світу.

Наповнення сторінок гео економічного атласу дозволяє відслідковувати гео економічну обстановку, яка в свою чергу визначає геополітичну та воєнно-політичну обстановку. Оцінка останньої ж є вихідною інформацією для побудови воєнно-політичної моделі держави, яка слугує методологічною основою формування та функціонування національної системи забезпечення воєнної безпеки.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

1. Імплементация до змісту навчальної програми підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістрів за спеціальністю «Державне управління у сфері національної безпеки» спеціальних тем з глобалістики надає фундаментальні знання з геології та дозволяє сформуванню інформаційну та прогностичну культуру, що є необхідними фахівцю з державного управління національною безпекою в осмисленні нової конфігурації світового устрою, формулюванні або коректуванні концепції національної безпеки, воєнно-політичної, зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної концепцій Української держави.

2. Уведення спеціальних тем з геології до змісту навчальних програм

підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістрів за спеціальностями «Державне управління», «Управління суспільним розвитком» та «Публічне адміністрування» також відіграло б виключну роль у формуванні необхідних компетенцій для вирішення державно-управлінських проблем у сфері національної безпеки, пов'язаних із глобалізацією та регіоналізацією сучасного світу, зміною парадигм цивілізації, національної безпеки, міжнародних відносин та війни, а також з іншими викликами ХХІ століття.

3. Що стосується конкретних механізмів і можливостей геологістики в системі підготовки фахівців з державного управління національною безпекою то можна виокремити ряд аспектів: по-перше, геологістика дає можливість цілісного пізнання глобалізованого світу; по-друге, шляхом геоекономічної, геополітичної та воєнно-політичної соціалізації надається можливість засвоїти «правила гри» прийняті в глобалізованому світі, основні норми й цінності культури безпеки; по-третє, мобілізувати ресурси вітчизняної освіти для вирішення поточних завдань забезпечення національної безпеки у конкретно-історичний період розвитку України.

Перспективні напрями подальших досліджень вбачаються у розробці перспективної парадигми професійної освіти фахівців з державного управління національною безпекою.

Рецензент

д.е.н., професор В. І. Кириленко

Список використаних джерел

1. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 № 287/2015 : [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> 2. Ситник Г.П. Державне управління національною безпекою України : монографія / Г.П. Ситник. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 408 с. 3. Концептуальні основи запровадження спеціальності 8.150103 «Державне управління у сфері національної безпеки» для професійної діяльності у сфері публічного управління : навч.-метод. посіб. / авт. кол. : Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, Д. Я. Кучма, А. В. Дацюк. – К. : НАДУ, 2010. – 40 с. 4. Шевченко М.М. Механізми і можливості геологістики в системі професійної підготовки фахівців державного управління у сфері національної безпеки / М.М. Шевченко // Галузь науки «Державне управління»:

історія, теорія, впровадження: матеріали наук.-практ. конф. за між нар. участю, Київ, 28 трав. 2010 р. : за заг. ред.. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, С.В. Загорднюка. – К.: НАДУ, 2010. – Т. 2. – С. 18-20. 5. Ситник Г.П. Геополітичний аналіз та прогнозування: навч. посіб. / Г.П. Ситник, В.Ф. Смолянюк, М.М. Шевченко; за заг. ред. Г.П. Ситника. – К.: НАДУ, 2014. – Ч 1. – 180 с.

References

1. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishenia Rady natsional'noi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiiu natsional'noi bezpeky Ukrainy» vid 26.05.2015 № 287/2015 : [Elektronnyj resurs] / Ofitsijne internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> 2. Sytnyk H.P. Derzhavne upravlinnia natsional'noiu bezpekoiu Ukrainy : monohrafia / H.P. Sytnyk. – K.: Vyd-vo NADU, 2004. – 408 s. 3. Kontseptual'ni osnovy zaprovadzhennia spetsial'nosti 8.150103 «Derzhavne upravlinnia u sferi natsional'noi bezpeky» dlia profesijnoi diial'nosti u sferi publichnoho upravlinnia : navch.-metod. posib. / avt. kol. : H. P. Sytnyk, V. I. Abramov, D. Ya. Kuchma, A. V. Datsiuk. – K. : NADU, 2010. – 40 s. 4. Shevchenko M.M. Mekhanizmy i mozhlyvosti heolohistyky v systemi profesijnoi pidhotovky fakhivtsiv derzhavnoho upravlinnia u sferi natsional'noi bezpeky / M.M. Shevchenko // Haluz' nauky «Derzhavne upravlinnia»: istoriia, teoriia, vprovadzhenia: materialy nauk.-prakt. konf. za mizh nar. uchastiu, Kyiv, 28 trav. 2010 r. : za zah. red.. Yu.V. Kovbasiuka, V.P. Troshyn'skoho, S.V. Zahordniuka. – K.: NADU, 2010. – Т. 2. – С. 18-20. 5. Sytnyk H.P. Neopolitychnyj analiz ta prohnozuvannia: navch. posib. / H.P. Sytnyk, V.F. Smolianiuk, M.M. Shevchenko; za zah. red. H.P. Sytnyka. – K.: NADU, 2014. – Ch 1. – 180 s.

Плетка О.Т.

+38 098 425 16 09

pletkaolga@gmail.com

SPECIFICS OF PERCEPTION OF GENDER ROLES (BASED ON A TRAINING PROGRAM)

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ТРЕНІНГОВОЇ ПРОГРАМИ)

Плетка О.Т. Особливості сприймання гендерних ролей (за результатами тренінгової програми)

Стаття містить презентацію тренінгової програми щодо сприймання гендерних ролей «Гендерні ролі: традиція чи новаторство». На основі експертних опитувань виділено традиційні гендерні ролі та описано результати формуючого емпіричного дослідження з точки зору проявів маскулітності чи фемінітності у них. З'ясовано, що у молоді ще відсутня стала гендерна схематизація, тому сприймання гендерних ролей носить динамічний характер та може змінюватися під впливом

цілеспрямованого втручання.

Ключові слова: гендерні ролі, сприймання ролей, маскулініть, фемінінність, андрогінність, тренінгові програми.

Плетка О.Т. Особенности восприятия гендерных ролей (результаты тренинговой программы)

В статье представлено авторскую тренинговую программу «Гендерные роли: традиция или новаторство». На основе экспертного опроса были выделены традиционные гендерные роли и описано результаты формирующего эмпирического исследования под призмой проявления маскулинности и феминности в этих ролях. Выяснено, что у молодежи еще отсутствует устоявшаяся гендерная схематизация, поэтому восприятие гендерных ролей носит динамичный характер и может изменяться под влиянием целенаправленного воздействия.

Ключевые слова: гендерные роли, восприятие ролей, маскулинность, феминность, андрогинность, тренинговая программа.

Pletka O. T. Specifics of perception of gender roles (based on a training program)

In the article we describe the peculiarities of perceiving the traditional gender roles by young people. The paper discusses the theory of gender roles from the viewpoint of masculinity and femininity. Based on the expert assessments, we have identified a number of gender roles that are considered as traditional, namely the typical woman, the typical man, the typical husband, wife, mother, father, grandfather, grandmother, friend, lover, alphonso, leader-woman, leader-man, housewife, househusband, femme fatale, macho. Perception of traditional gender roles by youth is dynamic in nature, which can be caused by the lack of stable gender scheme in this age. The results of the formative empirical research are presented in tables and descriptions. The author's training program of development of the gender roles perception "Gender roles: tradition or innovation" is described. While assessing masculine roles, participants showed the growing rates in the roles of alphonso and housewife; in assessing the femininity the rates growth was observed in perceiving the roles of leader-woman, leader-man and macho; in assessing androgynous roles the growth was detected within the meaning of the roles of mother, girlfriend and friend. It was also found that the gender schemes regarding the roles that are unusual for participants acquire the dynamic nature and may change due to targeted intervention.

Keywords: gender roles, perception of roles, masculinity, femininity, androginity, training program.

Постановка та розробленість проблеми. У період дорослішання молоді люди стикаються з низкою дорослих завдань, одним з основних, на наш погляд, є розуміння і трансляція гендерно-рольової поведінки. У молодому віці співвідношення рольової поведінки ще не має чітких меж, часто ролі змішуються, деякі ігноруються, деякі не сприймаються. Тому важливо пояснювати не тільки склад рольової поведінки, а і його наповнення і сприйняття.

Під час складання тренінгової програми ми спиралися на рольові теорії, згідно яких поведінка особистості базується на проживанні окремої ситуативної чи більш-менш сталої ролі. У соціології рольові теорії, що пояснюють поведінку людей в соціумі, класифікуються на: функціональну (Р. Лінтон, Т. Парсонс, Е. Шілз, Ф. Батс, С. Харві), структурну (Р. Лінтон, М. Леви, С. Надел, Р. Барт, М. Мандел, Г. Уайт, С. Уіншіп), організаційну (Н. Гросс, Р. Л. Кан, М. Ван-Селл, Е. Ван-де-Вліерт), когнітивну (Я. Л. Морено, М. Шериф, Дм. Роттер, Дж. Келлі, Дж. Г. Мід, Ж. Піаже) та теорію символічного інтеракціонізму (Дж. Г. Мід, Ч. Х. Кулі, Г. Блумер, М. Кун). Дослідження Дж. Міда, Я. Морено, Е. Берна, Дж. Келлі спонукали науковий світ до інтеграції основних засад цих теорій у практику психології. До рольових теорій особистості П. П. Горностай відносить: теорію символічного інтеракціонізму, теорію психодрами та трансакційний аналіз. На даний час не існує єдиної теорії щодо гендерних ролей, тому гендерні ролі розглядаються з огляду на соціологічні, психологічні та біосоціальні теорії.

Іванова Є. наголошує, що гендерні ролі – це низка очікуваних зразків поведінки для чоловіків та жінок [1, с.327]. Дж. Стоккард і М. Джонсон висунули тезу, що головною є гендерна поведінка особистості, яка формується на протязі життя під впливом соціальних очікувань суспільства і особливостей його культури [1, с.335]. На думку Чемеринської, для самореалізації людини важливо знати свою гендерну роль – культурні очікування, і стереотипи, які відносяться до маскуліної і феміної поведінки [2, с. 157]. Сандра Л. Бем наголошує, що маскуліність і феміність – це набір бажаних психологічних і поведінкових властивостей і якостей, очікуваних від чоловіків і жінок у конкретному соціально-історичному контексті [3, с. 283].

Гендерна роль обумовлена історичними змінами в культурі суспільства і є результатом засвоєння особистістю соціальних конструктів. До соціальних конструктів в даному випадку можна віднести поняття соціально-гендерні уявлення, гендерні моделі та гендерні схеми. Соціально-гендерні уявлення виступають як соціальні приписи, соціальні стереотипи

щодо норм поведінки чоловіків і жінок у конкретному суспільстві в історично-обумовленому часі буття (за висловом С.Л.Бем так звані “гендерні лінзи”). В основу гендерних моделей поведінки теж покладено соціальний гендерний стереотип маскулінності/фемінності – сукупність глибинних психологічних ознак (характеристик), які визначають відмінності в чоловічій і жіночій поведінці. Виділяють такі основні його типи: маскулінний, фемінний, андрогінний. Гендерною схематизацією називають узагальнену й натреновану когнітивну готовність особистості кодувати й організувати інформацію про себе й інших відповідно до культурних визначень “чоловіче-жіноче”. На думку Т. Говорун особистість самостійно моделює власну поведінку, використовуючи існуючі в суспільстві гендерні схеми [4, с. 278].

Тобто, гендерна роль акумулює в собі маскулінну, фемінінну чи андрогінну орієнтацію особистості та проявляється в моделях поведінки, що формуються під впливом соціальних очікувань, стереотипів й настанов. Від гендерно-рольової поведінки, її стандартів у особистості, залежить процес сприйняття образів інших чоловіків та жінок, а також самосприйняття.

Е. М. Іжванова, вивчаючи співвідношення сприйняття себе та іншого у різних вікових та гендерних групах, дійшла висновку, що молоді люди менш за все розходяться в уявленні протилежного гендера як в сприйнятті, так і образах Жінки й Чоловіка. [5, с. 42]. На думку Т. В. Данильченко гендерно-перцептивні процеси у суспільстві відбуваються в рамках “гендерних інтерпретаційних схем”, які розуміються як готовність категоризувати об’єкти і явища, що сприймаються, з точки зору їх співвіднесення до категорії маскулінності/фемінінності/ андрогінності, наділяти їх певними характеристиками та вписувати їх в певні моделі гендерних відносин [6, с. 7].

Прояви даних моделей ще маловивчені, що і обумовило розробку тренінгової програми «Гендерні ролі: традиції чи новаторство».

Мета даної статті – висвітлення результатів тренінгової програми щодо розвитку діапазону сприйняття гендерних ролей.

Тренінгова програма «Гендерні

ролі: традиції чи новаторство» складається з 4 етапів та має на меті розширення навичок та знань щодо проявів гендерних ролей, актуалізація розуміння щодо гендерних ролей, профілактика внутрішніх конфліктів щодо прийняття власних гендерних ролей в учасників тренінгової програми.

Завдання програми:

здійснення діагностичної роботи з метою визначення індивідуальних акцентів щодо сприйняття гендерних ролей кожного з учасників програми до та після корекційного впливу;

здійснення комплексної роботи щодо рефлексії, переосмислення та усвідомлення образу гендерних ролей, зокрема, власних та інших учасників тренінгу;

визначення притаманних учасникам стереотипів та уявлень щодо гендерних ролей, властивих суспільству;

актуалізація у процесі корегувальної роботи варіативності проявів гендерно-обумовленої поведінки.

Схема тренінгової програми:

1 етап. Попереднє анкетування, відбір учасників. На даному етапі потенційні учасники проходять анкетування за результатами якого формується група.

2 етап. Знайомство та бесіда щодо теорії гендерних ролей. Завдання цього етапу – налаштування учасників на роботу та зняття напруження щодо презентації себе у незнайомій групі. Учасники спочатку виконують вправу «Да - це Я!», де треба представити себе та своє ім’я в вигляді якогось руху і група повторює, кожен наступний учасник повторює попередні імена та рухи та показує свої. Вправа дозволяє учасникам запам’ятати інших членів групи. Бесіда складається з організаційних питань формування уявлень та становлення власного гендерно-рольового репертуару, з основного викладення інформації щодо суспільних стереотипів прояву та сприйняття гендеру. Заключна частина цього етапу має на меті створення умов щодо прояву гендерно-зумовленої взаємодії у групі: учасники можуть висловити свої думки, пояснити почуття та своє ставлення до гендерних ролей.

3 етап. Розкриття особливостей прояву власних гендерних ролей та сприймання ролей інших учасників. Завдання цього

етапу – допомогти учасникам проявити себе у незвичних умовах задля прояву власних патернів гендерно-рольової поведінки. а) Дихальна вправа «Я-жінка/чоловік». Ведучий просить учасника звернути увагу на процес дихання і проконтролювати декілька циклів. Потім просить вимовити дихаючи слово Я, використовуючи все повітря у легенях. Зазвичай голос звучить протяжно з підхрипом, тобто голос звучить незвичним чином, нагадуючи якісь первинні звуки. Коли учасник “звикне” до звучання свого голосу, просимо вимовити “я – жінка” чи “я – чоловік”. Мета цієї вправи – діагностика та корекція само сприйняття та питання власної гендерної ідентичності. б) Вправа «Роль, я тебе знаю!» (з елементами соціограми та драматизації) Учасники діляться на 2 групи (незалежно від статі), вибирають випадковим чином роль (наприклад, матері, чоловіка, бабусі, друга та т.і.) і повинні продемонструвати її за допомогою драматизації, але з умовами: показати роль такою, якою ви її знаєте, показати цю роль такою, якою б вона була в ідеалі, показати іронічний бік ролі, показати абсурдність у цій ролі. Після драматизації проводиться шерінг щодо відкриттів та нових вражень від звичних ролей. Процес сприймання ролі щодо її наповненості і розуміння її меж у цьому разі стає більш усвідомленим та зрозумілим для самого учасника в) Складання особистої казки. Складання казки є процесом, що дозволяє виокремити у метафоричній формі ті властивості самосприйняття, які під впливом соціальних стереотипів можуть бути не проявлені у реальність. Казка може відображати також правила і цінності, які людина має стосовно своєї статі та власне гендерних ролей. Учасникам пропонується пригадати казку чи героя казки, яка була любимою у дитинстві. Потім пишеться казка, де головним персонажем стає герой пригаданої казки. Іноді учасники згадують декілька казок, або декілька персонажів казок, тоді можна запропонувати учаснику написати казку за участю всіх персонажів, які йому імпонують. Після написання учасники прочитують свої казки та діляться враженнями й почуттями, які виникли під час її написання.

4 етап. Заключний. Завдання даного етапу – узагальнення отриманих учасниками навичок сприймання гендерних ролей та

остаточне анкетування. Вправа «Типовий чи Я?». Учасники мають картки з написами: типовий та нетиповий, які вони роздають іншим учасникам. Кожному з учасників можна дати лише одну картку, оцінюючи іншого за шкалою типовості гендерно-зумовленої поведінки. В цьому випадку ми можемо говорити про стереотипність поведінки, про типовість і поверхневість сприйняття людей, які поводяться відповідно до суспільних очікувань. Загальний шерінг та заповнення анкет.

Результати тренінгової програми «Гендерні ролі: традиції чи новаторство». У тренінгу брали участь 20 учасників віком від 19 до 22 років, студенти режисерського відділення інституту театрального мистецтва імені Карпенко-Карого-Карого. Вибір зумовлено специфікою підготовки, в основу якої покладено принцип емпатійного відображення дійсності крізь призму власних переживань, тобто студенти - театralи є тими, хто може відчутти та донести до глядача тенденції соціальних змін. Учасники групи на початку і наприкінці програми заповнювали пакет експериментального дослідження.

Таблиця 1.

Порівняння оцінок маскулінності в групі до та після тренінгу

	До	Після	Приріст (%)	T	p
Я (М)	56,13	57,37	2	75	0,663
Тип. жінка (М)	40,77	44,86	10	60	0,096
Тип. чоловік (М)	65,93	69,7	6	53	0,163
Дружина (М)	43,09	47,82	11	61	0,104
Чоловік (М)	62,73	62,51	0	104	0,985
Мама (М)	46,93	51,45	10	73	0,239
Батько (М)	59,32	62,46	5	76	0,287
Дідусь (М)	52,92	50,91	-4	119	0,614
Бабуся (М)	49,11	48,9	0	112	0,808
Подруга (М)	48,21	52,39	9	62	0,112
Друг (М)	56,03	60,33	8	84	0,444
Коханка (М)	49,67	51,35	3	84	0,444
Альфонс (М)	46,65	55,17	18	15	0,001
Жінка-лідер (М)	66,37	64,83	-2	125	0,466
Чоловік-лідер (М)	70,41	69,94	-1	133	0,304
Домогосподарка (М)	39,84	45,97	15	21	0,002
Домогосподар (М)	41,53	45,54	10	80	0,36
Спокусниця (М)	54,43	54,01	-1	100	0,866
Мачо (М)	64,38	65,77	2	84	0,444

Так, з'ясувалося, що після проведеного тренінгу, значущий приріст показали оцінки маскулінності ролі альфонса ($U=15$; $p=0,001$) та домогосподарки ($U=21$; $p=0,002$). Такий результат демонструє усилення розуміння маскулінності ролі альфонса, що може свідчити про те, що гендерні схеми стосовно невластивих учасникам ролей набувають динамічного характеру та можуть змінюватися під впливом цілеспрямованого втручання. Також це може бути зумовленим тим фактом, що у цьому віці це нема сталості гендерної схематизації. Маскулінізація ролі домогосподарки може бути пояснені тим, що для її виконання у особистості є потреба у залученні традиційно маскулінних якостей, таких як плановірність, зосередженість та інші. Дані можуть вказувати на те, що складові ролі.

Таблиця 2.

Порівняння оцінок фемінінності в групі до та після тренінгу

	До	Після	Приріст (%)	T	p
Я (Ф)	57,83	58,76	2	53	0,453
Тип. жінка (Ф)	59,36	60,85	3	72	0,571
Тип. чоловік (Ф)	41,38	40,44	-2	101	0,896
Дружина (Ф)	58,5	59,66	2	80	0,36
Чоловік (Ф)	44,45	45,81	3	61	0,295
Мама (Ф)	56,34	57,71	2	96	0,751
Батько (Ф)	48,8	49,47	1	104	0,985
Дідусь (Ф)	52,72	52,24	-1	111	0,837
Бабуся (Ф)	51	53,11	4	84	0,444
Подруга (Ф)	50,26	55,83	11	54	0,059
Друг (Ф)	47,18	52,2	11	37	0,012
Коханка (Ф)	49,83	51,14	3	84	0,444
Альфонс (Ф)	46,14	54,84	19	34	0,008
Жінка-лідер (Ф)	41,37	64,9	57	0	<0,001
Чоловік-лідер (Ф)	38,48	69,88	82	0	<0,001
Домогосподарка (Ф)	55,28	45,93	-17	161	0,038
Домогосподар (Ф)	52,82	45,56	-14	156	0,059
Спокусниця (Ф)	46,5	54,02	16	38	0,013
Мачо (Ф)	39,33	65,57	67	0	<0,001
Я (А)	59,62	59,86	0	84	0,965

Багато оцінок фемінінності ролей отримали значущі зсуви значень. Підвищилася оцінка фемінінності ролей подруги ($U=54$; $p=0,059$), альфонса ($U=34$; $p=0,008$), жінки-лідера ($U=0$; $p<0,001$), чоловіка-лідера ($U=0$; $p<0,001$), спокусниці ($U=38$; $p=0,013$), мачо ($U=0$; $p<0,001$). Фемінізація даних ролей може

свідчити про необхідність прояву фемінінних якостей задля успішності проживання названих ролей. Зменшилися оцінки фемінінності ролей домогосподара ($U=156$; $p=0,059$) та домогосподарки ($U=161$; $p=0,038$). У суспільстві ці ролі перестали бути суто домашніми, закритими й потребують інших якостей.

Таблиця 3.

Порівняння оцінок андрогінності в групі до та після тренінгу

	До	Після	Приріст (%)	T	p
Я (А)	59,62	59,86	0	84	0,965
Тип. жінка (А)	44,13	51,17	16	52	0,05
Тип. чоловік (А)	54,3	54,02	-1	107	0,955
Дружина (А)	50,53	52,49	4	83	0,422
Чоловік (А)	51,78	53,05	2	95	0,723
Мама (А)	46,4	53,81	16	38	0,04
Батько (А)	46,93	51,84	10	80	0,36
Дідусь (А)	52,29	48,46	-7	119	0,15
Бабуся (А)	46,49	49,23	6	57	0,222
Подруга (А)	49,32	57,31	16	46	0,029
Друг (А)	52,67	61,64	17	34	0,008
Коханка (А)	43,65	45,73	5	102	0,926
Альфонс (А)	39,31	42,82	9	75	0,27
Жінка-лідер (А)	50,15	51,71	3	83	0,422
Чоловік-лідер (А)	50,46	50,3	0	103	0,955
Домогосподарка (А)	42,89	46,84	9	61	0,104
Домогосподар (А)	42,12	47,38	12	48	0,035
Спокусниця (А)	44,42	44,17	-1	102	0,926
Мачо (А)	46,71	49,24	5	61	0,104

Після проведених занять у групі збільшилися оцінки андрогінності образу типової жінки ($U=52$; $p=0,05$), ролей мами ($U=38$; $p=0,04$), подруги ($U=46$; $p=0,029$), друга ($U=34$; $p=0,008$), домогосподара ($U=48$; $p=0,035$). Дані свідчать про динаміку суспільних процесів щодо узагальнення показників, що характеризують психологічне наповнення гендерних ролей.

Висновки. Авторська тренінгова програма дозволяє виокремити та розвинути уявлення та процес сприймання проявів гендерних ролей у молоді. Суспільство переживає період зламу гендерних стереотипів,

а молоді люди ще й період становлення гендерно-зумовлених схем, що призводить до запозичення форм поведінки невластивих для їх статі. Прояви, які супроводжують процес сприймання і оцінки іншої людини, мають особливості у осіб різної статі. Розуміння та прийняття таких проявів дозволяє сприймати інших людей та себе як носіїв певних соціальних уподобань.

Рецензент
д.психол.н., професор П. П. Горностай

Список використаних джерел

1. Введение в гендерные исследования. ч.1. Уч. пос./ под ред. И. Жеребкиной. –Х.:ХЦГИ, СПб.: Алетейя,2001. 2. Чемеринська Д. І. Психологічні детермінанти гендерної ролі жінки – керівника / Д.І. Чемеринська // Теоретичні і прикладні проблеми психології 2004. – № 1(6). – с. 155 – 162. 3. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем //пер. с англ.. – М.: РОССПЭН, 2004. – 336с. 4. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: навч. пос. /Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді – К.: “Академія”, 2004. – 308 с. 5. Ижванова Е.М. Возрастно-психологические особенности гендерных образов. / Е.М. Ижванова // Семейная психология и семейная терапия, 200. – № 1. – С.34-44. 6. Данильченко Т. В. Гендерно – перцептивні відмінності у формуванні першого враження у соціальній взаємодії. / Т.В. Данильченко – Автореф.... канд.. псих. наук. – Чернігів,2004. – 20с.

References

1.Vvedenie v gendernye issledovaniya.ch.1.Uch. pos./ pod red. I. ZHerebkinoj. –H.:HCGI, SPb.: Aletejya,2001. 2. Chemeryns'ka D. I. Psykholohichni determinanty hendernoyi roli zhinky – kerivnyka / D.I. Chemeryns'ka // Teoretychni i prykladni problemy psykholohiyi 2004. – n 1(6). – s. 155 – 162. 3. Bem S. Linzy genera: Transformaciya vzglyadov na problemu neravenstva polov / S. Bem //per. s angl.. – M.: ROSSPEHN, 2004. – 336s. 4. Hovorun T.V., Kikinezhdі O.M. Henderna psykholohiya: navch. pos. / T.V. Hovorun, O.M. Kikinezhdі – K.: “Akademiya”, 2004. – 308 s. 5. Izhvanova E.M. Vozrastno-psihologicheskie osobennosti gendernih obrazov. / E.M. Izhvanova // Semejnaya psihologiya i semejnaya terapiya, 200. - № 1. - S.34-44. 6. Danyl'chenko T. V. Henderno – pertseptivni vidminnosti u formuvanni pershoho vrazhennya u sotsial'niy vzyayemodiyi. / T.V. Danyl'chenko – Avtoref....kand.. psykhn. nauk. – Chernihiv,2004. – 20s.

President of the Board CEASC Smolinsky M. V.
+48 (888) 536 306
fond.rivne@gmail.com
magister Bystrov A.Je.
+38 (099) 108 11 84
coss1@ukr.net

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL REASONS OF VICTIM ADOLESCENTS' BEHAVIOR AND THE EXPERIMENTAL RESEARCH OF BEHAVIOR (EUROPEAN EXPERIENCE)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ТА МЕТОДИ ЇЇ ДІАГНОСТИКИ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД)

Smolinsky M. V., Bystrov A. Ye. Social and psychological reasons of victim adolescents' behavior and the experimental research of behavior (European experience).

The article deals with individual psychological features of the adolescents personality that affect the victimization of their behavior: emotional-volitional instability; lack of awareness of the motives and behavior; suggestibility; aggressiveness; tendency to fear; show off; weak-willed regulation. Also considered ways of diagnostics the uncritical victim behavior teenagers, namely the weakening of the manifestations of aggressiveness, self-demonstration, the propensity to fear and others. The paper presents the study program propensity to different types of victim behavior (tendency to aggressive victim behavior; a tendency to self-destructive victim behavior, propensity to hyper social victim behavior, dependence and addictive helpless victim behavior; a tendency to uncritical victim behavior) in relation to personality traits such as aggressiveness, suggestibility, and anxiety. We compared the results of the techniques before and after prophylaxis. This article contains guidelines for teachers, psychologists and parents on diagnostics of violations in the emotional sphere and behavior of mentally retarded adolescents.

Keywords: victim behavior, diagnostics, adolescents.

Смолинский М. В., Бистров А. Е. Социально-психологические факторы возникновения викармной поведінки в підлітковому віці та методи її діагностики (європейський досвід).

У статті розкриваються індивідуально-психологічні якості особистості підлітків, які впливають на викармізацію їх поведінки: емоційно-вольова нестійкість; недостатній рівень усвідомлення мотивів власної поведінки; навіюваність; агресивність; схильність до страхів; демонстративність; слабкість вольової регуляції. Також розглянуті шляхи діагностики некритичної викармної поведінки підлітків, а саме проявів агресивності, демонстративності, схильності до страхів та ін. У статті наведено програму вивчення схильності до різних типів викармної поведінки (схильність до агресивної викармної

поведінки; схильність до самопошкоджуючої віктимної поведінки; схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки; схильність до залежної та безпомічної віктимної поведінки; схильність до некритичної віктимної поведінки) у співвідношенні з такими особистісними рисами, як агресивність, навіюваність, тривожність. Стаття містить методичні рекомендації на основі європейського досвіду для педагогів, психологів, працівників кримінальної міліції і служб в справах дітей з діагностики порушень в емоційній сфері і поведінці підлітків.

Ключові слова: віктимна поведінка, діагностика, підлітки.

Смолинский Н. В., Быстров А. Е. Социально-психологические детерминанты возникновения виктимного поведения в подростковом возрасте и методы его диагностики (европейский опыт).

В статье раскрываются индивидуально-психологические качества личности подростков, которые влияют на виктимизацию их поведения: эмоционально-волевая неустойчивость, недостаточный уровень осознания мотивов собственного поведения; внушаемость; агрессивность; склонность к страхам; демонстративность; слабость волевой регуляции. Также рассмотрены пути диагностики некритичного виктимного поведения подростков, а именно ослабление проявлений агрессивности, демонстративности, склонности к страхам и др. В статье представлена программа изучения склонности к различным типам виктимного поведения (склонность к агрессивному виктимному поведению; склонность к саморазрушающему виктимному поведению; склонность к гиперсоциальному виктимному поведению; склонность к зависимому и беспомощному виктимному поведению) в соотношении с такими личностными чертами, как агрессивность, внушаемость, тревожность. Статья содержит методические рекомендации на основе европейского опыта для педагогов, психологов, работников криминальной милиции и служб по делам несовершеннолетних по диагностике нарушений в эмоциональной сфере и поведении подростков.

Ключевые слова: виктимное поведение, диагностика, подростки.

Постановка проблеми, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Віктимна поведінка визначається як поведінка, що сприяє становленню жертви. Головна ознака віктимної поведінки – це здійснення певних дій або бездіяльність, які сприяють тому, що людина опиняється в ролі постраждалої, в ролі жертви. Велике значення має тип віктимної поведінки. Адже віктимна поведінка – один із типів соціального відхилення, яке має певну специфіку. У психології проблему віктимності розглядали Є. Барданова, О. Бовть, І. Малкіна-Пих, В. Мінська, Є. Мойсеєв, В. Рибальська, О. Хархан та ін. [2; 3; 5]; схильність до віктимної

та асоціальної поведінки при нормальному та порушеному психофізичному розвитку вивчали О. Андроннікова, Ю. Бистрова, О. Гаврилов, Г. Запрягаєв, С. Мнухін, В. Синьов, Г. Сухарева, О. Фрейєров,) [4]. Схильність до віктимної поведінки залежить від спрямованості особистості підлітка, проблему спрямованості особистості вивчали Л. Божович, В. Петровський, К. Платонов [2, 37-56].

Зазвичай, виділяють два типи віктимної поведінки: стійка, коли можна говорити про наявність певного симптомокомплексу, що обумовлює стійку віктимну спрямованість, та нестійка (ситуативна), тобто, обумовлена певною ситуацією, в якій знаходиться суб'єкт.

Можна говорити ще про два види віктимної поведінки – активну і пасивну. Активна віктимна поведінка характеризується спрямуванням до взаємодії з потенційним злочинцем, встановленням з ним контакту, залицянням. Активну жертву характеризують імпульсивність, емоційна нестійкість, схильність до конфліктного стилю спілкування, слабкий самоконтроль, невміння глянути на себе і на ситуацію з боку, низький рівень критичності мислення. Пасивна віктимна поведінка проявляється в покірному виконанні будь-яких вимог. Особи з таким типом поведінки стають жертвою саме через власну бездіяльність. Основними характеристиками пасивної жертви є невпевненість, низька самооцінка, негативне ставлення до себе та свого життя, високий показник конформності, залежність, слухняність.

В залежності від характеру особистісних якостей виділяють декілька типів жертв:

- універсальний (універсально-віктимний) тип. До цього типу відносяться особи, для яких характерні яскраво виражені особистісні риси, що визначають їх високу потенційну уразливість у відношеннях з оточуючими. Серед різних видів жертв вони можуть бути як з активною віктимною поведінкою, так і з пасивною;

- вибіркового типу. До цього типу відносяться особи, які стають жертвами в певних видах злочину. Віктимна схильність може обумовлюватися типовими формами поведінки в поєднанні з характером конфліктних ситуацій. Наприклад, побутова агресія може провокувати

нанесення шкоди здоров'ю чи життю агресора, комерційна діяльність пов'язана із скоєнням майнової шкоди;

- ситуативний (ситуативно-віктимний тип). Особи з таким типом характеризуються середньою потенційною віктимністю і стають жертвами здебільшого в результаті збігу ситуативних факторів, небезпека яких для них виявилася нездоланною;

- випадковий (випадково віктимний тип). Люди стають жертвами випадково, внаслідок випадкового збігу обставин.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті: визначення напрямків програми експериментального дослідження некритичної віктимної поведінки підлітків; презентація основних розділів методичного посібника для працівників кримінальної міліції та служб в справах дітей.

Посібник містить навчально-методичні матеріали, що дають змогу діагностувати порушення поведінки та психічного розвитку дітей різних вікових категорій, і повинен допомогти працівникам служб в справах дітей зорієнтуватися в сучасних розробках спеціальної психології. Навчально-методичне видання адресовано спеціальним і практичним психологам, соціальним педагогам і працівникам міліції.

В посібнику підібрано методики діагностики віктимної поведінки в дітей. Наведені методики, вправи, тексти покликані перш за все виявити чинники виникнення віктимної поведінки. Усі методики розраховані на груповий режим роботи, але з дітьми, що мають розумову відсталість, ми використовували їх в індивідуальному порядку. Деякі вправи є авторськими розробками, деякі – запозичені з інших джерел, деякі – адаптовані до роботи з дітьми, що мають психофізичні порушення.

Дібрані методики та вправи пройшли багаторічну перевірку на практиці та довели доцільність їхнього використання в спеціальних загальноосвітніх закладах, службах у справах дітей та навчально-реабілітаційних центрах.

Посібник пройшов апробацію на базі Управління МВС в Рівненській області. Таким чином, наш досвід сприятиме формуванню організації та активної діяльності працівників кримінальної міліції в справах дітей,

педагогічних працівників, психологів, батьків щодо забезпечення комплексної та послідовної допомоги дітям з порушеннями поведінки та емоційної сфери.

Програма експериментального дослідження віктимної поведінки підлітків

Основними особистісними детермінантами віктимності у підлітковому віці виступає тріада таких рис, як тривожність, агресивність, імпульсивність і навіюваність. Віктимізуючий вплив агресії полягає в активній провокації насильства. Віктимізуючий вплив тривожності полягає в сприйнятті навколишнього середовища як невизначеного і ворожого, від якого підліток захищається способами, що не завжди мають конструктивний характер. Віктимізуючий вплив навіюваності підлітка пов'язаний з інтелектуальною недостатністю, з негативним відношенням до себе і провокативною невпевненістю.

Основні емпіричні компоненти індивідуально-психологічних (особистісних) та соціально-психологічних передумов віктимної поведінки підлітків – тривожність; агресивність; імпульсивність; асоціальність; замкнутість; невпевненість; самооцінка; навіюваність; естетична нечутливість; особливості уявлень про власну сім'ю та сімейні стосунки.

В дослідженні визначено основні ознаки індивідуально-психологічних (особистісних) передумов віктимної поведінки [1]:

Ознаки тривожності: страх перед усім новим, незнайомим, незвичайним; підвищення збудливості, напруженість, скутість; спалахуваності емоцій, боязні спілкуватися з незнайомими людьми, плаксивості, нитті; невпевненість у собі, занижена самооцінка; очікування неприємностей, невдач, осуду старших; старанність, розвинуте почуття відповідальності; безініціативність, пасивність, боязкість; схильність пам'ятати більше погане, ніж хороше.

Ознаки імпульсивності: невміння чекати, нетерплячість; здатність легко ображатися; дратівливість, емоційна нестриманість; легке відволікання уваги; безтурботність, легковажність, безвідповідальність; нелюбов до тривалої монотонної роботи; жадоба нових вражень, змін.

Ознаки агресивності: упертість, прагнення заперечувати, відмовлятися; забіякуватість, дратівливість; напади гніву, вибухи злості, обурення; намагання образити, принизити; владність, наполягання на своєму; егоцентризм, невміння зрозуміти інтереси іншого; самовпевненість, завищена самооцінка.

Ознаки асоціальності: нехтування своїми обов'язками, невиконання обіцянок; потяг до насолод і гострих відчуттів без обмежень і затримок; несприйняття критики, ворожість до людей, які прагнуть тримати дитину в соціально допустимих рамках; нестійкість бажань – від бурхливих афектів до нудьги, роздратування, злість; крайній егоїзм, себелюбство, нескромність; застосування силових методів розв'язання конфліктів.

Ознаки замкненості: уникання товариства інших людей; сором'язливість; емоційна холодність; переважання пригніченого настрою; підозрілість; незадоволений вигляд; недовіра до людей.

В дослідженні наведено план спостереження основних ознак індивідуально-психологічних (особистісних) передумов віктимної поведінки:

Програма спостереження тривожності [1, 18]

1. Важко зосередитися на чомусь одному.
2. Не може довго працювати, не втомлюючись.
3. Будь-яке завдання викликає надмірну тривогу.
4. Переживає з будь-якого приводу.
5. Під час виконання завдання дуже напружений(а), скутий(а).
6. Часто думає про можливі неприємності.
7. Лякливий, багато що викликає в нього (неї) страх.
8. Погано переносить чекання.
9. Не любить починати нову справу.
10. Не впевнений(а) у своїх силах, боїться труднощів.

Програма спостереження імпульсивності [1, 20]

1. Завжди знаходить швидко відповідь, коли про щось запитує (можливо, і неправильну, але дуже швидко).
2. Часто змінюється настрої.

3. Часто все набридає.

4. Швидко, не вагаючись, приймає рішення.

5. Часто відволікається на уроках.

6. Коли хтось з дітей на нього (неї) кричить, він (вона) також кричить у відповідь.

7. Звичайно впевнений, що впорається з будь-яким завданням.

8. Любить діяти, не любить розмірковувати.

9. В іграх не підкорюється загальним правилам.

10. Гарячує під час розмови, часто підвищує голос.

Програма спостереження за агресивністю [1, 22]

1. Коли хтось його (її) образить, прагне поквитатися з ним.

2. Іноді йому (їй) приносить задоволення, коли він (вона) щось зламає, розіб'є, розірве.

3. Дуже сердиться, коли хтось сміється з неї.

4. Здається, що інколи він (вона) хоче зробити якусь шкоду.

5. У відповідь на розпорядження йому (їй) хочеться зробити все на-впаки.

6. Любить бути першим, верховодити, підкоряти собі інших.

7. Легко може посваритися чи побитися.

8. Не поступається іншим, не ділиться з ними нічим.

9. Не може змовчати, коли чимось незадоволений.

10. Часом так наполягає на своєму, що людям навколо уривається терпець.

Програма спостереження за асоціальною поведінкою [1, 24]

1. Часто порушує правила поведінки, установлені вчителем.

2. Любить сміятися з інших.

3. Кривдить своїх товаришів: б'є їх, штовхає, дражнить.

4. Часто говорить одне, а робить протилежне.

5. Розповідає непристойні історії, вживає «некрасиві» слова.

6. Переконаний, що його (її) пустощі нікому не шкодять.

7. Для своєї користі часто обдурює інших.

8. Діти скаржаться на нього (неї), не хочуть гратися з ним (нею).

9. Любить розповідати жахливі історії, про які дізнався з кінофільмів і розмов між дорослими.

10. Знущається з тварин, нищить без потреби рослини.

Програма спостереження за замкненістю [1, 26]

1. Цурається своїх ровесників, тримається з ними на відстані.

2. Не довіряє людям, побоюється їх.

3. Не любить дивитися в очі людині, з якою розмовляє.

4. Мовчазний, не підтримує розмову з чужими людьми.

5. Його (її) часто запитують, чим він (вона) незадоволений.

6. Його (її) часто підозрюють у здійсненні негарних вчинків.

7. Люди часто навмисне ображають його (її).

8. Часто буває засмученим.

9. Любить гратися сам.

10. Дитяча компанія швидко йому (їй) набридає.

Програма спостереження асоціальної поведінки [1, 29-31]

1. Реакція відмови: небажання спілкуватися, намагання усамітнитися, загальна загальмованість; відчуття страху перед усім новим; відмова від їжі, звичних ігор; відмова відповідати на питання.

2. Активна опозиція: неслухняність, демонстративність поведінки, грубість, категорична відмова виконувати будь-які доручення; руйнівні і/або агресивні дії. Короткочасність реакції опозиції, відносно швидка нормалізація поведінки при сприятливій для дитини зміні ситуації.

3. Пасивна опозиція: відмова від їжі й виконання тих чи інших вимог, відмова розмовляти, вияви невдоволення, образи, вередливість, замаскована ворожість до «кривдника».

4. Реакція імітації: намагання в усьому наслідувати певну особу або образ (реальна особа або герой книги, кінофільму, комп'ютерної гри тощо; формування стереотипів поведінки, які некритично наслідуються; наслідування як позитивних рис і вчинків, так і асоціальних

форм поведінки.

5. Реакція компенсації – намагання приховати або скомпенсувати свою слабкість в одній діяльності успіхами в іншій.

Псевдокомпенсація – фантазії заступаючого характеру (уявне геройство, вихвалання уявними вчинками тощо).

6. Реакція гіперкомпенсації – намагання дитини досягти вищих результатів саме в тій галузі, де вона виявилася нездатною; намагання випробувати себе «на міцність» тощо.

7. Реакція емансипації: намагання звільнитися з-під контролю дорослого, протест проти існуючих правил, прагнення самостійності й самоствердження; несприйняття критики.

8. Прагнення належати до неформальної підліткової групи, вияв конформності, підпадання під авторитарний вплив субкультури групи та її лідера.

9. Хоббі-реакції – захоплення: інтелектуально-естетичні (музика, малювання, технічна творчість тощо); тілесно-мануальні (спорт, рукоділля, ручна художня праця тощо); накопичувальні (колекціонування); егоцентричні (художня самодіяльність); інформаційно-комунікативні (потреба в легкозасвоюваній інформації та поверхневих перегляді фільмів, слуханні музики тощо); азартні (азартні ігри, комп'ютерні ігри тощо).

10. Реакції, зумовлені сексуальним потягом: загострена статеві цікавість, рання мастурбація, сексуально забарвлена поведінка в присутності дорослих, цікавість до сексуальних тем, намагання описувати еротичні сцени з фільмів; виражена сексуальна активність, проміскуїтет тощо.

11. Реакції, зумовлені формуванням самосвідомості: намагання усвідомити своє фізичне Я, інтерес до власної індивідуальності, власних почуттів; невпевненість у собі.

12. Реакції, пов'язані з надмірною увагою до своєї зовнішності: інтерес до власної зовнішності, хворобливе ставлення до своїх фізичних недоліків, що супроводжується почуттям занепокоєння, невпевненості в собі.

13. Реакції, зумовлені надмірною увагою до власного внутрішнього світу: схильність до самоаналізу, оцінка власних розумових здібностей і моральних якостей; схильність розмірковувати про себе.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Проводити заняття за програмою дослідження віктимної поведінки підлітків може як спеціальний психолог, так і інші фахівці – практичні психологи, педагоги-організатори, дефектологи-вихователі, вчителі, класні керівники, студенти-волонтери спеціальності «Корекційна освіта» або «Практична психологія», працівники служб в справах дітей.

Подальшою темою нашого дослідження буде організація в загальноосвітніх і спеціальних закладах, секторах кримінальної міліції в справах дітей комплексної системної роботи, спрямованої на профілактику порушень поведінки підлітків і корекцію вже наявних причин її віктимізації.

Рецензент

д.п.н., професор В. М. Синьов

Список використаних джерел

1. Бистров А. Є., Смолінский М. В. Соціально-психологічні чинники виникнення віктимної поведінки в підлітковому віці та методи її діагностики (європейський досвід) : навч.-метод. видан. / А. Є. Бистров, М. В. Смолінский. – Рівне-Бидгощ: Гнозис, 2015. – 40 с. 2. Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы / И. Г. Малкина-Пых. – М.: Изд-во «Эксмо», 2006. – 1008 с. 3. Морозова Н. Б. Психические расстройства и их роль в виктимном поведении детей и подростков / Н. Б. Морозов. – М.: Просвещение, 2003. – 227 с. 4. Синьов В. М. Психологія розумово відсталої дитини: підручник // Синьов В.М., Матвеева М.П., Хохліна О.П. – К.: Знання, 2008. – 359 с. 5. Хархан О. М. Психологическое исследование личностных предпосылок виктимного поведения подростков / О.М.Хархан // Наука і освіта. – 2004. – № 8 – 9. – С.144-147.

References

1. Bystrov A. E., Smolinsky M. V. Sotsialno-psihologichni chynnyky vynyknennya viktimnoyi povedinky v pidlitkovomu vitsi ta metody yiyi diagnostyky (Evropeyskyu dosvid) : navch.-metod. vydan. / A. E. Bystrov, M. V. Smolinsky. – Rivne-Bydgosch : Gnozis, 2015. – 40 s. 2. Malkina-Pyh I. G. Psihologiya povedeniya zhertvy / I. G. Malkina-Pyh. – M.: Izd-vo «Eksmo», 2006. – 1008 s. 3. Morozova N. B. Psihicheskie rasstroystva i ih rol v viktimnom povedenii detey i podrostkov / N. B. Morozov. – M.: Prosveschenie, 2003. – 227 s. 4. Sinyov V. M. Psihologiya rozumovo vidstaloyi dytyny: pidruchnik // Sinyov V.M., Matvyeyeva M.P., Hohlina O.P. – K.: Znannya, 2008. – 359 s. 5. Harhan O. M. Psihologicheskoye issledovanie lichnostnykh predposylok viktimnogo povedeniya podrostkov / O.M.Harhan // Nauka I osvita. – 2004. – № 8 – 9. – S.144-147.

к.ф.н. Санжаровець В.М.

valyasan@ukr.net

THE RISE OF CONSCIOUSNESS LEVEL OF UKRAINIAN ELITE – THE WAY TO OVERCOME THE CORRUPTION DELICT

PODWYŻKA POZIOMU ŚWIADOMOŚCI UKRAIŃSKIEJ ELITY – DROGA PRZEZWYCIĘŻENIA KORUPCYJNEGO DELIKTU

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ – ШЛЯХ ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЙНОГО ДЕЛІКТУ

Sanzharovets V. The rise of consciousness level of ukrainian elite – the way to overcome the corruption delict.

One could affirm that corruption delict as a manifestation of social deviation affects the tempo of economic development of the state, government and society in general. Corruption delict is a complex antisocial phenomenon. For centuries, it “accompanies” economic and cultural development of all countries in the world. The scale and the results of corruption require from the appropriate national and international institutions and organizations the continual and deep analysis of its causes in order to neutralize and to develop activities to overcome it.

Keywords: corruption delikt, consciousness, protipravna action, elite.

Санжаровець В.М. Підвищення рівня свідомості української еліти – шлях подолання корупційного делікту.

З'ясовано, що корупційний делікт багатоаспектне соціально-економічне, політичне, правове та моральне явище, що складається з цілого комплексу протиправних дій і неетичних вчинків. Згідно соціального закону в боротьбі із корупційним деліктом піднесення потреб є позитивним передовсім шляхом їх ошляхетнення, одухотворення еліт у суспільстві. Корупційний делікт, як правило, не тягне за собою скарг, оскільки сторони одержують взаємну вигоду від протиправного діяння, латентність його основна особливість.

Ключові слова: корупційний делікт, свідомість, протиправна дія, еліта.

Санжаровець В.Н. Повышение уровня сознания украинской элиты – путь преодоления коррупционного деликта.

Выяснено, что коррупционный деликт многоаспектное социально-экономическое, политическое, правовое и моральное явление, которое состоит из целого комплекса противоправных действий и неэтичных поступков. Согласно социального закона преодоление коррупционного деликта происходит путем подъема воспитания, одухотворение элит в обществе. Коррупционный деликт, как правило, не тянет за собой

жалобы, поскольку стороны получают взаимную выгоду от противоправного деяния, латентность его основная особенность.

Ключевые слова: коррупционный деликт, сознание, противоправное действие, элита.

The question of the origin and nature of consciousness is associated with the consideration of the matter, which is capable for self-movement and self-development. The last one resulted the ability to understand the nature of consciousness as a property of highly organized matter and the need for our analysis and the search for understanding of consciousness by elites. The consciousness of modern man is the product of the universe and the result of practical and cognitive activity of generations. Man's consciousness is social and this means that it appears in different forms. Reflective processes are improved and become more complex with the development of materia. Consciousness is a conscious knowledge, conscious reflection of reality. It acts as a regulator of activities aimed at achieving of a pre-set target. So, the condition of any conscious act of a man is a wish to reach the aim. In such a way actions become reality. In the process of the activity people enter into various forms of relationships in society. Because of the relationships the person becomes sociality and also reinforces and enhances the skills, which will be transmitted to future generations. So, not only the transfer of normalized legal, moral and cultural forms of behavior is possible but also their breaking. Consciousness is a focused reflection of the outside world, and it's like a tool for human's regulating and controlling its relationships with reality. Consciousness, first of all, is great knowledge.

An important part of consciousness is self-consciousness. It is focused on analysis, understanding and holistic assessment of the person's own knowledge, thoughts and interests, etc. A motivational and volitional sphere of consciousness consists of motives, interests and needs of the subject in unity with the abilities to achieve goals. Thus, we conclude that consciousness is a necessary condition for human organization and reproduction, which is based on certain interests. For the realization of the interests of the community the civil society is required. Civil society is permanently functioning organization of people, united around self-selected moral and political goals. To implement the principles of civil society the elite is needed. It is called to serve as equalizer of the levels of individual regions in national and spiritual values, national identity, historical memory, traditions and as a consolidator of the nation in political,

regional, linguistic and cultural aspects. There is no united civil society and no formed elite in Ukraine. The current situation in the country allows the revival and the establishing of civil society and elite that will rebuild the power and majesty of Ukraine.

For the revival of elite it is necessary to overcome the negative appearance of behavior in society by its citizens, such as corruption delict. Research of the corruption delict is determined primarily by the parameters of the transformation of the Information Society, which in its forward movement draws into its orbit a huge territory and tens of millions of people in the different corners of our planet. With the unprecedented rates in the history of human civilization millions of inhabitants communicate in economic, political, personal relationships, etc. They require radical revision of approaches tested during thousands of years when the determining factors in solving the emerging problems were the power methods including the police. However, the modern level of technology suggests that even the power methods of local character are dangerous for the mankind and increasingly lose their role in international relations. The formation of a new type of social relationships may be based solely on the legal relations, system of legislative and normative acts, whose main task will be regulatory power with a relative reduction of repressive method.

Such a transformation can be implemented in communities where the legal system is transformed into the forming of the world outlook systems of society that considers legislative norms as adequate tool for social needs of behavioral patterns for every member of the community without exception. However, there is no state which faced no attempts of breaking the established norms, and in most cases - for their own selfish interests. However, these kinds of disorder have significant differences at different levels of social hierarchy. The upper social strata, with some resource support, seek to corrupt members of the upper echelons of power that actually serves a fundamental factor of corruption. Parallel the illegal act or its omission of officials is like the chain reaction. It is transferred to the lower levels of the bureaucratic hierarchy; often it involves in its orbit the entire social strata, and so there increases the powerful social problem. However, this kind of violation of the law norms is possible only by two social factors.

The first is that corruptive actions in social scale are possible only with the so-called collective responsibility of officials, when usually these processes involve the most influential groups. However,

the degree of their involvement in acts of corruption varies significantly, same as the level of their actually illegal profits. Moreover, the top management echelon (because of incompetence or deliberately) creates a favorable climate of corruption in society and forms the corruption pyramid, which punish severely for trying to break the rules of the established system. It is possible only within those communities where society for various reasons lost the control under the bureaucratic apparatus, allowing him to be transformed into an independent and single level from the own society with its own interests. An extreme expression of this kind of process is when the state body begins to act in selfish interests of the bureaucracy. It is inherently unable to understand the strategic goals of society, but its actions lead to its stagnation.

One could affirm that corruption delict as a manifestation of social deviation affects the tempo of economic development of the state, government and society in general. Corruption delict is a complex antisocial phenomenon. For centuries, it "accompanies" economic and cultural development of all countries in the world. The scale and the results of corruption require from the appropriate national and international institutions and organizations the continual and deep analysis of its causes in order to neutralize and to develop activities to overcome it.

It was found out that corruption delict is multidimensional socio-economic, political, legal and moral phenomenon that consists of a set of illegal acts and unethical behavior. According to social law in the fight against corruption there is a positive way, such as the rise of necessities for the inspiration elites in society. Corruption delict usually does not entail the complaints because the parties get mutual benefit from illegal acts, where the Latency is its main feature.

Thus, corruption delict - is a contravention of law by a person, who violates ethical, moral, legal, and etc. rules and standards of behavior that exist in the society for their own useful purposes. Political and ethical views marked by at least three key ideas of corruption delict:

a) realistic justification of immorality, because if one plans to stay in a power he gets the ability to be unfair and to use it, or not; it is based on need;

b) the proof that the requirements of rational argumentation are usually not located in the plane of moral reasoning (immoralizm);

c) the hope, that with the time there will come eventually such a policy where authorities can

guarantee to the citizens their freedom, justice and selflessness.

Humanity does not have until now enough awareness to build a society where even in social relations, and especially in the economy, would be no coercion. When the freedom is restricted, there will be those who ignore these restrictions for the self-interest. Corruption delict and restrictions on freedom are the parts of the same mechanism. As the violence (in the broad sense) in the economic sphere is present always and everywhere - the tax and licensing systems, customs, etc., in such a way to the corruption delict could be predicted an eternal life. Corruption delict within the meaning of the abuse of power to obtain material goods is an integral part of the economy of any country. This may give the idea that although modern rich nations were once among the most motivated in achieving goals (before they reached development); now, as John Adams predicted, their wealthy citizens oriented to reach the aims unrelated to work (music, art or literature) to become in the terminology of Ronald Inglehart "post-materialists". From the other side, the elite and the middle class in less developed countries, aware of their inferior economic status, may have a higher level of motivation on achievement. Corruption delict is possible to overcome by the education of moral rights and religion.

There are two approaches to the analysis of corruption delict. The first, the corruption delict is an evil, it destroys the effectiveness of the state, and as a result, prevents economic growth; second, the corruption delict is a tribute to be paid to the economic agents by officials-bureaucrats for work in conditions of freedom from regulation and control.

An attempt to use corruption delict is depriving the governing apparatus of opportunities to lead "their" policy, creating conditions in which the average citizen does not depend on laws, but on the arbitrary. So, the major aspect of corruption delict is its mandatory impact on the power structure for profitable adjusting of political and social processes which takes place in society. Clarification of the nature of corruption delict seeks to identify the forms of its manifestation. Our research gives many reasons to assert that they acquire various forms which are adequate to the level of cultural development of society. It can appear not only in the selfish abuse of power, but in embezzlements and other economic crimes in order to satisfy personal interests. In particular, the satisfaction of selfish interests, as well as other motives, is the most characteristic for corruption delict. The forms of manifestations of corruption delict are

investing of commercial structures at the expense of others, giving the concessional loans, illegal privatization of property and land, donations to political goals, hidden participation of officials in the commercial and business activities, and others.

Most experts agree that the main cause of corruption delict is the imperfection of the institutions that provide internal and external mechanisms for permits and prohibitions, as well as for other different services. Lack of knowledge or misunderstanding of the population of their rights allows officials arbitrarily block the realization of the administrative procedures or inflate the appropriate payments. Dependence of standards and principles that underlie the work of the bureaucratic apparatus, professional incompetency of the bureaucracy, nepotism and patronage, thus forming personal relationships (secret agreements) that weaken the mechanisms of control and preventing of corruption delict. Not enough informed and developed civil society is the foundation for insufficient influence on effective control of the authorities, that is, the regulation of the same activities through various authorities.

Democracy is able to curb corruption delict only when it gives to ordinary citizens the opportunity to contact authorities with their complaints and claims, and to officials - an incentive for honest behavior. Socio-cultural mechanism of eradication of corruption delict caused directly by transformational dynamics of consciousness (society and person) from the integrated totalitarian to liberal-democratic sample. During this process occurs deep change of "mental image" of the human dignity. Free democratic mentality of citizen of the strong sovereign country does not accept the humiliation of the dignity by any actions and extortions of corrupt bureaucracy. Only such a socio-cultural environment and political system can overcome corruption delict deep in the roots.

Corruption delict – is ambiguous, very common social phenomenon that exists in many forms, and has different motivations and consequences. Corruption delict is an activity or deliberate inactivity that results the violation of legal and moral principles, the use of state and public positions for illegal enrichment or receiving benefits which abuse the rights of other social actors: state, non-governmental organizations and institutions, groups and specific persons.

Public risk of corruption delict is extremely high. We conclude that corruption delict performs exceptionally detrimental effect on the economy and politics, undermines the effectiveness of all kinds of

administrative decisions and programs, cripples to the state of morality in society, lowers the confidence of the citizens to the officials, and the last is that the authority of the government destroys the principle of fair justice.

Citizens must know their rights and fight for their implementation, namely to monitor the violations and not to be afraid to inform the responsible organizations about such actions. Also it is important to inform the inspections and government departments about infringements of law, norms or standard services. Such actions are civilized background and necessity for the modern space, which dictates choice, exchange and information. Each citizen of Ukraine should reboot itself to the legal actions; if there is a law it is necessary that everyone follows it and does not seek possible ways to avoid penalties.

Thus, considering the above, we can conclude following:

First, the differences in the views of various researchers about the development of the phenomenon of corruption in Ukrainian society caused by different kinds of aspects, like socio-political, or criminological facts which are responsible for the definition of corruption.

Second, it should be noted that the main social aspect of the corruption delict in Ukrainian society is its social origin.

Third, despite these radical differences, Ukrainian researchers have common thoughts on the main factors affecting the development of corruption and corruption delict.

Reviewer

Prof. zw., Dr hab Eduard Afonin

Literature

1. Ільїн В. В. Філософія багатства: людина в світі грошей / В. В. Ільїн. – К., 2005. – 400 с.
2. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія / М. І. Мельник. – К. : Юрид. Думка, 2004. – 256 с.
3. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич : Відродження, 2004. – 488 с.
4. Полисаєв О. П. Духовна складова соціального управління в умовах неklasичної модернізації [Текст] / О. П. Полисаєв, В. Є. Шедяков // Молодь і ринок. – 2006. – №3(18). – С. 26–34.

References

1. Ilyin VV wealth philosophy: people in the world money / Vladimir Ilyin. – K., 2005. – 400 p.
2. Melnyk M. Corruption - erosion of power (social essence of trends and effects, countermeasures): monograph / MI Miller. - K.: Legal. Dumka, 2004. – 256 p.
3. M. Mihalchenko Ukraine as a new historical reality: Europe's backup / MI Mihalchenko. - Drohobych: Rebirth, 2004. – 488 p.
4. Polysayev OP spiritual component of social management in a non-classical modernization [Text] / OP Polysayev, VE Shedyakov // Youth and market. – 2006. – №3 (18). – P. 26-34.

PROFESJONALNA PEDAGOGIKA NAUCZYCIELA

Безбородых С. Н.
+380501945778
lanalnu@mail.ru

COMPETITIVE BEHAVIOR OF FUTURE TEACHERS AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

КОНКУРЕНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Bezborodiyh S. N. Competitive behavior of future teachers as a psychological and pedagogical problem.

The article discusses the competitive behavior of future teachers as a psychological and pedagogical problem. With globalization, all sides of the society has been steadily increasing the competition between people and the struggle to achieve the best results. Unfortunately, today in the scientific and psychological literature there are practically no work that had been devoted to the study of competitive behaviors among future teachers. In the context of study of our problem was determined that the competitive behavior is a competition or clash of competitors for training, which will be implemented only through the creation of a competitive milieu in the course of educational activities in higher education. This environment will provide a competitive activity between subjects of education (students), the realization of their personal qualities and the formation of the competitiveness of the future expert. The study established stages of the competitive behavior of future teachers.

Keywords: competitiveness, competition, behavior, competitive behavior, competitive social milieu, the future teacher.

Безбородих С. М. Конкурентна поведінка майбутніх педагогів як психолого-педагогічна проблема.

У статті розглядається конкурентна поведінка майбутніх педагогів як психолого-педагогічна проблема. Визначено, що в науково-психологічній літературі практично відсутні роботи, які були присвячені дослідженню конкурентного стилю поведінки серед майбутніх педагогів; конкурентна поведінка майбутніх педагогів буде реалізована тільки завдяки створенню конкурентного середовища в процесі навчальної діяльності у вищому навчальному закладі. Встановлено етапи реалізації конкурентної поведінки майбутніх педагогів.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкуренція, поведінка, конкурентна поведінка, конкурентне середовище, майбутній педагог.

Безбородых С. Н. Конкурентное поведение будущих педагогов как психолого-педагогическая проблема.

В статье рассматривается конкурентное поведение будущих педагогов как психолого-педагогическая проблема. Определено, что в научно-психологической литературе практически отсутствуют работы, которые были посвящены исследованию конкурентного стиля поведения среди будущих педагогов; конкурентное поведение будущих педагогов будет реализовано только благодаря созданию конкурентной среды в процессе учебной деятельности в высшем учебном заведении. Установлены этапы реализации конкурентного поведения будущих педагогов.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкуренция, поведение, конкурентное поведение, конкурентная среда, будущий педагог.

В психолого-педагогических исследованиях отмечается, что школа, иные образовательно-воспитательные учреждения испытывают острую потребность в таком педагоге, который был бы способен воспитывать людей трудолюбивых, творческих, умеющих быстро адаптироваться к изменяющимся жизненным условиям, способных к самостоятельному выбору сферы деятельности, принятию ответственных решений, конкурентоспособных. Логично предположить, что и будущий педагог, в первую очередь, должен обладать такими качествами. Развитие рыночных отношений, активный переход к рынку труда, обострение конкуренции объективно требует всестороннего развития личности для обеспечения конкурентоспособности специалиста в его будущей профессиональной деятельности. Конкурентоспособность личности развивается не иначе как на основе творческого саморазвития и творческой самореализации в том виде деятельности, где непосредственно осуществляется конкуренция. Современное образование, воспитание, развитие и саморазвитие человека как конкурентоспособного будущего педагога будет тем успешнее, чем в большей степени профессиональные и личностные качества будущего педагога будут соответствовать понятию конкурентоспособной личности.

В современных условиях социально-экономических изменений неуклонно растет конкуренция между людьми и борьба за достижение лучших результатов. Иными словами, возникает конкурентная борьба как

одна из важнейших признаков рыночного хозяйства. Ценным для нашего исследования является понимание того, что конкуренция – борьба за выживание человека; как социальное явление приобрело более мягкие формы, такие, как игра, профессиональное соперничество при соблюдении моральных и этических норм.

Вопросы конкурентоспособности личности и ее развития в системе образования с разной степенью полноты и конкретизации отражены в педагогических работах В. Безруковой, Л. Емельяновой, В. Оганесова, В. Шаповалова и других ученых.

В диссертационных исследованиях последних лет конкурентоспособность рассматривается как самостоятельная категория и в педагогическом, и в психологическом аспектах. В частности, особенности развития конкурентоспособности личности школьников отражены в работах В. Андреева, С. Андреева, И. Ильковской, Н. Сидорова, В. Шаповалова и др.; развитие конкурентоспособности будущих специалистов в процессе профессиональной подготовки исследованы Н. Дьяченко, Л. Курзаевой, В. Мезиновым, И. Саратцевой, Т. Пронюшкиной и пр.

Структура и содержание конкурентоспособности как качества личности изучается в рамках социологической (Дж. Равен, С. Розум и др.) и психолого-педагогической (В. Андреев, Е. Климов, Л. Митина, Ф. Туктаров, А. Хуторской, В. Шаповалов и др.) проблематики.

К сожалению, сегодня в научно-психологической литературе практически отсутствуют работы, которые были посвящены исследованию конкурентного стиля поведения среди будущих педагогов. Современная психологическая наука предпочитает рассматривать отношения преподавателей и студентов, считая их важной составляющей целостного педагогического процесса подготовки специалиста в высшем учебном заведении. Что касается рассмотрения взаимоотношений студентов, а тем более конкурентного поведения будущих педагогов, то этот вопрос остается вне поля зрения исследователей. Отдельные аспекты этой проблемы можно найти в работах А. Поддякова (рассматривал конкуренцию участников образовательного процесса) [7], И. Коваля

(исследовал психологические особенности конфликтов в процесс учебной деятельности студентов) [5], Н. Дорошенко (изучала тендерную детерминации выбора студентами стратегии поведения в конфликте) [4].

Конкурентное поведение будущих педагогов отдельным предметом научного исследования не выделялось. Из поля зрения ученых выпали вопросы влияния конкуренции на поведение и обучение студентов, отсутствует психолого-педагогический анализ ключевых понятий. Поэтому целью статьи является рассмотрение конкурентного поведения будущих педагогов как психолого-педагогической проблемы.

Теоретический анализ конкурентного поведения будущих педагогов требует рассмотрения этимологии слов „конкуренция”, „поведение” и „конкурентное поведение”.

Как отмечает В. Бехтерев, „... каждое общество не может избежать ни конкуренции, ни соперничества и борьбы, однако в этом заключается залог его будущих успехов и свершений” [2].

В психологии конкуренция понимается как одна из основных форм организации межличностного взаимодействия, характеризующаяся достижением индивидуальных или групповых целей, интересов в условиях противоборства с добивающимися этих же целей и интересов других индивидов или групп. Конкуренция обычно отличается сильной персональной вовлеченностью в борьбу, активизацией субъекта действия, частичной деперсонализацией представлений о противнике. Именно конкуренция придает любому человеческому общению такой немаловажный признак, который фиксируется психологами термином „позиционность”: люди борются за выгодную позицию, чаще всего за лидерство и доминирование [8, с. 171].

В педагогике понятие „конкуренция” практически не разработано, хотя широко используется понятие „сотрудничество”, реже – „конфронтация” и близкие к нему.

Однако, как показывает практика, наряду с положительными последствиями, конкуренция может иметь и негативные. Негативная тенденция заключается в том, что в процессе соревнования субъекты любой

деятельности применяют нецивилизованные формы борьбы с конкурентами и препятствуют их деятельности. А. Юрьев отмечает, что понятие конкуренции далеко выходит за пределы одной экономики. Оно проявляется во всех сферах жизни (личной, профессиональной, материальной) и в любых формах: от положительных, порождающих инициативу, решительность, изобретательность, самостоятельность, к негативным, включая войну. Учёный делает вывод, что конкуренция является наиболее полным отображением имеющейся в современном обществе войны всех против всех [9].

В. Москаленко, рассматривая типы взаимодействия, указывает, что взаимодействие на основе соперничества может включать в себя попытки воспроизведения, опережения или подавления соперника, который стремится к идентичным целям [6, с. 459]. В данном случае конкуренция порождает чувство страха, ненависти, зависти и раздражения и может негативно сказываться как на психическом здоровье личности, так и на результатах ее деятельности.

Большинство исследователей, анализируя понятие „конкуренция”, рассматривают его как социальную ценность, способствующую прогрессу всего общества. В то же время они указывают на то, что существуют негативные последствия конкуренции, которые нужно смягчать, предоставляя ей цивилизованный характер и гуманистическую направленность. С другой стороны, конкуренция отражает стремление человека получить что-то лучше и больше, чем это способны получить др. Е. Александровой [1] определены и проанализированы категориальный ряд, который определяет содержание конкуренции и охарактеризованы основные виды конкуренции, в частности: сотрудничество, соревнование, партнерство, соперничество, конфликт, конфронтация и война. По мнению учёной, введение конкурентных отношений создает новые возможности актуализации творческого потенциала человека, а также открывает новые пути социальной мобильности и достижения личностью социального успеха. По свидетельству Е. Александровой, распространение конкуренции приводит к изменению мотивов поведения и деятельности

человека, к мобилизации всех творческих сил личности, необходимых для самоутверждения, самореализации и саморазвития, вызывает необходимость преодолеть жалость к себе и сочувствие к сопернику. Таким образом, соревнование социальных субъектов во всех сферах общественной жизни, а в частности и в студенческой среде, является предпосылкой активного отношения человека к самому себе и окружающей действительности, позволяет создать социальное пространство для развертывания и реализации сущностных сил личности, расширить поле ее творческой деятельности. Е. Александрова, характеризуя основные виды конкуренции, не раскрывает негативные последствия влияния некоторых из них на социальные процессы.

Понятие „поведение” по своему содержанию является более широким понятием, которое может применяться ко всем видам конкуренции. Принимая во внимание, что проявление конкуренции является совокупностью определенных поведенческих актов людей, целесообразно говорить о тождественности понятий „конкуренция” и „конкурентное поведение”.

Поведение интерпретируется как внешнее проявление психической деятельности личности. В контексте изучения нашего исследования конкурентное поведение мы понимаем как соревнование или столкновение конкурентов в процессе учебной, воспитательной, научной деятельности. На данный момент, особенности этого соревнования-столкновения в научной литературе не раскрыты. Отметим, что конкурентное поведение зависит от индивидуально-психологических особенностей соперников (знаний, умений, целеустремленности и др.), их статуса в группе, членами которой они являются, а также от групповых норм, ценностей и традиций [8].

Таким образом, проанализировав психолого-педагогическую литературу, отметим, что понятие „конкурентное поведение будущих педагогов” отражает совокупность разнообразных поступков и действий между студентами-соперниками, которые ведут борьбу за лидирующие позиции в группе и за достижение лучших результатов в образовательной среде. Следует отметить,

что субъектами конкурентного поведения являются студенты, которые соперничают, т.е. конкуренты.

Конкурентное поведение будущих педагогов будет реализовано только благодаря созданию конкурентной среды в процессе учебной деятельности в высшем учебном заведении. Данная среда будет обеспечивать конкурентную активность между субъектами образования (студентами), реализацию их личностных качеств и формированию конкурентоспособности будущего специалиста. Необходимо отметить, что конкурентная среда организуется преподавателем на занятиях и состоит из различных форм и видов учебного взаимодействия соревновательного характера. Конкурентная среда способна влиять на формирование личностных и профессиональных качеств будущих педагогов.

В процессе исследования нами определены этапы реализации конкурентного поведения будущих педагогов.

Первый этап – подготовка к формированию конкурентоспособности у будущего специалиста. На данном этапе будет проходить работа со студентами по формированию конкурентоспособности и важности её для будущей успешной профессиональной деятельности. Прежде всего необходимо объяснить значение понятий „конкуренция”, „конкурентоспособность”, „конкурентоспособный педагог”, „конкурентоспособность педагога”. Студентам необходимо понять, что конкуренция – это соперничество в определенной области, борьба за достижение лучших результатов; конкурентоспособность – характеристика личности, выражаемая в способности выстоять и победить в конкурентной борьбе; конкурентоспособный педагог – это человек, который, способен выстоять и победить в конкурентных отношениях на рынке образовательных услуг; конкурентоспособность педагога – многоуровневое интегральное личностное образование, которое проецируется на все сферы жизнедеятельности человека, позволяет личности получать преимущества в конкурентных отношениях в выбранной для себя сфере профессиональной деятельности. Целесообразно поднять вопрос о том, в чем различие между конкурентоспособным

педагогом и конкурентоспособной личностью, почему будущий педагог не всегда оказывается конкурентоспособным в профессиональной деятельности. Становление конкурентоспособности личности в системе образования является условием и фактором ее жизненной и профессиональной успешности в дальнейшем, залогом эффективного саморазвития и самосовершенствования. Особую актуальность приобретает обеспечение личности в образовательном процессе стартовых условий для развития и саморазвития ее конкурентоспособности на протяжении всей жизни. На данном этапе каждому студенту предлагается провести анализ уровня сформированности конкурентоспособности. Благодаря данному заданию будущие педагоги определяют знания, умения, качества, которых им не хватает для успешной профессиональной деятельности.

Этапы становления конкурентоспособности будущих педагогов обладают следующими признаками:

- установление человеком своих собственных особенностей, черт, качеств, возможностей, способностей;

- выбор критериев, норм самооценки, „планки” для себя, точки отсчета на основе системы идеалов, ценностей (Что нужно для социума? Чего от меня ждут? Что от этих требований я принимаю для себя?);

- определение своих личных, уже имеющихся к сегодняшнему дню качеств, соответствующих требуемым нормам, принятие или непринятие себя (Соответствую ли я на сегодняшний день этим нормам? Что я могу сделать сегодня?);

- предвосхищение своих завтрашних качеств, соответствующих требуемым нормам в ситуации завтрашнего дня (Что я могу сделать завтра? Каким я могу стать завтра как личность, как профессионал?);

- построение своих целей, задач, планов (ближних, среднесрочных, отдаленных) для развития у себя необходимых качеств, обретения понимания (Чего я хочу и как я намерен действовать?);

- корректировка применяемых критериев и оценок в соответствии с изменениями, происходящими в обществе;

- постоянная рефлексия, переоценка

взглядов на каждом уровне развития или уровне социального положения [3, с. 13].

Второй этап представляет собой освоение опыта, который необходим конкурентоспособному педагогу. Наполнение данного этапа полностью зависит от специфических особенностей выбранной специальности, а его реализация направлена на обеспечение встреч и консультаций с профессионалами современности. Необходимо учитывать на данном этапе у студентов способность к стремлению совмещать учёбу в высшем учебном заведении с работой по специальности, по возможности, помогать с трудоустройством. В процессе прохождения студентами педагогической, производственной и т.д. практик предлагать им выполнять задания, направленные на освоение соответствующих профессиональных функций. Всё это будет способствовать накоплению профессионального опыта, который необходим будущему конкурентоспособному педагогу.

Заключительный этап состоит в осознании и оценивании альтернативы нежелательному поведению в конкурентной борьбе. Очень важно формировать у будущих педагогов способность к позитивной конкуренции, которая выражается в межличностном взаимодействии, основанном на столкновении целей, мнений, взглядов, а так же с обязательным сотрудничеством.

Итак, можно сделать вывод, что формирование конкурентного поведения будущего педагога в условиях конкурентной среды происходит постепенно, в процессе прохождения всех вышеизложенных этапов. Конкурентная среда должна быть комфортной сферой жизнедеятельности субъектов, в процессе которой каждый студент научится соперничать и состязаться в различных видах деятельности; создает здоровую конкуренцию в студенческой среде и тем самым активизирует личностные и профессиональные качества обучающихся, способствует проявлению имеющихся у них знаний, умений и навыков, а также формированию конкурентоспособности.

Дальнейшее исследование будет посвящено разработке и внедрению программы формирования конкурентного поведения будущих педагогов.

Список использованных источников

1. Александрова О. С. Конкуренція як принцип суспільного розвитку : соціально-філософський аналіз 2004 року : автореф. дис. канд. філософ. наук : 09.00.03 / О. С. Александрова. – Сімферополь, 2004. – 19 с. 2. Бехтерев В. М. Коллективная рефлексология / В. М. Бехтерев // Избранные работы по социальной психологии. – М., 1994. – 327 с. 3. Виненко В. Г., Савельев К. В. Конкурентоспособность выпускников как стратегический императив модернизации профессионального образовательного учреждения / В. Г. Виненко, К. В. Савельев. – М. : Изд-во НИПКЦ „Восход - А”, 2005. – 104 с. 4. Дорошенко Н. М. Тендерна детермінація вибору студентами стратегії поведінки в конфлікті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Н. М. Дорошенко. – К., 2003. – 19 с. 5. Коваль І. М. Психологічні особливості конфліктів у процесі спільної навчальної діяльності студентів : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / І. М. Коваль. – К., 2003. – 18 с. 6. Москаленко В. В. Соціальна психологія / В. В. Москаленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 625 с. 7. Поддьяков А. Н. Психология конкуренции в обучении / А. Н. Поддьяков. – М. : Высшая Школа Экономики ГУВШЭ, 2006. – 232 с. 8. Психология. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с. 9. Юрьев А. И. Введение в политическую психологию / А. И. Юрьев. – Л., 1992. – 278 с.

References

1. Aleksandrova O. S. Konkurenciya yak pry`ncy`p suspil`nogo rozvy`tku : social`no-filosof`ky`j analiz 2004 roku : avtoref. dy`s. kand. filosof. nauk : 09.00.03 / O. S. Aleksandrova. – Simferopol`, 2004. – 19 s. 2. Behterev V. M. Kollektivnaya refleksologiya / V. M. Behterev // Izbrannyye raboty po sotsialnoy psihologii. – M., 1994. – 327 s. 3. Vinenko V. G., Savelev K. V. Konkurentosposobnost vyipusknikov kak strategicheskiy imperativ modernizatsii professionalnogo obrazovatel'nogo uchrezhdeniya / V. G. Vinenko, K. V. Savelev. – M. : Izd-vo NIPKTs „Voshod - A”, 2005. – 104 s. 4. Doroshenko N. M. Tenderna determinaciya vy`boru studentamy` strategiyi povedinky` v konflikti : avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psy`xol. nauk : specz. 19.00.07 / N. M. Doroshenko. – K., 2003. – 19 s. 5. Koval` I. M. Psy`xologichni osobly`vosti konfliktiv u procesi spil`noyi navchal`noyi diyal`nosti studentiv : avtoref. dy`s. kand. psy`xol. nauk : 19.00.07 / I. M. Koval`. – K., 2003. – 18 s. 6. Moskalenko V. V. Social`na psy`xologiya / V. V. Moskalenko. – K. : Centr navchal`noyi literatury`, 2005. – 625 s. 7. Poddyakov A. N. Psihologiya konkurentsii v obuchenii / A. N. Poddyakov. – M. : Vyisshaya Shkola Ekonomiki GUVShE, 2006. – 232 s. 8. Psihologiya. Slovar / Pod obsch. red. A. V. Petrovskogo, M. G. Yaroshevskogo. – 2-e izd., ispr. i dop. – M. : Politizdat, 1990. – 494 s. 9. Yurev A. I. Vvedenie v politicheskuyu psihologiyu / A. I. Yurev. – L., 1992. – 278 s.

Рецензент

д.п.н., профессор С. В. Савченко

к.п.н Воротникова Ирина Павлівна
+38 067 66 33 036, +38 050 285 17 89
i.vorotnykova@kubg.edu.ua

PRZYSZŁEJ REALIZACJI RÓŻNYCH MODELI MIXED KSZTAŁCENIA PODYPLOMOWEGO EDUKACJA

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ РІЗНИХ МОДЕЛЕЙ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ У ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

Vorotnikova I. P. Prospects for the introduction of different models of blended learning in Postgraduate Education.

In the article the possible mixing of forms and methods in postgraduate education, are examples of different models of blended learning, outlined the prospects for introducing blended learning for professional development of teachers and highlights areas for further study of the implementation of blended learning. Materials can be used for various forms of learning at the courses.

The author of the article analyzes the concept of “blended learning” and an example of the different models of blended learning in postgraduate education, demonstrated variations mixing forms and methods in postgraduate education, opportunities online training, outlined prospects for implementing blended learning for professional development of teachers, defined changes in the content of postgraduate education and cooperation of teachers and researchers that implement blended learning. The paper also highlights the conditions and consequences of the introduction of Blended Learning in Postgraduate Education and directions for further research on this topic.

Interesting is the experience of the author of a combination of different models of blended learning for the implementation of continuous professional development of teachers on an individual educational route.

Keywords: blended learning, postgraduate teacher education, models of blended learning, professional development of teachers.

Воротникова І. П. Перспективи впровадження різних моделей змішаного навчання у післядипломній педагогічній освіті.

В статті розкрито можливі варіанти змішування форм та методів у післядипломній педагогічній освіті, наведено приклади використання різних моделей змішаного навчання, окреслено перспективи впровадження змішаного навчання для професійного розвитку вчителя та висвітлено напрями подальшого дослідження впровадження змішаного навчання. Матеріали можна використати для реалізації різних форм навчання на курсах підвищення кваліфікації та в міжкурсовий період.
Ключові слова: змішане навчання, післядипломна педагогічна освіта, моделі змішаного навчання, професійний розвиток вчителя.

Воротникова И. П. Перспективы внедрения различных моделей смешанного обучения в

последипломное образование.

В статье раскрыты возможные варианты смешивания форм и методов в последипломном педагогическом образовании, приведены примеры использования различных моделей смешанного обучения, намечены перспективы внедрения смешанного обучения для профессионального развития учителя и освещены направления дальнейшего исследования внедрения смешанного обучения. Материалы можно использовать для реализации различных форм обучения на курсах повышения квалификации и в межкурсовый период.

Ключевые слова: смешанное обучение, последипломное педагогическое образование, модели смешанного обучения, профессиональное развитие учителя.

Надумку Т.Хадсона, змішане навчання – це тенденція сучасної освіти, стратегія навчання, засіб для досягнення мети, а не сама мета. У змішаному навчанні вчитель змінює свою роль носія інформації на роль посередника та тренера, який організує взаємодію тих, хто навчається та їх взаємонавчання, а найкраща програма змішаного навчання забезпечує розвиток персоналізованого середовища навчання тих, хто навчається [4].

К.БугайчуктаВ.Кухаренкоузагальнили зарубіжний досвід щодо використання терміну «змішане навчання» у контексті інтеграції он-лайн навчання з традиційним навчанням у класі обличчя до обличчя, в якому відбувається комбінація очних занять та он-лайн навчання, мікс – навчання з періодичним спілкуванням з тренером або викладачем для консультацій, комбінація навчання на робочому місці з неофіційними консультаціями колег або тренера [1;2;3].

А. Стрюк, Ю. Триус, В. Кухаренко обґрунтують, що змішане (комбіноване навчання) – це цілеспрямований процес здобування знань, умінь та навичок в умовах інтеграції аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності суб'єктів освітнього процесу на основі використання і взаємного доповнення технологій традиційного, електронного, дистанційного та мобільного навчання при наявності самоконтролю студента за часом, місцем, маршрутами та темпом навчання [2].

К. Кристенсен висвітлює змішане навчання як офіційну програму освіти, в якій навчання проходить з деякими елементами самоконтролю тих, хто навчається за часом, місцем, маршрутом, темпом навчання та

реалізується частково засобами он-лайн з використанням дистанційних технологій; при цьому індивідуальні маршрути кожного з тих, хто навчається протягом курсу, забезпечують комплексний досвід всіх, хто бере участь у навчальному процесі.

Задачі змішаного навчання: розширити освітні можливості студентів, стимулювати формування суб'єктної позиції студента, трансформувати стиль педагога, персоналізувати освітній процес [4]. Змішане навчання дозволяє організувати персоналізоване навчання, в якому кожен вибере відповідно до потреб можливість отримати нові знання та навички і є більше різноманітних методів і засобів не тільки навчання, а і самоконтролю.

В.М. Кухаренко пропонує розглядати різні варіанти змішувань: змішування очного та дистанційного навчання, змішування контенту користувачів та зовнішніх матеріалів, змішування самостійного та колаборативного навчання, змішування роботи і навчання [2].

Увага науковців і практиків впровадження дистанційних технологій і змішаного навчання більше зосереджена на впровадженні цих форм у вищій школі або загальній середній освіті, тому вважаємо доцільним розглянути можливості системи післядипломної педагогічної освіти для формування досвіду вчителів з впровадження нових форм та методів та дієвої реалізації у професійній діяльності.

Основою змішаного навчання є створення персоналізованого середовища, в якому вчитель є не інструктором, якого можна замінити або відтворити у відеоуроці, а тренером, який є водночас і учнем і вчителем, бо кожен стає учителем іншого, що досягається обов'язковою взаємодією одного з іншим відповідно до індивідуальних цілей та потреб. Використання вчителем нових форм і методів не може бути реалізовано без належної підготовки педагогічних працівників та впровадження змішаного навчання у післядипломній педагогічній освіті.

Мета статті: розкрити можливості використання різних моделей змішаного навчання у післядипломній педагогічній освіті.

Для досягнення мети визначимо завдання:

- розкрити можливі варіанти

змішування форм та методів у післядипломній педагогічній освіті;

- навести приклади використання різних моделей змішаного навчання у післядипломній педагогічній освіті;

- окреслити перспективи впровадження змішаного навчання для професійного розвитку вчителя.

Розглянемо можливі варіанти змішування форм, методів, контенту у післядипломній педагогічній освіті:

1. Комбінація структурованого навчання на курсах підвищення кваліфікації та структурованого і неструктурованого навчання у міжкурсовий період:

- використання дистанційних курсів для вільного користування вчителями не тільки на курсах підвищення кваліфікації а і у міжкурсовий період для забезпечення неперервного професійного розвитку вчителів;

- розміщення матеріалів заходів міжкурсового періоду для навчання вчителів, які не брали участь у заході (ІКТ семінарія, сайти методистів, педагогічні майстерні та ін.);

- проведення дистанційних, очно-дистанційних, тренінгів та зарахування їх сертифікатів на курсах підвищення кваліфікації;

- створення індивідуальних освітніх маршрутів слухачів за змістом порталу інституту.

2. Комбінація користувацького контенту створеного вчителями і зовнішніх матеріалів для наповнення контентом інформаційно-освітнього середовища навчальних закладів, в тому числі післядипломної педагогічної освіти: сайти експериментальних навчальних закладів, які розробляють контент для середньої освіти, сайти та блоги творчих груп вчителів, підручники, електронні засоби навчального призначення, дистанційні курси.

3. Самостійне та колаборативне навчання:

- залучення вчителів-методистів, вчителів-тьюторів, вчителів-кореспондентів до роботи у міжкурсовому періоді з вчителями засобами ІКТ (блоги, майстерні, спільні проекти, розробка уроків);

- експертиза контенту, створеного вчителями на курсах підвищення кваліфікації;

- проведення конективістських курсів для професійного розвитку вчителів,

які використовують інноваційні технології навчання;

• створення портфоліо, персоніфікованих освітніх середовищ вчителів.

Змішане навчання є стратегією, це засіб для досягнення мети професійного розвитку вчителів з врахуванням їх потреб. К. Бугайчуком наведено різноманітні моделі змішаного навчання [1]. Розглянемо яким чином ці моделі змішаного навчання можна реалізовувати у післядипломній педагогічній освіті.

Ротаційна модель – по чергово он-лайн навчання та очна робота в малих групах або всією групою по вирішенню якоїсь проблеми, групові проекти, індивідуальні заняття.

Може використовуватися на курсах підвищення кваліфікації для проведення експертизи розробок учителів, тестування, діагностики рівня компетентностей. Засобами цієї моделі можна створювати групові проекти (наприклад, спільні презентації уроків або проводити індивідуальні заняття для тих, хто самостійно опанував матеріал).

Різновид ротаційної моделі (модель з “он-лайн станціями”) може використовуватися у міжкурсний період для проведення круглих столів, семінарів, вебінарів для великої кількості вчителів та 2-3 викладачів протягом опанування складної теми. У курсовий період модель може забезпечити індивідуалізацію професійного розвитку вчителів відповідно до рівня компетентності. Наприклад, після діагностики рівня ІКТ компетентності, група вчителів, які мають недостатній рівень цифрової грамотності, працює по опануванню ІКТ (створення презентації), а інша – розробляє методичні рекомендації до уроків.

Ротаційна модель з “он-лайн станціями”. Наприклад, частина групи проходить навчання он-лайн, а частина – працює з викладачем, а потім міняються місцями.

Ротаційна модель з лабораторними роботами. Модель відрізняється від попередньої тим, що практичні (лабораторні роботи) слухачі можуть виконувати в різних приміщеннях закладу

При використанні цієї моделі можна використати дистанційну платформу, на якій розміщено практичні роботи. Заняття можуть проводитися не тільки в інституті, а і в

творчих авторських майстернях на базі інших загальноосвітніх навчальних закладів, що дасть змогу більшій кількості вчителів підвищити рівень професійної компетентності.

У моделі “Перевернутий клас” на сайті інституту післядипломної педагогічної освіти заздалегідь розміщуються теми залікових робіт, дистанційні практичні роботи, дайджести з інноваційних освітніх питань за темами курсів підвищення кваліфікації. На курси підвищення кваліфікації вчитель приходять з готовими власними розробками, матеріалами професійного портфоліо (більше це стосується вчителів вищої категорії, вчителів-методистів). Під час занять організується обмін досвідом, експертиза педагогічного досвіду. Завдання виконуються дома, а на заняттях обговорюються незрозумілі питання.

Індивідуальна ротаційна модель може використовуватися для слухачів курсів підвищення кваліфікації, які проходять навчання індивідуально. Обов’язковим в цій моделі є он-лайн етап з роботою на дистанційній платформі. У кожного слухача є індивідуальний графік вивчення теми. Але при роботі з курсами не обов’язково проводити всі етапи роботи.

Flex модель – навчання проходить більше в он-лайн режимі, учитель та тьютор підтримують навчальний процес інколи додаючи очні консультації. Ця модель може використовуватися на курсах підвищення кваліфікації за дистанційною формою навчання. Деякі сертифіковані слухачі також можуть стати тьюторами та консультантами, наприклад вчителі - кореспонденти або автори творчих майстерень якщо їм зарахувати курси підвищення кваліфікації та надати відповідні сертифікати.

Self-blend модель – вчителі навчаються на інших он-лайн курсах крім запропонованих навчальним закладом. Для реалізації індивідуальної освітньої траєкторії професійного розвитку вчителів за кожним напрямом можна підготувати перелік відкритих масових безкоштовних курсів, які сприяли би професійному розвитку вчителя, а на курсах підвищення кваліфікації зараховувати сертифікати цих курсів та проводити консультації і підготовку вчителів до впровадження в педагогічну практику набутих знань.

Віртуально збагачена модель презентує модель роботи всього навчального закладу, а не окремого курсу, в якій ті, хто навчаються мають можливість обирати, коли брати участь в очних, а коли в дистанційних формах навчання, що зумовлює необхідність розробки всіх модулів для курсів підвищення кваліфікації, очно-дистанційних тренінгів, майстер класів, відео ресурсів та ін.

Використання різних моделей змішаного навчання на курсах підвищення кваліфікації та міжкурсовий період здатні забезпечити неперервний професійний розвиток вчителя та андрагога.

В.М. Кухаренко визначає основні тенденції розвитку змішаного навчання: навчання зорієнтоване на студента; змінна чисельність студентів, формування вмінь високого рівня з використанням таксономії Блума; реалізація переваг діяльності учнів та вчителів; навчання прийняттям рішень з використанням баз даних; продуктивна гейміфікація; мобільне середовище тих, хто навчається; доступ до мобільних пристроїв; ширококутний доступ до ресурсів [2].

Для впровадження змішаного навчання у післядипломній педагогічній освіті залишається актуальним розробка методик та технологій, які б визначили можливі напрями змішування різних форм, методів та засобів навчання.

Рецензент

д.п.н., професор В. І. Ковальчук

Список використаної літератури

1. Бугайчук К. Модели смешанного обучения. [Электронный ресурс]. /Константин Бугайчук //.- 20.06.2014. — Режим доступа: http://e-lpro.blogspot.com/2014/06/blog-post_3046.html. Заголовок с экрана. — Дата обращения.— 5.12.2014. 2. Кухаренко В.М. Змішане навчання. Вебінар. [Електронний ресурс] /Володимир Миколайович Кухаренко/ — Режим доступу: <http://www.wiziq.com/online-class/2190095-intel-blended>. — Назва з екрану. — Дата зверення.— 5.12.2014. 3. Кухаренко В.Н. Роль смешанного (гибридного) обучения [Электронный ресурс] /Владимир Николаевич Кухаренко//.-22.06.2014 — Режим доступа: http://kvn-e-learning.blogspot.com/2014/06/blog-post_22.html. — Заголовок с экрана. — Дата обращения.— 5.12.2014. 4. Хадсон Т. 10 шагов к выбору цифрового учебного плана для смешанного обучения. [Электронный ресурс] /Тим Хадсон //.-16.01.2014. — Режим доступа. —dreambox.com/blog/ten-steps-choosing-digital-curricula-blended-learning#sthash.11AX0P1Y.dpuf. — Дата обращения. — 5.12.2014.

References

1. Bugajchuk K. Modeli smeshannogo obuchenija. [Jelektronnyj resurs]. /Konstantin Bugajchuk //.- 20.06.2014. — Rezhim dostupa: http://e-lpro.blogspot.com/2014/06/blog-post_3046.html. Zagolovok s jekrana. — Data obrashhenija.— 5.12.2014. 2. Kukharenko V.M. Zmishane navchannia. Vebinar. [Elektronnyi resurs] /Volodymyr Mykolaiovych Kukharenko/ — Rezhym dostupu: <http://www.wiziq.com/online-class/2190095-intel-blended>. — Nazva z ekranu. — Data zverenennia.— 5.12.2014. 3. Kuharenko V.N. Rol' smeshannogo (gibridnogo) obuchenija [Jelektronnyj resurs] /Vladimir Nikolaevich Kuharenko//.-22.06.2014 — Rezhim dostupa: http://kvn-e-learning.blogspot.com/2014/06/blog-post_22.html. — Zagolovok s jekrana. — Data obrashhenija.— 5.12.2014. 4. Hadson T. 10 shagov k vyboru cifrovogo uchenogo plana dla smeshannogo obuchenija. [Jelektronnyj resurs] /Tim Hadson //.-16.01.2014. — Rezhim dostupa. —dreambox.com/blog/ten-steps-choosing-digital-curricula-blended-learning#sthash.11AX0P1Y.dpuf. — Data obrashhenija. — 5.12.2014.

к.м.н., доцент Дімітрова А.Г.

+38 (050) 3535131

a_dimitrova@ukr.net

FUTURE TEACHER OF HEALTH BASES PREPARATION TO USAGE OF HEALTH FORMING TECHNOLOGIES OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS IN A POSITIVE ATTITUDE TO A HEALTHY LIFESTYLE OF CHILDREN AND ADOLESCENTS

ПІДГОТОВКА МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ ОСНОВ ЗДОРОВ'Я ДО ЗАСТОСОВУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯФОРМУВАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА СПОРТУ У ФОРМУВАННІ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Dimitrova A.G. Future teacher of health bases preparation to usage of health forming technologies of physical education and sports in a positive attitude to a healthy lifestyle of children and adolescents

Formation of attitude to healthy lifestyle is quite multifaceted process that requires joint efforts of the state, public organizations, educational and medical institutions, parents. The article describes the theoretical aspects of the role of physical education and sport in forming of a positive attitudes towards healthy lifestyles for children and adolescents. The author notes that the current state of future teachers preparation to bases of health highlighted deep enough. At the same time, not disclosed the role of teachers of the basics

of health in application of technology of physical education and sport in forming positive attitudes towards healthy lifestyles for children and adolescents.

Keywords: future teacher of health bases, physical education, formation of attitudes towards healthy lifestyle, health forming technology.

Дімітрова А.Г. Підготовка майбутнього вчителя основ здоров'я до застосування здоров'яформувальних технологій фізичного виховання та спорту у формуванні позитивного ставлення до здорового способу життя дітей та підлітків

Формування ставлення до здорового способу життя є досить багатогранний процес, що потребує спільних зусиль держави, суспільних організацій, освітніх, медичних установ, батьків. В статті охарактеризовано теоретичні аспекти ролі фізичного виховання та спорту у формуванні позитивного ставлення до здорового способу життя дітей та підлітків. Автор зазначає, що сучасний стан підготовки майбутнього вчителя основ здоров'я в науково-методичній літературі висвітлений досить глибоко. В той же час, недостатньо розкрита роль вчителя основ здоров'я у застосуванні здоров'яформувальних технологій фізичного виховання та спорту у формуванні позитивного ставлення до здорового способу життя дітей та підлітків.

Ключові слова: майбутній вчитель основ здоров'я, фізичне виховання, формування ставлення до здорового способу життя, здоров'яформувальні технології.

Димитрова А.Г. Подготовка будущего учителя основ здоровья к использованию здоровьесформирующих технологий физического воспитания и спорта в формировании позитивного отношения к здоровому образу жизни детей и подростков.

Формирование отношения к здоровому образу жизни достаточно многогранный процесс, требующий совместных усилий государства, общественных организаций, образовательных, медицинских учреждений, родителей. В статье охарактеризованы теоретические аспекты роли физического воспитания и спорта в формировании положительного отношения к здоровому образу жизни детей и подростков. Автор отмечает, что современное состояние подготовки будущего учителя основ здоровья в научно-методической литературе освещено достаточно глубоко. В то же время, недостаточно раскрыта роль учителя основ здоровья в использовании здоровьесформирующих технологий физического воспитания и спорта в формировании позитивного отношения к здоровому образу жизни детей и подростков.

Ключевые слова: будущий учитель основ здоровья, физическое воспитание, формирование отношения к здоровому образу жизни, здоровьесформирующие технологии.

Постановка проблеми та її актуальність. За станом здоров'я свого населення Україна посідає одне з найнижчих рейтингових місць у Європейському регіоні.

Особливого занепокоєння завдає той факт, що з кожним роком в Україні спостерігається погіршення стану здоров'я дітей всіх вікових груп.

Багатьма дослідженнями доведено, що здоров'я закладається в дитинстві, будь-яке відхилення у розвитку організму, будь-яка хвороба відбиваються в подальшому на стані здоров'я дорослої людини.

Зважаючи на це, серед першочергових завдань реформування освіти особливо актуальною є проблема забезпечення в школі умов для реалізації її оздоровчої функції, а одним з головних завдань навчально-виховного процесу в школі стає збереження, розвиток і зміцнення здоров'я учнів.

Світовий досвід засвідчує що найбільша ефективність профілактики захворювань і травматизму у дітей та підлітків можлива лише за умови сформованої позитивної мотивації до здорового способу життя.

Особлива роль у формуванні позитивної мотивації до здорового способу життя, на думку медиків, шкільних психологів, соціальних педагогів, тобто тих спеціалістів, які причетні до діагностики і корекції соціально-психологічного та фізичного стану дитини належить фізичному вихованню та спорту. Зважаючи на вище сказане, на нашу думку, необхідно, у навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів ефективніше застосовувати здоров'яформувальні технології фізичного виховання та спорту з метою розвитку відповідальності за профілактичні заходи та збереження здоров'я підростаючого покоління у майбутніх учителів основ здоров'я.

Мета статті полягає у обґрунтуванні теоретико-методичних аспектів підготовки вчителя основ здоров'я до застосування здоров'яформувальних технологій фізичного виховання та спорту у формуванні позитивного ставлення до здорового способу життя дітей та підлітків.

Завдання. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури охарактеризувати теоретико-методичні аспекти застосування здоров'яформувальних технологій фізичного виховання та спорту у формуванні позитивного ставлення до здорового способу життя дітей та підлітків.

Матеріали та методи дослідження. Матеріальною базою дослідження стали положення філософської, медичної, психологічної та педагогічної науки про роль і місце фізичного виховання та спорту у формуванні позитивного ставлення до здорового способу життя дітей та підлітків.

На даному етапі нами використовувалися теоретичні методи дослідження (аналіз філософської, психологічної, валеологічної, медичної, педагогічної літератури з метою визначення сутності фізичного виховання та спорту у формуванні ставлення до здорового способу життя дітей різних вікових груп, розкриття ролі та функцій фізичного виховання та спорту у формуванні ставлення до здорового способу життя учнів початкових, середніх та старших класів, обґрунтування умов ефективного вирішення зазначеної проблеми, а також аналізу та узагальнення досвіду вищих педагогічних навчальних закладів щодо підготовки майбутніх учителів основ здоров'я до формування позитивної мотивації до здорового способу життя дітей та підлітків).

Результати дослідження. Сьогодні, загальнодержавною цінністю, що визначає соціально-економічну політику будь якої цивілізованої держави є пріоритет здоров'я і здорового способу життя. Пріоритетність проблеми здоров'я, особливо дітей і підлітків, зумовлена різким погіршенням стану їхнього фізичного, психічного, розумового розвитку і працездатності взагалі. За результатами наукових досліджень останніх років, з даної проблеми, простежується тенденція до погіршення стану здоров'я дітей, учнівської молоді та всього населення загалом. Лише 15% дітей у нашій країні народжуються здоровими. Вступаючи до школи біля 80% дітей мають певні розлади здоров'я. Збільшується кількість спадкових хвороб.

Зростання захворюваності пояснюється не лише впливом різних негативних чинників, а й недостатньою увагою до валеологічних питань в освіті дітей та дорослих. Адже, стан здоров'я людини як особистості на 50-70% залежить не від несприятливого зовнішнього середовища, а від неї самої, від розвитку і стилю життя, культури здоров'я загалом. Формування культури здоров'я розпочинається з моменту

народження людини і триває все життя. На рівень її розвитку впливає безліч факторів: сім'я, суспільство, засоби масової інформації, однак, на нашу думку, значну, якщо не основну, роль у цьому відіграють усі рівні навчально-виховних закладів і велика відповідальність за успішність процесу формування культури здоров'я підрастаючого покоління лягає на педагога. Звідси, можемо зробити висновок, що головною метою здоров'яформувальної освіти в умовах вищих навчальних закладів є підготовка кваліфікованих фахівців, педагогів з високим рівнем культури здоров'я, які мають відповідати соціальному замовленню і потребам нашого сьогодення.

Аналіз наукової та науково-методичної літератури показав зростання уваги до оздоровчої спрямованості фізичного виховання учнів, запобігання порушень у стані їхнього здоров'я та профілактики дидактогенних захворювань. Науковці Л.П. Сущенко, А.О. Міненко, Д.Н. Давиденко, Т.Ю. Круцевич, Г.М. Соловійова, С.В. Страшко, В.О. Гаврилюк, О.М. Войтовська розглядають проблему формування здорового способу життя засобами фізичної культури як пріоритетний напрямок формування і зміцнення здоров'я через освіту.

Фізична культура, як одна з найважливіших цінностей сучасної цивілізації, збагачує людину не тільки фізично, але й духовно. Засоби фізичної культури посідають чільне місце у системі профілактичних заходів, спрямованих на корекцію здоров'я.

За В.Г. Ареф'євим, Є.В. Столітенко, С.В. Страшко, зазначає Гаврилюк В.О, організація навчально-виховного процесу для забезпечення його оздоровчої спрямованості зобов'язує вчителів так організувати заняття з фізичної культури, щоб вони виконували як профілактичну, так і розвиваючу функцію. Це означає, що за допомогою фізичної культури необхідно:

–удосконалювати функціональні можливості організму, підвищуючи його працездатність і опірність несприятливим впливам;

–компенсувати нестачу рухової активності, яка виникає в умовах сучасного життя [2, с. 17].

У Законі України «Про фізичну культуру» поняття «фізична культура»

визначається як «діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, яка спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного розвитку та ведення здорового способу життя [4]. Фізична культура має такі напрями: фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, фізкультурно-спортивна реабілітація» [4].

Розглядаючи поняття «фізична культура», Д.Н. Давиденко тлумачить його як частину загальної культури людства, яка увібрала в себе не тільки багатівіковий цінний досвід підготовки людини до життя, освоєння, розвитку та управління на благо людини, закладеними в неї природою фізичними і психічними здібностями, але, що не менш важливо, і досвід затвердження і загартування, що виявляється в процесі фізкультурної діяльності моральних начал людини [3, с. 20].

Т. Ю. Круцевич визначає поняття «фізична культура» як «частину загальної культури, сукупність спеціальних духовних і матеріальних цінностей, способів їх виробництва та використання з метою оздоровлення людей і розвитку їх культурних здібностей» [5, с. 10]. Вчена трактує поняття «фізична культура людини» як «процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками виховної, навчальної, оздоровчої, рекреаційної діяльності для подальшого використання у процесі самовдосконалення, і як результат – рівень фізичного здоров'я, який людина змогла зберегти або покращити завдяки своєму бажанню, знанням, здоровому способу життя та руховій активності» [5, с. 10].

На думку Г. М. Соловйова, поняття «фізична культура» визначається як галузь загальної культури й історії людства, соціальний феномен, який є історично визнаним рівнем матеріальних, духовних, науково-теоретичних і практичних досягнень суспільства, отриманих у процесі специфічної діяльності системи фізичного виховання й спорту, освіти і науки й інтегрованих у культуру способу життя й психофізичне здоров'я суспільства [7, с. 112].

С.В. Страшко [8, с. 16; 9, с. 264–270] вважає, що потрібно виховувати особливе ставлення до здоров'я, яке виражається в осмисленні його цінності, а також у позитивно-емоційному прагненні до його зміцнення

та вдосконалення. За його визначенням, ціннісні орієнтації особистості на здоровий спосіб життя - це психологічна спрямованість (установка) на розумну організацію власного життя, єдність фізичних, психічних і духовних функцій, що максимальною мірою зберігає і зміцнює здоров'я і є основною умовою забезпечення нормального розвитку, продуктивної життєдіяльності людини в гармонії з суспільством і природою.

Використовуючи попередні дослідження, вбачаємо за необхідне, розкрити сутність поняття «майбутній фахівець фізичного виховання та спорту» та «майбутній учитель основ здоров'я» [1, с. 13-17].

Л.П. Сущенко на основі аналізу праць Г.Д. Бабушкіна, Л.М. Головатой, І.Л. Головіна, М.Т. Данилка, А.Н. Двоєглазова, Н.Н. Зволинської, Н.Ю. Зубанової, В.І. Маслова, В.І. Смолюка та інших визначає поняття «майбутній фахівець фізичного виховання та спорту» як «особистість, яка цілеспрямовано здобуває у вищих навчальних закладах кваліфікацію відповідно до певного освітньо-кваліфікаційного рівня в процесі спеціально організованої навчально-виховної діяльності, спрямованої на підготовку до подальшої професійної діяльності щодо підтримки відповідного рівня фізичної культури населення або досягнення вищих спортивних результатів на олімпійській, світовій чи регіональній аренах у командному чи в індивідуальному вимірах» [10, с. 47].

Майбутній вчитель основ здоров'я, як зазначає А.О. Міненко, «має бути носієм гуманістичного світогляду, нести учням знання, спрямовані на збереження і зміцнення здоров'я та формувати на науковій основі відповідний світогляд у широкого кола людей, створюючи нову філософію – філософію здоров'я» [6, с. 16].

Дослідження сучасних вітчизняних науковців С.В. Страшко, М.С. Гончаренко; Ю.Д. Бойчук, В.П. Горашук, М.В. Гриньова та інших, вказують на зростання ролі вчителя основ здоров'я у застосовуванні здоров'яформувальних технологій фізичного виховання та спорту у формуванні позитивного ставлення до здорового способу життя дітей та підлітків.

Висновки. На основі проведених

досліджень вдалося встановити, що формування ставлення до здорового способу життя є досить багатогранний процес, і потребує спільних зусиль держави, суспільних організацій, освітніх, медичних установ, батьків. Проведений аналіз науково-методичної літератури, дозволяє стверджувати, що різні аспекти професійної підготовки майбутніх вчителів основ здоров'я розкриті досить глибоко. В той же час, питання підготовки майбутнього вчителя основ здоров'я щодо застосування здоров'яформувальних технологій фізичного виховання та спорту у формуванні позитивного ставлення до здорового способу життя дітей та підлітків розкриті недостатньо.

Рецензент

д.п.н., професор Т.С.Овчиннікова

Список використаних джерел

1. Білик В.Г. Теоретичні аспекти ролі фізичного виховання та спорту у формуванні позитивного ставлення до здорового способу життя дітей молодшого шкільного віку / В.Г. Білик, А.П. Мегалінська, А.Г. Дімітрова // Психологічні, педагогічні та медико-біологічні аспекти фізичного виховання і спорту: Матеріали VI міжнародної заочної науково-практичної конференції (Одеса 20-24 квітня 2015 р.) / редкол. О.П. Романчук та ін.. – Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2015. – С. 13-17. 2. Гаврилюк В.О. Методика навчання фізичної культури з використанням елементів таеквон-до учнів 8-9 класів [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Гаврилюк Валерій Олексійович. – Київ, 2012. – 280 с. 3. Давыденко Д. Н. Социальные и биологические основы физической культуры [Текст]: учебное пособие / Давыденко Д.Н., Зорин А.И., Борилкевич В.Е.; отв. ред. Д.Н. Давыденко; С.–Петербург. гос. ун-т. – СПб.: Изд-во СПб ГУ, 2001. – 208с. 4. Закон України „Про фізичну культуру і спорт” // Спортивна газета. – 1994. – 29 січня. 5. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання [Текст]: [навчальний посібник для студентів вузів фізичного виховання та спорту]: [в 2 т., Т.1]: Загальні основи теорії і методики фізичного виховання / ред. Т.Ю.Круцевич. – К.: Олімпійська література, 2008. – 392 с. 6. Міненок А.О. Формування валеологічних знань у майбутніх учителів фізичної культури [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. / А.О. Міненок – К., 2007. – 20 с. 7. Соловьев Г.М. Формирование физической культуры личности студента в ракурсе современных образовательных технологий [Текст]: [монография] / Г.М. Соловьев. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 1999. – С.110140. 8. Страшко С.В. Методика викладання основ здоров'я, валеології та безпеки життєдіяльності : навч. програма / С.В. Страшко, М.В. Гриньова, І.В. Мороз, А.О. Міненок. – К : Освіта України, 2005. – 16 с. 9. Страшко С.В. Формування свідомої мотивації на здоровий спосіб життя в шкільному курсі „Біологія людини” / С.В. Страшко // Формування, збереження і зміцнення здоров'я

підростаючого покоління як обов'язковий компонент системи національної освіти. – К., 1997. – С. 264–270. 10. Сущенко Л. П. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах [Текст] : автореф. дис... доктора пед. наук: 13.00.04 / Сущенко Людмила Петрівна ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2003. – 45 с.

References

1. Biluk V.G. Teoretichni aspektu roli fizichnogo vuxovannya ta sporty u formyvanni pozitivnogo stavlennya do zdravogo sposoby zhuttya diteij molodshogo shkilnogo viku / V.G. Biluk, A.P. megalinska, A.G. Dimitrova // Psohologichni, pedagogichni ta meduko-biologichni aspektu fizichnogo vuxovannya ta sporty: Materialu VI mizhnarodnoi zaochnoi naykovo-praktuchnoi konferencii (Odesa 20-24 kvitnya 2015 r.) / redkol. O.P. Romanchyk ta in.. – Odesa: vudavec Bykaev Vfdum Viktorovuch, 2015. – S. 13-17. 2. Havryliuk V.O. Metoduka navchannya fizuchnoi kyltyru z vukorustannyam elementiv tekvan-do ychniv 8-9 klasiv [Tekst] : dus. ... kand. ped. nayk: 13.00.02 / Havryliuk valerij Oleksijovuch. – Kuiv, 2012. – 280 s. 3. Davudenko D.N. Socialnue i biologicheskie osnovu fizicheskoi kyltyru [Tekst]: ychebnoe posobie / D.N. Davudenko, A.I. Zorin, V.E. Borilkevich, отв. red. D.N. Davudenko; S.–Peterb. gos. yn-t. – SPb.: Izd-vo SPb GY, 2001. – 208s. 4. Zakon Ykrainu „Pro fizuchny kyltyru i sport” // Sportuvna gazeta. – 1994. – 29 sichnya. 5. Krycevuch T. Yu. Teoriya i metoduka fizichnogo vuxovannya [Tekst]: [navchalnuij posibnik dlya studentiv vyziv fizichnogo vuxovannya ta sporty]: [v 2 t., T.1]: Zagalni osnovu teorii i metoduku fizichnogo vuxovannya / red. T. Yu. Krycevuch. – K.: Olimpijska literatyra, 2008. – 392 s. 6. Minenok A. Formyvannya valeologichnux znan y majbytnix ychuteliv fizichnoi kyltyru [tekst] avtoref. dus.... kand. ped. nayk: 13.00.04 . / A. A Minenok - K. , 2007. - 20 s . 7. Solov'ev G.M. Formirovanie fizicheskoi kyltyru lichnosti studenta v rakyse sovremennux obrazovatel'nykh tekhnologii [Tekst]: [monografiya] / G.M. Solov'ev. – Stavropol: Izd-vo SGY, 1999. – S.110140. 8. Strashko S.V. Metoduka vukladannya osnov zdorov'ya, valeologii ta bezpeku zhuttediyalnosti: navch. programa / S.V. Strashko, M.V. Grunova, I.V. Moroz, A.O. Minenok. – K : Osvita Ykrainu, 2005. – 16 s. 9. Strashko S.V. Formyvannya svidomoi motuvscii na zdorovuij sposib zhuttya v shkilnomy kyrsi «Biologiya luydunu» / S.V. Strashko // Formyvannya, zberezheniya i zmichnennya zdorov'ya pidrostayuchogo pokolinnya yak obov'yazkovuij component systemu nacionalnoi osvitu. – K., 1997. – S. 264–270. 10. Sushchenko L.P. Teoretuko-metodologichni zasadu profesii-jnoi pidgotovku majbytnix faxivciv fizichnogo vuxovannya ta sporty u vushchux navchalnux zakladax [tekst]: avtoref. dus.... doktora ped. nayk: 13.00.04 / Sushchenko Lyudmula Petrivna; Instutyt pedagogiku i psuxologii profesii-jnoi osvitu APN Ukrainu. – K., 2003. – 45 s.

EDUKACJA HUMANISTYCZNA

канд.мист., доцент Барнич М.М.
+38 067 941 4364,
mngm@ua.fm

TECHNIQUE ACTOR READING

ТЕХНІКА АКТОРСЬКОГО ЧИТАННЯ

Barnych M.M. Technique actor reading.

The article discusses the acting dramatic reading. It's about rethinking the approach to the interpretation of the image of the narrator artwork. We analyze the value and role of the viewer in the act of reading the actor, determined the position of the narrator with respect to the viewer. Equipment proposed transformation of the actor into the image of the narrator.

Key words: dramatic reading, monologue, an image reader, intoning the text organic speech, action words, voice speech communication, the tone of the narrator.

Барнич М.М. Техніка акторського читання.

У статті розглядається акторське художнє читання. Йдеться про переосмислення підходу до трактування образу розповідача художнього твору. Аналізується значення та роль глядача в акті акторського читання, визначається позиція розповідача стосовно глядача. Пропонується техніка перевтілення актора в образ розповідача.

Ключові слова: художнє читання, монолог, образ читця, інтонування тексту, органіка мовлення, дія словом, закадрове мовлення, спілкування, тон розповідача.

Барнич М.М. Техника актерского чтения.

В статье рассматривается актерское художественное чтение. Речь идет о переосмыслении подхода к трактовке образа рассказчика художественного произведения. Анализируется значение и роль зрителя в акте актерского чтения, определяется позиция рассказчика по отношению к зрителю. Предлагается техника перевоплощения актера в образ рассказчика.

Ключевые слова: художественное чтение, монолог, образ чтеца, интонирование текста, органика речи, действие словом, закадровая речь, общение, тон рассказчика.

“... Я читаю книгу вслух і завдяки цьому сприймаю ряд словесних символів, які є зовнішніми подразниками, що спричинили вимовляти ряд словесних символів, надрукованих на папері. Але я можу читати й мовчки. У такому випадку я маю той же рефлекс, що збуджується в мені надрукованими словами книги, але такий, що не виявляється мною як вимовляння слова. Проте в результаті цього рефлексу із загальмованою дією в мені

продовжується словесне мислення відповідно до того тексту, який я читаю” [1, с. 237].

Цей науково підтверджений В.М. Бехтеревим факт спонукає замислитись над технікою акторського художнього читання тексту напам'ять та читання тексту з листа в кадрі і за кадром, як це роблять телеведучі. Адже ця акторська техніка до сьогоднішнього дня ще не є досконалою, і однією з причин цієї недосконалості є брак її наукового обсервування. В.Бехтерев, як бачимо з цитати, довів, що думка згідно з прочитаним вголос збуджується після вимовляння слова. А це означає, що ця наукова сентенція мусить бути врахована акторами-читцями, адже, власне, мета акторського читання полягає в тому, щоб переживати емоційно чи осмислювати читане, що одне і теж, і таким чином доносити його зміст до глядача.

За самоспостереженнями автора, в публічних умовах художнього читання чи просто читання тексту з листа в актора з'являється природне прагнення якомога краще донести думку до глядача. Це призводить до того, що актору у ході розповіді вивченого напам'ять твору активно пригадує наступний рядок тексту, а під час читання з листа намагається підчитати його наперед. З цих причин відбувається накладання двох рефлексивних (за В. Бехтеревим) процесів: одночасне механічне вимовляння вголос активного тексту, а також невидимого та нефіксованого внутрішнього вимовляння наступного тексту. З цих причин акт мислення збивається з вірного руслу і тому читаний текст не сприймається та не переживається свідомістю актора. Усвідомлюючи такий свій стан, актор хвилюється, що ще більше загострює ситуацію. Відтак і глядач не може глибоко вникнути в те, що читає, та перейнятися ним. З-поміж інших причин, що впливають на переживання актора під час читання, є намагання логічно правильно інтонувати текст, що призводить не до осмислення його змісту, а до осмислення його інтонування. Ще однією причиною неправильної техніки донесення думки є неточна визначеність стосунків між читцем та глядачем, що впливає на творення образу розповідача. Власне, ці та інші причини вимагають ще раз переглянути дану акторську техніку.

Опираючись на наукові дослідження В. Бехтерева та враховуючи самоспостереження й спостереження за студентами-акторами і телеведучими в процесі їх навчання техніці читання, пропонуємо відслідкувати, як відбувається процес опановування технікою художнього читання та читання з листа.

Тож, беручи до уваги із досліджень В. Бехтерева самі лише знання про механізм осмислення змісту читаного, актори читають перед студентською публікою, яку можна назвати лабораторною, будь-який текст із листа або вивчений напам'ять, таким чином привчаючи себе в публічних умовах не підглядати в текст наперед та не пригадувати його. Паралельним кроком чи елементом на цьому етапі тренажів є установка на самостійну дію словом як на того, кому воно адресоване, так і на самого адресанта [2, с. 4-8]. Отже, йдеться про природну вибірккову властивість свідомості людини самостійно зосереджуватись на змісті слова та осмислювати його. Такий акт називається технічним прийомом або прийомом психотехніки, тому що спрямований вольовим зусиллям актора на зосередження уваги глядача, а отже, і власної уваги – на змісті тексту. Використовуючи ці науково доведені факти під час читання, актор набуває вірну установку на акт спілкування з публікою, а також пізнає та освоює стан мислення чи переживання під час дії словом. Адже цей стан специфічний, не такий, як у звичайному житті під час розмови, де слово вимовляється за внутрішньою потребою вплинути на адресата. Тож само собою розуміється, що вивчений чи читаний з листа текст не такий, як у житті, він не народжується спонтанно і через це є штучно виголошуваним. Інша справа, що він має бути виголошеним природно, як це буває в житті.

Відторгнути «себе» із виру думок, що сковують свідомість початківця під час публічного виступу, та спостерегти за собою, як осідає у думках зміст читаного і який він, цей специфічний стан мислення згідно з прочитаним, нелегко. Тому на початку тренувань завдання полегшується – не розповідати напам'ять вивчені тексти, а читати з листа газетні тексти у формі анонсу (коротких повідомлень на одне – два речення). Адже мовлення людини, як таке, має різні тони та відповідні інтонаційні відтінки, і, щоб зберегти

органіку мовлення, її природність, тексти необхідно подавати в певному тоні. Тобто до завдання прочитати додається завдання відтворити відповідний тон мовлення тієї людини, від образу якої читець подає тексти [3, с. 208-211]. Як бачимо, застосовується ще один прийом – відтворення тону мовлення промовця. Тон повідомлення найлегший для такого відтворення, він подібний до тону продавців на ринку, які навперебій пропонують купити їхній товар. Але й цей тон важко одразу підхопити з листа. Тому учням перед читанням тексту дається завдання поімпровізувати в такому тоні, пограти в гру, яка полягає в тому, щоб своїми словами запропонувати викладачеві щось конкретне: взяти чи купити – те, що знаходиться в даній аудиторії. А далі учень мусить довільно, без зупинок, вклинитися в текст, тобто підставити цей штучний, ігровий тон під читання анонсу. Таким чином студенти доходять до розуміння, як відбувається акт мислення та як із їхньої особи утворюється образ ведучого новин. Надалі дозволяється зчитати більший шматок тексту в такому ж тоні. На цьому етапі додається завдання коригувати дикцію, міміку та інтонацію ведучого. Пропонується зняти зайві мімічні напруження та посмішки і мімічно вести себе відповідно до змісту тексту. Інтонація впорядковується згідно з правилами логічного інтонування, спостереженими та виписаними в підручниках зі сценічного мовлення. Що стосується дикції та правил логічного інтонування, то тут потрібно бути дуже обережним. Адже зайві зусилля та зосередження, спрямовані на чіткість звуків, виділення головних слів та мовних тактів, підвищення голосу перед комою, пониження перед крапкою, тримання перспективи розповіді тощо, можуть призвести до фокусування мислення на цих формальних ознаках, а не на змісті тексту. Тому на ці правила вказується, вони вивчаються окремо, але їхнє виконання є механічним, позамишленним актом. За спостереженнями автора, на початку навчання не слід завантажувати студента технічними правилами, інакше вони переважають у свідомості через зайві старання учнів. Краще засвоювати їх поступово у комплексі з психотехнікою.

Першочерговим завданням у таких тренажах поряд із пізнанням власних

мисленневих процесів є набуття навиків відтворення тону та інтонаційного малюнку мовлення образу тієї людини, від якої ведеться розповідь. До найлегших тонів, які піддаються швидкому засвоєнню, належить тон репортера, екскурсовода, історика, біолога, тренера і т. ін., тобто тих образів людей, мовлення яких не навантажене глибокою психологічною розповіддю та емоційними відтінками. У ході таких тренажів актори в лабораторних публічних умовах набувають навиків спілкування з глядачем та закадровим слухачем відповідних телепередач. Оскільки кожен названий тон має певне інтонаційне забарвлення – стримане, м'яке, з нотками поваги, повчальне, то це сприяє вивільненню голосової колоратури учня.

Важчим етапом навчання є засвоєння техніки художнього читання прози чи вірша. Адже від читця вимагається через вивчений напам'ять текст створити образ розповідача, який емоційно переживає описані події; у віршах же необхідно ще зберігати й ритм та мелодію. Утім, така техніка витікає з попередньої.

Перш ніж освоювати прийоми читання, необхідно з'ясувати загальні засади образу тієї людини, від якої ведеться розповідь. Якщо позиція попередніх персонажів стосовно публіки зрозуміла – тележурналіст передає новини, історик знайомить з історичними місцями та подіями, екскурсовод – з музеями та пам'ятками архітектури і т. ін., то позиція драматичного розповідача складніша. Адже розповіді попередніх оповідачів майже не стосуються їх особисто та не зачіпають емоційно. Розповідь драматичного читця є своєрідною сповіддю, пов'язаною з його особистим життям, немає значення, чи він є третьою особою, яка розповідає про когось чи щось, чи він розповідає про себе як перша особа. Але всіх розповідачів об'єднує кілька незалежних позицій стосовно глядача. Перша – це розповідь, адресована тій публіці, яка зацікавлена у певній розповіді. Друга позиція – розповідач не перебуває з глядачем у конфлікті, тобто їхні стосунки нейтральні. І третя позиція впливає з другої – розповідач не грає роль. Найбільшою помилкою драматичних акторів-розповідачів є намагання відмежувати створюваний образ від публіки, наділити образ атрибутами драматичної ролі. На такий

помилковий крок, як правило, провокує сам твір. Наприклад, вірші, особливо патріотичні (Т. Шевченка, І. Франка та ін.) часто починаються із закликів першої особи до боротьби. Є вірші, де персонаж звертається до фантомів (Леся Українка «Без надії сподіваюсь», Т. Шевченко «Доля», «Муза»). У шекспірівських монологів, якщо їх виконувати як художнє читання, персонаж жаліється публіці на свою долю (монолог Гамлета, що починається із слів: «Що за нікчема я...»). Так само й прозові твори містять провокативні моменти для актора, що штовхають його на творення деякої ролі. Однак якщо діяти суто по-акторськи, відповідно до таких текстів, то постає типове для кожної ролі запитання: чого домагається даний персонаж від публіки і яким чином пов'язана дана публіка з його історією? Безумовно, коли б це була «масовка», як у кіно, то публіку наділили б якоюсь роллю, якоюсь конфліктною причетністю до персонажа, актор же знайшов би засіб, щоб виправдати звернення даного персонажа до публіки. Але ж це не так. Публіка не є ігровим опонентом у розповіді. А штучно наділити її такою місією буде неправильно й не приведе до бажаного результату, бо вона не є такою, якою її хоче створити для себе актор. Як би не намагалася актриса, яка читає від персонажа монолог Жанни д'Арк, що починається з тексту «Ви брешете!», віднайти виправдання для звинувачення в чомусь глядача, у неї нічого не вийде, тому що даний глядач не причетний до історії персонажа. А якщо актриса примушує себе вчинити так, наділити глядача роллю, то це буде неетично та не професійно, і глядач у відповідь може вийти із залу. Уявімо собі, що тележурналіст агресивно звинувачує телеглядачів у бідах певної людини, про яку він зробив репортаж. На те, що розповідати публіці монолог Отелло і виконувати його в ролі – це різні речі, вказував і К.С. Станіславський: «Як ви гадаєте, чи змінилося б що-небудь у моєму виконанні, якби я цей монолог зіграв на сцені? Обов'язково змінилося б. Граючи, я б звертався до Дездемони... жив би життям Отелло в запропонованих обставинах Шекспірівської трагедії. Зараз же я читав вам, я бачив ваші очі.

Я поставив собі завдання, щоб ви всі в результаті мого читання зрозуміли, як палко Отелло кохав Дездемону. Я не грав, а передавав

вам логіку думок і почуттів Отелло, я діяв за нього, залишаючись собою – Станіславським.” [4, с. 54-55].

Розповідач, це людина, яка є вихідцем із глядацького залу і нічим не вирізняється з глядачів. Справді, нічим таким, що вказувало б на те, що ця людина з іншої епохи чи персонаж з іншого твору. По суті, всі її зовнішні ознаки є ознаками самого актора. Власне, тому К.Станіславський говорить, що він не грав. Проте навіть передавати «логіку думок і почуттів Отелло» – значить бути в образі людини, яка передає логіку почуттів і думок Отелло. Тобто це не є сам Станіславський, який особисто був знайомий з Отелло. Це є та особа Станіславського, яка перейнята, як артист, долею Отелло та подає вивчений напам'ять текст художніми засобами виразності розповідача-артиста. Натомість публіка є своєрідною, мистецькою, яка готова до сприйняття цих художніх засобів виразності, також Станіславського як артиста. Уявімо собі ще раз, що в зал потрапила неосвічена людина, яка не знає про те, що Отелло вигаданий Шекспіром персонаж і що насправді нічим не пов'язаний з долею Станіславського. Ця людина співчувала б самому Станіславському. Але ж насправді у публіки немає співчуття до артиста – вона, як і артист, співчуває тому образу розповідача, який творить із себе артист Станіславський. Образ розповідача не є роллю тому, що ця людина в ході розповіді виважує свою поведінку та емоційний стан згідно з етичними нормами у вихованому товаристві. Тобто вона не дозволить собі гострих емоцій чи неадекватної поведінки, яку міг би дозволити собі персонаж Отелло в інших обставинах – обставинах конфлікту. Водночас художні засоби виразності, які прийнятні для глядача – підвищення та пониження тону, тривалі психологічні паузи, мімічний вираз і т.ін., дозволяють артисту частково демонструвати поведінку Отелло-персонажа в його обставинах. Таким чином, доходимо до думки, що образ драматичного розповідача наближений до особи актора і не має, подібно драматичній ролі, конкретних

зовнішніх прикмет, які не притаманні акторові. Актор, користуючись цією своєю іпостассю, у якій він постає перед глядачем, творить образ та його розповідь такими засобами

виразності, які вказують на причетність цієї створеної особи до дії та подій, що розгортаються в розповіді. Таке творення образу є мовчазною обопільною згодою або неоголошеними, заздалегідь установленими умовами гри між актором та глядачем. Власне, така позиція та ставлення до глядача дозволяють говорити К.С. Станіславському, що він читав і бачив очі глядачів. Завдяки цій встановленій позиції уможлиблюється спілкування з глядачем через образ розповідача. Така вихідна позиція – між грою та негрою, є вкрай важлива для актора-розповідача, оскільки сприяє знайти необхідну точку перетину в спілкуванні з глядачем як неігровим опонентом. Саме така точка перетину дозволяє акторові вільно почуватися в акті творчості.

Співставляючи техніку читання з листа з технікою драматичного читця, розуміємо, що прийоми цих читань мусять перегукуватися, дарма що останні ускладнені, бо складнішим є й саме завдання драматичного розповідача. Якщо тон попередніх читців піддається легшому відтворенню, то тон драматичного розповідача важчий для відтворення акторами-початківцями. Пояснюється це тим, що в результаті аналізу твору актор намагається тоном передати певний вихідний настрій чи стан. Однак така позиція є хибною, тому що намагання створити на початку розповіді драматичний настрій так само, як і емоцію, веде до творення конкретного персонажа з певною біографією. Але якщо йти за аналогією читців новин, історичних коментаторів тощо, то їхня позиція нейтральна, незалежна від змісту тексту. Безумовно, що в ході розповіді вони можуть перейнятися змістом читаного, але не настільки, щоб їх тлумачити як учасників тих подій. Так само й драматичний читець переймається змістом, але не настільки, щоб брати на себе роль учасника тих подій, про які він розповідає. Тому, як було сказано вище, від такої вихідної позиції необхідно відмовитись.

Якщо у звичайному житті спостерегти за людиною, яка розповідає про якийсь драматичний випадок із свого життя, то можна відмітити, що для такої людини насамперед важливо не образити своїм настроєм і тоном слухача. Тому її поведінка, у тому числі й тональна, спрямована на комунікацію зі слухачем. І навіть більше того, ця людина,

пригадуючи порядковість перебігу подій, що з нею трапились, набуває своєрідного лірико-драматичного розмовного тону. Такий тон піддається відтворенню. Техніка драматичного актора-розповідача полягає в тому, що він не пригадує текст, а наслідує поведінку такої людини та її тон. У результаті актор потрапляє в образ драматичного розповідача. Інтонаційна поведінка такого розповідача характерна ритмічними переходами та зміщеннями від одного змістовного шматка до іншого, а також психологічними паузами в драматичних місцях розповіді. Загалом праця над художнім твором та техніка виконання і творення образу розповідача не відрізняються від праці над роллю, за винятком деяких особливостей означених у даному розділі.

На підставі вищесказаного напрошується висновок, що актор-читець не розповідає художній твір від особи персонажа, зображеного поетом чи письменником, а інтерпретує цей твір, читаючи його від образу розповідача художнього твору.

Рецензент

к.п.н., професор Л.Хоппэ

Список використаних джерел

1. Бехтерев В.М. Мозг и его деятельность / В.М. Бехтерев // Мозг и его деятельность. – М.: Госиздат, 1928. – С. 237.
2. Барнич М.М. Акторський тренінг: перетворення обману на гру / М.М. Барнич // Вісник КНУКіМ: Зб. наук. праць, 2009. – № 21 – С. 4-8;
3. Барнич М.М. Акторська рухова та мовленнєва механіка / М.М. Барнич // Культура і мистецтво у сучасному світі: Наукові записки КНУКіМ, 2011. – №12 – С. 208-211.
4. Кнебель М.О. Слово о творчестве актера / М.О. Кнебель – 3-е изд. – М.: Всерос. театр. о-во, 1970. – С.54-55.

References

1. Bexterev V.M. Mozg i ego deyatelnost / V.M. Bexterev // Mozg i ego deyatelnost. – M.: Gosizdat, 1928. – s. 237.
2. Barnich M.M. Aktorskij trening: peretvorenniya obmanu na gru / M.M. Barnich // Visnik KNUKiM: zb. nauk. prac, 2009. – № 21 – s. 4-8;
3. Barnich M.M. Aktorska ruхова ta movlennєva mexanika / M.M. Barnich // Kultura i mistectvo u suchasnomu sviti: naukovі zapiski KNUKiM, 2011. – №12 – s. 208-211.
4. Knebel M.O. Slovo o tvorchestve aktera / M.O. Knebel – 3-e izd. – M.: Vseros. teatr. o-vo, 1970. – s.54-55.

к.філол. н., доцент Гаценко І. О.
+380681311809,
airinen@list.ru

GENRE FEATURES OF THE UKRAINIAN NATIONAL RIDDLES

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАГАДОК

Gatsenko I.R. Genre features of the Ukrainian national riddles

In the article the author specifies the definition of a riddle by means of analyzing views known in scientific literature. The precedent status of a riddle text is described. The problem of defining the functional-categorical status of the riddle in the aspect of cognitive-pragmatical description of parable semantics is regarded. The main functions of riddles are identified and the primary communicative purpose of this genre is analyzed. The content and pragmatic features folk riddles given their structural and compositional organization as unique functioning of the mysteries in speech, language and speech described the means to achieve the addresser and the addressee puzzles communication purposes because of the multi-vector components dialogic communicative situation.

Keywords: paremias, mystery, genre, pragmatic, cognitive.

Гаценко І.О. Жанрова специфіка українських народних загадок.

Досліджено змістові та прагматичні особливості народних загадок з огляду на їх структурно-композиційну організацію. Виявлено особливості функціонування народних загадок в мовленні, охарактеризовано мовні й мовленнєві засоби досягнення адресантом і адресатом загадки цілей спілкування з огляду на багатовекторну діалогічність складників комунікативної ситуації.

Ключові слова: паремія, загадка, жанр, прагматичний, когнітивний.

Гаценко И.А. Жанровая специфика украинских народных загадок.

Исследовано содержание и прагматические особенности народных загадок, учитывая их структурно-композиционную организацию. Выявлены особенности функционирования народных загадок в речи, охарактеризованы языковые и речевые средства достижения адресантом и адресатом загадки целей общения, учитывая многовекторную диалогичность составляющих коммуникативной ситуации.

Ключевые слова: паремия, загадка, жанр, прагматический, когнитивный.

Постановка проблеми, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні в системі лінгвістичного знання не згасає інтерес до феномену фольклору як актуальної форми сучасної культури. Активно описуються жанри сучасного фольклору, меншою мірою

приділяється увага традиційним жанрам: загадкам, ліричним пісням.

Метою нашої статті є опис загадки як жанру фольклорного дискурсу, який залишається актуальним як у традиційній, так і в сучасній культурі.

Об'єкт дослідження – тексти українських народних загадок.

Предмет дослідження – структурні, семантичні та прагматичні особливості українських народних загадок.

Звичайно, що невимушеному впізнанню загадкового тексту сприяє його унікальна форма. „Однією з найхарактерніших (відмінних) рис ... всієї групи загадкових паремій ... є їхній чіткий поділ на дві структурні частини” [1, с. 220]. Отже, ретельний аналіз форми – це те, з чого слід розпочинати виявлення характерних рис загадки.

Однак вкрай необхідним при цьому є усвідомлення того, що говорити про дві частини загадкового тексту треба не тільки у структурному, але і в інших планах (інтонаційному, комунікативному), що, безсумнівно, дасть найбільш повне уявлення про специфіку загадки. На жаль, більшість визначень, які існують сьогодні, або взагалі не включають в себе характеристику форми, або дуже поверхово пояснюють її двоєдність.

На наш погляд, аналіз форми загадкового тексту повинен йти з урахуванням наступних характеристик, які дозволяють виявити найбільш загальні типологічні риси загадкового тексту.

По-перше, загадка завжди складається з двох безпосередньо пов'язаних між собою компонентів: питання (власне загадки; кодової частини описового елемента) і відповіді (відгадки, розгадки). „Відповідь, звичайно, належить до числа найважливіших структурних елементів (та особливостей) загадок” [1, с. 220]. Саме наявність відповіді, у першу чергу, дозволяє маркувати вислів саме як загадку, а не як прислів'я.

По-друге, за членуванням смисловим і лінгвістичним логічно впливає членування інтонаційне. Питальна інтонація описової частини – „сутнісна ознака, сигнал і покажчик жанру” [2, с. 22]. „Сам сенс виділення загадки як жанру полягає в наявності у фольклорі великого корпусу стійких текстів, що об'єднуються

спільністю комунікативної мети (адресанта), яка приблизно описується формулою: хочу, щоб ти здогадався, про що я говорю” [3, с. 9]. Загадка – це один з небагатьох „взаємних” жанрів, можливо, навіть єдиний, що реалізується двома активними виконавцями, оскільки при загадуванні загадок один із учасників вимовляє описову частину загадки, а інший – відповідь.

Отже, основною жанровизначальною ознакою загадки є її двоскладова структура, тобто наявність енігмата та енігматора. Енігмат як денотат відгадки пов'язаний з енігматором, об'єктом, з яким енігмат асоціюється, на який він спроектований (асоціат) [4].

Тобто можна стверджувати, що енігматом у загадці виступає задане слово. Енігматор – це так звана кодова частина, опис цього слова.

За визначенням С.Я. Сендеровича, „істинна загадка (true riddle), структурно найбільш складна форма серед збережених народних загадок, повинна бути визнана родоначальницею серед форм, які дійшли до нас, тоді як інші форми повинні вважатися більш пізніми прибульцями і продуктами її спрощення” [5, с.79].

Типовою „істинною” загадкою, на думку Р. Петш, є загадка, яка складається з п'яти елементів: 1) передмова (вступний фрагмент); 2) непряме позначення; 3) опис; 4) протиставлення, або введення в оману (інконгруентна частина загадки); 5) висновок.

Перший і п'ятий елементи, на думку автора, є обрамленням, що прикрашає і доповнює композицію загадки. Обрамлення відрізняється лінгвістично своїм формульним характером, завданням якого є привернення уваги адресата загадки. Ці елементи загадки не є носіями потрібної для реципієнта інформації. Другий і третій елементи – невід'ємна частина системи, це, так би мовити, ядро загадки, четвертий елемент є необов'язковою, але досить поширеною складовою частиною, метою якої є привнесення додаткових труднощів у розгадування загадки [6, с. 46].

Джон Гріндер і Річард Бендлер у книзі „Структура магії” (2008) дають таке пояснення цієї ситуації: „частина референтної структури індивіда, вираженої однією репрезентативною системою, узгоджується з частиною референтної структури індивіда, вираженої

іншою репрезентативною системою. Про таку ситуацію ми говоримо як про несуперечливе подвійне повідомлення, або конгруентність, або конгруентну комунікацію” <...> якщо ж „частина референтної структури, виражена засобами однієї репрезентативної системи, не узгоджується з частиною референтної структури, вираженої в іншій репрезентативній системі, < ...> ми говоримо про суперечливе подвійне повідомлення, інконгруентність, або інконгруентну комунікацію” [6, с. 46].

Загадку, у якій наявні всі п'ять компонентів, Р. Петш називає нормальною (такою, яку слід вважати нормою) і визнає її рідкісною.

А. Тейлор відрізняє істинну загадку (true riddle) від „неправдивої”, яка представлена такими категоріями енігматики, як: „шиєрятівна” загадка (neck riddle), арифметична головоломка, конандрум (conundrum), хитромудра відповідь, літературна загадка. Остання здебільшого ставиться на один щабель з народними загадками. А. Тейлор же вказує на її принципову відмінність від народної загадки: багатослівність, відсутність певної структури та певного функціонального місця в житті [7, с. 1].

Досліджуючи структуру загадки, запропоновану Р. Петш, А. Тейлор всередині загадкового опису виділив два протилежні, суперечливі компоненти, які і викликають неабиякі труднощі в розгадуванні, один компонент має метафоричний характер, а інший – буквальный, тим самим заплутуючи, зливаючись в зашифрованій фразовій єдності.

Однак не варто виключати те, що в кожному збірнику народних загадок міститься велика кількість варіантів загадок, які не відповідають структурним уявленням про неї. Ці недосконалі різновиди, які іноді бувають настільки примітивними, що у своїй будові не мають жодної структурної складності, але генетично залишаються спорідненими з морфологічно досконалими істинними загадками і мають повне право бути зарахованими до цього жанру енігматики.

Як показують дослідження мовознавців і фольклористів, головна роль у відтворенні дійсності у загадці належить метафорі. Образ, що лежить в основі метафори, відіграє роль внутрішньої форми з характерними саме

для цього образу асоціаціями. „Метафора емоційно-оцінна за своєю суттю. Вона зачіпає сферу імплікаціонала лексичного значення слова, а саме його конотації, які містять не стільки логічні уявлення про об'єкт чи явище реального світу, скільки уявлення та асоціації, що виникають у представників тієї чи іншої лінгвокультурної спільності у зв'язку з ним” [8, с.56].

Зазвичай, саме метафоричні загадки містять в образній частині повнозначні метафоричні еквіваленти енігмата (тобто виражені іменником, а не займенником чи власним ім'ям): „Сіре рядно / Тягнеться у вікно” (Дим). Відгадка співвідноситься з розгорнутим образом, що охоплює всю кодову частину.

При обранні предмета заміщення спостерігається певна закономірність. Якщо йдеться про простий, побутовий предмет, то для заміщення обирається образ більш „піднесений”, із більш серйозної (високої) сфери діяльності і навпаки: „Стоїть скриня на штандартах, ніхто до неї не доходить, тільки одна пані” (Піч і кочерга).

Російський мовознавець В.Г. Сибірцева, вивчаючи російські народні загадки, виділила основні семантичні групи метафоричних еквівалентів загаданих об'єктів:

1. „Таксономія”, при якій відображена ієрархічна організація елементів семантичного поля заснована на родо-видових відношеннях (гіпонімія):

– Метафоричні еквіваленти, що називають великих свійських тварин, які позначають переважно явища природи і природні об'єкти, а також предмети, що відрізняються розмірами або значущістю утворених дій: „Біла кобила весь ліс переїла” (Піч). „Стоїть бичище, прокльоване бочище” (Хата і двері).

– Номінації невеликих свійських тварин і птахів, які використовуються для кодування невеликих предметів і об'єктів (ця група є однією з найбільш численних): „Чорна курочка золоте просо дзьобає” (Кочерга і жар). „Сидить півень на осиці, підняв угору косиці” (Дим).

– Найменування диких тварин у функції предметів заміщення зустрічаються дуже рідко, зазвичай вони описують домашнє начиння і оздоблення: „Сидить медвідь на

ййцях” (Двері). „Під стогом вовки дохнуть” (Вугілля затихає під горшком).

– Метафоричні образи, які виражені неживими об’єктами і містять вказівку на різноманітні вмістища, зовнішні оболонки і покриви: „Діжечка-макотірочка – нема ні денця, ні задірочки” (Яйце).

2. „Парадигма”, тобто група слів, що мають одну спільну ознаку, яка відрізняє їх одне від іншого.

Ця група включає в себе об’єкти зі значенням особи, які розбиваються на рубрики, що характеризують людину за різними ознаками: стать, вік, професія, соціальний статус тощо – мужик, баба, дід, дівка, батько, сват, зять, піп, бариня та ін. Вони виступають як персонажі в різних фольклорних жанрах і в багатьох випадках є взаємозамінними, синонімічними в широкому розумінні слова. Підтвердженням цього є загадки про капусту, у яких варіюється тільки основний образ: „Сидить баба на грядках, вся закутана в хустках”; „Була собі панна, мала на собі сто кожухів”; „Була дитиною – не мала пелюшок, а старою сто пелюшок мала”.

3. „Мережа” – група слів, в основі якої лежить кілька ознак, що формують різні рівні відносин. Це семантичне поле „спорідненості”; в образній системі загадок позначення осіб за цією ознакою виконують функцію кодування переважно неживих взаємопов’язаних предметів: „Тато високий, мама низенька, син кучерявий, дочка сліпенька (Комин, піч, дим, кагла)”. „Мати сидуха, дочка краснуха, син кучерявий пішов попід небесами” (Піч, вогонь, дим).

Формально до метафоричних належать загадки, функцію енігматора у яких виконує антропонім. Власні імена часто використовуються при звуковій організації загадок: „Іхав Марок на ярмарок, купив коня без хвоста, а приїхав додому – причепив йому хвоста” (Голка і нитка), або ж мають міфологічний чи теологічний підтекст: „Умер Адам, ні богів, ні нам; ні душа до неба, ні кості до землі” (Горня).

„Організація тексту за допомогою метафори найбільш характерна для народних загадок. Незважаючи на очевидну складність розгадування, така побудова виявляється універсальною з точки зору композиції і змісту:

точний і ємкий образ втілюється в лаконічній і чіткій формі” [9, с. 64].

Але метафора – це не єдиний спосіб організації кодової частини. Поряд з метафоричним існує низка інших способів побудови кодової частини загадки: метонімічний, описовий, побудований на порівнянні, комбінований тип.

Серед народних загадок існують мікротексти, побудовані на метонімії. У метонімічних загадках при характеристиці об’єкта найчастіше називається:

– Матеріал, з якого виготовлений об’єкт: „Сам дубовий, пояс в’язів, а ніс липовий” (Бочка, обруч, чіп); „Дуб-ясень весь припоясен; збоку дірка, ззаду шпилька” (Діжка).

– Предмети вжитку, які одержують із об’єкта, про який ідеться: „Ходить по городу кожух та свита” (Вівця).

– Частина замість цілого, синекдоха, при якій реалістичність загаданого об’єкта поєднується з неживим енігматором: „Шість ніг, дві голови, четверо очей, один хвіст” (Вершник на коні).

Описові загадки характеризують енігмат без звернення до метафоричного кодового образу. Кодовий образ в описових загадках або не називається зовсім, або замінюється займенником. При цьому найчастіше вказуються якості, характерні особливості об’єкта загадування, а також дії, що здійснюються самим об’єктом або над ним: „Був я в кухарів, був я в гончарів, був я в лимарів, упав із лавки, розбився – викинули на двір, і кісток собаки не ідять” (Горня).

Існують загадки, у яких представлені порівняння: „Чорне, як крук, біле, як сніг, просте, як стріла, криве, як коса” (Сорока).

Також зустрічаються загадки, побудовані за принципом негативного порівняння. Загадка ніби говорить: схоже, але не те: „Ні молоко, ні сметана, ні м’ясо, а смакує зрана” (Чай, кава).

Поширений прийом створення загадок шляхом використання ономапої: „Летів горобець через хлівець та все вгору – хур-хур!” (Дим). „Пришов дах та вводу бах” (Відро).

Кількість метафоричних, метонімічних, описових, а також загадок, побудованих на порівнянні та ономапої, поступається загадкам комбінованого типу,

у яких зустрічаються елементи метафори, метонімії, описи, порівняння тощо в різних співвідношеннях.

Висновок. Отже, загадка як жанр сучасного фольклорного дискурсу виступає як багатогранне утворення. Вбираючи в себе як традиційні, так і власне сучасні тексти, жанр загадки в умовах сучасної дійсності відображає актуальні смисли культури, певним чином „приспосовуючись” до нових умов побутування.

Рецензент
к.п.н., професор Л.Хоппэ

Список використаних джерел

1. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии / Г.Л. Пермяков. – М., 1988.
2. Дандис А. О структуре пословицы / А. Дандис // Паремеилогический сборник. Пословица. Загадка. / Сост., ред. и пред. Г.Л. Пермяков. – М., 1978. – С. 13-34.
3. Юдин А.В. Ономастикон восточнославянских загадок / А.В. Юдин. – М., 2007.
4. Денисова Е.А. Структура и функции энigmatического текста: на материале русских загадок и кроссвордов: дис. ... канд. филол. наук / Е.А. Денисова. – М., 2008. – 226 с.
5. Сендерович С.Я. Морфология загадки / С.Я. Сендерович. – М.: Школа „Языки славянской культуры”, 2008. – 208 с.
6. Бэндлер Р. Структура магии. – Т. 1. Книга о языке и психотерапии / Р. Бэндлер, Д. Гриндер. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2004. – 256 с.
7. Taylor A. English Riddles from Oral Tradition / A. Taylor. – Cambridge: Cambridge University Press, 1951. – 959 p.
8. Магировская О.В. Вторичная номинация концепта в современном английском языке (на материале пословиц и загадок): дис. ...канд. филол. наук / О.В. Магировская: – Красноярск, 2001. – 180 с.
9. Сибирцева В.Г. Некоторые языковые особенности современных детских загадок / В.Г. Сибирцева // Социальные варианты языка: сб. / Нижегород. гос. лингв. ун-т им. Н.А. Добролюбова. – Нижний Новгород, 2006. – Вып. IV. – С. 241-244.
10. Українська народна творчість. Загадки [Текст] / [під ред. І. Березовського]. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. – 512 с.

References

1. Permakov G.L. Osnovu strykturnoy paremiologii / Permakov G.L. – M., 1988.
2. Dandis A. O strukture poslovitsu / A. Dandus // Parmeologicheskiy sbornik. Poslovitsa. Zagadka. / Sost., red. i pred. G.L. Permakov. – M., 1978. – С. 13-34.
3. Ydin A.V. Onomastikon vostochnoslavanskikh zagadok / A.V. Ydin. – M., 2007.
4. Denisova E.A. Stryktyra i fynksii enigmaticheskogo teksta: na materiale rysskikh zagadok i krossvordov: dis. ... kand. filol. nauk / E.A. Denisova. – M., 2008. – 226 с.
5. Senderovich S.Ya. Morfologiya zagadok / S.Ya. Senderovich. – M.: Shkola „Yazyki slavyanskoy kulyuru”, 2008. – 208 с.
6. Bendler R. Styktyra magii. – T. 1. Kniga o yazyike i psihoterapii / R. Bendler, D. Grinder. – SPb.: Praym-Evroznak.
7. Taylor A. English Riddles from Oral Tradition / A. Taylor. – Cambridge: Cambridge University Press, 1951. – 959 p.
8. Magirovskaya O.V.

Vtorichnaya nominatsiya kontsepta v sovremennom angliyskom yazyike (na materiale poslovits i zagadok): dis. ...kand. filol. nauk / O.V. Magirovskaya: – Krasnoyarsk, 2001. – 180 s.

9. Sibirtseva V.G. Nekotoryie yazyikovyye osobennosti sovremennykh detskih zagadok / V.G. Sibirtseva // Sotsialnyie varianty yazyika: sb. / Nizhegor. gos. lingv. un-t im. N.A. Dobrolyubova. – Nizhniy Novgorod, 2006. – Vyip. IV. – S. 241-244.

10. UkraYinska narodna tvorchist. Zagadki [Tekst] / [pId red. I. Berезovskogo]. – K.: Vidavnitstvo AkademiiYi nauk UkraYinskoYi RSR, 1962. – 512 s.

к. п. н., доцент Кузнецова Г.П.
+38 (050) 731 26 77;
gnpu_prorektor@mail.ru

THE ELECTRONIC TEXT IS A LINGUISTIC PHENOMENON ЕЛЕКТРОННИЙ ТЕКСТ ЯК ЛІНГВІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ

Kuznetsova H.P. The electronic text is a linguistic phenomenon.

The article deals with electronic text as innovative linguistic phenomenon which is implemented on the Internet through hypertext.

Relation lexeme «text» to the concept generated knowledge and human activity is substantiated on the activity-anthropocentric approach. In the lexical-semantic field sema «text» denoting communication processes performs cognitive function that is why creates a dominant kernel of lexical row «text, electronic text, hypertext».

The article determines the hypertext as a multilevel system of information blocks, text, units in which the reader with a nonlinear method chooses the way of reading and perception. The electronic hypertext signs such as nonlinearity, incompleteness, fragmentation, plurality, multimedia, depersonification that distinguish it from traditional text are considered in the article.

The paper points out that the hypertext way communication created a new online genre – siterature.

Key words: text, electronic text, hypertext, hyperlinks, electronic text features, communication, siterature.

Кузнецова Г.П. Электронный текст как лингвистическое явление.

У публікації на засадах діяльнісно-антропоцентричного, структурно-семантичного підходів проаналізовано поняття «текст», «електронний текст», «гіпертекст» як явища лінгвістики; обґрунтовано статус лексеми текст у лексико-семантичному полі на позначення процесів комунікації; за законами словотвору простежено полісемічність терміна «гіпертекст»; з'ясовано концептуальні парадигми, що об'єднують і розмежують сутність понять «класичний текст» та «електронний текст»; визначено диференційні риси електронного тексту (гіпертексту).

Ключові слова: текст, електронний текст, гіпертекст, класичний текст, комунікація, ситература.

Кузнецова Г.П. Электронный текст как лингвистическое явление.

В статье на основе деятельностно-антропоцентрического, структурно-семантического походов проанализированы понятия «текст», «электронный текст», «гипертекст» как явления лингвистики; обосновано статус лексемы текст в лексико-семантическом поле обозначения коммуникативных процессов; на основании законов словообразования раскрыто полисемантическую термины «гипертекст»; определены концептуальные парадигмы, которые объединяют и отличают сущность понятий «классический текст», «электронный текст»; указаны дифференциальные признаки электронного текста (гипертекста).

Ключевые слова: текст, электронный текст, гипертекст, классический текст, коммуникация, литература.

Постановка проблеми, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На початку ХХІ століття науковці все більше зосереджують увагу на механізмах і закономірностях інформаційного обміну, на характері спілкування, що є результатом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Саме нестримний розвиток ІКТ спонукає до перегляду природи, стилів, жанрів, типів, форм, процесів комунікації, способів і методів її моделювання, дослідження мовно-мовленнєвих ситуацій у віртуальному просторі спілкування, аналізу й обґрунтування такої комунікативної категорії, як текст, і електронний зокрема. Нині простежується значна кількість підходів до пояснення тексту як явища мовної й ексралінгвістичної дійсності, що зумовлено багатьма причинами. Соціальна комунікація засвідчує, що в ній ще певною мірою домінує класичний (друкований) текст, однак шалених обертів в усіх сферах людського життя набирає електронний, який має дещо інші ознаки, композиційний алгоритм, типи, форми, шляхи створення; характеризується своєрідною психологією сприймання, термінологічними парадигмами тощо, а відтак, потребує дослідження, і лінгвістичного передусім.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поняття «електронний текст» нині є об'єктом вивчення й аналізу різних наук. Так, у філософських джерелах (Івченко Б., Лапінський В., Соложенцев Е., С.Сусумо та ін.) простежується спроба науковців з'ясувати антропологічні виміри інтернет-тексту як феномену цивілізації з проекцією на постмодерне бачення сутності характеристик

писемного тексту. Інформатики (Бадишук І., Завадський О., Злобін Г., Косовець О., Роскладка О., Романова, Н., Сохан П. та ін.) розв'язують проблему через з'ясування й доведення ролі і місця електронного продукту в системі інформаційно-комунікаційних технологій. Журналістика (Артамонова І., Лукіна М., Самуляк О., Р.Кувер та ін.) електронний текст потрактовує як «соціальну мережність» з ефектом повсюдного впливу; називає його «культурою віртуальної реальності», інтерактивною, багатоголовою і радикальною технологією. У психології (Лозинський М., Партико З., Потятиник Б., Різун В., А.Скрозников, Старовойтенко О., Феллер М. та ін.) акцентується увага на розробленні сучасних теорій породження й сприйняття нової комунікативної одиниці; на патогенності електронних текстів, випрацьовані шляхів її нейтралізації. У низці праць із соціології, політології (Денисенко І., Буряк В., Кастельс М. та ін.); культурології (Богданова Н., Шартъє Р. та ін.) розглядаються методологічні проблеми електронної продукції, обґрунтовуються переваги дослідження соціальних мереж із позицій соціокультурного підходу та методів соціокультурного аналізу – антропологічного, історичного, феноменологічного.

Пошук нових і раціональних підходів у забезпеченні високого рівня якості знань – один із важливих напрямів реформування національної системи освіти, і вищої педагогічної зокрема. З огляду на це вітчизняна дидактика (Алексюк А., Андрющук О., Богданова І., Воловик П., Даниленко Л., Дичківська І., Перець О., Туркот Т., Химинець В. та ін.) й лінгводидактика (Б.Бадер, Н.Голуб, В.Собко, О.Семенов, С.Омельчук, Г.Шелехова та ін.) у розвитку електронних засобів навчання вбачають великий потенціал формування інформаційно-комунікаційних та предметних компетентностей майбутніх фахівців педагогічної галузі знань, когнітивного й комунікативного розвитку особистості, створення умов для вдосконалення творчих умінь.

Проте, на нашу думку, проблемами електронного тексту ґрунтовно сьогодні має опікуватися лінгвістика в усіх її галузях – лінгвістика тексту, стилістика, семіотика,

семасіологія, культура мови, комунікативна лінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика, комп'ютерна лінгвістика, мовна комунікація, міжкультурна комунікація тощо – адже, на думку багатьох відомих психологів, мовознавців (Арутюнова Н., Вайнрих Г., Голод В., Єльмслев Л., Красних В., Леонтьєв О., Тарасов Е. та ін.), саме категорія «текст» є основним предметом дослідження в лінгвістиці, «висхідним пунктом у своїй нерозчленованості й цілості, опредмеченням і заміщенням усього процесу спілкування» (за Тарасовим Е.). Ознайомлення із сучасною вітчизняною (Волошина І., Бацевич Ф., Єщенко Т., Загнітко А., Мацько Л., Колегаєва І., Кочан І., Куранова С., Передрій Г., Плющ М., Радзівська Т., Селіванова О., Яшенкова О. та ін.) й зарубіжною (Барт Р., Барст О., Геніс А., Дедова О., Ремнева М., Зикова О., Е.Ємелін, Ключкова О., Полат О., Потапова Р., У.Еко, J.Bolter, G.Landow, R.Lanham, T.Nelson, R. Kuhlen та ін.) науковою лінгвістичною літературою дає підстави для висновку, що більше уваги досліджуваній проблемі приділено в іноземних мовознавчих виданнях. Роботи науковців спрямовані на розгляд механізмів, що забезпечують зв'язність і цілісність гіпертексту в Інтернеті, на з'ясування мовних і немовних засобів їх реалізації; досліджуються структурно-семантичні особливості гіпертекстових нарративів, гіпертекстуальності. Акцентується увага на класифікації гіперпосилань як основи створення єдиного гіпертекстового простору, вивчаються й аналізуються типи зв'язків між частинами гіпертекстів, що належать до різних стилів, жанрів; обґрунтовується їх прагматична й інформаційна мета.

У національних мовознавчих джерелах простежується генеза здебільшого класичного тексту, аналізується його понятійно-термінологічний апарат, рівні, підходи, напрями дослідження; структура, ознаки, функції, основні категорії, типологія, стилі, жанри, різновиди, групи текстів; підходи, методи, способи, прийоми, технології створення, сприймання, аналізу, атрибуції. Отже, особливості електронного тексту ще не стали предметом широкого дослідження в контексті вітчизняної лінгвістики. Лише окремі аспекти проблеми частково розглядаються в працях Ю.Завадського, Т. Радзівської, Н. Коломієць,

О. Коляси, С. Потапенка, С. Подолкової, Ю. Романюк, С. Шліхти.

Формулювання мети і завдань статті. У публікації ставимо цілі на засадах діяльнісно-антропоцентричного, структурно-семантичного підходів проаналізувати поняття «текст», «електронний текст», «гіпертекст» як явища лінгвістики; обґрунтувати статус лексеми текст у лексико-семантичному полі на позначення процесів комунікації; за законами словотвору простежити полісемічність терміна «гіпертекст»; з'ясувати концептуальні парадигми, що об'єднують і розмежують сутність термінів «класичний текст» та «електронний текст»; визначити диференційні риси електронного тексту (гіпертексту).

Виклад основного матеріалу. У новому глобальному інформаційному Інтернет-середовищі текстовий континуум як соціальне явище перебуває на передньому плані, оскільки реалізує комунікативні й когнітивні функції суспільства, забезпечує безперервне спілкування в мережевому локусі, дозволяє читачеві-комунікантові вибудовувати власну матрицю мислення, керувати інформаційними потоками, задовольняти комунікаційні потреби. Йдеться про нову форму комунікації – багатомірний електронний текст, або гіпертекст, який сьогодні можна назвати Інтернет-лінгвістичним символом епохи інформаційного суспільства й культури постмодерну із ознаками нелінійності в будові та сприйманні, авторської деперсоналізації, оскільки, на думку В.Ємеліна, у «принципах його організації знаходять утілення всі основні світоглядні настанови постмодерну – плюралізм, децентрація, фрагментарність, інтертекстуальність» [1, с.4].

Розвиток мережевого гіпертекстового способу комунікації призвів до виникнення в європейській, американській, російській та подекуди у вітчизняній літературі нового постмодерного жанру – «сітература» (від сітка, мережа), що створюється для розміщення в комп'ютерній мережі, може видозмінюватися, редагуватися, бути доступною багатьом читачам із різних місць одночасно. Як зазначає О.Барст, «сітература принципово відрізняється від традиційних форм інформації, змінює ставлення читача до автора, перетворює їх у співавторів. Сітература представлена

не лише трансформованими лінійними текстами у формат гіпертекстів, а й власне художніми творами, спеціально створеними для світової павутини» [2, с.2-3]. Однак, це не означає, що «електронний витвір» не опирається на докомп'ютерні, домережеві й позамережеві здобутки в царині тексту. З огляду на це М.Сидорова справедливо пише, що «засвоюючи нові мовленнєві навички для спілкування у віртуальному просторі, людина «набудовує» їх на вже здобуті раніше знання позамережного спілкування. Моделі комунікації, опосередковані і не опосередковані комп'ютером, починають взаємодіяти в її свідомості» [3, с.5]. Таким чином, дослідження лінгвістичної сутності електронного тексту, на нашу думку, має ґрунтуватися на порівняльному аналізі його з традиційним текстом. До цього спонукає й те, що нині віртуальні комунікації тісно співіснують із вербальними – писемними (друкованими) текстами.

У процесі пояснення дефініцій «текст», «електронний текст», «гіпертекст» як лінгвістичних явищ будемо спиратися на діяльнісно-антропоцентричний підхід до їх розуміння, оскільки він дає підстави узагальнити випрацюванні наукою визначення лексеми «текст» як трансформовану форму людської діяльності, концептуальний досвід і надбання людства, інтегрований за відповідними законами в певну інформаційну «тканину», «сплетіння», «з'єднання», що й відображає етимологію слова *textus*. Отже, терміни «текст», «електронний текст», «гіпертекст» за значенням поєднуються інтегральною семою «тканина». У лексико-семантичному полі на позначення процесів комунікації сема «текст» виконує когнітивну функцію, тому створює домінантне ядро означеного лексичного ряду.

Не зайве проаналізувати й деривати «текст», «текстура», «текстиль», «текстоліт», «текстон», де частина <текст> виражає спільність у концептуальному розумінні. Проте термін «електронний текст» саме в системі мережевої комунікації є «претендентом» на роль базової категорії в лексико-семантичному полі «текст – електронний текст – гіпертекст» зі значенням загальносеміотичності – зрозумілості для всіх, хто послуговується засобами Інтернет-мережі в процесі задоволення комунікативних потреб. З огляду на це він домінує в назві статті.

Однак темпорально-локальні процеси формування змісту значення лексем «текст», «електронний текст», «гіпертекст», розгляд їх сутності різними галузями спонукає до більш глибокого аналізу.

Якщо термін «текст» традиційно вважається лінгвальним, то два інші, здавалося б, мігрували в лінгвістику з інших площин людської діяльності, зокрема з інформаційних технологій, інформатики, комп'ютерної техніки, структурних аналітичних технологій тощо. У середині 90-х років ХХ століття в центрі уваги дослідників опинилися праці американського соціолога, філософа, першовідкривача інформаційних технологій Теодора Нельсона з метафоричними назвами «Машини мрій» (1974), «Літературні машини» (1981), у яких автор намагається пояснити сутність «електронного тексту», називає його «системою зберігання й пошуку тексту із певними взаємозв'язками і «вікнами»», «гіпертекстом» (*hypertext*), «гіперсередовищем», «гіпермедія», «інформаційним тілом», «фундаментальною одиницею зв'язку», що може еволюціонувати без зміни своєї основи. Створюючи термінологічну систему для характеристики електронного комунікаційного простору, автор усе-таки відштовхується від не технічних ідей: «Керуючись ідеями, характер яких літературний, а не технічний, ми створили систему для зберігання і пошуку тексту» [4]. Це ще раз засвідчує гіперонімічну константу дефініції «текст» як лінгвістичного явища в структурі семантичного узагальнення значення. На перший погляд, на статус гіпероніма (лексема з широким значенням, що виражає загальне родове поняття, назва класу (множини) предметів, властивостей, явищ; категорія, що виражає загальну сутність) має претендувати слово «гіпертекст». Проте ознак загальності йому надає префікс гіпер- (від грецьк. *Hyper* – най-, що означає підвищення, надмірність, збірність), який надає лексемі полісемантичності з двома основними значеннями з усіх можливих, що сьогодні нам вдалося простежувати в різногалузевій науковій літературі. Такими двома значеннями є: 1) сукупність текстів, які можна читати лінійно й не лінійно (зразком є тексти Біблії, що містять асоціативні посилання; словники, енциклопедії, статті яких мають покликання, знесення) –

визначення склалося в докомп'ютерний період; 2) електронний текст, написання й читання якого здійснюється на комп'ютері і який існує в нелінійному просторі. Як бачимо, йдеться не про мотивацію другого значення першим, а про паралельний словотвірний процес: гіпер+текст, де гіпер, як пояснювалося вище, зі значенням «збірності, надмірності»; і текст зі значенням того, що збирається й утворює надмірність. Отже, дозволимо зробити висновок про те, що формулювання значення терміна «гіпертекст» перебуває в стадії становлення. На нашу думку, саме закони лінгвістики, зокрема процес агрегування (лат. *aggregatio*, термін, уведений Котеловою Н.З.) – утворення багатозначності слова, за якого різні слова-значення виникають від однієї твірної основи за допомогою однакового або полісемічного афікса, а потім дві лексичні одиниці сприймаються як одне багатозначне слово – дозволить лексему «гіпертекст» уважати як одне багатозначне слово з певною підпорядкованістю в значеннях. Звичайно, ця підпорядкованість визначатиметься розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, принципами і законами лінгвістики, оскільки основна функція гіпертекстів в електронному середовищі – забезпечити постійний і безперервний рух інформації.

З лінгвістичної позиції вважаємо за потрібне зосередити увагу й на тих твердженнях, ознаках, які об'єднують і розмежовують сутність термінів «традиційний текст» (класичний) та «електронний текст» («гіпертекст»).

Аналіз різних підходів до визначення класичного тексту (Бацевич Ф., Валгіна Н., Гальперін І., Кочерган М., Мацько Л., Мельничайко В., Пентиліук М., Селіванова О та ін.) дає змогу говорити про такі його особливості й основні аспекти: текст як результат мисленнєво-мовленнєвої діяльності; семантично впорядкована система, що відображає зв'язок мовлення з мовою; текст як система вищого рангу, основними ознаками якого є цілісність і зв'язність; типологія текстів (за стилістичною функцією, способами поєднання елементів, що входять до тексту, на основі комунікативної настанови і визначених нею структурно-семантичних особливостей тексту); текст утворює ціла система одиниць,

що в сукупності має назву складне синтаксичне ціле або надфразова єдність; особливі категорії тексту (інформаційність, дискретність, когезія, континуум, структурна ієрархічність, модальність, ізотопічність, інтеграція, завершеність, інтертекстуальність, логічність, авторська індивідуальність); текст як засіб комунікації.

Студіювання наукових джерел щодо сутності електронного тексту та гіпертексту накреслюють таку специфічну концептуальну парадигму цих понять: «інтерактивна і багатоголоса технологія, яка стверджує перемогу плюралізму дискурсу над строго визначеною фіксацією тексту» (за Кувером Р.); «спроба подолати обмеження плоскої поверхні паперу й через нелінійний рух думки потрапити в багатовимірний простір; нелінійне письмо, що розриває одновимірність тексту» (за Суботіним М.); «новий спосіб оповіді та зміни сприйняття тексту; новий тип «книги» без обкладинки» (за Михайлович Я.); «нова форма траєкторії читання, яка складається з лексій, текстонів (окремих текстів), електронних гіперпосилань або вказівників, вузлів, вузлових пунктів, гачкових лексем, линків, знаків, семантичних маркерів, імпульсів комунікативної активації читача, що дають йому змогу здійснювати змістові стрибки, часові зміщення, різні розгалуження» (за Бартом Р., Болтером Дж., Ємеліним В., Краснояровою О.); «електронне поле писання і сприйняття, в якому «говорить» не автор, а мова, тому передусім читач чує голос тексту, організованого відповідно до правил культурного коду свого часу і своєї культури» (за Бартом Р., Ільїним І.) тощо. Таким чином, електронний текст розуміємо як гіпертекст, технологію, спосіб, тип, форму, поле спілкування, що задовольняє інформаційно-комунікативні потреби суспільства через доступний усім мережевий простір.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Електронний текст сьогодні є важливим і невід'ємним засобом комунікативної діяльності. Основними диференційними ознаками електронного гіпертексту є такі: нелінійність, відкритість, незавершеність, фрагментарність, деперсоніфікація, множинність, мультимедійність, структурна ризоморфність, гіперпокликаність, динамічність. Однак це не означає, що

електронний текст варто повністю відмежувати від класичного, потрібно простежити паралелі взаємозалежності, взаємовпливу, що й покликана, на нашу думку, здійснювати лінгвістика.

Рецензент
д.п.н., професор Л.Я.Бірюк

Список використаних джерел

1. Емелин В.А. Гипертекст и постгугтенберговая эра / В.А.Емелин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://emeline.narod.ru/hipertext.htm> 2. Барст О.В. Структурно-семантические особенности организации гипертекстового нарратива: на материале гиперромана М.Джойса Twelve Blue / О.В.Барст [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/strukturno-semanticheskoe-osobennosti-organnizatsii-gipertekstovogo-narrativa-na-materiale-gi> 3. Сидорова М.Ю. Интернет-лингвистика: русский язык. Межличностное общение Текст / М.Ю.Сидорова. – М., 2006. – 191 с. 4. История гипертекста [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://school497.ru/download/02/les9/int.html>.

References

1. Emelyn V.A. Hypertekst u posthutenberhovaia era / V.A.Emelyn [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: <http://emeline.narod.ru/hipertext.htm> 2. Barst O.V. Strukturno-semanticheskyye osobennosti orhanyzatsyyu hipertekstovoho narratyva: na materyale hyperromana M.Dzhoisa Twelve Blue / O.V.Barst [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.dissercat.com/content/strukturno-semanticheskoe-osobennosti-organnizatsii-gipertekstovogo-narrativa-na-materiale-gi> 3. Sydorova M.Iu. Ynternet-lynhvystyka: ruskyyi yazyk. Mezhllychnostnoe obshchenye Tekst / M.Iu.Sydorova. – M., 2006. – 191 s. 4. Ystoryia hiperteksta [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: <http://school497.ru/download/02/les9/int.html>.

Образ В.Ф.

+38 066 704 78 78
vasobraz@ukr.net

FIODOR SZALAPIN W TWÓRCZOŚCI IWANA KAWALERIDZE

ФЕДІР ШАЛЯПІН В ТВОРЧОСТІ ІВАНА КАВАЛЕРІДЗЕ

Obraz V.F. Feodor Chaliapin in the works of Ivan Kavaleridze.

Each art form has its own language, its own system of artistic conventions, unique opportunities in the graphic reproduction of reality. With the emergence of new arts “old” Arts give them creative impulses for development and enriched by contact with them. Today there is no doubt about the unique contribution to the development of world culture of the famous

sculptor, screenwriter, film director, playwright and prose writer, people’s artist of Ukraine Ivan Kavaleridze. He is the founder of the avant-garde in sculpture and cinema. He was one of the first among innovators not only national but world cinema, enriched zobrazhal’ni features the screen advances the art of sculpture. Unfortunately, the work of the artist is still poorly understood, a page of history of the Ukrainian culture and needs today a deep rethinking. 1906 Kavaleridze joins the Kiev art school. Begins his creative activity. Kavaleridze creates several portraits and sculptures. The first coursework and Kavaleridze-composition “Creativity” was highly appreciated by the teachers. Sculpture consisted of three allegoric, that embodied that searches the struggle and work. Singer and «entrepreneurship» s. Brikín bought this work and gave the skul’ptorovi workshop in primišenij. Here sculptor creates busts, statues, historical portraits and portraits of popular actors, including the famous Russian singer f. Chaliapin. This acquaintance appeared an interesting series of works: Chaliapin in the role of Oloferna (Opera “Údif”), Don Quixote, Ivan the terrible (“Pskovitánka”). The article analyzed the impact of the creative individuality of Fedor Chaliapin in search of expressiveness and the opening of new facilities in sculpture by Ivan Kavaleridze.

Keywords: sculpture, sculptor, singer, actor, opera, concert.

Образ В.Ф. Федір Шаляпін в творчості Івана Кавалерідзе

Кожний вид мистецтва має свою власну мову, свою систему художніх умовностей, унікальні можливості в образному відтворенні дійсності. З виникненням нових мистецтв «старі» види мистецтва дають їм творчі імпульси для розвитку й самі збагачуються від контакту з ними. У статті проаналізований вплив творчої індивідуальності видатного російського співака Федора Шаляпіна на пошуки виразності і відкриття нових засобів в скульптурі Іваном Кавалерідзе.

Ключові слова: скульптура, скульптор, співак, актор, опера, концерт.

Образ В. Ф. Федор Шаляпин в творчестве Ивана Кавалеридзе.

Каждый вид искусства имеет свой собственный язык, свою систему художественных условностей, уникальные возможности в образном воссоздании действительности. С возникновением новых искусств «старые» виды искусства дают им творческие импульсы для развития и сами обогащаются от контакта с ними. В статье проанализировано влияние творческой индивидуальности выдающегося русского певца Федора Шаляпина на поиски выразительности и открытия новых средств в скульптуре Иваном Кавалеридзе.

Ключевые слова: скульптура, скульптор, певец, актер, опера, концерт.

Постановка проблеми, її актуальність та зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Багатогранна фігура Івана Петровича Кавалерідзе (1887-1978) займає особливе місце в українській культурі. Скульптор, кінорежисер, драматург, він залишив нащадкам: 20 пам’ятників, 10 художніх фільмів, стільки ж п’єс.

З цього приводу біограф художника, засновник Музею-майстерні Івана Кавалерідзе Ростислав Синько вказує: «Іван Кавалерідзе – такий «трехголовый гений». Он и скульптор, и режиссер, и драматург. При жизни был членом всех трех союзов. Но никогда не был кинорежиссером среди скульпторов и скульптором среди режиссеров. Поэтому некоторые художники о нем говорили: «Если бы мы пошли в своем деле путем Кавалеридзе, то давно были бы в контексте мирового искусства...». Так складывалось, что Иван Петрович легко мог «переливаться» из одной ипостаси в другую. Он говорил, что законы в искусстве одни: добро- зло, черное-белое, свет-тьнь, вот только методы разные, но ведь это только дело техники, главное же – мысль, чувства! Поэтому он многих молодых людей всегда по-доброму провоцировал на эксперименты с разножанровым искусством. Кавалеридзе всегда был уверен, что кастрюлю воска и лист бумаги у него никто не отнимет – ни старость, ни молодое поколение, пострадавшее от идеологических оков» [1].

Слід зазначити, що творча доля Івана Кавалерідзе складна і суперечлива. Його новаторські відкриття не знаходили розуміння, ставали приводом дискусій, відверто замовчувалися, ігнорувалися. У цьому сенсі багатогранність творчої натури художника не обходили увагою критики. Його бібліографія налічує десятки позицій. Проте, спадщина Кавалерідзе відома значно менше, чим він того заслуговує і все ще залишається маловивченою сторінкою історії вітчизняної культури. Фундаментальних видань, де б розглядалося багатогранність його творчої спадщини, життя, як для повномасштабної фігури, якою став для української культури І.П. Кавалерідзе, – дуже мало.

З огляду на вище сказане бачимо, що зараз можна віднести до робіт Кавалерідзе об'єктивно. У його кращих роботах – масштабність бачення життя, епічний розмах подій, революційна патетика, урочиста романтичність – істинна національна якість, що йде глибоко в історію народу.

Слід зазначити, що дослідники творчості Кавалерідзе (С. Зінич, Н. Капельгородська, Р. Синько та ін.) тільки побіжно згадували об'єктивні сторони творчості прославленого росіянина оперного і

камерного співака Федора Івановича Шаляпіна (1873-1938) і початкуючого скульптора Івана Кавалерідзе. А у мемуарах Ф. Шаляпіна «Маска і Душа. Мої сорок років на театрах» і «Сторінки з мого життя» про ці зустрічі взагалі не згадується. До нас дійшли тільки спогади самого І.П. Кавалерідзе «Навесні 1909-го. Федір Іванович Шаляпін».

Всесвітньо прославлений співак Федір Шаляпін приїжджав в Київ не менше десяти разів, давши в цілому близько п'ятдесяти концертів [2].

Уперше в Києві співак опинився в квітні 1897 року.

Український історик Станіслав Цалік зауважує: «Спустя месяц антреприза вновь в Киеве, – и опять необычайный успех. На сей раз артисты пробыли в Киеве четыре дня. Последнее выступление в «Фаусте» 14 мая стало бенефисом Шаляпина. На киевской сцене он родился как большой певец.

В 1902-м наш город стал свидетелем его очередного триумфа. Дело в том, что в Петербурге на его концертах побывал эмир Бухарский. Пение Шаляпина произвело на него столь сильное впечатление, что он решил наградить обладателя уникального баса орденом Золотой звезды. Именно в Киеве высокая награда и была вручена певцу.

В следующем году Шаляпин дважды, с интервалом в месяц, выступал в зале Купеческого собрания (ныне Национальная филармония на Европейской площади). Успех был необычайным. Его высокий бас, поставленный от природы, с бархатистым мягким тембром звучал полнокровно, мощно и обладал богатейшей палитрой вокальных интонаций.

Известный художник Михаил Нестеров, с которым певец дружил и чью мастерскую в Киеве посещал не раз, отметил в дневнике: «Шаляпин чаще и чаще стал бывать в Киеве...».

Певец любил гостеприимный город. И город отвечал ему взаимностью.

В апреле 1906-го Шаляпин вновь приехал в Киев. Его десятидневные гастроли были организованы оперной антрепризой Евгения Кабанова, Михаила Валентинова и Леонида Яковлева в театре «Соловцов», который к тому времени обзавелся собственным

зданием на Николаевской площади (ныне – Украинский академический драматический театр им. Ивана Франко)» [2].

Знову Федора Шаляпіна чекали в Києві в квітні 1909-го. Мали відбутися великі його гастролі в Оперному театрі. Про ці гастролі багато хто згадував і розповідав з незмінним захватом. І в житті Івана Кавалерідзе ці гастролі мали свій відгомін.

«День приезда великого артиста полиция запретила оглашать. Но этот день пришел, – описував тодішній ажіотаж Кавалерідзе. – От вокзала до оперного театра стоял нагрод.

Студенты и гимназисты, кроме маменькиных сынков и «белоподкладочников», не пошли учиться. Толпа шумела как море. Бросали вверх шапки, махали платками. Экипаж ехал медленно, легко можно было разглядеть Шаляпина. Правду говорили – богатырь и есть. Снял широкополую шляпу... Какая красивая голова! И весь он светлый: светлые волосы, красивыми прядями спадающие на выпуклый лоб, светлые брови и ресницы, как на негативе, светлее кожи лица. Ресницы длинные, мохнатые, глаза серые, с зеленцой...» [3, с. 21].

Варто звернути увагу на те, що з 1906 року Кавалерідзе займається в Київському художньому училищі (майстерня Ф. Балавенського). Щоб виплачувати за своє навчання, купувати необхідні книги, матеріали і інструменти, він вечорами працює статистом в Київському оперному театрі. На наш погляд, юнакові дійсно таланило на хороших людей. Він робив тільки перші кроки в скульптурі, а керівництво Київського театру опери виділило йому приміщення для майстерні. Через три роки відбулося його знайомство з Федором Шаляпіним.

На прохання керівника оперної трупи Київського театру С. Брикіна, Ф. Шаляпін погодився позувати І. Кавалерідзе для погруддя після кожного спектаклю – одну годину двадцять хвилин.

Про своєї першої зустрічі з прославленим співаком Кавалерідзе згодом згадував: «В этот же вечер Степан Васильевич и Федор Иванович пришли в малую хоровую, где я работал, немало меня тем смутив. Группа «Творчество» стояла по-прежнему в кабинете у Степана Васильевича; в малой хоровой –

бюсты Гуальтьера Антоновича Боссе, Павла Захаровича Андреева, эскизы и начатая композиция «Пахарь».

Высказав мнение обо всех этих работах, Федор Иванович спросил:

- Что вы намерены летом делать?

- Поеду к родителям в село.

- А потом приезжайте ко мне. Я напишу адрес (записал: «Станция Итларь Ярославской железной дороги»). У меня столярная мастерская, – завезем туда глину и будем лепить. Я немного рисую...» [3, с. 21].

Гастролі відкривала опера А.С. Даргомижського «Русалка». В ролі Мірошника – Ф. Шаляпін. Юного скульптора захопила людина могутнього таланту і інтелекту, що увібрали в себе творчий геній народу.

Ось як описує побачене Кавалерідзе: «Привыкнув видеть Шаляпина на репетиции и за кулисами молодым, красивым, обаятельным, мы с нетерпением ожидали его появления в гриме и театральном костюме. Начинается спектакль. Актер загримирован и одет. Под гримом Шаляпин как бы исчез, его нет. Ни одного признака, ни одной черты шаляпинской. Есть старик Мельник, он волнует нас до слез. Мы забыли, что это театр, – переживаем трагедию старика вместе с ним; не замечаем, поет он или говорит, – мы зачарованы. Голос его проникает в душу» [3, с. 22].

Спектакль закінчився. Почався перший сеанс роботи над скульптурним портретом. У зв'язку з цим, звернемося до спогадів І. Кавалерідзе : «Наконец в зале и на сцене погасли огни, задвинули занавес. К Мельнику подошли люди, сняли с него одежды. Обессиленный Шаляпин опустился в кресло. Заросшее мхом дряхлое тело уже другие люди с помощью вазелина и полотенце превратили вновь в молодое и прекрасное.

Я придвинул станок с глиной ближе к креслу. Передо мной сидел молодой, великолепно сложенный человек тридцати шести лет: обнаженный смотрел на себя в зеркало, пальцем разглаживая светлые брови. И это – Мельник!!! Его образ остался в сердцах тысячи людей. Они взволнованные, они счастливы. Всю ночь будут переживать, делиться с близкими. Потом всю жизнь вспоминать. Память... Чем дальше, тем больше нюансов отыщет она в этом великом творении»

[3, с. 22].

Варто звернути увагу на те, що під час цих сеансів між Шаляпіним і Кавалерідзе велися розмови про мистецтво скульптури, зокрема, вони обговорювали творчість К. Менсьє, роботи якого Ф. Шаляпін добре знав, а І. Кавалерідзе на той час тільки бачив їх репродукції. Проте згодом, навчаючись в Парижі, він зміг порівняти побачене з розповіддю, почутою від співака. Скульптор, що ліпив погруддя наполовину оголеного Шаляпіна, згадував, як актор перед ним утілював пластиною свого тіла різні скульптури Менсьє, миттєво перетворюючись на живі статуї, що відповідали оригіналам (Селянина, що п'є воду, Сіяча із скульптурної групи Праця).

За декілька днів І. Кавалерідзе створив перший свій портрет великого російського співака. На згадку про цю зустріч Шаляпін подарував Кавалерідзе свою фотографію з дарчим написом.

Наступний спектакль гастролей Шаляпіна в Києві – «Борис Годунов».

І. Кавалерідзе, роздумуючи про успіх Ф. Шаляпіна в ролі Годунова, відзначає: «Успех Мельника, Сусанина, созданных Шаляпиным, скептически объясняли тем, что у Шаляпина крестьянская кровь; Дона Базилио – тем, что артист женат на итальянке. Экскурс в историю объяснял успех Бориса: Борис Годунов – татарин, а Шаляпин родился в Казани. Когда-то на берегах Волги жило, бурлило кипучими страстями Казанское ханство. Склонные к передвижениям, его подданные покоряли и покорялись, владели половиной мира и исчезали. Владыки их были жестоки и великодушны, воинственны и лиричны. Когда их орды двигались, они сметали на своем пути все, проливали море крови. Поселяясь на новых землях, привносили в черты местного населения что-то свое. Так, смешавшись с волжскими удалцами, они прибавили к широкой натуре русского человека зоркость, подвижность, страстность» [3, с. 24].

А далі в цього ж автора читаємо: «По окончании спектакля Шаляпин семнадцать раз выходил к шумевшему океану зрительного зала и семнадцать раз возвращался, не выключаясь из образа: выходил в гриме и облачении Бориса, в облачении – без грима, наконец, без грима – в халате. Но и тогда он все еще был Борис, Борис

Годунов» [3, с. 24].

Незважаючи на те, що замість п'яти запланованих виступів Ф. Шаляпіну довелося дати вісім, гастролі в Києві 1909 року залишили пам'ятний слід в житті артиста. З цього приводу в С. Цаліка читаємо: «Директор театра Степан Брикин поручил портному сшить из наилучшего сукна армяк для роли Сусанина, выбранной певцом для бенефиса. Портной отлично справился с заданием, и директор преподнес Шаляпину этот армяк в качестве бенефисного подарка. Дар пришелся по душе. Певец носил армяк как осеннее пальто, изумляя прохожих на улицах Лондона и Парижа...» [2].

Зустріч з Ф. І. Шаляпіним залишила глибокий слід в пам'яті юного скульптора. Зокрема, у І. Кавалерідзе читаємо: «Я все еще жил в сказочном мире шаляпинских творений. Он – кудесник, «любимец богов» – дал мне крылья: лети, птенец!

Душа горела, теснились образы, одна тема сменяла другую: скифы и славяне, «Начало Киева» и «Москва Грозного», – и во всех темах шаляпинские образы. Шаляпин – глыба, загадка неразгадываемая, осколок иной планеты. Откуда он?! И какой же на диво это плодородный чернозем! Эх-ма!! Но вот его нет! Осталась лишь открытка, где изображен Шаляпин в роли Мельника, его теплые слова, обращенные ко мне, подпись, дата: апрель 1909 года. И пластинки с записями его голоса. Как я люблю слушать проигрыватель!..» [3, с. 26].

Потім І. Кавалерідзе ще багато разів буде повертатися до улюбленого образу прославленого співака. «Безотчетно, но всем своим существом я воспринимал тогда образы, созданные Шаляпиным – они незабываемы, – згадував скульптор. – Позже эти впечатления я попытался воплотить в гипсе и бронзе. Голова Шаляпина, вылепленная мной с натуры почти семьдесят лет тому назад, и сейчас пользуется успехом (еще один ее вариант, который корректировал сам Шаляпин, неожиданно помогли мне разыскать в шестидесятые годы работники Центральной научной библиотеки АН УССР). «Грозный на коне», «Дон Кихот», «Олоферн» находятся в театральных музеях Киева, Москвы, Ленинграда, в музеях Большого театра и Оперы имени Кирова» [3, с. 25].

Як було вище сказано – Шаляпін

запросив Кавалерідзе погостювати у нього в Ілтарі влітку, але майбутній скульптор не поїхав. Перед ним були нові творчі горизонти, і хотілося досягти їх. Потрібно було виконати замовлення Київського історичного музею – статуетки «Скіф на коні», «Козак на коні», бюст «Слов'янки». У серпні належало їхати в Петербург – в Академію мистецтв на відділ скульптури. Саме тоді Київська міська управа оголосила конкурс на пам'ятник Т. Шевченка і Олександрю II. Кавалерідзе подав проект пам'ятника Кобзареві, який сподобався французькому скульпторові Н. Аронсону. Більше того, він запросив юнака до себе в Париж, при цьому пообіцяв давати йому безкоштовні уроки. Крім того, Ф. Шаляпін дав йому рекомендаційний лист до паризького скульптора Синаєва-Бернштейна.

У 1954 році виповнилося 80 років з дня народження видатного співака. І. Кавалерідзе створив скульптурну композицію «Шаляпін і Горький на лавці», назвавши її «Ти зійди, зійди, сонце красне».

З цього приводу читаємо у Кавалерідзе: «Отсеяв легенды об их неразлучной жизни чуть ли не с пеленок, обратимся к фактам: в 1897 году, в Нижнем, в ярмарочном театре Шаляпин пел Сусанина. К нему в уборную пришел Максим Горький. Они еще не были тогда знакомы. Закончился антракт, они условились после спектакля встретиться на скамейке, на берегу Волги. Всю ночь говорили, мечтали, пели: «Ты взойди, взойди, солнце красное...»

Моя композиция «Шаляпин и Горький на скамье» так и называется «Ты взойди, взойди, солнце красное» [3, с. 25].

Слід звернути увагу на те, що на початку 70-х років минулого століття М. Донський збирався зняти двосерійний фільм про Ф. Шаляпіна і розповів про це І. Кавалерідзе. «Меня в первую очередь заинтересовал вопрос об исполнителе, – згадував художник. – Внешне чем-то похожий на Федора Ивановича Огневой не обладал ни магнетизмом его голоса, ни умением входить в образ, перевоплощаться. Никогда не забуду фильм Пабста «Дон Кихот», глаза умирающего

идальго – Шаляпина, поразившего в данном случае всех не пением, а виртуозной игрой. Подозреваю, Донской обиделся на меня, когда я высказал сомнение в том, стоит ли говорить о съемках, если не найден исполнитель» [4, с. 26]. Як би то не було, фільм про Ф. Шаляпіна так і не був знятий.

Відомо, що Ф. І. Шаляпін умів малювати і пробував себе в живописі. Збереглися його роботи «Автопортрет», десятки портретів, малюнків, карикатур.

Публіцист і театральний критик Влас Дорошович констатував: «Шаляпин не только превосходный певец и удивительный актёр, – в нём сидит ещё живописец и скульптор.

Он лепит из своего тела. Обдумывая роль, он рисует себя на фоне декораций.

Он не представляет себя иначе, как в полной гармонии со всею обстановкой, с игрой других действующих лиц» [4, с.148].

Дійсно, психологічному проникненню в духовний світ людини, зображеної в живописі і скульптурі, могли допомагати літературні здібності Шаляпіна, психологічний досвід мислення і уяви. Відчуття життя цієї людини і перевтілення в його образ досягалося дією акторських здібностей співака. І, мабуть, що в творчому сприйнятті живопису і скульптури головну роль грали його образотворчі здібності.

Характерною рисою є те, що Ф. І. Шаляпін пробував себе і в скульптурі. Він створив скульптурний автопортрет. З цього приводу художньо-літературний журнал «Іскри» (щотижневий додаток газети «Російське Слово») 25 листопада 1912 р. писав: «Недюжинный талант Ф. И. Шаляпина проявляется все в новых и новых формах. Превосходный артист и певец – он в то же время и прекрасный музыкант-пианист. Недавно мы напечатали на этом месте фотографию, изображающую Ф. И. за пианино, рядом – А.И. Куприн, наслаждающийся его игрой. Теперь Ф.И. оказался и скульптором. Ряд печатаемых фотографий наглядно показывает, с каким вниманием он относится и к этому искусству, не забывая в то же время, что он все-таки – артист. Взгляните только на каждой фотографии на его лицо...» [5].

Варто звернути увагу на те, що одним з популярних місць культурного відпочинку в Кисловодську є музей «Дача Шаляпіна». Це будинок, побудований 1903 року в стилі «модерн». В ньому до 1917 року мешкав великий артист зі своєю сім'єю.

Зараз в музеї «Дача Шаляпіна» зберігається безліч експонатів, що нагадують про той прекрасний час. Це фотографії, книги, альбоми, листівки, грамплатівки із записами Шаляпіна і інших зірок естради і опери тих часів, перші музичні програми. Є експозиція, матеріали для якої передав син Федора Івановича Шаляпіна – відомого художника-портретиста Бориса Федоровича Шаляпіна. «Среди его работ есть и портрет отца. Также в музее находится скульптура Ф. И. Шаляпина, изваянная мастером Иваном Кавалеридзе» [6].

Очевидно, що впродовж усього життя особистість Ф.І. Шаляпіна тривожила уяву І.П. Кавалерідзе. Він багато спілкувався з його сім'єю (вдовою і дочкою), мріючи про пам'ятник геніальному співакові, який був би гідний стояти перед Великим театром, якому так багато сил віддав Федір Іванович.

«В живописи, скульптуре это, возможно, проще: зависишь только от своего видения, трактовки образа, – писал скульптор. – И все же создать памятник такому человеку, как Шаляпин, нелегко. Пока он существует только в моем воображении...» [4, с. 26].

Висновки й перспективи подальших розвідок. Приведені факти дозволяють зробити висновок про те, що зустріч Ф. Шаляпіна з І. Кавалерідзе вплинула не тільки на початкуючого скульптора, але і спонукала видатного співака через три роки зайнятися скульптурою.

Рецензент

к.п.н., професор Л.Хопіз

Список використаних джерел

1. Константинова Е. Хвала и хула украинского Микеланджело. Зигзаги судьбы Ивана Кавалеридзе / Екатерина Константинова // Зеркало недели, 31 марта – 6 апреля 2007 года – № 12 (641). 2. Цалик Станислав. Лучший день в жизни Федора Шаляпина / Станислав Цалик –http://nnm.me/blogs/myg2001/luchshij_den_v_zhizni_fedora_shalyapina/ 3. Кавалеридзе И. Сборник статей воспоминаний / Иван Кавалеридзе // Сост. и

примеч. Е.С.Глущенко. – К.: Мистецтво, 1988. – 179 с.: ил. 4. Театральная критика Власа Доросевича / Сост., вступит. ст. и коммент. С. В. Букчина. Минск: Харвест, 2004. 863 с. 5. Артист-скульптор – <http://www.ihronograf.ru/periodicals/numbers/articles/show-40.htm> 6. Музей «Дача Шаляпіна» – http://www.kislovodsk.org/museum_shalyapina.html

References

1. Konstantynova Ekateryna. Khvala y khula ukraynskoho Mykelandzhelo. Zyhzhahy sudby Yvana Kavalerydze / Ekateryna Konstantynova // Zerkalo nedely, 31 marta – 6 apreliya 2007 hoda – № 12 (641). 2. Tsalyk Stanyslav. Luchshyi den v zhyzny Fedora Shaliapina / Stanyslav Tsalyk –http://nnm.me/blogs/myg2001/luchshij_den_v_zhizni_fedora_shalyapina/ 3. Kavalerydze Y. Sbornyk statei vospomynanyi / Yvan Kavalerydze // Sost. y pryimech. E.S.Hlushchenko. – K.: Mystetstvo, 1988. – 179 s.: yl. 4. Teatralnaia krytyka Vlasa Doroshevycha / Sost., vstupyty. st. y komment. S. V. Bukchyna. Mynsk: Kharvest, 2004. 863 s. 5. Artyst-skulptor – <http://www.ihronograf.ru/periodicals/numbers/articles/show-40.htm> 6. Muzei «Dacha Shaliapina» – http://www.kislovodsk.org/museum_shalyapina.html

EDUKACJA SPECJALNA

Prof., Dr hab. Bystrova Yu. A.
University of Computer Science and Skills
+38 (066) 774 28 03
larinajyli@mail.ru

PEDAGOGICAL AND SOCIAL SUPPORT OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN REHABILITATION EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Bystrova Yu. A. Pedagogical and social support of children with disabilities in rehabilitation educational institution.

The article outlines the main areas of work training rehabilitation center for support and successful socialization of children with visual impairments in terms of special education. Main directions of work: psychological and pedagogical correction and formation of the creative personality of the students. This article is devoted to main components of technique of stage-by-stage process of rehabilitative and pedagogical support of students with disabilities, diagnosed with low adaptive abilities.

Key words: rehabilitative and pedagogical support, adaptive skills, stages of adaptive technique.

Бистрова Ю. О. Педагогічна та соціальна підтримка дітей з обмеженими можливостями здоров'я в реабілітаційних навчальних закладах.

У статті викладені основні напрями роботи навчального реабілітаційного центру для підтримки та успішної соціалізації дітей з порушеннями зору в умовах спеціальної освіти. Основні напрямки роботи: психолого-педагогічна корекція і формування творчої особистості учнів. В статті висвітлено основні компоненти та структурні елементи техніки поетапного процесу реабілітації та педагогічної підтримки учнів з обмеженими адаптивними можливостями.

Ключові слова: реабілітаційна та педагогічна підтримка, адаптивні навички, етапи адаптивної техніки.

Быстрова Ю. А. Педагогическая и социальная поддержка детей с ограниченными возможностями здоровья в реабилитационных учебных заведениях.

В статье изложены основные направления работы учебного реабилитационного центра для поддержки и успешной социализации детей с нарушениями зрения в условиях специального образования. Основные направления работы: психолого-педагогическая коррекция и формирование творческой личности учащихся. Эта статья посвящена основным компонентам и структурным элементам техники поэтапного процесса реабилитации и педагогической поддержки учащихся с ограниченными адаптивными возможностями.

Ключевые слова: реабилитационная и педагогическая поддержка, адаптивные навыки, этапы адаптивных техник.

Different views of the problem of rehabilitative and pedagogical support of students with health disabilities and its various aspects are considered in such publications as: human socialization and social adaptation (O.N. Bezrukova, T.E. Bolshova, R.A. Zobov, T.B. Kazarenkova, V.N. Kelasyev, E.Yu. Korzhova, E.M. Penkov, O.A. Ragimova, T.B. Sergeeva, E.A. Sivitskaya, I.I. Sokovnya, V.D. Troshin and others); integration of students with special educational needs into general educational environment (E.I. Leongard, G.F. Kumarina, L.N. Vinokurov); humanization of educational system and pedagogical support of students with special needs (O.S. Gazman, A.V. Mudrik, T.I. Shulga); psychological and pedagogical and medico social support of the disabled in the course of education (E.I. Kazakova, L.M. Shipitsina); organization of educational process for disabled persons at specialized educational institutions of secondary professional education (O.S. Andreeva, V.A. Ermolenko, S.S. Lebedeva) [1; 4; 6; 7].

Methodological basis of the research of the issue are philosophical, psychological and pedagogical concepts and theories about self-learning and professionally self-transforming personality who is the subject of pedagogical and professional relationship (K.A. Abulkhanova-Slavskaya, B.G. Ananyev, A.G. Asmolov, A.A. Bodalev, V.Z. Kogan, A.N. Leontyev, V.D. Shadrikov and others); holistic system approach to the dynamic general pedagogical and professional systems (M.S. Kagan, E.I. Knyazev, V.I. Ruzavin, Yu.V. Sharonin and others); general theory of activity and development of personality (N.G. Alekseev, Yu.K. Babanskiy, L.S. Vygotskiy, P.Ya. Galperin, Yu.V. Gromyko, A.N. Leontyev and others); special aspects of system approach in social pedagogics (O.A. Alekseev, V.V. Korkunov); the concept of individual and social subjectivity of an adaptive person in his/her individual self-development and in relationship with various communities; environmental, reflexive activity, and individually-based approaches in revelation of nature of social and pedagogical support of students.

Theoretical aspects of the research are based on theoretical ideas and provisions of social pedagogics, pedagogical activity in differ-

ent social medium environment (V.G. Bocharova, M.P. Guryanova, M.M. Plotkin, G.N. Filonov and others); functional systems theory and adaptation theory (P.K. Anokhin, R.M. Baevskiy); researches on specific nature of socialization processes (S.A. Belicheva, D.D. Vishnevskiy, A.V. Mudrik, M.I. Shilova and others), social adaptation processes (E.N. Kalenik, Z.N. Kisaeva, A.A. Nalchadzhyan and others); social development theory and socialization theory (A.V. Mudrik, Yu.N. Galaguzova, L.V. Mardakhaev, N.N. Surtayeva and others); researches on the process of integration of children with health disabilities into social environment (N.G. Gadirova, N.N. Malofeev, S.M. Mikryukova, N.S. Morova, E.A. Sinitsina, A.V. Suvorov, E.Yu. Shpanko, I.L. Shpitsberg and others); theory of social and pedagogical support (L.I. Aksenova, O.S. Gazman, Yu.N. Galaguzova, E.I. Kazakova, E.N. Kuzmicheva, L.N. Noskova and others) [2; 3].

Methods of the research of the problem are:

- theoretical (academic): analysis of psychological and social and pedagogical literature, theoretical analysis and synthesis, specification, modeling;

- empirical: interview, questioning, testing, self-assessment method, method of expert evaluations, monitoring, studying and summarizing of pedagogical experience.

Subject of special attention is the category of children with disability. The world practice considers this category of students as “disabled people” (M. Sovak), “persons with limitations of physical health” (G.S. Bratus, L.V. Vasilenko, G.G. Sillaste), “special children”, “persons with special needs”. Since recently the term “students with special educational needs” has been used for students with some limitations or special needs (V.K. Zaretskiy, O.N. Ertanova). In respect to education the term determines necessity to create special adaptive educational environment for students, but, unfortunately, it does not take into consideration their adoptive opportunities which the students possess.

Diversity of children with disabilities generated the need to single out educational groups and to determine their peculiarities. The conducted experimental work allowed to define the spheres of adaptability to training which require students to be able to realize their adoptive skills and their main indicators.

The data obtained in the course of the research were summarized, systematized, and classified into groups depending on the most obvious displaying of children’s adaptive skills when training. As a result, it became possible to single out qualitatively different educational groups of students with disabilities according to the level of formation of adaptive skills. Such levels comprise: adaptive and independent (ability to independently solve arisen (arising) problems related to movement within the building of the educational institution, communication, training, displaying activity, self-reliance, initiative in the process of self-education); adaptive facility (settlement of arisen (arisen) problems when training, displaying self-reliance and activity through the experts support); low-adaptive (inability to independently overcome problems (difficulties) arising (arisen) when training, inactivity and dependency when training, forcibly expressed communicative and personal problems).

Data of literary sources (L.I. Aksenova, S.A. Belicheva, O.S. Gazman, Yu.N. Galaguzova, V.S. Mukhina and others) and long-term personal experience convince of necessity to organize during the whole training period social and pedagogical support of each student at different stages of his/her training in compliance with originality of educational groups.

According to various scientists (M.R. Bityanov, V.A. Goryanina, V.S. Mukhina, Yu.V. Slyusarev, T.V. Fureyava, T.M. Churekova), support is a cooperation of accompanying and accompanied aimed at settlement of vital problems of the latter.

The term “support” in literature varies depending on the tasks to resolve in social pedagogics, pedagogics, psychology, and social work. Taking into account these facts there can be distinguished pedagogical, rehabilitation, and social pedagogical support.

Pedagogical support is viewed as helping a person in his/her personal development, empathic comprehension of a foster-child as open communication (I.D. Frumin, V.I. Slobodchikov), a special branch of activity related to familiarization of a personality with moral and social values (A.V. Mudrik), teacher’s activity aimed at self-determination of the youth and provision of environment for productive development of a personality (P.A. Elkanov, S.N. Chistyakov), and

finally a holistic complex supposing support model, help model, and pedagogical provision model (O.S. Gazman, I. Rozman, T. Cherednikova) [7, p. 212-218; 8, p. 65; 9, p. 94-99].

Social pedagogics views rehabilitative and pedagogical support as a support of a certain category (that is graduates from residential care facilities) as the co-movement of a social teacher (accompanying) and a student (accompanied) based on predicting prospects of behavior of the latter and his/her self-manifestation aimed at encouragement of understanding of an arisen (arising) problem, its nature and ways of its settlement as well as provision of the most desirable help in self-realization in a development situation (I. V. Rodimenko) [5, p. 23-24].

Rehabilitative and pedagogical support does not replace educational process but contributes to adaptation of a student to educational process, his/her integration into sociocultural environment of an education institution.

The qualification of the Rubezhnoye training and residential treatment Centre "Khrustalik" (Eye lens) (RTRC) which deals with this category of children and works on the problem mentioned above made it possible to define that support of the students is mostly conducted during their adaptation and may not be presented sufficiently in the others who are equally significant while preparing for social life.

In the process of studying of experience in implementation of rehabilitative and pedagogical support at RTRC "Khrustalik" there was developed a functional model which may be applied to the students with disabilities during their training at the Centre. Such model includes interrelation of the following components: diagnostic, design and special purpose, organizational, substantial, technological, monitoring, and effective. This interaction provides integrated approach which assumes the accounting of all components of the support process: goal-setting, complex diagnostics, individual and group forms of developing activity, training activity with experts providing support of a student. On the basis of the model of rehabilitation and pedagogical support of students with disabilities the technique of its implementation is developed. The analysis of literature (M.A. Galaguzova, A.A. Gusev, V.I. Popov, L.V. Mardakhaev, N.I. Nikitina) makes it possible to define nature and contents of the technique. The technique repre-

sents itself a purposeful, stage-by-stage process of implementation of social and pedagogical support specified by knowledge of individual peculiarities of a child and his/her adaptation in society as well as includes the following stages:

- diagnostic and prognostic – studying of individual capabilities and features of a child, predicting prospects of his/her adaptation to educational process and self-manifestation in the situations of development and training;

- identification of possible problems (difficulties) significantly affecting adaptation and self-manifestation of the students in a development situation;

- designing of prospects of overcoming of possible problems (difficulties) by students with disabilities independently;

- definition of the contents, specifics and ways of support of students in overcoming of problems (difficulties) in the course of training at the Centre;

- implementation of social and pedagogical support of students with disabilities in compliance with their self-manifestation and the arising problems which is performed in accordance with grade levels and social adaptation;

- assessment of efficiency of social and pedagogical support and definition of prospects of further promotion of its adaptability [2; 3].

The contents of rehabilitative and pedagogical support is determined by the following stages of training. RTRC "Khrustalik" serves as the basis for experimental activity. The purpose of the research activity is determination of efficiency of rehabilitation and pedagogical support technique aimed at social adaptation of students with disabilities.

Hence, the data obtained make it possible to come to conclusion that hypothesis is corroborated and the research purpose is gained. In the course of experimental research the following conditions required for the implementation of social and pedagogical support tasks were determined:

- potential educational space capabilities of the Centre for training students with disabilities; adaptability to sociocultural environment of the educational institution, information acquisition and displaying knowledge acquired as well as communication personality adaptability included;

- systemacy and dynamism in implementation of the tasks of social and pedagogical sup-

port of all students with disabilities and social adaptation;

- encouragement of students to demonstrate self-activity, self-knowledge in different situations of development;

- qualification of persons providing social and pedagogical support for the purpose of its implementation among children of the Centre;

- interaction of different specialists and structures of the Centre for the purpose of implementation of the tasks of rehabilitation and pedagogical support of students with disabilities as training;

- exclusion of hyperprotection – emphasis on self-manifestation of students with disabilities;

- effectiveness of rehabilitation and pedagogical support of students with disabilities and their progress as training [2].

According to the research results, there were made the following conclusions:

1. Implementation of educational needs of different categories of students with disabilities demands their social and pedagogical support.

2. The main point of rehabilitation and pedagogical support of students with disabilities in the process of training is co-movement of accompanying and accompanied (a student) aimed at adaptation of a student to educational process, provision of its most reasonable displaying as adapting to society and choosing profession. It does not replace educational process but contributes together with the quality of education to successful acquisition of the curricular material. Its main task consists not only in helping a student to overcome existent obstacles when training but also in assisting to learn to find out and to solve own problems through development of self-reliance and activity.

The main requirements as to rehabilitative and pedagogical support are as follows: systemacy; continuity and staging; dynamism and flexibility; technological effectiveness; variability; and efficiency.

Rehabilitative and pedagogical support encourages students with disabilities to learn ways of determining the problems to arise (to have arisen), their understanding and self-search for ways to overcome difficulties and their active self-manifestation in the process of training.

3. The technique of rehabilitation and pedagogical support of students with disabilities at the Centre represents itself a purposeful, stage-

by-stage process specified by knowledge of its individual peculiarities and includes the following stages: diagnostic and prognostic – studying of individual capabilities and features of students, predicting prospects of their adaptation to educational process and student's self-manifestation in the situations of development and training; identification of possible problems (difficulties) significantly affecting adaptation and self-manifestation of the students in a development situation and social adaptation; designing of prospects of overcoming of possible problems (difficulties) by a student with disabilities independently; definition of the contents, specifics and ways of support of students in overcoming of problems (difficulties) in the course of training at the Centre; implementation of social and pedagogical support of students with disabilities in compliance with their self-manifestation and the arising problems; assessment of efficiency of social and pedagogical support and definition of prospects of further promotion of its adaptability.

The main stages of training process of students with disabilities requiring social and pedagogical support are as follows: diagnostics of mental and social health of a child, period of adaptation and mastering of training principles at the Centre; analysis of the information obtained, planning of complex help; accumulation of experience of social and adapted behavior and learning activity; community integration; introduction into professional and practical activity and accumulation of practical and oriented experience; development and implementation of recommendations and techniques, further social support; effectiveness.

Stages of techniques are specified by training periods and peculiarities of students with disabilities. Factors encouraging successful process of social and pedagogical support of students with disabilities when training at the Centre: potential educational space capabilities of the Centre for training students with disabilities; adaptability to sociocultural environment of the educational institution, information acquisition and displaying knowledge acquired as well as communication personality adaptability included; communication personality adaptability; systemacy and dynamism in implementation of the tasks of social and pedagogical support of all students with disabilities during social adaptation; encouragement of students to demonstrate self-activity, self-knowledge in different situations of development; qualification of

persons providing social and pedagogical support for the purpose of its implementation into society; interaction of different specialists and structures of the Centre for the purpose of implementation of the tasks of social and pedagogical support of students with disabilities as training; exclusion of hyperprotection – emphasis on self-manifestation of students with disabilities; effectiveness of social and pedagogical support of students with disabilities and their progress as training.

Рецензент

д.п.н., професор І. В. Дмітрієва

Bibliografia

1. Битянова М. Р. Работа психолога в начальной школе / М. Р. Битянова, Т. В. Азарова, Е. И. Афанасьева, Н. Л. Васильева. – М.: Наука, 1988. – 322 с. 2. Бистрова Ю. О. Комплексна медико-психолого-педагогічна реабілітація дітей з вадами зору в умовах навчально-реабілітаційного центру / Ю. О. Бистрова // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – № 10. – С. 7-10. 3. Бистрова Ю. О. Соціально-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного центру / Ю. О. Бистрова // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка (педагогічні науки). – Луганськ, 2010. – Частина І. – № 10 (197). – С. 80-91. 4. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навч. посіб / В. І. Бондар. – К. : Наш час, 2005. – 176 с. 5. Родименко І. В. Сучасна модель супроводу дітей з особливими потребами / І. В. Родименко. // Дефектологія, 2003. – №1. – С. 20-24. 6. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії / В. М. Синьов. – К. : «МП Леся», 2010. – 779 с. 7. Синьова Є. П. Тифлопсихологія : підручник / Є. П. Синьова. – К. : Знання, 2008. – 365 с. 8. Zawislak A. Wybrane zagadnienia z pedagogiki specjalnej : Wydanie II / Aleksandra Zawislak. – Kraków : Impuls, 2010. – 148 s. 9. Nic o nas bez nas : przewodnik po mentoringu / za redakcją Agnieszki Jeran. – Bydgoszcz: wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy – 2013. – 112 p.

References

1. Bityanova M. R. Rabota psihologa v nachalnoy shkole / M. R. Bityanova, T. V. Azarova, E. I. Afanaseva, N. L. Vasileva. – M. : Nauka, 1988. – 322 s. 2. Bystrova Yu. O. Kompleksna mediko-psihologo-pedagogichna rehabilitatsiya ditey z vadamy zoru v umovah navchalno-reabilitatsiynogo tsentru / Yu. O. Bystrova // Naukovyy chasopis NPU im. M. P. Dragomanova. Seriya 19. Korektsiynaya pedagogika ta spetsialna psihologiya : zb. nauk. prats. – K. : NPU im. M. P. Dragomanova, 2008. – n 10. – S. 7-10. 3. Bystrova Yu. O. Sotsyalno-pedagogychnyy suprovod dytey z osoblivymy osv-itnimy potrebamy v umovah navchalno-reabilitatsiynogo tsentru / Yu. O. Bystrova // Visnik LNU im. T. Shevchenka (pedagogichni nauki). – Lugansk, 2010. – Chastyina I. – n 10

(197). – S. 80-91. 4. Bondar V. I. Problemy korektsiynogo navchannya u spetsialniy pedagogitsi : navch. posib / V. I. Bondar. – K. : Nash chas, 2005. – 176 s. 5. Rodimenko I. V. Suchasna model suprovodu ditey z osoblyvymy potrebamy / I. V. Rodimenko. // Defektologiya, 2003. – n 1. – S. 20-24. 6. Synyov V. M. Psihologo-pedagogichni problemy defektologiyi ta penitentsiariyi / V. M. Synyov. – K. : «MP Lesya», 2010. – 779 s. 7. Synyova E. P. Tiflopsihologiya : pidruchnik / E. P. Synyova. – K. : Znannya, 2008. – 365 s. 8. Zawislak A. Wybrane zagadnienia z pedagogiki specjalnej : Wydanie II / Aleksandra Zawislak. – Kraków : Impuls, 2010. – 148 s. 9. Nic o nas bez nas : przewodnik po mentoringu / za redakcją Agnieszki Jeran. – Bydgoszcz: wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy – 2013. – 112 p.

к.п.н., доцент Голуб Н.М.

+38 095 915 75 50

nataly.golub@mail.ru

WAYS TO IMPROVE MOTIVATION IN WRITING SPEECH ACTIVITY OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN WITH THE GENERAL UNDERDEVELOPMENT OF SPEECH

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІ ПИСЕМНО-МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Golub N. M. Ways to improve motivation in writin

g speech activity of primary schoolchildren with the general underdevelopment of speech.

Features of written language and the difficulties faced by the primary schoolchildren when mastering writing speech activities are examined in the article. Even children with normal development have some difficulties, as to the majority of students with general speech underdevelopment (GSU), they generally suffer from written language formation disorders.

Children with GSU are observed to have various and persistent errors in the process of reading and writing. They often lack motivation to perform written exercises, and these children as a rule can't cope at all with the task of constructing a coherent self-written statements.

Based on the mentioned earlier problem, the article examines measures to increase motivation in writing speech activity of primary schoolchildren with GSU. Particular attention is given to the terms of the organization of work with texts given to students. Texts may vary in volume, structure, linguistic features, but they are interconnected by the scope of certain lexical themes. We discuss the close connection between the task of reading and analyzing texts, and the task of reconstructing and building independent coherent written statements.

Keywords: primary schoolchildren, general speech underdevelopment, reading and writing disorders, motivation of the writing speech activity.

Голуб Н. М. Шляхи підвищення мотивації писемно-мовленнєвої діяльності молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення.

У статті висвітлено особливості і труднощі опанування молодшими школярами писемно-мовленнєвою діяльністю. Для більшості учнів із ЗНМ характерні порушення формування писемного мовлення, а мотивація їхньої писемно-мовленнєвої діяльності часто є дуже низькою. Зважаючи на окреслену проблему, у статті розглянуто фактори підвищення мотивації зазначеної діяльності у молодших школярів із ЗНМ. Особлива увага привертається до умов організації роботи учнів із текстами. Розглянуто зв'язок між учбовою роботою, що включає читання та аналіз текстів, і реконструкцією та самостійним складанням учнями зв'язних письмових висловлювань.

Ключові слова: молодші школярі, загальне недорозвинення мовлення, порушення писемного мовлення, мотивація писемно-мовленнєвої діяльності.

Голуб Н. М. Пути повышения мотивации письменной-речевой деятельности младших школьников с общим недоразвитием речи.

В статье освещаются особенности и трудности овладения младшими школьниками письменной-речевой деятельностью. Для большинства учащихся с ОНР характерны нарушения формирования письменной речи, а мотивация их письменной-речевой деятельности является крайне низкой. Учитывая указанную проблему, в статье рассматриваются факторы повышения мотивации письменной-речевой деятельности младших школьников с ОНР. Особое внимание уделяется условиям организации работы учащихся с текстами. Рассматривается связь между учебной работой по чтению и анализу текстов и реконструкцией и самостоятельным построением учениками связных письменных высказываний.

Ключевые слова: младшие школьники, общее недоразвитие речи, нарушения письменной речи, мотивация письменной-речевой деятельности.

Успішне опанування дитиною писемним мовленням безпосередньо залежить від стану її усного мовлення, достатньої сформованості в неї функціональної бази, розвиненої за віком мотиваційної сфери (Б. Ананьєв, Т.Ахутіна, М. Богданович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Корнєв, Р. Лалаєва, Р. Левіна, О. Лурія, З. Матейчек, С. Мілевські, В. Тарасун, Л. Цветкова, М.Шеремет та ін.).

Внаслідок певних особливостей розвитку та відхилень у стані здоров'я сьогодні збільшується чисельність учнів початкової школи із труднощами формування в них писемного мовлення. У молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) такі труднощі є вираженими, крім того, у більшості випадків вони перетворюються

на порушення писемного мовлення (О. Корнєв, Р. Лалаєва, Р. Левіна, Л. Парамонова, І. Прищєпова, В. Тарасун, Г.Чиркіна, М. Шеремет та ін.). Неспроможність виконувати учбові завдання правильно, без помилок, надмірне напруження й усвідомлення своєї неуспішності нерідко знижують інтерес дітей до читання та виконання письмових завдань. Оскільки оволодіння писемно-мовленнєвою діяльністю і виправлення її недоліків потребують значних зусиль з боку учнів, то надзвичайно важливим є цілеспрямоване формування в них мотиваційно-цільового компоненту зазначеної діяльності.

Отже, метою статті є визначення шляхів підвищення в молодших школярів із ЗНМ мотивації до писемно-мовленнєвої діяльності.

Щоб діяльність школяра була успішною, необхідним є високий ступінь її вмотивованості та позитивного ставлення до неї з боку учня (Ю. Бабанський, Л.Божович, О. М. Леонтєв, О. Малихіна, М. Матюхіна, А. Маркова та ін.). Найкращі результати у навчанні спостерігаються в тих дітей, для яких домінуючими виступають пізнавальні мотиви, що безпосередньо пов'язані зі змістом навчальної діяльності та процесом її виконання (Н. Бібік, Л. Божович, Дж.Брунер, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, Б. Коротяєв, О.М.Леонтєв, М. Матюхіна, Н. Морозова, П. Підкасистий, С. Рубінштейн, О.Савченко, М. Скаткін, Л. Славіна, Г. Щукіна та ін.).

Писемне мовлення є надзвичайно складним за своєю структурою, зв'язками з іншими формами й видами мовлення та різними психічними функціями (Б. Ананьєв, М. Жинкін, І. Зимня, О. Лурія, О.М. Леонтєв, О.О.Леонтєв, Л. Цветкова та ін.). Формування писемно-мовленнєвої діяльності нерідко викликає труднощі навіть у молодших школярів із нормальним мовленнєвим розвитком. Найчастіше це пов'язано з відображенням на письмі граматичних закономірностей, із необхідністю орієнтуватися на значну кількість правил при самостійній побудові письмового тексту, з труднощами знаходження орфограм та актуалізації відповідних правил при виконанні письмових завдань (Ш. Амонашвілі, Б. Ананьєв, Д. Богоявленський, М.Вашуленко, О. Гвоздев, Д. Ельконін, О.О. Леонтєв,

М. Львов, О. Малихіна, А. Маркова, Л. Москалюк, О. Савченко та ін.).

В учнів із ЗНМ спостерігаються різноманітні та стійкі помилки і у процесі читання, і на письмі. Надзвичайно складним видом роботи для молодших школярів із ЗНМ є побудова зв'язного письмового висловлювання. У низці випадків діти відмовляються від складання письмового тексту або виконують таку роботу цілком незадовільно.

Як відомо, текст має розбудовуватися цілісно і бути закінченим з точки зору реалізації задуму висловлювання. Щоб донести до тієї особи, яка буде читати текст, свої думки, комунікативні наміри та ін., учень як автор тексту має скласти у розумовому плані певну програму висловлювання, а потім ретельно обрати й застосувати потрібні для її реалізації мовні засоби (такий процес у сукупності перелічених дій та операцій є доволі складним і для звичайного учня, а для молодшого школяра із ЗНМ нерідко є непомірно складним).

Створення письмового тексту потребує розв'язання цілої низки завдань з обов'язковою регуляцією писемної діяльності та здійсненням контролю за виконанням дій із дотриманням технічних, графічних, орфографічних норм задля правильного і точного відтворення змісту висловлювання. Це потребує складних довільних дій, достатньо розвиненого внутрішнього мовлення (Т.Ахутіна, Л. Виготський, М. Жинкін, О.О. Леонтьєв, О. Лурія, О. Соколов, Л.Цветкова та ін.).

Як зазначає Л. Виготський [1, с. 256-257], довільність, яка притаманна писемному мовленню, виявляється не тільки в розчленуванні кожного окремого слова на звуки, що його складають, та переведенні їх у букви, але і в необхідності аналізувати кожную свою думку, відділяти одну думку від іншої, оформлювати зв'язки між ними. Синтаксис писемного мовлення зовсім не походить на синтаксис усного, бо відокремлюючи одну думку від всіх інших, треба знаходити найбільш адекватні форми її вираження.

Виділяючи специфічні особливості писемного мовлення, Л. Виготський [1, с. 240] підкреслює те, що воно функціонує в умовах відсутності співрозмовника, більш повно реалізує зміст повідомлення, є максимально розгорнутим, точним, багатослівним,

має складний синтаксис (синтаксична розчленованість у такому повідомленні досягає свого максимуму [1, с. 337]), породжується дещо іншими мотивами, які є більш абстрактними, більш інтелектуалістичними, більш віддаленими від потреби.

Цілком очевидно, що учні із ЗНМ, стикаючись із численними труднощами під час опанування ними писемно-мовленнєвою діяльністю, нерідко розгублюються і втрачають інтерес до такої роботи. Як вже зазначалося, особливо важко дається їм побудова зв'язних письмових висловлювань (навіть невеличких за обсягом і нескладних за своєю структурою). Діти утруднюються розв'язати завдання конструювання окремого речення, а потім – послідовної розбудови речень, що мають скласти цілісне зв'язне висловлювання. Надзвичайно складною для учнів є задача оформлення письмового висловлювання відповідно до мовних норм і правил, особливо норм граматики і орфографії. За таких обставин мотив досягнення успіху в них різко послаблюється.

Учні із ЗНМ часто погано усвідомлюють ціль роботи, неспроможні оцінити міру складності і, відповідно, правильності виконання завдання. Вони мало усвідомлюють наявність і характер труднощів, помилок, способи їх подолання. Учні пасивно очікують на допомогу педагога, завдання виконують неправильно або взагалі відмовляються від них, нерідко залишаються байдужими до результатів своєї писемно-мовленнєвої діяльності. Їхня пізнавальна активність і самостійність вкрай низькі. Слід відмітити, що в них нерідко відсутній пізнавальний інтерес не тільки до самостійної побудови письмового тексту, а й до читання текстів (як художніх, так і пізнавальних) [2].

На низький рівень мотивації учнів із ЗНМ та порушеннями писемного мовлення здебільшого впливають внутрішні фактори: недорозвинення різних сторін мовленнєвої системи, недостатньо розвинені розумові здібності, недоліки емоційно-вольової сфери, недостатній рівень вихідних знань, умінь, навичок для засвоєння нового матеріалу. Це акцентує увагу на важливості цілеспрямованого формування мотиваційно-цільового компоненту писемно-мовленнєвої діяльності

учнів у тісній єдності з іншими компонентами, і, в першу чергу, із змістовно-процесуальним.

У роботі з учнями із ЗНМ та порушеннями писемного мовлення необхідно забезпечувати ті умови, які сприяють формуванню в дітей позитивного ставлення до процесу навчання й опанування писемно-мовленнєвою діяльністю. З цією метою має бути чітко визначена організація навчально-корекційного процесу та його змістовно-процесуальний компонент. Формуванню мотиваційної сфери учнів сприяє ретельний добір і дозування дидактичного матеріалу, попередження психо-емоційного перевантаження дітей, врахування їхніх вікових, психофізіологічних, індивідуальних особливостей.

Зважаючи на наявність різноманітних і стійких помилок у дітей із ЗНМ під час опанування ними писемно-мовленнєвою діяльністю, першочерговим стає попередження й усунення в них прогалин, пов'язаних із недостатнім розумінням навчальної інформації під час її сприймання. Це потребує: адаптації мовленнєвого матеріалу з урахуванням можливостей та особливостей кожної дитини; формування в учнів установки на необхідність усвідомлення сприйнятої ними інформації; ознайомлення їх з тими пізнавальними прийомами, які допомагають усувати прогалини, огріхи під час сприйняття та розуміння певного матеріалу; виховання в них стійкого пізнавального інтересу до оволодіння писемним мовленням, вивчення рідної мови.

Підвищенню мотивації писемно-мовленнєвої діяльності учнів під час виконання ними корекційно-розвивальних завдань сприяє акцентування уваги учнів на змістовному боці виконуваної роботи з:

- контролем за тим, чи є зрозумілою для дітей сприйнята ними інформація;

- формуванням в учнів стратегій самостійного пошуку, видобування інформації (наприклад, прихованого змісту у прочитаному художньому тексті);

- навчанням учнів формулюванню та постановці запитань за змістом почутого, прочитаного задля уточнення інформації;

- розвитком умінь формувати й формулювати свою думку під час побудови власного висловлювання.

Підвищення мотивації до діяльності

нерозривно пов'язане з усвідомленням, прийняттям і наближенням дітей під час виконання завдань до певної мети. На цій підставі у роботі з дітьми із ЗНМ та порушеннями писемного мовлення доцільно застосовувати чітко визначену систему корекційно-розвивальних завдань, у якій кожне завдання є цілісним, доступним дитині за обсягом і змістом, має зв'язок із попереднім і наступним завданням. Такий зв'язок забезпечується при використанні комплексу завдань, що поєднуються лексичною темою.

Під час логокорекційної роботи, що планується в межах лексичних тем, розширюються можливості використання текстів різного характеру та структури. У різноманітності текстів сприяє вихованню пізнавальної активності та самостійності учнів.

Збагаченню пізнавального досвіду і формуванню мотиваційно-цільового компоненту писемно-мовленнєвої діяльності сприяє така робота з текстами:

- опрацювання дітьми певних навчальних дій з орієнтацією та опорою на вербальний контекст (тексти у завданнях мають бути невеличкими за обсягом, а наявні в них змістовні (сміслові) орієнтири мають допомагати учням розв'язувати лексичні, граматичні, лінгвістичні та інші задачі);

- читання текстів з метою корекції та розвитку його технічного боку;

- формування когнітивно-сміислової складової процесу читання (основною задачею є розуміння дітьми змісту тексту, відображених у ньому смислових, логічних зв'язків);

- формування умінь виразного читання текстів (доступних за обсягом, лексикою і за умови осмислення учнями прочитаного);

- читання текстів з метою формування комунікативної компетенції учнів, виховання емпатії, співчуття, орієнтації у своїх судженнях на правила поведінки в суспільстві, виховання готовності включитися у розмову, щоб дати пораду, допомогти героям розповіді розв'язати конфліктну ситуацію, подолати труднощі та ін.;

- формування умінь та навичок відновлення тексту (вставити імена персонажів, репліки, початок або кінцівку в діалог або розповідь та ін.);

- формування умінь побудови письмового тексту на основі опрацьованих

текстів, які можуть слугувати зразками.

Слід підкреслити, що систематичне вправлення учнів у читанні та аналізі різноманітних текстів у межах певної лексичної теми підвищує мотивацію виконання учнями самостійних письмових завдань. Зазначимо те, що застосування комплексу таких письмових завдань має ряд позитивних рис:

- письмові завдання, які за своїм змістом відповідають певній лексичній темі, виступають більш зрозумілими для дітей, бо мають більш виражені логічні зв'язки, в них полегшується виділення дітьми лінгвістичних особливостей того мовного матеріалу, що опрацьовується;

- робота з мовним матеріалом за певною лексичною темою сприяє уточненню будови слів за даною тематикою, дозволяє закріпити оптичні образи, краще засвоїти лексичне і граматичне значення слів, що, в цілому, позитивно відбивається на формуванні всіх складових змістовно-процесуального компоненту писемно-мовленнєвої діяльності;

- опрацювання дітьми матеріалу, що дібраний за певною лексичною темою, полегшує сприйняття дітьми парадигматичних і синтагматичних одиниць: повторюваність певних слів із зміненням їхніх формальних ознак і будови створює більш сприятливі умови для засвоєння закономірностей процесу словозмінення і словотворення, а побудова речень із «знайомими» лексемами демонструє учням особливості синтаксичної організації писемного мовлення.

Робота з текстами у процесі читання, виконання учнями різних письмових вправ готують їх до більш складної роботи з реконструкції та самостійної побудови текстів. Підвищенню мотивації при цьому сприяє урізноманітнення завдань. Учням пропонуються завдання на:

- відновлення за змістом пропущених у тексті слів (словосполучень);

- заміну повторюваних у тексті слів словами-синонімами;

- заміну виділених у тексті слів словами-антонімами;

- доповнення діалогу словами-звертаннями, репліками;

- опрацювання тексту зі складанням і записом плану, пошуком і встановленням

головної думки; добір заголовка до тексту;

- складання письмових відповідей на запитання за змістом тексту;

- складання учнями запитань за змістом прочитаного тексту, запис складених запитань;

- відновлення деформованого тексту;

- письмовий переказ прочитаного тексту;

- опрацювання різних видів тексту: розповіді, опису, міркування.

- розвиток самостійного зв'язного писемного мовлення шляхом складання: 1) опису предметів, явищ; 2) розповіді; 3) тексту-міркування; із використанням: а) предметних малюнків; б) сюжетних малюнків; в) опорних слів; г) обраних за змістом речень; д) на основі інформації, що накопичена під час навчальної діяльності, спостережень і т.ін.

Підводячи підсумок, підкреслимо те, що формування мотиваційно-цільового компоненту писемно-мовленнєвої діяльності учнів із ЗНМ має включати:

- забезпечення мотивації навчання рідної мови;

- формування інтересу до читання та побудови текстів (текст розглядається як найвищий рівень організації мовлення і найскладніша мовна одиниця, що включає всі одиниці нижчих рівнів);

- забезпечення мотивації та усвідомлення мети роботи при виконанні кожного з корекційно-розвивальних завдань на логопедичному занятті.

Використання розглянутих у статті типів завдань дозволяє розширювати писемно-мовленнєву практику і досвід учнів із ЗНМ. Подальше вивчення умов організації системної за своїм характером логопедичної роботи у межах певних лексичних тем з урізноманітненням корекційно-розвивальних завдань і вправленням учнів у виконанні різних за характером пізнавальних дій під час читання, реконструкції або складання тексту сприятиме вдосконаленню заходів підвищення мотивації писемно-мовленнєвої діяльності дітей із ЗНМ та порушеннями писемного мовлення.

Рецензент
д.психол.н., професор Бистрова Ю.О.

Список використаних джерел

1. Выготский Л. С. Мышление и речь : психологические исследования / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 1996. – 416 с. 2. Голуб Н. М. Реалізація діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходу при корекції порушень писемного мовлення у молодших школярів / Н. М. Голуб // Педагогіка та психологія: зб. наук. праць – Харків: Цифрова друкарня № 1, 2013. – Вип. 43. – С. 33 – 41.

References

1. Vygotskij L. S. Myshlenie i rech : psyhologicheskie issledovanija / L.S. Vygotskij. – M. : Labirint, 1996. – 416 s. 2. Golub N. M. Realizaciya diyalnisonogo ta osobystisno-orijentovanogo pidhodu pry korekciyi porushen pysemnogo movlennya u molodshyx shkolyariv / N. M. Golub // Pedagogika ta psyhologiya: zb. nauk. pracz – Harkiv: Cyfrova drukarnya № 1, 2013. – Vyp. 43. – S. 33 – 41.

к. філолог. н., доцент Давиденко Г. В.
+38 (097) 967-72-56,
ganna.davydenko@gmail.com

**PRAKTYCZNA REALIZACJA ZASAD
WSPÓŁCZESNEJ INKLUZJI
NA BAZIE WINNICKIEGO INSTYTUTU
UNIwersytetu “UKRAINA”**

**ПРАКТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ
СУЧАСНОЇ ІНКЛЮЗІЇ
НА БАЗІ ВІННИЦЬКОГО ІНСТИТУТУ
УНІВЕРСИТЕТУ «УКРАЇНА»**

Davydenko H.V. Practical Implementation of Principles of Modern Inclusion at Vinnytsia Institute of University “Ukraine”.

The article deals with an analysis of practical implementation of principles of modern inclusion at Vinnytsia institute of University “Ukraine”. Special attention is paid to the concepts “educational space” and “inclusive environment”, implemented in practice at the leading higher educational establishments of the European Union and carried out at the stage of implementation at the universities of Ukraine, in particular at the higher educational establishment “Open International University of Human Development “Ukraine”. The structure of co-operation of institutes at different levels, which direct their efforts towards organization of general access to higher education, is outlined. The package of services and examples of students’ interaction are described on the example of Vinnytsia Institute of Economics and Social Sciences of the higher educational establishment “Open International University of Human Development “Ukraine”.

Key words: inclusion, principles of inclusion, inclusive learning process at a higher educational establishment, University “Ukraine”.

Давиденко Г.В. Практичне втілення принципів

**сучасної інклюзії на базі Вінницького інституту
Університету «Україна».**

Стаття присвячена дослідженню практичного втілення принципів сучасної інклюзії на прикладі Вінницького соціально-економічного інституту ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Визначено, що загальна концепція такої імplementації пов’язана з адміністративною моделлю «знизу – вгору», трьох контурною системою управління, в якій провідна роль належить студентській самоініціативі й інтернет-простору, а також з намаганням максимально забезпечити аліментарний, методичний та технологічний пакети сервісів.

Ключові слова: інклюзія, принципи інклюзії, інклюзивний навчальний процес у ВНЗ, Університет «Україна».

Давыденко А.В. Практическая реализация принципов современной инклюзии на базе Винницкого института Университета «Украина».

Статья посвящена исследованию практического воплощения принципов современной инклюзии на примере Винницкого социально-экономического института вуза «Открытый международный университет развития человека «Украина». Определено, что общая концепция такой имплементации связана с административной моделью «снизу–вверх», трехконтурной системой управления, в которой ведущая роль принадлежит студенческой самоинициативе и интернет-пространству, а также с попыткой максимально обеспечить алиментарный, методический и технологический пакеты.

Ключевые слова: инклюзия, принципы инклюзии, инклюзивный учебный процесс в вузе, Университет «Украина».

На сучасному етапі в Україні визнано особливу роль вищої освіти у житті осіб з особливими освітніми потребами (далі – ООOP) та інших соціально вразливих верств населення. Так, якщо у 2007 році у ВНЗ України навчалося майже 8000 студентів з інвалідністю, то у 2015 – більше 10000. Прикметно, що близько 25 % із загальної кількості ООOP припадає на Університет «Україна». Більшість експертів з інклюзії у ВНЗ України визнають, що попри існуючу тенденцію до збільшення студентів з інвалідністю, в українському інклюзивному ландшафті відчувається брак університетів, які прийняли інклюзію як повну нову парадигму власної діяльності. Це наводить на думку, що в сучасному світі університет розглядається як один з основних етапів становлення людини, яка, виходячи з юнацького віку, намагається реалізуватися, соціалізуватися та розвинути.

Проблеми фізичної, соціальної та психологічної адаптації студентів з інвалідністю в царині здобуття вищої освіти в

Україні вивчалися науковцями Н. В. Князевою, Г. Г. Босою, В. О. Мітюковим, О. П. Закревським, О. М. Кирилловим, О. В. Самсоновим, Н. В. Гребельною, А. В. Сімаровою, М. І. Томашеаським, Ю. О. Ляним, С. Б. Норејко та іншими. Так, у 2011 – 2013 рр. науковцями Н. В. Князевою, В. О. Мітюковим, С. Б. Норејко було досліджено проблеми інклюзивного навчання на базі Горлівського регіонального інституту Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Проблеми реабілітації, навчання й виховання спортсменів-інвалідів при університетах вивчали О. Мітюков, В. Й. Ороховський, Т. Овчаренко.

Необхідність, і разом із тим – відсутність комплексного дослідження проблеми практичного втілення принципів сучасної інклюзії на тлі загального включення молоді з інвалідністю в освітній, соціальний і культурний процеси визначають актуальність цієї роботи.

Метою статті є проаналізувати механізми практичного втілення принципів сучасної інклюзії на базі Вінницького соціально-економічного інституту ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Український інклюзивний простір характеризується невеликою кількістю закладів, у діяльнісній та освітній концепції яких інклюзія є основним принципом. Серед таких закладів провідне місце займає Університет «Україна». Як відзначає В. Ф. Опришко, одним із кращих практичних прикладів утілення інклюзії як процесу усебічного розвитку особистості й повноправного її включення в освітній та соціальний процес є заснування П. М. Таланчуком у 1998 році Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» [2, с. 31]. Кількість студентів з особливими потребами у вказаному ВНЗ складає станом на 2014 – 2015 н. р. 5 %.

Університет «Україна» вже понад 16 років утілює інклюзивні принципи навчання й упевнено займає провідні позиції в рейтингах ВНЗ, які надають освіту молоді з особливими потребами в рамках інтегрованого, а останнім часом й інклюзивного навчання й виховання. Незважаючи на те, що законодавством регламентовано інклюзивне та інтегроване

навчання переважно на перших ступенях освіти (дошкільна, шкільна й професійно-технічна), Університет «Україна» самостійно та за співпраці з зарубіжними освітніми центрами впроваджує інклюзію у навчальний процес вищої школи і є в цій царині єдиним специфічним закладом, де на однакових умовах навчаються нормативні студенти та студенти з особливими освітніми процесами. Особливістю університету є широке територіальне «покриття», яке відповідає принципам побудови державного інклюзивного ландшафту. Так, Університет «Україна» має 30 територіальних представництв I – IV рівнів акредитації.

У Вінницькому соціально-економічному інституті Університету «Україна» навчаються студенти з особливими освітніми потребами переважно двох категорій за медичним показником: студенти з вадами сенсорної системи та студенти з вадами опорно-рухового апарату. Студенти з іншими нозологічними показниками становлять менше 25 % від загальної кількості ООOP. Основним в діяльності університету «Україна» є з'ясування типових проблем, недоліків і перешкод у впровадженні інклюзивного навчання. Якщо для студентів з вадами опорно-рухового апарату головними є проблеми фізичного доступу, то для ООOP інших нозологічних груп необхідно окреслити специфічні особливості.

Є. В. Горкуша подає узагальнення основних типів проблем та перешкод для студентів з вадами сенсорного апарату (слуху та зору): недостатність або відсутність адаптованих матеріалів (підручники, виготовлені шрифтом Брайля, аудіоматеріали), проблеми орієнтації в студмістечку, неготовність викладачів до роботи в інклюзивній групі зі студентами з указаними вадами, проблема поточних та рубіжних контролів (заліки іспити) [1]. Більшість з указаних перешкод наразі перебувають на етапі вирішення, зокрема у Вінницькому інституті Університету «Україна» вони є реалізованими на 60 – 70 %.

Апробація й практичне втілення принципів і методів упровадження інклюзії у вищій школі здійснюється на базі Вінницького соціально-економічного інституту, з одного боку, опираючись на досвід країн Європейського Союзу, з іншого, – виходячи з юридичних і фінансових можливостей вітчизняної освіти з

використанням власного шістнадцятирічного досвіду.

Так, аліментарний компонент пакету сервісів Вінницького інституту Університету «Україна» складають а) елементи доступу до навчальних приміщень, бібліотеки; б) до їдальні та кафетерію; в) до туалетів. Оскільки на даний час ліфти відсутні, що є недоліком, то указані сервіси для студентів з вадами опорно-рухового апарату зосереджені на першому поверсі, який оснащений безпороговими розширеними дверима, суміщенням надання харчування та приміщення його споживання, мінімальна відстань між бібліотекою, кафетерієм та навчальними аудиторіями. Студенти з вадами сенсорної системи навчаються на 2–3 поверхах в аудиторіях, оснащених ноутбуками. Окрім цього, усі слабочуючі студенти отримують слухові апарати й завдяки цьому потребують мінімальної підтримки сурдоперекладача.

В університеті з метою полегшення навчання студентів з особливими освітніми потребами, а також нормативних студентів (що є умовною величиною) застосовуються методолого-технічні надбання дистанційного навчання, що знижують рівень залежності студента від викладача. Так, із найпоширеніших систем дистанційного та допоміжного навчання використовується платформа «Moodle». Науково-методична рада інституту стимулює викладачів до розробки мультимедійного та тактового наповнення усіх компонентів змісту освіти, які розташовуються на інтернет-платформі для дистанційного навчання «Moodle», доступ до якої можливий після реєстрації студентів та отримання індивідуального паролю. З допомогою цієї системи поступово реалізується й інший принцип європейської болонської системи вищої освіти: студенти мають змогу ознайомитися й попередньо підготуватися до лекцій, тоді як викладач виконує консультативну, узагальнювальну й модераторську функції.

На даний час у Вінницькому інституті Університету «Україна» близько 10% студентів становлять особи з особливими освітніми потребами. Упродовж 2011–2015 навчальних років в контексті загальнонаціонального експерименту, ініційованого Міністерством освіти і науки України щодо організації інтегрованого навчання осіб з особливими

освітніми потребами у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації на тему «Системний підхід до організації інтегрованого навчання осіб з особливими освітніми потребами у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації» було здійснено системний експеримент і теоретичне дослідження щодо впровадження європейських елементів впровадження інклюзії.

Основними положеннями цього експерименту було: а) дотримання діючих законодавчих основ інклюзії; б) реалізація місцевих ініціатив (подільський регіон); в) залучення альтернативних форм фінансування й адміністрування; г) розгортання максимально широкої співпраці інституту з позаосвітніми громадськими, волонтерськими, благодійними, творчими та міжнародними організаціями.

Адміністративним забезпеченням інклюзії в референтному закладі займається спеціальний сектор інклюзивної освіти відділу науки, міжнародної діяльності та інклюзивної освіти, до складу якого входять вчителі-дефектологи, фахівці з інклюзивної освіти та 5 перекладачів-дактилологів. Це забезпечує усунення комунікативного бар'єру й вирівнювання діяльнісного й когнітивного потенціалу ООOP.

На базі Вінницького інституту Університету «Україна» впроваджується низка проектів, зокрема:

1. Відбувається постійний обмін досвідом з вітчизняними та зарубіжними спеціалістами в галузі інклюзії (обмін викладачами, щорічна діяльність міжнародної наукової конференції «Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів», у 2015 році укладено колективну монографію з передмовою та впорядкуванням автора статті про принципи, методи й технології інклюзивного навчання у ВНЗ);

2. Утілюється в життя проект «Живий звук», скерований на адаптацію студентів з вадами слуху та мовлення. У його рамках здійснюється планомірний аудіо запис найважливіших навчальних матеріалів, створення бази даних на серверах та персональних комп'ютерах інституту, до яких студенти мають безпосередній доступ на

заняттях та поза ними.

Одним із важливих питань на шляху до упровадження інклюзії є новий спосіб фінансування інклюзивного входження особи зі специфічними потребами в соціум, який обговорюється й в Україні і полягає у поступовому переході від пенсійного й дотаційного утримання особи з інвалідністю до закупівлі сервісних послуг (адаптації, освіти, реабілітації) з урахуванням індивідуальних потреб та умов. У місцевих філіях Університету «Україна» це питання вирішується шляхом співпраці з недержавними громадськими, благодійними та міжнародними організаціями.

Упродовж останніх п'яти років нами здійснюється моніторинг приросту студентів Вінницького інституту Університету «Україна» з метою оцінки ефективності впроваджуваних інновацій та реформ, які гіпотетично впливали на рейтинг інституту. Результати засвідчили на тлі загальної демографічної кризи (зменшення абітурієнтів у всіх ВНЗ держави) поступове зростання абітурієнтів, які є ООOP, а також оновлення й приріст педагогічних кадрів, які спеціалізуються на інклюзивній освіті та корекційному навчанні. Так, згідно звітів Університету «Україна» станом на 2009 – 2010 н. р. відчувався брак супровідного персоналу для студентів з особливими потребами, була відсутня психологічна служба, тоді як інші філії (Хмельницький, Білоцерківський, Горлівський та інші інститути не мали таких проблем). У наступних, 2010 – 2011 навчальному році спостерігається активізація передовсім навчально-методичної діяльності, зокрема у Вінницькому інституті було проведено 9 методичних семінарів, запроваджено психологічний супровід та регулярні тренінги із сімейного виховання. Набуває поширення так звана «довузівська підготовка», упродовж якої студенти з особливими освітніми потребами та їхні батьки можуть випробувати як свою навчальну підготовку, так і фізичну доступність інституту.

Починаючи з 2012 – 2013 навчальних років на тлі загального зменшення студентського контингенту, незважаючи на демографічні причини, у Вінницькому інституті збільшується відсоток осіб з особливими освітніми потребами: 90 студентів, у 2013-2014 – 107, у 2014-2015 – 109 осіб. Це свідчить

про найголовніший аспект: усвідомлення студентами з інвалідністю свого діяльного, наукового, когнітивного й соціального потенціалу; релевантний вибір навчального закладу, вторинність формальної престижності диплому й надання переваги практичній реалізації власної інтенції.

Цьому посприяла загальна оптимізація фізичних (архітектурних, транспортних, технологічних) та методичних (супровід, індивідуальний підхід) показників. Станом на 2013 р. соціальна та медико-реабілітаційна допомога студентам з інвалідністю у Вінницькому інституті визнана однією з кращих в Україні. У 2012-2013 рр. найкраще з-поміж філій Університету «Україна» упроваджувалися дистанційні форми навчання для студентів з особливими потребами, що змінюються (загострення хвороби, реабілітаційні заходи) шляхом електронних розсилок методичних пакетів, що стало приводом для підготовки до відновлення дистанційного навчання як окремої структурної одиниці в рамках інституту.

У Вінницькому соціально-економічному інституті з 2013-2014 н. р. анульовано платні підготовчі курси для студентів з інвалідністю. Цей сервіс завдяки співпраці з владою та громадськими організаціями міста став безкоштовним. Адміністрація закладу у 2015 році максимально розширила профорієнтаційну діяльність у центральному регіоні. Цього ж року, враховуючи попередній досвід працевлаштування осіб з інвалідністю, розширено й оновлено бази практик за запитом роботодавця.

Всупереч багатьом труднощам сьогодні Вінницький інститут займає провідні позиції на Вінниччині за такими показниками: а) ступінь інтегрованості в суспільну й громадську діяльність регіону; в) участь студентів в українських та міжнародних конкурсах, грантах і проектах; г) дистанційне та індивідуальне навчання; г) інклюзивне навчання тощо.

Порівняння статистичних показників співвідношення ООOP у Вінницькому інституті Університету «Україна» й аналогічних регіональних закладах України свідчать про планомірне зростання кількості студентів з особливими потребами. Так, у 2009-2010 н. р. загальна кількість таких студентів у структурі Університету «Україна» складала 1569 осіб

(із них 799 у регіональних представництвах); у 2011-2012 н. р. – 1213 (в регіональних представництвах – 690); у 2012-2013 н. р. – 1017; у 2013-2014 н. р. в Університеті «Україна» навчалося 998 студентів з особливими освітніми потребами. На тлі зменшення абітурієнтів по всіх ВНЗ України цей показник засвідчує поступове усвідомлення ООOP своєї професійної, соціальної й креативної здатності, що залежить не тільки від профорієнтаційної діяльності закладу, а й від особистої роботи, відчуття світових тенденцій, самоорганізації й роботи над собою.

Аналіз наявного контингенту Вінницького інституту Університету «Україна» (переважна більшість ООOP – студенти з вадами слуху, опорно-рухового апарату та ДЦП) свідчить про певну тенденцію: студенти з глибокими нозологічними вадами (порушення зору, психічні відхилення) володіють меншою мотивацією, на яку не в змозі вплинути колектив закладу. На етапі вибору професії, вибору ВНЗ і вступу основну роль відіграють батьки, сімейне оточення й особиста самоідентифікація. Останнім часом зростає кількість студентів саме з такими порушеннями, чому посприяв імідж закладу як такого, що забезпечує комфортність перебування й навчання, робить акцент не на дидактичних, а особистісних досягненнях, заклад, в якому максимально присутні терпимість, гуманізм, лояльність і педагогічна гнучкість. Для багатьох ООOP області ВНЗ «Україна» став чи не єдиним і чи не першим майданчиком для особистісного діяльнісного й креативного старту.

З метою подолання вказаних проблем останні 5 років адміністрація інституту тісно співпрацює з середніми загальноосвітніми та професійними закладами України, які надають навчальні послуги студентам з інвалідністю, а також із загальноосвітніми школами, зокрема щодо залучення їхніх вихованців до здобуття вищої освіти на базі інституту. Найбільш плідною склалася співпраця із закладами для студентів з вадами сенсорної системи. У зв'язку з цим у Вінницькому інституті Університету «Україна» поступово й природно виробляється певна спеціалізація, оскільки в різні роки 40-60 % серед осіб зі спеціальними освітніми потребами складають студенти з вадами слуху та зору.

Одним із принципів, який закладено у реформування Вінницького інституту під керівництвом автора даного дослідження, є, по-перше, застосування домінуючого в Європі висхідного способу імплементації інклюзії («знизу – вверху»), по-друге, сприймання й використання часткових недоліків як атракторів (шляхів, що «притягують» й організують альтернативні способи вирішення проблем) розвитку. Так, згідно з даними звітів Університету «Україна» за 2010-2015 рр. Вінницькому інституту вдалося досягти конкретних успіхів, які є ініціативою адміністрації й педколективу: щорічне проведення конференцій, нарад та форумів з питань інклюзивного навчання, оптимальний вибір приміщення й організація доступу, вироблення авторських методик та підходів до навчання ООOP, постійне залучення провідних спеціалістів позаосвітньої галузі для проведення майстер-класів, зустрічей, налагодження особистісних контактів між ООOP й активною громадою міста Вінниці.

Загалом, Університет «Україна» самотужки утілює домінуючу європейську модель інклюзії «знизу – вверху», ініціюючи міжнародні проекти, інтегруючи роботу науковців у цій царині, проводячи семінари й безпосередньо застосовуючи європейські методи включеного навчання в освітньому процесі. Позитивний досвід такої діяльності переходить в імідж, який поширюється природними каналами масової комунікації (репутація, досвід, перспектива, особистісна реалізація, доступ), що додатково сприяє збільшенню потоку ООOP як абітурієнтів закладу.

Отже, загальні особливості інклюзивного навчання у Вінницькому інституті пов'язані передовсім з: а) нозологічним контингентом студентів (переважно з вадами сенсорної системи та опорно-рухового апарату), б) із запровадженням елементів європейського досвіду; б) з реальними фінансовими можливостями закладу. Загальна концепція такої імплементації пов'язана з адміністративною моделлю «знизу-вверху», трьохконтурною системою управління, в якій провідна роль належить студентській самоініціативі й інтернет-простору, а також з намаганням максимально забезпечити аліментарний, методичний та технологічний пакети сервісів.

Рецензент

д.п.н., професор Т.С.Овчиннікова

Список використаних джерел

1. Горкуша Є. В. Інклюзивне навчання молоді з вадами зору в контексті сталого розвитку університетської освіти / Є. В. Горкуша // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Педагогіка. – 2011. – Т. 173, Вип. 161. – С. 61-64. 2. Науково-практичний коментар до Закону України «Про вищу освіту» / [В.Ф. Опришко [та ін.] ; за редакцією В. Ф. Опришка. – Київ : Парламентське видавництво, 2014. – 670 с.

References

1. Horkusha Ye. V. Inklyuzyvne navchannya molodi z vadamy zoru v konteksti staloho rozvytku universytet's'koyi osvity / Ye. V. Horkusha // Naukovi pratsi [Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylyans'ka akademiya"]. Ser. : Pedagogika. – 2011. – T. 173, Vyp. 161. – S. 61-64. 2. Naukovo-praktychnyy komentar do Zakonu Ukrayiny "Pro vyshchu osvitu" / [V.F. Opryshko [ta in.] ; za redaktsiyeyu V. F. Opryshka. – Kyuyiv : Parlaments'ke vydavnytstvo, 2014. – 670 s.

докт. пед. н., професор Дмитрієва І. В.

+38 099 018 10 08,

dmitrievasgpu@mail.ru

к. пед. н., доцент Гриненко О. М.

+38 050 144 76 95,

alena_grynenko@mail.ru

студентка Солопко Д.Б.

+30994470622

darya.solopko@yandex.ua

РІДНА МОВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ ОСНОВ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Dmytrieva I. V., Grynenko O. M., Solopko D. B. Native language as means of formation of pupils of special school of spiritual culture foundations.

The article deals with the problem of formation of the basics of spiritual culture of mentally retarded pupils by means of native language. The paper identifies some ways of improving pupils' humanistic convictions at the lessons of Ukrainian language and reading.

Philosophical, general, special psychological and educational, methodical literature on the investigated problem from the standpoint of active and personal approach is analyzed in the article. It was determined that a conscious learning the basic rules of Ukrainian literary language by mentally retarded pupils, and mastering the expressive means, the elements of language culture, the transformation of acquired knowledge of spiritual ideals with the help of language means in the personal moral and ethical beliefs and actions through the various forms of speech activity will contribute to the formation of spiritual values and enrichment of internal cultural identity.

Keywords: spiritual culture, spiritual values, mentally retarded pupils native language.

Дмитрієва І. В., Гриненко А. Н., Солопко Д. Б. Рідна мова як засіб формування в учнів спеціальної школи основ духовної культури.

Стаття присвячена проблемі формування в розумово відсталих учнів основ духовної культури засобами рідної мови. У роботі визначено окремі шляхи удосконалення гуманістичних переконань школярів на уроках української мови та читання. Проаналізовано філософську, загальну та спеціальну психолого-педагогічну та методичну літературу з досліджуваної проблеми з позицій діяльнісно-особистісного підходу. Визначено, що усвідомлене засвоєння розумово відсталими учнями основних правил української літературної мови, оволодіння виражальними засобами, елементами культури мови, трансформація набутих знань про духовні ідеали за допомогою мовних засобів в особистісні морально-етичні переконання і вчинки через різноманітні форми мовленнєвої діяльності сприятиме формуванню духовних цінностей та в цілому збагаченню внутрішньої культури особистості.

Ключові слова: духовна культура, духовні цінності, розумово відсталі учні, рідна мова.

Дмитрієва І. В., Гриненко О. М., Солопко Д. Б. Родной язык как способ формирования у учащихся специальной школы основ духовной культуры.

Статья посвящена проблеме формирования у учащихся специальной школы основ духовной культуры средствами родного языка. В работе выделены некоторые пути усовершенствования гуманистических убеждений умственно отсталых школьников на уроках украинского языка и чтения. Проанализирована философская, общая и специальная психолого-педагогическая и методическая литература по проблеме исследования с позиции деятельности-личностного подхода. Авторами отмечается, что осознанное овладение основами украинского литературного языка, его выразительными средствами, элементами культуры речи учащимися с интеллектуальными нарушениями, трансформация приобретенных ими знаний про духовные идеалы с помощью языковых средств в личностные морально-этические убеждения и поступки в процессе использования разнообразных форм речевой деятельности будет способствовать формированию духовных ценностей и, в целом, обогащению внутренней культуры личности.

Ключевые слова: духовная культура, духовные ценности, умственно отсталые учащиеся, родной язык.

Важливим завданням гуманізації освіти в Україні є процес формування духовних цінностей підростаючого покоління. Саме на це звертається увага в законах України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», у Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національній доктрині розвитку освіти України, Державній програмі «Учитель». Отже, акценти в навчально-виховному процесі треба перенести з традиційного засвоєння заданої кількості

інформації на розвиток культури мислення, почуттів, поведінки особистості, навколо яких знання, уміння та навички перетворюються в неповторну моральну індивідуальність й стають головними константами її діяльності.

Визначення сутності поняття «духовні цінності» міститься в значній кількості філософських та психолого-педагогічних праць. Філософи відзначають, що це – «система, яка включає всі види, форми й рівні суспільної свідомості; освіти й виховання, установи культури» (В. Андрущенко); «здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній світ, у якому реалізується собітотожність людини» (С. Кримський); «скарб усіх багатств людського духу лише в зіставленні із живим розумом» (А. Спіркін). В. Шадріков пов'язує духовні цінності з моральними якостями особистості. Учений стверджує, що духовна культура являє собою квазіреальність, яка переводить мораль у почуттєву форму, створює умови для того, щоб вона стала особистісно-значущою.

У Б. Ананьєва, Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, В. Сухомлинського досліджувана проблема розглядається з позицій діяльнісно-особистісного підходу до духовного розвитку особистості. Б. Лихачов, В. Шацька, С. Шацький, Н. Гродзенська, О. Апраксина та інші дослідники вважають духовні цінності складовою морально-естетичного ставлення людини до навколишньої дійсності, яке здійснюється засобами мистецтва через художньо-творчу діяльність, або як морально-естетичний досвід.

Різні підходи до розв'язання цієї проблеми спостерігаємо в сучасних дослідженнях О. Бабченко, О. Барабаш, Г. Бриль, В. Кудрявцевої, Л. Луганської, О. Рудницької, Г. Шевченко та ін. Так, О. Бабченко серед головних чинників формування в особистості духовних цінностей називає активну її діяльність, моральні норми суспільства, мистецтво, вольову регуляцію, народну педагогіку. Продовжуючи й розвиваючи ці думки, О. Барабаш стверджує, що в аспекті сучасного розуміння сутності духовних цінностей особистості визначальним є те, що їх оцінюють як цілісну характеристику, яка проявляється в різних видах діяльності

(естетичній, етичній, комунікативній). З точки зору Г. Бриль, духовні цінності є складовою духовної культури, яка охоплює світоглядну, комунікативну, екологічну та інші характеристики. Утвердження ідеалу людини високої духовної культури було провідною ідеєю педагогічних поглядів А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін. В. Сухомлинський, зокрема, уживав у своїх творах терміни: «духовний світ», «духовне життя», «духовність», «духовні сили», що відображають поняття «духовні цінності особистості».

Незважаючи на розбіжності у визначенні сутності розглядуваного феномену, ми дійшли висновку, що духовні цінності – це система інтегрованих якостей індивіда, які проявляються в потребі самовдосконалення, розвиненості особистісно-змістовної сфери, спрямованості практично-творчої діяльності, сформованості комунікативних якостей.

Не випадково дедалі більшої ваги надають проблемі формування духовних цінностей учнів спеціальної школи й дефектологи (В. Бондар, Ю. Бистрова, Л. Вавіна, І. Дмитрієва, Л. Куненко, С. Миронова, В. Синьов, В. Тарасун, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін.). Необхідність запровадження гуманістичних засад диктується, перш за все, соціальними потребами життя дитини з психофізичними вадами в суспільстві. Адже останніми десятиріччями у свідомості підростаючого покоління поряд із формуванням позитивних якостей, стверджуються й негативні явища: моральна черствість, байдужість, жорстокість. Цей факт можна констатувати як у дітей, які розвиваються нормально, так і в різних за нозологією категорій дітей із психофізичними вадами, зокрема розумово відсталих, оскільки в сучасних умовах на молоде покоління обрушується потік негативної інформації із самого життя, преси, телебачення тощо. При цьому розумово відсталі діти є більш беззахисними, оскільки не здатні самостійно розібратися в якості отримуваної ззовні інформації, проаналізувати її, адекватно оцінити. Це зумовлено низьким рівнем пізнавальної діяльності, порушеннями емоційної сфери тощо. Тому розвиток у школярів, які потребують корекції розумового розвитку, почуття любові і поваги до людей,

чуйності, доброти, лагідності, гордості за свою приналежність до української національної спільноти має бути одним з важливих завдань допоміжної школи.

Основним засобом формування духовних цінностей є рідна мова з її багатством виражальних засобів, які створюють найсприятливіші умови для розвитку кращих якостей особистості. В. Сухомлинський, щоб підкреслити, що рідна мова здатна відтворити все розмаїття людської думки, почуттів, писав: «Я не мав би права називатися вихователем, якби на кожному кроці не розкривав красу, поетичну силу, аромат, найтонші відтінки, музику рідного слова, якби школярам не хотілося виразити ним найкрасивіше і найзаповітніше...» [6, с.67].

Відчуваючи рідну мову, вміючи нею користуватися, людина в змозі не тільки чітко висловити свою думку, а й викликати у слухачів певні почуття, співпереживання. Оволодіваючи мовними скарбами, створеними українським народом упродовж тисячоліть, учні допоміжної школи пізнають його традиції, звичаї, культуру, національний дух та моральні норми. Засвоєння основних правил української літературної мови, оволодіння виражальними засобами, культурою мови, трансформація набутих знань про духовні ідеали за допомогою мовних засобів в особистісні моральні переконання і вчинки через різноманітні форми мовленнєвої діяльності сприяє збагаченню внутрішньої культури особистості розумово відсталих школярів.

У «Концепції мовної та читацької освіти учнів допоміжної школи» до основних завдань мовної освіти включено завдання виховання національно свідомого громадянина України, прилучення до кращих літературних надбань українського народу в Україні та діаспорі, прищеплення учням етичних рис, – а серед завдань читацької освіти наявні такі: надання початкових відомостей про художній образ, розвиток чуттєвого сприймання, розширення світогляду учнів, виховання засобами літератури любові до України, її народу, його мови. «Художні твори, – зазначено в Концепції, – мають плекати в розумово відсталих учнів повагу до слова взагалі й до художнього зокрема, розвивати культуру почуттів, формувати емоційну сферу, виховувати високогуманних громадян» [2, с.35].

Діяльність учителя, спрямована на свідоме оволодіння учнями мовними скарбами українського народу під час формування духовних цінностей – один із напрямків, у якому мають бути зосереджені педагогічні зусилля на уроках рідної мови в допоміжній школі. Зміст навчальних програм з читання та української мови (авт. А. Висоцька) у цілому накреслює шляхи реалізації вищезазначених завдань. Програми побудовано на ґрунті концентричного принципу розміщення матеріалу, за якого та сама тема вивчається протягом декількох років з поступовим нарощуванням відомостей. Зокрема, у програмі з читання передбачено розвиток здатності сприймати твори художньої літератури як явище мистецтва, розуміти роль тих чи тих виражальних засобів, прищеплення любові до читання шляхом формування читацьких інтересів, виховання засобами літератури любові до України, пошани до минулого й сьогодення її народу.

Засоби рідної мови створюють найсприятливіші умови для засвоєння норм стосунків у сім'ї, в колі товариства, у міжособистісному спілкуванні тощо. Зокрема, відмітимо, що такі жанри усної народної творчості, як казка, загадка, пісня, прислів'я, об'єктивовані у текстах, відбивають споконвічні людські цінності: духовну красу українського народу, його кращі моральні переконання – ввічливість, доброзичливість, чемність тощо. Багато текстів віршів, оповідань, представлених у читанках для допоміжної школи, розкривають історичні традиції минулого. Стверджуючи гуманістичні ідеали, ці твори порушують проблеми духовного розвитку особистості.

Як відомо, за лінгводидактичну одиницю розвитку зв'язного усного і писемного мовлення прийнято вважати текст як цілісну одиницю спілкування, яка становить певну систему смислових елементів, функціонально (тобто для певної конкретної мети спілкування) об'єднаних у єдину замкнену ієрархічну комунікативно-пізнавальну структуру комунікативним наміром суб'єктів спілкування. Саме текст найповніше задовольняє потреби людей у мовленнєвій комунікації, виконуючи різноманітні функції (повідомлення, розповіді, доведення власної точки зору тощо).

Будучи засобом вираження смислу, структурно і мовно оформлений за певними

законами, текст містить також і значний виховний потенціал. Так, у текстах відображаються морально-етичні норми поведінки, різноманітні вчинки, висловлюються міркування з приводу наведених зразків взаємин. Тому і добір текстів для спостереження за їх основними ознаками повинен здійснюватися у тісному зв'язку з формуванням духовних цінностей особистості. Через ґрунтовний аналіз змісту спеціально дібраних творів учитель спрямовує стосунки розумово відсталих учнів на засвоєння принципів дружби, взаємоповаги, взаєморозуміння, створює у них мотиваційну основу для трансформації загальнолюдських етичних норм у особистісні моральні переконання. Створюючи відповідні мовленнєві ситуації, учитель привчає своїх вихованців усвідомлено приймати певні рішення, робити узагальнюючі умовиводи щодо змісту пропонованої моральної вимоги, адекватно передавати свої емоції як позитивного так і негативного забарвлення за допомогою найрізноманітніших мовних засобів. Відповідно, у процесі творчої моральної та мовленнєвої діяльності на таких уроках у школярів формуються вміння та навички адекватного мовленнєвого оформлення власних духовних ідеалів.

У 6-му класі допоміжної школи закінчується пояснювальне і з 7-го класу запроваджується літературне читання. До цих підручників включено твори класиків чи фрагменти з цих творів, твори сучасних письменників і поетів, біографії авторів. Матеріал розташований в хронологічній послідовності, що дає можливість до кінця навчання систематизувати знання дітей в галузі літератури. Помітно збільшується обсяг текстів, ускладнюється сюжет, образність його передачі, відзначається більш різноманітна жанрова характеристика матеріалу. Крім розповідей, віршів, казок, у підручниках для 7 – 9-х класів наявні фрагменти з художніх творів великих форм (повісті, поеми, балади). Майже в кожному підручнику є тексти, які розкривають красу природи рідного краю, України, рідної мови, розповідають про народні традиції та свята. Запитання до текстів підручників спрямовано на відпрацювання вміння виявляти адекватне оцінне ставлення, визначати задум автора.

Втім, слід зазначити, що переважна

більшість запитань і завдань до кожного тексту націлює учнів, перш за все, на розкриття його змісту. При цьому запитання найчастіше вимагають відтворення того, про що йшлося в тексті, а оцінка цілісного твору часто підмінюється оцінкою відображених у творі окремих фактів. За такого підходу, як зазначав ще Л. Виготський, «художній твір позбувається своєї самостійної цінності, стає мов би ілюстрацією до загального морального стану; уся увага зосереджується саме на цьому останньому, а твір залишається поза полем зору учня...» [1, с.228]. У зв'язку з цим, слід зазначити, що корекційна спрямованість процесу сприймання, розуміння й відтворення таких текстів не тільки має забезпечувати формування продуктивних комунікативних умінь школярів, а й сприяти трансформації смисло-змістовної інформації у власні свідомі моральні переконання, адже матеріал кожного класу дозволяє підняти учнів на нову сходинку в особистісно-духовному розвитку, спрямувати основні акценти на розкриття не тільки змісту твору, а й «акцентувати увагу дітей на музикальності, барвистості, виразності тієї чи тієї фрази, на пластичності, динамічності тієї чи тієї фігури, показувати, чим і як це досягнуто, – це входить до обшару навчального читання» [5, с.79]. Уміння відчутти, осмислити, оцінити красу, виразність, звучність слова, мелодійність віршованого чи прозаїчного уривка має стати найважливішим елементом духовної культури особистості розумово відсталого школяра.

Однак, як свідчать спеціальні спостереження, процес цей спонтанний, він міг би бути значно ефективнішим за умови урізноманітнення мовленнєвої діяльності, спрямованої на засвоєння чітко визначених на уроках читання та української мови корекційно-виховних цілей. Але часто спостерігаємо ситуації, коли вчитель не володіє арсеналом методичних засобів, які активізують пізнавальну діяльність школярів, внаслідок чого втрачається природна комунікативність мови, інтерес до навчального предмета.

З метою формування та розвитку в учнів із вадами розумового розвитку основ духовної культури слід спрямувати педагогічний процес на виправлення недоліків і розвиток інтелектуальних, емоційно-чуттєвих і ціннісних компонентів їхньої свідомості,

урізноманітнити дидактичні методи і прийоми, спрямовані на послідовний розвиток активності і творчої самостійності школярів (частково-пошукового методу, дослідницького, методу проблемного викладу матеріалу; прийомів моделювання, аналізу, синтезу, порівняння, трансферації; проведення нестандартних уроків, взаємоперевірки робіт, рецензування відповідей, творів; складання опорних схем, виконання творчих, цікавих вправ, проблемно-пошукових завдань тощо).

Слід підкреслити, що значну роль у формуванні гуманістичного світогляду школярів відіграє також оволодіння ними засобами українського мовного етикету. У словах і конструкціях такого типу відбито національну культурну специфіку мовної поведінки, те, що об'єднує українську націю на засадах добра, братерства і взаємоповаги. Засвоєння висловів українського етноетикету, практичне використання їх у мовленнєвій діяльності школярів сприяє збагаченню внутрішнього світу, розвитку духовних та культурних цінностей.

Цілеспрямована систематична робота з розвитку усного і діалогічного мовлення – також один із провідних напрямків з розвитку в школярів вміння користуватися мовними одиницями з метою зробити власними словами приємне співбесідникові (висловити свою шану, радість за його успіхи, побажати добра, щастя) або ж навпаки – показати незадоволення з негідних вчинків. Значне місце у розвитку діалогічного мовлення має інтонаційна культура мовлення (голос, темп, паузація мовлення, емоційне забарвлення та ін.). Рівень оволодіння нею є показником загальної культури, адже від уміння емоційно висловити свою думку під час спілкування, створити емоційний настрій прямо залежить ефективність відтворення правил етикету в реальних життєвих ситуаціях. Тренувальні вправи на спостереження за одиницями мовного етикету в текстах діалогічного характеру, визначення їх ролі у передачі смислу висловлення, вправи у конструюванні власних діалогів сприяють як збагаченню власного індивідуального мовленнєвого досвіду, так і формуванню навичок спілкування на гуманістичних засадах.

Ефективним засобом формування

духовних цінностей школярів є навчальні твори усної та писемної форми (переважно розповіді та міркування). Добір таких тем, які б спонукали учнів замислитись, поділитися своїми думками щодо певного морального вчинку, поміркувати над життєвою ситуацією, розширення елементарних знань про морально-етичні норми – усе це активізує мислення дітей, розвиває їхнє мовлення, формує вміння виконувати ті чи інші етичні дії. Для того, щоб засвоєні учнями моральні принципи не залишилися на рівні формальної обізнаності, а стали нормою в житті, привчати до застосування засвоєних норм варто також із залученням до сюжетно-рольових ігор, які, безумовно, сприятимуть виробленню стійких звичок культурної поведінки. Висунення конкретної мети, завдання у створеній учителем ситуації, організація усної мовленнєвої діяльності відповідним чином забезпечать як формування моральних навичок і звичок, так і оволодіння потрібними для цього комунікативними діями.

Отже, уроки рідної мови в спеціальній школі виконують не тільки важливі функції засобу пізнання і об'єкта пізнання, корекції недоліків психічного розвитку школярів, а й є засобом самовираження кожної особистості, сприяють оволодінню учнями морально-етичними нормами, збагаченню їхнього внутрішнього духовного світу, реалізації власних гуманістичних переконань за допомогою найрізноманітніших мовних засобів, використовуючи їх відповідно до завдань і умов комунікації.

Рецензент

д.п.н., професор Т.С.Овчиннікова

Список використаних джерел

1. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Искусство, 1968. – 576 с.
2. Концепція мовної та читацької освіти учнів допоміжної школи (авт. Н. П. Кравець) // Дефектологія. – 2001. – №2. С.35-41.
3. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька : [навчальна книга] / О. П. Рудницька. – Тернопіль. – Богдан, 2005. – 360 с.
4. Сухомлинский В. А. «Не только разумом, но и сердцем...» / В. А. Сухомлинский // сб. ст. и фрагм. из работ. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 141 с.

References

1. Vyigotskiy L. S. Psihologiya iskusstva / L. S. Vyigotskiy. – M. : Iskuststvo, 1968. – 576 s.
2. Kontseptsiya movnoyi ta chitatskoyi osviti uchniv dopomizhnoyi shkoli (avt. N. P. Kravets) // Defektologiya. – 2001. – №2. S.35-41.
3. Rudnitska O. P. Pedagogika: zagalna ta mistetska :

[navchalna kniga] / O. P. Rudnitska. – Ternopil. – Bogdan, 2005. – 360 s. 4. Suhomlinskiy V. A. «Ne tolko rozumom, no i serts'em...» / V. A. Suhomlinskiy // sb. st. i fragm. iz rabot. – M. : Molodaya gvardiya, 1990. – 141 s.

Ivanenko A.S.
+380953985148
ddpu-i-a-s@mail.ru

PECULIARITIES OF DISPLAYING OF MENTALLY RETARDED TEENAGER PUPILS' SEX-ROLE BEHAVIOR

Ivanenko A.S. Peculiarities of displaying of mentally retarded teenager pupils' sex-role behavior.

The teenagers' idea of male and female qualities in the future have a significant impact on the relations between a man and a woman in all spheres of life, and especially in the family and domestic sphere. The peculiarities of formation of these ideas depend on the following factors: the expression of teenagers' sex-role behavior; the realization and emotional experience by a teenager of gender identity; the expression of masculine and feminine qualities of boys and girls. In order to reveal the dominance of masculine or feminine behavior of mentally retarded teenagers, the research have been carried out by us. The data of the analysis led to the following conclusions: at first, the level of intellectual development of teenagers affects their level of sexual identity. The mentally retarded teenagers' mastering of disharmonious aims of masculinity and femininity affects the destructive nature on young men and women' formation of sex-role ideas.

Key words: sex-role behavior, masculinity, femininity, mentally retarded students, teenagers.

Іваненко А.С. Особливості прояву статево-рольової поведінки розумово відсталих підлітків.

У представленій статті проаналізовано результати дослідження з вивчення характеру прояву статево-рольової поведінки у розумово відсталих підлітків. Метою дослідження було вивчення наступних показників: прояви статево-рольової поведінки підлітків; усвідомлення та переживання підлітком статевої ідентичності; вираження маскулінних та фемінних якостей у хлопців та дівчат. Отримані дані показали, що рівень інтелектуального розвитку підлітків впливає на особливості прояву статево-рольової поведінки.

Ключові слова: статево-рольова поведінка, маскулінність, фемінність, розумово відсталі учні, підлітки.

Иваненко А.С. Особенности проявления поло-ролевого поведения умственно отсталых подростков.

В представленной статье проанализированы результаты исследования по изучению характера проявления поло-ролевого поведения у умственно отсталых подростков. Целью исследования было изучение следующих показателей: проявления поло-ролевого поведения подростков; осознание и переживание подростком половой идентичности; выражение маскулінных и фемінных качеств у мальчиков и девочек. Полученные данные показали, что уровень интеллектуального

развития подростков влияет на особенности проявления поло-ролевого поведения.

Ключевые слова: поло-ролевое поведение, маскулінність, фемінність, умственно отсталые ученики, подростки.

The introduction. Nowadays it's typical for society the transformation of social aims and changing of views on the tender roles and stereotypes, the social roles of women and men are crossing now, a large number of male areas of social activities are mastered by women and vice versa. These trends do not pass over a negative impact on the sphere of family and domestic relations: the instability of marriages among young people, the lack of young people' willingness for performing family roles, the increasing of internal family conflicts and the increasing of the number of divorces.

The teenagers' idea of male and female qualities in the future have a significant impact on the relations between a man and a woman in all spheres of life, and especially in the family and domestic sphere. The peculiarities of formation of these ideas depend on the following factors: the expression of teenagers' sex-role behavior; the realization and emotional experience by a teenager of gender identity; the expression of masculine and feminine qualities of boys and girls. The active teenagers' assimilation of forms of behavior and the formation of their character affect the formation of ideas about the qualities which are typical for men and women in accordance with the parents' view, the reference group, society in whole about masculinity and femininity.

The problem of formation of the traditional qualities of boys' masculinity and girls' femininity is rather urgent in special education, and directly in the process of mentally retarded teenagers' training for future family life. The psychophysical and intellectual disorders affect the ability to orient to sex-role standards and norms of relationships according to N.Zaihrayeva,. The scientist said that the formation of sex-role ideas of teenagers with intellectual disabilities is characterized by incompleteness, low level of generality, poor differentiation of tender roles though it meets the general patterns of development. The mentally retarded teenagers' mastering of disharmonious aims of masculinity and femininity affects the destructive nature on young men and women' formation of sex-role ideas [2].

The main presentation of the material.

In order to reveal the dominance of masculine or feminine behavior of mentally retarded teenagers, the research have been carried out by us. The results show that for the most of mentally retarded boys the dominance of masculine behavior is typical, that shows up in the boys' preference for male companies. They enjoy sports and active games, they also resort to power methods in conflict settlement, their appearance and style of dress meet the male standards. Among the most of girls of special school the feminine behavior dominates – the girls prefer female society, they like variety of women's affairs - to sew, to cook, heightened sentimentality and self-doubt show up in their behavior, the appearance and style of dress meet female standards. For our study of peculiarities of sex-role identification of pupils with intellectual disabilities we conducted a design methodology – the picture “Draw a person of the same sex and the opposite one.” According to H.Mahovir, the author of the picture is unconsciously identified himself with the represented person and he or she gives her or him the own internal and external features [3].

The analysis of the teenagers' pictures allowed to reveal the peculiarities of boys and girls' notions of a person of male and female sex. The level of these notions is determined by the number of sexual characteristics presented in pupils' pictures. The images of the following sexual characteristics of drawn men and women are considered at the analysis:

1 – the accordance of figure peculiarities of a sex, which are pictured on it (the broad shoulders and smooth waist of men; small shoulders and rounded hips of women);

2 – the accordance of sex's clothes and accessories, which are pictured on it (pants, a shirt, shorts, a briefcase of men; a dress, a skirt, a blouse, a handbag, jewelry of women);

3 – the accordance of the sex's appearance, which are pictured on it (short hair or a forelock of men; braids, long hair, bows, makeup of women);

4 - the accordance of a man or a woman's sexual characteristics which were painted (primary and secondary sexual characteristics).

The received data of the pictures “Draw a person of the same sex” indicate that the ideas of the sexual characteristics of the majority of pupils both the special school and the regular school meet the traditional characteristics. For the most of

boys and girls did not have much difficulty in the depicting of a person of the same sex, the figures peculiarities, clothing and accessories, appearance, primary and secondary sexual characteristics to corresponding sex were pictured on it. The data of the picture “Draw a person of the opposite sex” indicate that the ideas of the sexual characteristics of the opposite sex among the majority of young men and women both with intellectual disabilities and with normal intellect development meet the traditional ideas of men and women's sex characteristics. However, the analysis of the received data show that a female person was depicted in details on the mentally retarded boys' pictures, than a male person on mentally retarded girls' pictures.

At the analysis of a series of pictures “ Draw a person of the same sex and the opposite one” for interpretation it was used the elements of H.Mahovir's projective methodology – the picture “Draw a person”, which aims to identify individual peculiarities of children: the notion of himself, the level of communication skills, the level of intellectual development, and also peculiarities of sex-role identity. H.Mahovir highlights beautiful eyes, long eyelashes, full lips, clearly drawn face and its features among the characteristics of sex-role identity [3]. It was determined the number of typical differences as a result of the teenagers' pictures interpretation.

The obtained data indicate that the level of sex-role identification of mentally retarded boys and girls is lower than of boys and girls with normal intellectual development. Also it was found that the mentally retarded boys' level of sex-role identification is higher than mentally retarded girls according to the pictures of the opposite sex. That is, on the boys' pictures it was depicted more sex characteristics typical for women. This is due to the fact that there are a lot of women among boys' surrounding - mother, grandmother, teaching staff of the school, which generally consists of women. The level of sex-role identification according with the pictures of opposite sex of mentally retarded girls is lower compared with boys. Men characters are depicted incomplete on the girls' pictures, there was a lack of such qualities as courage, virility, some of these men have feminine image – the elements of female hairstyle, plenty of accessories, clothing in the style of “unisex”. This is due to the modern youth subcultures where in external boys' style there are elements of the female image and

vice versa, the girls imitate male images. Also, as the analysis of personal records shown the girls who had difficulties in the depicted of an opposite sex man, most of them were from single-parent families, where they were brought up by mothers or grandmothers. So these girls don't have obvious example of a men in the family that affects the reducing of ideas of sexual characteristics of the opposite sex.

The data of the analysis led to the following conclusions:

- At first, the level of intellectual development of teenagers affects their level of sexual identity, it means that teenagers with normally intellect development, in comparison with the mentally retarded teenagers, identify their opposite sex for more qualities of features;

- At second, the awareness about the features of their own sex is higher than the opposite one of both the students of special school and regular school;

- At third, the knowledge of their own sexual characteristics of mentally retarded girls is broader than boys, and the boys, for their turn, have wider knowledge of the sexual characteristics of the opposite sex than girls;

- At fourth, the idea of the differences between a male and a female is formed in the most of majority of both teenagers with intellectual disabilities and normally intellect development;

- At fifth, the sex-role identification of mentally retarded boys and girls meets their sex, teenagers with intellectual disabilities identify themselves with a person of his or her own sex, they have psychological traits and behavior characteristics that are peculiar to their sex.

Reviewer

Prof. zw. Dr hab. Yuliya Bystrowa

Literature

1. Денисова Е.Н. Формирование представлений о межполовых и семейно-ролевых отношениях умственно отсталых подростков в процессе коррекционного обучения и воспитания / Е. Денисова: Автореф. дис. канд. пед. наук. – М., 1998. – 25 с. 2. Заиграева Н.В. Генезис и особенности полоролевых представлений у подростков с интеллектуальной недостаточностью / Н. Заиграева: Автореф. дис. канд. псих. наук. – Иркутск, 2006. – 26 с. 3. Маховер К. Проективный рисунок человека / К. Маховер. – М., 2006. – 74 с. 4. Миронова С.П., Матвеева М.П. Статеве виховання у допоміжній школі / С. Миронова, М. Матвеева // Посібн. для вчит. – Кам'янець-Подільський: 1996. – 30 с. 5. Раку А.И. Взаимодействие

вспомогательной школы и семьи в социальной адаптации учащихся / А. Раку. – Кишинев: 1982. – 143 с.

References

1. Denisova Ye.N. Formirovaniye predstavleniy o mezhpолоvykh i semeyno-rolevykh otnosheniyakh umstvenno otstalykh podrostkov v protsesse korrektsionnogo obucheniya i vospitaniya / Ye. Denisova: Avtoref. dis. kand. ped. nauk. – M., 1998. – 25 s. 2. Zaigrayeva N.V. Genezis i osobennosti polorolevykh predstavleniy u podrostkov s intellektual'noy nedostatochnost'yu / N. Zaigrayeva: Avtoref. dis. kand. psikh. nauk. – Irkutsk, 2006. – 26 s. 3. Makhover K. Proyektivnyy risunok cheloveka / K. Makhover. – M., 2006. – 74 s. 4. Myronova S.P., Matvyeyeva M.P. Stateve vykhovannya u dopomizhniy shkoli / S. Myronova, M. Matvyeyeva // Posibn. dlya vchyt. – Kam"yanets'-Podil's'kyu: 1996. – 30 s. 5. Raku A.I. Vzaimodeystviye vspomogatel'noy shkoly i sem'i v sotsial'noy adaptatsii uchashchikhsya / A. Raku. – Kishinev: 1982. – 143 s.

к. пед. н., доцент **Никоненко Н. В.**
+38 050 482 38 52
nataliianykonenko@gmail.com

LEVEL APPROACH TO MODERN PREPARATION OF SPECIAL SCHOOL TEACHERS

РІВНЕВИЙ ПІДХІД У СУЧАСНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ

Nykonenko N.V. Level Approach to Modern Preparation of Special School Teachers.

It is proved that a special school teacher should obtain key competences common for a European teacher as well as special professional skills. The most important teaching skills became a basis while developing the framework for special school teachers, which corresponds the EU requirements. Four main levels of proficiency within the field are defined: foundation, developing, proficient and expert. Each level introduces the professional competences and the quality of its obtaining by a teacher in the following categories: general and professional preparation; teaching, learning and assessment; pedagogical communication and classroom environment; professional development and reflection. An example of a professional competence ranging is provided. The framework could be useful for special school teachers and current students in order to find out advantages and disadvantages of own teaching and learning, ability to plan a learning activity, evaluate and reflect its result.

Key words: education of special school teachers, professional competences of a teacher, teaching framework, competences, key competences for life-long learning.

Никоненко Н.В. Рівневий підхід у сучасній підготовці вчителів спеціальної школи.

Постановка проблеми, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

На основі аналізу вимог та рекомендацій до підготовки вчителів, діючих в країнах Європи та США, доведено нагальну потребу в укладанні шкали професійних компетенцій вчителя спеціальної школи в термінах компетенцій та умінь для підвищення рівня підготовки фахівців європейського рівня. Визначено систему професійних компетенцій, необхідних для ефективної діяльності за фахом викладачам спеціальної освіти, у тому числі майбутнім, яка складається з чотирьох основних компонентів діяльності вчителів допоміжної школи і передбачає можливість визначення рівня володіння професійними навичками й умінями (базового, достатнього, досвідченого чи експертного).

Ключові слова: підготовка вчителів корекційної освіти, професійні компетенції вчителя, рекомендації з підготовки вчителів, рівневий підхід, компетенції, освіта упродовж усього життя.

Никоненко Н.В. Уровневый подход в современной подготовке учителей специальной школы.

На основе действующих в Европейском Союзе документов, определяющих основные тенденции образования, профессиональные компетенции, необходимые специалистам любой области, требования к подготовке учителей к преподавательской работе был разработан проект системы профессиональных компетенций учителя специальной школы. Профессиональные компетенции, объединенные в четыре группы, реализуются на четырех уровнях: базовом, достаточном, опытном и экспертном. Уровневый подход предполагает возможность определения уровня подготовки будущих и практикующих учителей специальной школы в соответствии с рекомендациями Совета Европы в терминах профессиональных умений и компетенций.

Ключевые слова: подготовка учителей специальной школы, профессиональные компетенции учителя, рекомендации по подготовке учителей, компетенции, образование в течение всей жизни.

Реформування системи вищої освіти в Україні вимагає докорінних внутрішніх змін для покращення якості підготовки випускників ВНЗ, які для легшої та ефективнішої адаптації не лише до українського, але й до європейського ринків праці повинні оволодіти як базовими знаннями профільюючих дисциплін, так і ключовими компетенціями для освіти упродовж всього життя, затвердженими Парламентом Ради Європи [1].

З цією метою в Україні повинні бути розроблені та впроваджені сучасні рамкові документи, що відповідають і українським, і європейським вимогам. Провівши аналіз документів, що регулюють підготовку вчителів, ми знайшли розроблені кваліфікаційні рамки для вчителів [2], для вчителів іноземної мови [5]. Проте стало зрозумілим, що для кожного напрямку підготовки бакалаврів повинні бути

розроблені окремі рекомендації, серед яких мають бути чітко висвітлені професійні навички, уміння та компетенції, якими повинні оволодіти майбутні випускники та працюючі фахівці. Зокрема повинні бути розроблені кваліфікаційні рамки для вчителів корекційної школи, оскільки їх діяльність передбачає ґрунтовнішу підготовку з дисциплін психологічного та медичного циклів для забезпечення розуміння потреб особливих учнів, а також оволодіння методиками викладання всіх дисциплін, які викладаються у допоміжній школі.

Метою цієї статті є визначення професійних компетенцій вчителя спеціальної школи, які повинні утворити основу кваліфікаційної рамки, та опис її структури.

Безперечно, професійна діяльність вчителя спеціальної школи певною мірою відрізняється від діяльності вчителя загальноосвітньої школи, що повинно знайти своє відображення у розробці сучасних підходів до їх підготовки.

Програма підготовки вчителя спеціальної освіти є однією з найскладніших через різноманіття дисциплін, обумовлене об'єктивними факторами. По-перше, такі вчителі повинні зрозуміти особливості та потреби кожного учня, усвідомити їх реальні можливості, оцінити потенціал розвитку та допомогти оптимально розв'язати актуальні для учнів проблеми. Це передбачає розуміння фізичного та психологічного стану учнів з певними вадами, уміння ефективно взаємодіяти та за потреби адаптувати навчальний процес до реальної можливості класу.

По-друге, вчителі спеціальної школи повинні отримати підготовку для того, щоб викладати всі предмети програми закладу. Це означає не лише оволодіння самими предметами, але й методикою їх викладання.

Готуючим майбутніх вчителів спеціальної школи, ми вирішили поєднати освітній досвід наших колег та розробити особливий інструмент, за допомогою якого викладачі зможуть перевіряти знання майбутніх освітян та здійснювати адекватну оцінку набутих ними умінь та навичок, і який водночас стане надійним засобом для самооцінки студентам. Такий засіб можливо також використовувати для ознайомлення абітурієнтів із майбутньою спеціальністю та специфікою професійних

обов'язків. Запропонований засіб повинен ґрунтуватися на засадах освіти упродовж життя, автономії студентів у навчальному процесі, інтегрованому навчанні та розподільному контролі [2].

Таким чином, розробляючи рівневу систему професійних компетенцій педагога спеціальної школи, у нашому дослідженні [3, 4] ми спираємося на документи, розроблені в Європейському Союзі, враховуючи вектор розвитку освіти в Україні, зокрема компетентнісний підхід щодо навчання упродовж всього життя [2], рекомендації, розроблені для вчителів [1] та викладачів іноземних мов [5].

У запропонованій системі професійні компетенції розподілені у чотири функціональні групи. Нижче наведемо коротку характеристику кожної з них.

До першої групи – Загальна професійна підготовка – нами були віднесені базові компетенції, що формуються у період навчання у ВНЗ та удосконалюються протягом усього професійного життя. Зазначені компетенції були віднесені саме до першої групи із кількох причин. По-перше, професійна діяльність вчителя передбачає його теоретично обґрунтовану підготовку, засвоєння новітніх знань передусім педагогічного, психологічного, а також медичного спрямування, що викликане необхідністю усвідомлювати потенційні можливості учнів з особливими потребами. По-друге, знайомлячись із переліком професійних компетенцій, студентам слугуватиме мотиваційним стимулом той факт, що вони вже розпочали шлях успішного професійного зростання. Наведемо приклади професійних компетенцій, що увійшли до першої групи: застосування на практиці теоретичних знань дисциплін психолого-педагогічного та медичного циклів; загальна підготовка до професійної діяльності (оволодіння ключовими вміннями фахівця [2]).

Окремою групою – Викладання, навчання, оцінювання – нами виділено методичну підготовку вчителів, оскільки засвоєний теоретичний матеріал і сформовані навички та вміння його застосовувати не означають успішної педагогічної діяльності. Безумовно необхідно оволодіти сучасними досягненнями методики викладання. Відносно

педагогічної діяльності у спеціальній школі, вчитель повинен оволодіти методикою викладання не одного предмету (як для вчителів загальноосвітньої школи), а всіх предметів, що викладаються. Отже, вчитель повинен оволодіти основами методики викладання української мови, дитячої літератури, математики, історії, географії, ручної праці, образотворчої діяльності, природознавства, а також методикою дошкільного виховання, соціально-побутової орієнтації тощо. Наведемо деякі методичні компетенції вчителя спеціальної школи: планування і підготовка до викладання; визначення кінцевих результатів викладання; застосування засобів навчання відповідно до умов та потреб навчання.

Третя група – Педагогічне спілкування та створення сприятливого учнівського середовища – об'єднує комунікативні професійні компетенції педагога. Згадаймо влучне висловлювання Я.А. Коменського, який говорив, що справжній педагог повинен не лише знати свій предмет і володіти методикою його викладання, але й бути здатним і хотіти навчати. В умовах спеціальної школи особливо важливо для вчителя демонструвати своє позитивне ставлення до учнів, розуміння їх потреб і можливостей, яке виявляється не в заниженні вимог до рівня навченості учнів, а організації середовища, що сприяє успішному навчальній діяльності кожного учня з особливими потребами. Вважаємо, спілкування вчителя з учнями здатне зацікавити і мотивувати учнів до навчальної діяльності, і водночас відбити в учня будь-яке бажання вчитися, особливо коли інформація, події та ігри поза школою видаються цікавішими, ніж пропонуються на уроках. Прикладами професійно орієнтованих компетенцій цієї групи є такі: створення середовища поваги, взаємодії та співпраці; запровадження культури навчання в учнівському колективі; вибір оптимального стилю спілкування педагога із учнями спеціальної школи продуктивне спілкування із сім'ями учнів та колегами тощо.

До четвертої групи – Професійне зростання та рефлексія – відносяться особливі компетенції, які залишаються поза увагою, бо безпосередньо не впливають на хід заняття. Проте, з метою підвищення рівня викладання вчителям слід робити кроки до власного

освітнього та професійного зростання та здійснювати рефлексію над своїми професійними діями та їх результатами. Вчителі повинні співпрацювати з іншими вчителями та персоналом школи, знати, як обговорювати різні питання з батьками та як ухвалювати рішення, які повністю відповідатимуть інтересам дитини. Педагогічний колектив повинен також співпрацювати для перетворення школи у безпечне та ефективне навчальне середовище для всіх учнів, а також для підвищення іміджу навчального закладу, наприклад: дотримання професійного кодексу педагога, науково-дослідницька робота, участь у професійних об'єднаннях, організація фізичного простору класу, рефлексія над викладанням тощо.

Запропонований перелік професійних компетенцій вчителя спеціальної школи охоплює основні аспекти професійної діяльності вчителя спеціальної школи в Україні, а також в освітніх системах інших країн. Проте, його використання у процесі підготовки майбутніх вчителів спеціальної освіти у внз видається непродуктивним без залучення рівневого підходу до визначення здатності виконувати професійні обов'язки вчителя спеціальної школи. Зазначені категорії можуть бути застосовані для визначення готовності до виконання майбутніх службових обов'язків випускниками внз а також працюючими вчителями допоміжних шкіл.

Слідом за останніми рекомендаціями для вчителів [2, 5] нами також запропоновано чотири рівні професійних компетенцій для педагогів спеціальної школи: базовий, достатній, досвідчений та експертний. Кожен із рівнів визначає майстерність та якість виконання певної професійної компетенції педагогом у категоріях, розглянутих вище. Визначені категорії формулювались так, щоб їх могли використовувати як сьогоденні студенти для визначення своєї готовності виконувати професійні обов'язки, так і вчителі спеціальної школи для діагности ефективності діяльності за фахом. Нижче наведемо фрагмент шкали професійних компетенцій для уміння «рефлексія над процесом викладанням» (табл. 1).

Таблиця 1.
Рефлексія в шкалі професійних компетенцій вчителя спеціальної школи

Рівні сформованості	Базовий	Достатній	Досвідчений	Експертний
Рефлексія над процесом викладанням	Я розумію важливість осмислення результатів мого викладання та інколи намагався аналізувати своє заняття за допомогою інших викладачів. Я розумію необхідність володіння теорією для прийняття практичних педагогічних рішень.	Я усвідомлюю важливість рефлексії над викладанням, знаю деякі сильні та слабкі сторони себе як викладача. Я можу робити просту рефлексію свого заняття навіть самостійно і можу визначити можливі невідповідності між моїми очікуваннями та їх практичним втіленням.	Я визнаю важливість рефлексії процесу викладання, можу об'єктивно оцінити сильні та слабкі сторони себе як викладача. Я критично оцінюю заняття для використання результатів у подальшій діяльності та визначаю його фрагменти із невідповідностями між моїми очікуваннями та їх практичним втіленням. Я активно шукаю відповіді на їх питання.	Я повністю переконаний(а) у власних сильних і слабких сторонах викладання і навчання, визнаю невідповідність між теорією і практичним втіленням. Я постійно критично оцінюю процес і результат своєї педагогічної діяльності, активно шукаю нові методи і прийоми роботи у широкому копі джерел.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Укладання рівневої системи професійних компетенцій педагога спеціальної школи, яка враховує прогресивні аспекти найкращих існуючих вітчизняних та зарубіжних класифікацій професійних компетенцій педагога та враховує специфіку виконання професійних обов'язків у навчальних закладах України, стає нагальною необхідністю. Така шкала сприятиме визначенню готовності до виконання професійних обов'язків у студентів та діагностиці ефективності діяльності за фахом у вчителів спеціальної школи. Вирішенню цієї задачі будуть присвячені наші подальші дослідження.

Рецензент
д.психол.н., професор Ю. О. Бистрова

Список використаних джерел

1. Danielson C. The 2013 Framework for Teaching Evaluation Instrument, available at: <http://danielsongroup.org/books-materials/> (accessed February 15, 2015).
2. Key competences for lifelong learning, Recommendation of the European Parliament and of the Council, 2010, available at: http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm (accessed August 15, 2015).
3. Nykonenko N.V. Review of the latest achievements in education of correctional school teachers in the EU countries // Visnyk Dnipropetrovskogo universytetu. Seria: Pedagogika i psychologia. – 2014. – Т. 22. – № 9/1. – Vypusk. 20. – P. 107-113.
4. Nykonenko N.V. Developing of the Teaching Framework of Special School Educators // Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie – Nr 1. – Łódź : Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Umiejętności. – P. 141-144.
5. Teaching Framework: Full Level Descriptors (2014), available at: <http://www.cambridgeenglish.org/teaching-framework> (accessed August 5, 2015).

к.пед.н., доцент Савицький А.М
 +38 (097) 394 23 53
 savva2008@ukr.net

**INDYWIDUALNE PODEJŚCIE DO
 ORGANIZACJI INDYWIDUALIZOWANE
 NAUCZANIA DZIECI Z ZESPOŁEM DOWNA**

**ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД ПРИ
 ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛІЗОВАНОГО
 НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З СИНДРОМОМ
 ДАУНА**

**Savitsky A.N. Individual approach to the organiza-
 tion individualized in education of children with a
 Down syndrome.**

In article on the basis of the analysis of scientific works of domestic and foreign researchers the problem of an individualization of training of children with a Down syndrome is considered; also data of rather psychophysical profile of children with genetic pathology are analyzed; features of anatomic and biological components of mental development of children with a Down syndrome are investigated; features of primary visual and spatial information processing are defined; psychophysical justification of use of the individualized training in development of children with a Down syndrome becomes; physiological bases of mental development of such children come to light and are studied strong and weaknesses of educational activity of children with this genetic pathology.

Analysis of different approaches to the organisation of individualized and differentiated studying in the class showed that there is not a common terminology that allows to build a theoretical system of work within a class with individualized and differentiated teaching. There are differences in key concepts of individualization and differentiation and in the understanding of the forms of organization of teaching in destination of individualized and differentiated tasks.

The analysis does not cover all aspects of this multifaceted problems. The prospect of its further research consist of the detailed studing and analysis of best practices of individualization and differentiation of teaching of primary school children with Down syndrome in Ukraine, influence of the foreign psycho-pedagogical concepts on the development of ideas based on individual-typological peculiarities of students with psychomotor features of development in native theory and practice of correctional education.

Keywords: children with a Down syndrome, an individualization, individual approach, a training individualization, a psychomotor profile.

**Савицький А.М. Індивідуальний підхід в
 організації індивідуалізованого навчання дітей з
 синдромом Дауна.**

У статті на основі аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників розглядається проблема організації індивідуалізованого навчання дітей з синдромом Дауна; аналізуються дані психофізичних порушень дитини з даною генетичною патологією при індивідуальному підході у навчанні, здійснюється дослідження анатомічних та біологічних складових розвитку психічних процесів дітей з синдромом

Дауна; виявляються специфічні особливості обробки інформації та відповідних можливостей експресивного мовлення; робиться обґрунтування індивідуального підходу при виявленні типологічних особливостей дітей з синдромом Дауна; виявляються фізіологічні основи розвитку психіки цих дітей та вивчаються слабкі і сильні сторони навчальної діяльності дітей з даною генетичною патологією.

Ключові слова: діти з синдромом Дауна, індивідуальний підхід, індивідуалізація, індивідуалізоване навчання, психомоторний профіль.

**Савицький А.Н. Индивидуальный подход при
 организации индивидуализированого обучения
 детей с синдромом Дауна.**

В статье на основе анализа научных работ отечественных и зарубежных исследователей рассматривается проблема индивидуализации обучения детей с синдромом Дауна; также анализируются данные особенностей психофизического профиля детей с генетической патологией; определяются особенности обработки информации; дается обоснование индивидуального подхода в процессе обучения детей с синдромом Дауна; выявляются физиологические основы психического развития таких детей и изучаются сильные и слабые стороны учебной деятельности детей с данной генетической патологией.

Ключевые слова: дети с синдромом Дауна, индивидуализация, индивидуальный подход, индивидуализация обучения, психомоторный профиль.

В сучасній дидактиці, не дивлячись велику кількість досліджень індивідуалізації і диференціації навчання, єдиного підходу до тлумачення цих термінів наразі не встановлено. Існує достатньо різних точок зору щодо сутності проблеми, що часто пов'язано з наявністю різних підходів і концепцій. В педагогічній науці дана проблема досліджувалась у різних аспектах. Так в аспекті підвищення ефективності навчання нею займалися вчені В. Гладких, В. Оніщук, Д. Сонін, В. Сухомлинський, П. Сікорський, І. Унт; застосування способів організації фронтальної, групової, індивідуальної роботи (М. Богданович, А. Булда, Л. Книш, Н. Лейтес, Ю. Мальваний, О. Ярошенко та ін.); рівні, форми, методи індивідуалізації і диференціації навчання (М. Бурда, В. Волинський, Ю. Гільбух, С. Логачевська, В. Оніщук, А. Савченко, А. Фурман); розвитку спеціальних здібностей (В. Авраменко, В. Крутецький, Н. Лейтес, Б. Теплов); способи індивідуального і диференційованого підходу до учнів (А. Бударний, І. Бутузов, В. Гладких, І. Закірова, А. Кірсанов, М. Мартинович, Е. Рабунський, Н. Ржецький, Д. Сонін та ін.); індивідуалізація і диференціація в процесі проблемного навчання

(А. Алексюк, Л. Арістова, В. Барабаш, Д. Вількеєв, А. Матюшкін, В. Оніщук, В. Оконь, І. Чуріков та інші).

Для формування новітніх підходів до індивідуалізованого навчання дітей з психофізичними порушеннями, зокрема дітей з синдромом Дауна особливого інтересу набуває аналіз досвіду, що накопичила педагогіка в умовах загальноосвітнього навчального простору.

Проблемою навчання осіб з обмеженнями психофізичного розвитку займалися сучасні вітчизняні та іноземні фахівці в галузі корекційної педагогіки та психології (В. Бондар, Ю. Бріскін, Т. Гаврилова, О. Глоба, В. Липа, Б. Сермеєв, В. Синьов, Є. Соботович, Н. Стадненко, В. Тарасун, А. Шевцов, М. Шеремет та ін.). Провідні дослідники психомоторного розвитку дітей з синдромом Дауна сучасного періоду М. Бруні, С. Вайнерман, Н. Гіренко, П. Лаунтеслагер, П. Уіндерс та ін.

В період розвитку радянської освіти питання врахування індивідуальних особливостей учнів вивчались в дидактиці в контексті проблеми попередження невстигаючих учнів та тих, кого залишатимуть на другий рік (А. Гельмонт, С. Рівес). Маємо відмітити, що за думкою багатьох науковців того часу, проблема індивідуального підходу визнається принципом вдосконалення навчально-виховного процесу (М. Мартинович). [4, с.45]

Кінець минулого століття став початком нового етапу у розробці проблеми індивідуального підходу та індивідуалізації навчання. З того часу поняття «індивідуальні особливості» розширюється і виходить за рамки дидактики. Тепер під індивідуальними особливостями учня розуміється не тільки здатність до засвоєння програмового матеріалу, але й специфіка загального індивідуального розвитку дитини. [2, с.51]

Групою психологів того часу Б. Теплов, В. Мерлін, Е. Клімов, Ю. Самарін, була висунута концепція про індивідуальний стиль діяльності. Під індивідуальним стилем автори розуміють особливу для даної людини систему способів найбільш ефективного виконання різних видів діяльності. В основу даної концепції покладено тезу про те, що ефективним є лише те навчання, яке враховує

природні особливості учня і допомагає дітям з різними індивідуальними ознаками досягати успіху у навчанні різними шляхами. [6, с.72]

А. Конєв у своєму дослідженні вказує на індивідуально-типологічні особливості нервової системи (врівноваженість-неврівноваженість нервових процесів збудження і гальмування) накладає відбиток на психічні процеси і пізнавальну діяльність молодших школярів, тому мають бути враховані у їх навчанні. [2, с.78]

Відмічаємо, що в дослідженнях Л. Занкова і М. Зверєвої індивідуальні особливості розглядаються з інших позицій. Так питання індивідуального підходу авторами розглядаються нетрадиційно: в експериментальній системі початкового навчання індивідуальний підхід спрямований не стільки на засвоєння знань і навичок, а скільки на забезпечення цілісного, загального розвитку особистості, а саме розвитку психіки, волі, розуму. Отримані в ході експериментальних досліджень дані дали змогу авторам стверджувати, що особливо ефективним цей підхід виявився у роботі з невстигаючими учнями.

В цілому процес вивчення проблеми індивідуалізації навчання пройшов три стадії: від розробки принципів індивідуального підходу у навчанні до розвитку його у принцип індивідуалізації навчальної діяльності, і в подальшому на цій основі формування педагогічної концепції індивідуалізації навчального процесу (Ю. Чернишов). [4, с.112]

Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури, присвяченій проблемі індивідуалізації навчання, виявив в ній наявність декількох ключових понять:

-«індивідуальний підхід» (В. Барабаш, Е. Рабунський, Т. Ступіна, Р. Телебаєва, В. Харьковська та інші);

-«індивідуалізація навчання» (М. Анцибор, Г. Кумаріна, І. Унт, Ю. Чернишов, Л. Шмелькова);

«індивідуалізація навчальної діяльності» (А. Кірсанов, Н. Пріходкіна та інші). [7, с.57]

Використання авторами різних понять розглядаємо, перш за все, як особливе розуміння дослідниками цілей індивідуалізації та широту процесу, на який вони розповсюджуються. Так

відмічаємо думку Л. Осколкова, який зазначає, що індивідуалізація є окремим випадком вирішення питання про підвищення якості і продуктивності навчання. На нашу думку, використовуючи термін «індивідуалізація навчання» автор недостатньо відображає двосторонній характер процесу навчання і індивідуалізації навчання як його підсистеми. [4, с.134]

Вводячи поняття «індивідуалізація навчальної діяльності» А. Кірсанов відмічає, що воно має цілком самостійний дидактичний статус, що дозволяє відокремлювати його від понять «індивідуальний підхід», «індивідуалізація навчання», «диференціація навчання». При цьому автор зазначає, що індивідуалізація навчальної діяльності є динамічно функціонуючою цілісною системою, ознакою якої є: комплексний підхід до вивчення індивідуальних особливостей учня, охоплення всіх компонентів навчальної діяльності, здійснюється при двосторонній діяльності вчителя і учня, спрямований на виявлення і вирішення протиріч, що мають місце у процесі індивідуалізації, базується на ідеях розвиваючого навчання, побудований на особистісному і діяльнісному підходах. [7, с.89]

Враховуючи думку багатьох дослідників Е. Рабунський, І. Унт, В. Цетлін, ми вважаємо, що поняття «індивідуальний підхід» та «індивідуалізація навчання» не є тотожними. Під індивідуальним підходом ми розуміємо позицію педагога, що передбачає орієнтацію на індивідуально-психологічні особливості учня. Часто цей термін застосовується коли йдеться про принципи педагогічного процесу. Суттєвою при цьому вважаємо поправку Е. Рабунського про те, що індивідуальний підхід не є самостійним принципом, але є дидактичним положенням. [2, с.16]

Під індивідуалізацією навчання розуміємо реалізацію даного положення, а саме застосування комплексу організаційно-педагогічних і методичних заходів, спрямованих на створення умов для оптимального навчання і розвитку кожного школяра .

При застосуванні індивідуального підходу при організації навчання дітей молодшого шкільного віку з синдромом Дауна нами було виявлено характерні для цієї категорії дітей психофізичні особливості.

Як вже неодноразово зазначалось вивчення осіб з синдромом Дауна тривалий час було прерогативою медичної науки, в якій важливе місце надавалось біологічним факторам, як провідним воцінці інтелектуальних здібностей дітей даної категорії. Підставою для виокремлення дітей з СД та їх соціальна ізоляція пояснюється, швидше за все, стереотипністю медичної практики, ніж об'єктивністю психолого-педагогічної оцінки їхнього інтелектуального розвитку.

Погляди на природу синдрому Дауна, в свою чергу, вплинули на уявлення багатьох авторів щодо того, що саме треба вивчати в цьому синдромі. Так в подальшому дослідники від простого вимірювання рівня інтелектуального розвитку перейшли до перевірки впливу на дитину з СД виховання в сім'ї і в спеціальних закладах, до напрацювання і ефективності програм ранньої психолого-педагогічної стимуляції.

В сучасній вітчизняній науці питанням виховання і навчання даної категорії дітей тривалий час не надавалось достатньої уваги, тому їх психолого-педагогічні особливості майже не вивчались. Рання смертність дітей з СД, обумовлена недостатньою роботою імунної системи, важкий стан інтелектуальної сфери, чисельні соматичні та фізичні порушення тощо, не надавали впевненості у тому, чи потрібно взагалі вести педагогічну роботу з даною категорією дітей.

Успіхи медицини поступово призвели до покращення життя осіб з синдромом Дауна і починається вивчення пізнавальних можливостей дітей з даною генетичною патологією. Більшість дослідників відмічають, що діти з даною генетичною патологією мають схожість не тільки в зовнішньому вигляді та фізичному розвитку, спільні риси виявляються і в їхньому психічному та емоційному стані.

Крім фенотипічних проявів синдрому Дауна, дані неврологічних досліджень підтверджують наявність у дітей порушень рефлекторної діяльності та м'язового тону, про що ми вже зазначали вище. Так ми вказували, помітною специфічною ознакою синдрому Дауна є дифузна м'язова гіпотонія, що виявляється в підвищеній рухливості суглобів та їх слабкій протидії. (Р. Бабенкова, С. Хацкель) [3, с.57]

В подальшому у дітей з СД спостерігається значна затримка розвитку статичних і локомоторних функцій: утримання голови, сидіння, стояння, статичної координації (Н. Вайзман, Е. Давиденкова, Е. Самодумська та ін.) В дослідженнях Р. Бабенкової відмічається, що чим є складнішою функція, тим значно віддаленими будуть строки оволодіння нею. [5, с.113]

Моторна недостатність дітей з даним генетичним порушенням, задумкою дослідників, є не вторинним, а первинним симптомом на рівні з недорозвитком інтелектуальної сфери. В основі порушень моторики є структурний недорозвиток специфічних відділів ЦНС, що забезпечують координацію, планування і контроль за діяльністю моторної сфери. Так Е. Давиденкова відмічає взаємообумовленість між затримкою фізичного і психічного розвитку дітей з СД. За її спостереженнями, діти у яких раніше розвиваються рухові функції, мають кращий розвиток і в психічній сфері. [1, с.78]

Як вже зазначалось вище, у дітей з даною генетичною патологією констатується органічне ураження аналізаторів, що призводить до порушення роботи слухової та зорової функції. Але ці недоліки можуть бути вчасно кореговані слухопротезуванням і підбором окулярів, що не повинно стати перешкодою для отримання достатньої інформації зовні і не стане перешкодою у загальному розвитку сенсорних аналізаторів. Проблема є не стільки в розвитку самих аналізаторів, скільки в неадекватності стратегії отримання потрібної інформації, тобто здатності повноцінно використовувати аналізатори. Це означає, що діти з СД на когнітивному рівні не здатні аналізувати запропонований матеріал і, як наслідок, для них характерне поверхове, глобальне сприймання предмету, різкий контраст між сприйняттям простого і ускладненого матеріалу (Г. Цикото). [3, с.135]

Разом з тим звичні для дитини предмети сприймаються і розрізняються достатньо правильно. В ситуаціях коли дитини пропонується аналізувати новий предмет, що має невідомі властивості, їй складно здійснити орієнтовану діяльність.

Також заслуговують уваги дослідження Н. Лур'є та С. Забрамної, які були спрямовані на вивчення деяких особливостей пізнавальної

діяльності дітей з СД. Дітям пропонувались завдання невербального характеру. Результати експерименту виявили, що сприймання просторових відношень у дітей даної категорії та кольоророзрізнення збережено, багато з них співвідносять предмети за формою та розміром. [1, с.90]

За даними Е. Давиденкової та Е. Самодумської деякі помилки у відновленні сприйнятих зорових форм можуть бути пов'язані з особливостями уваги дітей з СД, рівень якої є значно зниженим.

За спостереженнями багатьох дослідників діти даної категорії не здатні до психічного напруження, швидко виснажуються, не доводять справу до кінця і, в підсумку, вони або стають розгальмованим, або ще більш млявими (В. Орлова, Г. Цикото). [3, с.63]

Ці дані мають певні розбіжності з спостереженнями, що отримали Н. Лур'є та С. Забрамна. Так вони вказують на те, що у відмінності від інших груп розумово відсталих, діти з синдромом Дауна мають достатній рівень уваги і працездатності.

Якісні особливості розумової відсталості, характерні дітям даної категорії, найбільш яскраво виявляються у недорозвиненні вищих психічних функцій. Так Г. Сухарева відмічає, що мислення дітей даної клінічної групи вирізняється: «тугоподвижністю, косністю, різко порушені функції другої сигнальної системи». Діти даної категорії, за думкою автора, здатні до елементарних узагальнень, можуть встановити різницю між предметами, при навчанні здатні об'єднати предмети в класифікаційні групи. Однак різниця між окремими предметами і явищами встановлюється лише в межах конкретного, у випадках відволікання від завданої ситуації вони інтелектуально немічні. Порушення абстрактного мислення знаходять своє підтвердження у складнощях рахунку та вирішення арифметичних задач. [5, с.59]

Аналіз результатів проведених досліджень з групою учнів з синдромом Дауна 1-5 класів за допомогою патопсихологічного та фізіологічного методів дослідження дозволили А.Шило з соавт., встановити, що провідною особливістю психічної діяльності при синдромі Дауна є значна уповільненість та інертність психічних процесів. Темп виконання

всіх запропонованих завдань вирізнявся своєю надмірною уповільненістю і низькою продуктивністю.

Мовлення дітей з даної клінічної групи вирізняється нечіткістю вимовляння, відсутністю плавності та значними порушеннями в артикуляції. Характерною особливістю дітей грубий, хриплий, «гнусавий» відтінок голосу. Ці особливості пояснюються аномаліями артикуляційного апарату, а часті респіраторні захворювання та легенева гіпертензія впливають на основну частоту вібрації голосових зв'язок, рухи рота, язика та губ. Потовщений язик, «готичне» піднебіння, прогнатія чи прогенія, нерівні зуби – необхідно враховувати при оцінці мовленнєвої продукції.

При вивченні мовлення дітей з СД необхідно враховувати наявні порушення слуху. Дитина з незначним порушенням слухової функції може мати ускладнення у розрізненні фонем, що часто є причиною зниження якості сприйнятого на слух мовлення.

Е. Самодумська вказує на те, що діти з СД недостатньо піддаються логопедичному впливу і не можуть отримати знання використовувати самостійно. У інших авторів прогноз щодо мовленнєвого розвитку дітей з СД більш оптимістичний. Так дослідження Н. Камеристової дозволило зробити висновок про те, що систематичні логопедичні заняття покращують мовлення дітей і роблять його більш нормативним. [1, с.39]

В дослідженні А. Маллера виявленні деякі особливості усного мовлення дітей з порушеним генетичним розвитком. Констатувальний експеримент, в якому брали участь 20 дітей з синдромом Дауна, що виховувались у дитячих будинках і 10 учнів спеціальних допоміжних навчальних закладів з тим же діагнозом тривав протягом п'яти років (вік дітей 13 років). Результати дозволили встановити, що рівень розвитку мовлення та інтелектуальної сфери у учнів допоміжної школи виявився вищим, ніж у вихованців дитячих будинків.

Автори вказують, що навіть при значному зниженні розумових здібностей, діти з СД, в ряді випадків, виявляють адекватні емоційні реакції. Так в ситуаціях побутового спілкування виявляють позитивні і негативні реакції до оточуючих. В залежності від того,

про кого ведеться мовлення, у них помітно змінюються вирази обличчя, міміка, модуляція голосу (С. Забрана, Н. Лур'є). [3, с.137]

Більшості з дітей даної клінічної групи доступні прості емоції страху, радості, гніву, задоволення. Але не завжди емоційні реакції за своєю глибиною відповідають ситуації, що їх викликала. У дітей з даним синдромом позитивні емоційні реакції спостерігаються частіше, ніж негативні. Навіть коли зазнають невдачі при виконанні завдань вони рідко засмучуються. Дітям складно об'єктивно оцінити результати своєї діяльності і емоція задоволення виникає внаслідок невірно виконаної дії.

Автори вказують на те, що діти з синдромом Дауна ласкаві, доброзичливі, слухняні, готові зробити те, що від них вимагають дорослі, рідко порушують дисципліну. Але також спостерігаються у них напади гніву, немотивованого негативізму. Цей стан часто виникає як наслідок неможливості швидко оцінити ситуацію. Поява ознак негативізму залежить від ступеню інтелектуального недорозвинення: чим глибші розумові порушення, тим сильніші прояви негативізму, що часто носить характер «рефлексу самозбереження» і виникає при будь-якому втручання ззовні (Г. Сухарева, І. Штильбанс). [5, с.50]

За спостереженнями Ю. Демідова здатність до наслідування у дітей з СД була різною за ступенем прояву: у одних вона була епізодичною і виявлялась у спробах копіювати поведінку дорослих, у інших, мала складну імітаційну структуру. Так діти були здатні копіювати цілі епізоди з сімейного життя, наслідувати не тільки міміку і рухи дорослих, а й демонструвати деякі риси їх характеру. [1, с.92]

Властива таким дітям особливість наслідування і копіювання відноситься до якісних проявів в роботі емоційно-вольової сфери і дозволяє дітям з СД, навіть при вираженому ступені інтелектуального дефекту, краще оволодіти простими соціальними навичками ніж іншим категоріям глибоко розумово відсталих дітей.

Не зважаючи на спільний психомоторний профіль дітей з синдромом Дауна вони різняться між собою за ступенем недорозвинення пізнавальної діяльності,

мовлення, моторики та стану недорозвинення сенсорних систем.

Тому, відповідно, вони є різними і за способами навчання. Але до цього висновку фахівці в галузі корекційної педагогіки та психології прийшли не відразу. Отже залишається актуальним питання навчання і виховання дітей даної нозологічної групи та подальші пошуки оптимальних умов для розвитку цих дітей.

Рецензент

д.п.н., професор І. В. Дмитрієва

Список використаних джерел

1. Бруни М. Формирование навыков мелкой моторики у детей с синдромом Дауна /М. Бруни // Пер. с англ. А.Курт. – М.:Связь-Принт, 2005. – 212с.
2. Володько В.М. Індивідуалізація і диференціація навчання / В.М. Володько // Проблеми сучасної педагогічної освіти: Зб. статей. – Ч.1. – К., 2000.– 136 с.
3. Катаева А.А. Дошкольная олигофренопедагогика. / А.А. Катаева, Е.А. Стреблева. – М.: Просвещение, 1988. 264с.
4. Коберник Г.І. Індивідуалізація й диференціація навчання в початкових класах: теорія та методика. / Г.І. Коберник // Монографія. – К.: Наук. світ, 2002. – 231 с.
5. Лаутеслагер П. Двигательное развитие детей раннего возраста с синдромом Дауна. Проблемы и решения. / П. Лаутеслагер // Пер. с англ. О.Н. Ертановой. – М., «Монолит», 2003. – 346 с.
6. Фурман А.В. Психодіагностика інтелекту в системі диференціації навчання. / А.В. Фурман // Книга для вчителя. – К.: Освіта, 1993. – 224 с.
7. Шамова Т.И. Индивидуальный и дифференцированный подход в обучении / Т.И. Шамова // Активизация обучения школьников. – М.: Педагогика, 1991. 213с.

References

1. Bruni M. Formirovanie navyikov melkoy motoriki u detey s sindromom Dauna /M. Bruni // Per. s angl. A.Kurt. – M.:Svyaz-Print, 2005. – 212s.
2. Volodko V.M. Individualizatsiya i diferentsiatsiya navchannya / V.M. Volodko // Problemi suchasnoyi pedagogichnoyi osviti: Zb. statuy. – Ch.1. – K., 2000.– 136 s.
3. Kataeva A.A. Doshkolnaya oligofrenopedagogika. / A.A. Kataeva, E.A. Strebleva. – M.: Prosveschenie, 1988. – 264 s.
4. Kobernik G.I. Individualizatsiya y diferentsiatsiya navchannya v pochatkovih klasah: teoriya ta metodika. / G.I. Kobernik // Monografiya. – K.: Nauk. svIt, 2002. – 231 s.
5. Lauteslager P. Dvigatelnoe razvitiye detey rannego vozrasta s sindromom Dauna. Problemyi i resheniya. / P. Lauteslager // Per. s angl. O.N. Ertanovoy. – M., «Monolit», 2003, 346s.
6. Furman A.V. Psiholognostika Intelektu v sistemI diferentsiatsiyi navchannya. / A.V. Furman // Kniga dlya vchitelya. – K.: OsvIta, 1993. – 224 s.
7. Shamova T.I. Individualnyiy i differentsirovannyiy podhod v obuchenii / T.I. Shamova // Aktivizatsiya obucheniya shkolnikov. – M.: Pedagogika, 1991. 213s.

аспірант Шишменцев І. М.

+38 050 144 76 95

alena_grynenko@mail.ru

ORIGINALITY OF THE CORRECTION-EDUCATIONAL WORK ON THE INSTALLATION OF THE CULTURE OF HUMAN INTERRELATIONS IN THE INTELLECTUALLY BACKWARD TEENAGERS

СВОЄРІДНІСТЬ КОРЕКЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ВИХОВАННЯ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ КУЛЬТУРИ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН

Shishmintzev I. M. Originality of the correction-educational work on the installation of the culture of human interrelations in the intellectually backward teenagers.

The article is devoted to the problem of working-out the culture of human interrelations with the mentally retarded teenagers. Ivan Shishmentssev proposes the system of correction-educational work which includes certain effective methods, techniques and forms of educational activities; in its turn, the above-mentioned system contributes to the elaboration of the culture of human interrelations of the intellectually backward teenagers. The system in question foresees the realization of the following functions: informative (the extension of the pupils' knowledge on the culture of human interrelations and moral-aesthetic norms which appear to be its subsoil); educational (installing the culture of human interrelations which contribute to the formation of the moral-aesthetical norms, feelings and convictions). The methods of installing the culture of human interrelations are united into groups by the author in the following way: methods of the formation of consciousness by the mentally retarded teenagers (expressive reading, moral-aesthetical talks, discussions, etc.); methods of emotional development and self-education (correctional exercises in self-knowledge, self-evaluation, self-regulation, analysis and evaluation of one's actions, and so on); methods of organizing one's activities, communication (the creation and solving the problem situations of moral choice, dramatization of the artistic works and others).

The realization of the special optional course «Sources of Good» plays the particular role among different other forms of the correction-educational work that contributed to the installation of the culture of human interrelations in the intellectually backward teenagers. The study of this educational course is aimed at the formation of knowledge, skills and habits in the sphere of culture in human interrelations, at the elaboration of certain personal qualities of the mentally retarded pupils, their convictions, motives, value orientations, the working-out by them the ability to build their relations based on the certain moral-aesthetical foundations with other pupils born in the same year, with their parents and teachers. The Programme foresees the tasks for teenagers' independent work (observations, analysis, evaluation of one's own actions and deeds and the behavior of other people, the adaptation of literary works, the investigation of the phenomena of interpersonal communication, etc.).

Key words: intellectually backward teenagers,

culture of mutual relations, methods of installing the culture of interrelations, moral-aesthetical talks, optional course.

Шишменцев І. М. Своєрідність корекційно-педагогічної роботи з виховання у розумово відсталих підлітків культури людських взаємин.

Стаття присвячена проблемі виховання у розумово відсталих підлітків культури людських взаємин. Автором запропоновано систему корекційно-педагогічної роботи, яка включає загальні та спеціальні методи, прийоми та форми її організації щодо виховання у зазначеній категорії школярів культури людських взаємин. Система корекційно-педагогічної роботи передбачає реалізацію наступних функцій: інформаційної, корекційно-розвивальної та виховної. Методи виховання культури людських взаємин згруповано таким чином: методи формування свідомості розумово відсталих підлітків (виразного читання, морально-етичні бесіди, дискусії); методи емоційного розвитку та самовиховання (корекційні вправи на самопізнання, самооцінювання, саморегуляцію, аналіз та оцінку вчинків); методи організації діяльності, спілкування (створення та розв'язання проблемних ситуацій морального вибору, інсценування художніх творів).

Серед форм роботи, які сприяють вихованню у розумово відсталих підлітків культури людських взаємин, особлива роль відводиться реалізації спеціального факультативного курсу «Джерела доброти». Вивчення зазначеного курсу спрямовано на формування у розумово відсталих підлітків морально-етичних знань, умінь і практичних навичок, виховання особистісних якостей учнів, їхніх переконань, мотивів, ціннісних орієнтацій, вироблення умінь будувати на морально-етичних засадах свої взаємини з однолітками та дорослими (батьками, вчителями та ін.).

Ключові слова: розумово відсталі підлітки, культура взаємин, методи виховання культури взаємин, морально-етична бесіда, факультатив.

Шишменцев И. М. Своеобразие коррекционно-педагогической работы по воспитанию у умственно отсталых подростков культуры человеческих взаимоотношений.

Статья посвящена проблеме формирования у умственно отсталых подростков культуры человеческих взаимоотношений. Автором представлена система коррекционно-педагогической работы, которая включает общие и специальные методы, приемы и формы ее организации, которые способствуют воспитанию у умственно отсталых подростков культуры человеческих взаимоотношений. Разработанная автором система коррекционно-педагогической работы предполагает реализацию следующих функций: информационной, коррекционно-развивающей и воспитательной. Методы воспитания культуры человеческих взаимоотношений объединены автором следующим образом: методы формирования сознания умственно отсталых подростков (выразительное чтение, морально-этические беседы, дискуссии); методы эмоционального развития и самовоспитания (коррекционные упражнения на самопознание, самооценивание, саморегуляцию, анализ и оценку поступков); методы организации деятельности, общения (создание и решение проблемных ситуаций морального выбора, инсценирование художественных произведений).

Среди форм работы, которые содействовали воспитанию у умственно отсталых подростков культуры человеческих взаимоотношений, особенную роль занимает реализация специального факультативного курса «Источники доброты». Изучение данного курса направлено на формирование у умственно отсталых подростков знаний, умений и навыков культуры человеческих взаимоотношений, воспитания личностных качеств учеников, их убеждений, мотивов, ценностных ориентаций, формирование умений строить на морально-этических основах свои взаимоотношения со сверстниками и взрослыми (учителями, родителями). *Ключевые слова:* умственно отсталые подростки, культура взаимоотношений, методы воспитания культуры взаимоотношений, морально-этическая беседа, факультатив.

Значна кількість різноманітних соціальних контактів, у які вступає особистість, вимагають від неї прояву людяності, доброзичливості, милосердя, гуманності у взаєминах з іншими. Наявність відповідних знань, сформованість практичних навичок культурної взаємодії у розумово відсталих підлітків забезпечує позитивний психологічний та емоційний стан у взаєминах в шкільному колективі, впливає на якість спілкування з вчителями, батьками, іншими дорослими. Рівень взаємин у підлітковому колективі визначає і якість особистісного розвитку розумово відсталої дитини, її готовність вступати у різноманітні контакти за межами шкільного середовища. Враховуючи зазначене, сформованість культури міжособистісних взаємин впливає на життєдіяльність особистості, забезпечує її адаптацію у соціумі. Саме тому актуальною потребою життя у сучасному суспільстві є виховання особистості, здатної до самореалізації та творчої поведінки у міжособистісних взаєминах, про що наголошується у державних документах у галузі освіти і виховання (у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, у Концепції громадянського виховання).

Проблема вивчення культури людських взаємин у підлітковому віці обумовлена рядом важливих обставин. Перш за все, вона визначається особливостями підліткового віку, який описується психологами як найскладніший етап розвитку організму та психіки дитини. У психічному розвитку підлітка головна роль належить становленню системи соціальних

взаємовідношень з оточуючими (П. Блонський, Б. Ельконін, В. Сухомлинський, І. Кон, В. Крутецький та ін.). Особливість соціальної ситуації розвитку підлітка складається в тому, що він включається в нову систему стосунків і спілкування з дорослими («підлітки-вчителі», «підлітки-батьки») та товаришами («підлітки-підлітки»).

Проявом особистісної незрілості розумово відсталого підлітка є великий вплив егоцентричних емоцій на оцінні судження. Емоційна обмеженість, незрілість дітей зазначеної категорії тісно пов'язана з інтелектуальним порушенням. Слабкість інтелектуальної регуляції почуттів визначається в тому, що діти не коригують своїх почуттів відповідно ситуації. Розумово відсталі діти некритично сприймають накази та поради оточуючих людей. Таких дітей легко підготувати образити близьку або слабку людину. Почуття розумово відсталих підлітків мало диференційовані, бідні. Їх переживання, прив'язаності поверхові та нестійкі (І. Бгажнокова, І. Белякова, В. Бондар, Б. Брунов, О. Вержиховська, А. Висоцька, С. Горбенко, І. Дмитрієва, І. Єременко, Л. Занков, М. Матвєєва, В. Петрова, В. Синьов, О. Хохліна та ін.). Розумово відсталі підлітки мають специфічні особливості розвитку вищих психічних функцій, які необхідно враховувати, вибудовуючи експериментальну методіку виховання в них основ культури людських взаємин.

Аналіз результатів констатувального етапу дослідження культури взаємин у розумово відсталих підлітків виявив недостатню сформованість її складових за усіма найважливішими характеристиками, а саме: знання основних морально-етичних категорій (повнота, адекватність, усвідомленість знань, розкриття сутності основних понять, уміння їх вербалізувати), своєрідність емоційно-ціннісного ставлення учнів до людей в процесі взаємодії (усвідомлення необхідності дотримання культури у щоденних взаєминах; мотивація дій у ситуаціях взаємодії; наявність емпатійного сприймання почуттів та емоцій, відображених у творах художньої літератури, їх усвідомлене особистісне переживання та осмислення), характер зовнішніх проявів взаємодії (вміння і навички конструктивної

взаємодії, самокерування взаємодією в процесі соціальної активності; наявність етичних аспектів поведінки у конфліктних ситуаціях взаємодії; об'єктивне оцінювання себе та інших у ситуації взаємодії (критичність (самокритичність) вчинків; передбачення наслідків поведінки; саморегуляція емоцій, станів, почуттів, поведінки).

Ураховуючи вищезазначене, завдання педагога полягає у створенні таких умов для учня, які б оптимально забезпечили процес виховання особистості – творця свого життя, яка б оволоділа методами життєвого пізнання, уміла б створити власну активну думку у відповідності до соціальних потреб. Усвідомлене засвоєння знань краще всього відбувається при наявності певної системи в роботі вчителя. Система – це сукупність елементів, які знаходяться у відносинах та зв'язках між собою і утворюють певну цілісність, єдність. Будь-яка система розглядається як елемент системи вищого рівня. Так, процес виховання культури людських взаємин є підсистемою виховання загальної культури. Для нього характерна своя структура, яка представляє собою спосіб взаємодії утворюючих її компонентів. Такий вияв ієрархічних зв'язків і залежностей дає, з одного боку, розуміння підлеглості системи роботи з виховання культури взаємин загальним цілям і задачам виховання культури. Культурною людиною можна вважати ту людину, в свідомості якої органічно переплелися індивідуальні та загальнолюдські цінності. До індивідуальних духовних цінностей відносяться ідеали, переконання, інтереси особистості, які є результатом інтелектуального усвідомлення навколишнього світу і свого місця в ньому. До загальнолюдських цінностей – ті, що позбавлені національних, історичних та інших упереджень, а саме, людяність, справедливість, добро, милосердя та ін.

Система корекційно-педагогічної роботи включала такі методи, прийоми і форми навчальної діяльності, що сприяли вихованню культури людських взаємин у розумово відсталих підлітків. У ній запропоновано наступні функції: інформаційна (поглиблення знань учнів про культуру людських взаємин та морально-етичні норми, які є її підґрунтям); корекційно-розвивальна (сприймання творів художньої літератури як

умова активізації продуктивного мислення, яке підвищує усвідомлене засвоєння знань та умінь, мотивацію пізнавальної діяльності та інтелектуальну самостійність розумово відсталих школярів) та виховна (врахування в учнів культури людських взаємин, сприяння формуванню морально-етичних норм, почуттів, переконань).

Методи виховання у розумово відсталих учнів культури людських взаємин ми згрупували таким чином:

-методи формування свідомості розумово відсталих школярів (виразного читання, морально-етичні бесіди, дискусії);

-методи емоційного розвитку та самовиховання (корекційні вправи на самопізнання, самооцінювання, саморегуляцію, аналіз і оцінка вчинків, схвалення і заохочення);

-методи організації діяльності, спілкування, формування досвіду культури людських взаємин (колективні ігри та вправи, приклад оточуючих, створення та розв'язання проблемних ситуацій морального вибору, інсценування художніх творів).

Сприймання літературного твору має бути емоційним. І саме тут набуває значення роль педагога, який повинен допомогти розумово відсталим школярам проникнути в глибини твору, зробити так, щоб світ художньої літератури став духовним джерелом у його житті. На думку В. Неділько в літературі, на відміну від інших шкільних предметів, емоційність закладено вже в предметі вивчення. Адже емоційне сприйняття прочитаного має велике значення для досягнення моральної сутності твору.

Пізнавальна діяльність учнів неможлива без емоцій. У результаті переживань, які виникають в процесі сприйняття, оцінки поведінки літературних героїв з позиції норм моралі, формуються моральні переконання учнів. Саме тому вдосконалення процесу виховання культури людських взаємин ми ставимо у залежність від емоційності. Враховуючи зазначене, аналіз художніх творів супроводжувався виразним читанням вчителя й учнів. Вся робота над текстом літературного твору постійно пов'язувалася з його життєвим емоційним сприйняттям. Виразно читаючи, слухаючи виразне читання, розумово відсталі школярі отримували можливість зрозуміти

внутрішній світ літературних героїв, мотиви їх учинків. Так, А. Капська вважає, що емоційне, виразне читання є хорошим ілюстративним матеріалом для розуміння психології вчинків літературних героїв.

Наступним методом виховання культури людських взаємин розумово відсталих учнів були морально-етичні бесіди. За філософським словником «етика» – філософська наука про добро і зло в людському бутті та всіх пов'язаних із ними категоріями. Етика не просто аналізує прояви добра і зла, а оцінює їх як гідне (належне) і негідне (неналежне). Регламентация людських взаємин із приводу добра і зла, гідного і негідного складають мораль суспільства, а їхня практична реалізація – моральність. Тому етику називають наукою про мораль і моральність. Добро і зло – фундаментальні категорії етики, що описують конструктивні і деконструктивні відношення особистості до себе, іншого та світу загалом. Етичні бесіди – одна з форм освітньої роботи в царині морального виховання.

Морально-етичні бесіди сприяли отриманню моральних знань, виробленню в розумово відсталих школярів етичних уявлень і понять, вихованню інтересу до моральних проблем, прагненню до оцінювальної моральної діяльності. Предметом обговорення були моральні та морально-етичні проблеми: «Коли в серці живуть добринки», «Дружба – найбільший скарб», «Повага до старших», «Любити ближнього свого, як самого себе. Що значить бути милосердним?», «Не поспішай осудити», «Культура спілкування», «Великодушність», «Поступливість» та інші.

Морально-етичні бесіди з розумово відсталими школярами ми проводили двома шляхами, а саме: індуктивним та дедуктивним. На нашу думку з учнями зазначеної категорії краще починати розмову з яскравих, конкретних фактів. На основі аналізу фактів ми підводили школярів до моральних висновків та дефініції морально-етичних понять. Будуючи бесіду дедуктивним шляхом ми йшли від морального поняття, проблеми до яскравих фактів і до більш поглиблених висновків. Особливістю проведення з розумово відсталими школярами морально-етичних бесід було включення до них інсценування, читання уривків з творів художньої літератури, декламації.

Ефективність виховання культури людських взаємин підвищувалася в результаті дискусійного підходу до розв'язання різних за характером проблем культури взаємин. У процесі дискусії виявлялася власна позиція кожного учня, його точка зору на моральні норми поведінки особистості, на взаємини літературних героїв та ін. Учні критично і самостійно осмислювали моральні цінності, погляди, характери та взаємини літературних героїв відповідно до вимог сучасного життя.

Серед форм роботи, які сприяли вихованню у розумово відсталих підлітків культури людських взаємин, особливу роль відіграла реалізація спеціального факультативного курсу «Джерела доброти». Вивчення курсу було спрямовано на формування знань, умінь і навичок культури людських взаємин, виховання особистісних якостей учнів, їхніх переконань, мотивів, ціннісних орієнтацій, вироблення умінь будувати на морально-етичних засадах свої взаємини з однолітками та дорослими (батьками, вчителями).

Основними завданнями програмами нами було визначено: ознайомлення учнів із основами культури взаємин та виховання у них культури людських взаємин; поглиблення здатності підлітків до самоаналізу і самовдосконалення; формування у школярів навичок аналізу особистості іншої людини; оволодіння ними навичками саморегуляції емоцій і самоконтролю своєї поведінки; вироблення у підлітків умінь ефективної комунікації та розвиток навичок творчого конструктивного спілкування. Програмою було передбачено завдання для самостійної роботи підлітків, які містили спостереження, аналіз, оцінку власних дій, учинків і поведінки інших людей, опрацювання літературних творів, дослідження явищ міжособистісної взаємодії тощо.

Рецензент

д.п.н., професор Т.С.Овчиннікова

Список використаних джерел

1. Білоусова В. О. Виховання культури поведінки учнів / Білоусова В. О., Говорун Т. В., Кисельова Н. Й. – К. : «Радянська школа», 1986. – 160 с. 2. Вахрушева Л. До проблеми виховання гуманної особистості підлітка / Л. Вахрушева // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць

[ред. В. І. Сипченко]. – Вип. XLII. – Слов'янськ : ДДПУ, 2010. – С. 171-175. 3. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : Райдуга, 1994. – 98 с. 4. Про Концепцію державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами : рішення колегії Президії АПН України 23.06.09 № 7/5 – 7 // Інформаційний збірник Міністерства України. – 1999. – № 19. – С. 12-27. 5. Синьов В. М. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні / В. М. Синьов, А. Г. Шевцов // Дефектологія. – 2004. – № 2. – С. 6-10. 6. Шкільна І. М. Проблеми виховання базових гуманістичних цінностей старших підлітків у сучасних умовах / І. М. Шкільна // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Вип. XIV, 2010. – с. 127-137.

References

1. Bilousova V. O. Vyhovannya kultury povedinky uchniv / Bilousova V. O., Govorun T. V., Kyselyova N. Yo. – K. : «Radyanska shkola», 1986. – 160 s. 2. Vakhrusheva L. Do problem vyhovannya gumannoi osobystosti pidlitka / L. Vakhrusheva // Gumanizatsiya navchalno-vyhovnogo protsesu : zb. Nauk. prats [red. V. I. Sypchenko]. Vyp. XLII. – Slovyansk : DDP, 2010. – S. 171-175. 3. Derzhavna natsionalna programa «Osvita» (Ukraina stolittya). – K. : Raiduga, 1994. – 98 s. 4. Pro Konceptiyu derzhavnogo standartu specialnoi osvity ditej z osoblyvymy potrebami : rishebbya kolegii Prezidii APN Ukraini 23.06.09 № 7/5 – 7 // informacijbij zbirnyk Minosvity Ukraini. – 1999. – № 19. – s. 12-27. 5. Sinov V. M. Nova strategiya rosvitku korekciynoi pedagogiky v kraïni // V. M. Sinov, A. G. Shecov // defektologiya. –2004. – №2. – s. 6-10. 6. Shkilna I. M. Problemy vyhovannya bazovyh humanistychnyh tsinnosteï starshyh pidlitkiv u sychasnyh umovah / I. M. Shkilna // Teretyko-metodychni problem vyhovannya ditei ta uchnivskoi molodi : zb. Nauk prats. – Vyp. 14, 2010. – s.127-137.

EDUKACJA MEDYCZNA

докт.мед.наук, професор Антоненко М.Ю.

+380506857625

antonenko.nmu@gmail.com

к.мед.н., доцент Зелинская Н. А

+380503811330

к.мед.н., доцент Мельничук Т.А.

+380508221142

**“ROUND TABLE” AS INNOVATIVE
PEDAGOGICAL METHOD IN POSTGRADU-
ATE EDUCATION OF DENTISTRY APPROACH
TO STUDY CLINICAL AND IMMUNOLOGICAL
ASPECTS OF CARIES DISEASE**

**«КРУГЛЫЙ СТОЛ» КАК ИННОВАЦИОННЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ МЕТОД В
ПОСЛЕДИПЛОМНОМ ОБРАЗОВАНИИ
СТОМАТОЛОГОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ
КЛИНИКО-ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ
АСПЕКТОВ КАРИОЗНОЙ БОЛЕЗНИ**

**Antonenko M.Yu., Zelinskaya N.A., Melnichuk T.A.
“Round table” as innovative pedagogical method
in postgraduate education of dentistry approach to
study clinical and immunological aspects of caries
disease.**

The article presents the pedagogical method of interactive learning in postgraduate education of dentists on the example of “round table” in teaching basic sections - carious diseases, including immunological aspects of pathogenesis and clinical features of determination of its course. As a model used by the phenomenon of delayed-type hypersensitivity to antigens of streptococcus and staphylococcus in the carious disease.

Keywords: “Round table”, bacterial sensitization, carious disease, allergies, streptococcus, staphylococcus, innovative teaching methods, interactive learning.

Антоненко М.Ю., Зелинская Н.А., Мельничук Т.А. «Круглый стол» как инновационный педагогический метод в последипломном образовании стоматологов при изучении клинико-иммунологических аспектов кариозной болезни.

В статье рассмотрен педагогический метод интерактивного обучения в последипломном образовании врачей-стоматологов на примере «круглого стола» при преподавании фундаментальных разделов - кариозной болезни, в частности, иммунологических аспектов патогенеза и детерминирования клинических особенностей ее течения. В качестве модели использован феномен гиперчувствительности замедленного типа к антигенам стрептококка и стафилококка при кариозной болезни.

Ключевые слова: «круглый стол», бактериальная сенсibilизация, кариозная болезнь, аллергия, стрептококк, стафилококк, инновационный педагогический метод, интерактивное обучение.

**Антоненко М.Ю., Зелінська Н.А., Мельнічук Т.А.
«Круглий стіл» як інноваційний педагогічний
метод у післядипломній освіті стоматологів
при вивченні клініко-імунологічних аспектів
каріозної хвороби.**

У статті розглянуто педагогічний метод інтерактивного навчання у післядипломній освіті лікарів-стоматологів на прикладі «круглого столу» при викладанні фундаментальних розділів - кариозної хвороби, зокрема, імунологічних аспектів патогенезу і детермінування клінічних особливостей її перебігу. В якості моделі використаний феномен гіперчутливості сповільненого типу до антигенів стрептокока і стафілокока при кариозній хворобі.

Ключові слова: «круглий стіл», бактеріальна сенсibilізація, кариозна хвороба, алергія, стрептокок, стафілокок, інноваційний педагогічний метод, інтерактивне навчання.

Постановка проблеми, її актуальність і зв'язь з важливими науковими і практичними задачами. Известно, что педагогика является незаменимым инструментом, позволяющим создать базу для получения современных знаний на этапах обучения студентов, в том числе и стоматологов [3].

Без сомнения, современные педагогические подходы помогают студентам понять роль и место причинно-следственных связей в развитии основных стоматологических болезней, использовать их для лечения и профилактики кариозной болезни, заболеваний пульпы и периодонта, болезней тканей пародонта, а также заболеваний слизистой оболочки полости рта.

В то же время, долго существующий стереотип мышления в направлении низкой значимости последипломного образования, не побуждал к поиску новых инновационных технологий обучения на этапе последипломного образования. Сегодня нетрудно заметить, что применение тех же педагогических подходов, что и в период обучения студентов, являлось негативным фактором, сдерживающим расширение диапазона врачебного мышления и не дающий возможность сформировать современных, высокоэффективных и конкурентоспособных специалистов. Очевидно, что хорошо зарекомендовавшие себя такие инновационные технологии, как метод «мозгового штурма», конкурентных групп и др., в период обучения студентов не являются высокотехнологическими и адекватными в

постдипломном образовании. Полагаем, что метод «круглого стола» может быть более эффективным и современным. Он позволяет проводить дискуссию не только на более высоком интеллектуальном уровне, но и дает возможность участникам сознательно выделить лидера, ведущего дискуссию в направлении более глубокого понимания и анализа современных данных о том или ином аспекте стоматологической проблемы. При этом, участники «круглого стола» не ограничиваются только знаниями научной литературы, а и имеют возможность использовать научно-исследовательские данные, полученные на кафедре и в научно-исследовательских лабораториях университета. Заметим, что в литературе мы встретили лишь фрагментарные указания на такой педагогический подход при обучении будущих специалистов на этапе последипломного образования [2, 4].

В этой связи целью настоящего исследования явилось внедрение метода «круглого стола», как инновационной педагогической технологии при изучении роли и места микробной сенсibilизации в этиопатогенезе кариозной болезни.

Нами были поставлены следующие задачи:

1. Предложить дискуссию о роли и месте гиперчувствительности замедленного типа к антигенам стрепто- и стафилококка при кариозной болезни.

2. Сформировать точку зрения о возможном пути научного и практического использования данных гиперчувствительности замедленного типа к антигенам стрепто- и стафилококка.

В методе «круглый стол» всего приняли участие 143 врача-интерн-стоматолога 2 года последипломного обучения, имеющие высокий балл во время обучения по разделу «терапевтическая стоматология», функциональными группами численностью по 12-13 человек в каждой.

Они анализировали клинко-рентгенологические и иммунологические исследования кафедры стоматологии НМУ 224 практически здоровых пациентов молодого возраста, имеющих кариозную болезнь. Контрольную группу - 50 практически здоровых пациентов того же возраста без кариозной

болезни. Они понимали, что выбор антигенов стрептококка и стафилококка был обусловлен постоянным присутствием их в полости рта, бляшке, зубном камне, кариозных полостях, их высокой алергизирующей способностью, наличием сходных и перекрестных антигенов с фибробластами соединительной ткани.

Повышенная чувствительность к антигенам стрептококка и стафилококка изучена на основании кожно-реактивный тест (КРТ) (*in vivo*) и реакция торможения миграции лейкоцитов (РТМЛ) (*in vitro*). Посредством КРТ удалось выявить циркулирующие антитела, находящиеся в крови (реагины), либо антитела, фиксированные на клетках под влиянием специфического антигена.

Применение РТМЛ было обусловлено ее высокой специфичностью и информативностью. Эта реакция включена в перечень реакций, рекомендованных ВОЗ для иммунологических исследований. Учитывая, что реакция происходит вне организма, создаются условия для многократного обследования больного и применения таких антигенов, которые *in vivo* не используются.

Нами была установлена прямая корреляционная связь повышенной чувствительности замедленного типа к стрептококкам и стафилококкам в зависимости от характера течения кариозной болезни.

Так, преимущественно острое течение сопровождалось повышенной чувствительностью к стрептококкам у $38,8 \pm 5,59\%$, $t=4,5$, $p<0,001$ по показателям КРТ, у $59,2 \pm 5,46\%$, $t=6,05$, $p<0,01$ по данным РТМЛ в то время, как в контрольной группе этот показатель был равен $8,2 \pm 3,88$, $14,5 \pm 4,98\%$ соответственно.

При преимущественно хроническом течении выявлена степень сенсibilизации к стрептококкам в более высоком проценте случаев. Так, по данным КРТ и РТМЛ процент людей, имеющих сенсibilизацию к стрептококку был существенно выше. Так, по данным КРТ у $63,5 \pm 4,49\%$ $t=9,32$ $p<0,001$ пациентов с преимущественно хроническим течением имелась повышенная чувствительность к стрептококку, по результатам РТМК она наблюдалась у $87,1 \pm 3,2\%$ $t=12,1$ $p<0,001$. В то время как в контрольной группе этот показатель был $8,2 \pm 3,88$ и $14,5 \pm 4,98$

соответственно.

При определении повышенной чувствительности к антигену стафилококка отмечена подобная тенденция. Так, процент лиц, имеющих сенсibilизацию к стафилококку по данным КРТ и РТМЛ соответствовал $45,2 \pm 5,71\%$ $t=6,46$ $p<0,001$, $65,1 \pm 5,81\%$ $t=11,1$ $p<0,001$. В контрольной группе этот показатель был достоверно ниже $14,1 \pm 2,8$, $76,4 \pm 5,07$ $t=15,0$ $p<0,001$.

Преимущественно хроническое течение сопровождалось большим процентом людей, имеющих повышенную чувствительность к антигену стафилококка. Так, по данным КРТ этот процент составил $69,7 \pm 4,28\%$ $t=12,84$ $p<0,001$, а по результатам РТМЛ у $93,2 \pm 2,54\%$ $t=36,69$, $p<0,001$. В контрольной группе по данным КРТ обнаружена повышенная чувствительность к стафилококку лишь у $4,1 \pm 2,8\%$ обследованных, а по показателям РТМЛ она не выявлена.

Установлено по данным КРТ и РТМЛ, что единичный неосложненный кариес имел повышенную чувствительность к антигену стрептококка в меньшем проценте случаев, чем при множественном поражении. Так, по данным КРТ этот процент составил $26,9 \pm 6,61\%$ $t=2,44$, $p<0,001$ и $35,1 \pm 7,64\%$ $t=2,26$, $p<0,001$ соответственно против $8,2 \pm 3,88$ и $14,5 \pm 4,95$ в контрольной. По данным КРТ сенсibilизация к стрептококку при множественном неосложненном кариесе установлена в $45,4 \pm 6,27\%$ $t=5,05$, $p<0,01$, а по данным РТМЛ в $51,4 \pm 6,3\%$ $t=4,59$, $p<0,001$ случаев.

Выявлена такая же тенденция при определении повышенной чувствительности к стафилококку. Так, при единичном неосложненном кариесе по данным КРТ и РТМЛ отмечено повышенная чувствительность в $34,1 \pm 9,92\%$ $t=2,79$, $p<0,001$ и $36,8 \pm 7,72\%$ $t=5,98$, $p<0,001$ случаев соответственно. В контрольной группе этот показатель составил $4,1 \pm 6,95\%$ по данным КРТ, а по результатам РТМЛ он был равен 0.

Множественный кариес по данным КРТ выявил повышенную чувствительность к антигену стафилококка у $48,2 \pm 6,3\%$ $t=4,7$, $p<0,001$ обследованных, а по данным РТМЛ у $55,3 \pm 6,77\%$ $t=8,17$, $p<0,001$ пациентов.

Нами установлена сочетанная сенсibilизация (диаллергия) к антигенам

стрептококка и стафилококка у $3,2 \pm 2,02\%$ $t=1,58$ при преимущественно остром течении $p<0,001$ по данным КРТ, а по результатам РТМЛ у $8,5 \pm 3,1\%$ $t=2,74$, $p<0,001$ соответственно.

Преимущественно хроническое течение сопровождалось повышенной чувствительностью к антигенам стрептококка и стафилококка (диаллергия) у $11,6 \pm 2,97\%$ $t=3,91$ по данным КРТ, а по показателям РТМЛ у $12,1 \pm 3,23\%$ $t=3,75$, $p<0,001$.

Сочетанное острое и хроническое течение характеризовалось большим процентом больных, имеющих сенсibilизацию к антигенам стрептококка и стафилококка (диаллергия) ($12,0 \pm 3,5\%$ $t=3,43$, $p<0,001$ по данным КРТ и $12,4 \pm 3,84\%$ $t=3,26$, $p<0,001$ по данным РТМЛ). Таким образом, в результате дискуссии за «круглым столом» врачами-интернами 2 года установлена прямая достоверная корреляционная связь между повышенной чувствительностью к антигенам стрептококка и стафилококка и основными характеристиками кариозной болезни, в том числе множественного поражения и характером течения кариозного процесса, что указывает на существенную роль чувствительности замедленного типа к антигенам стрептококка и стафилококка в патогенезе кариозной болезни.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Полученные данные позволили им декларировать, что кариозные очаги являются такими же активными очагами микробной сенсibilизации как и очаги тканей периодонта и пародонта. Результаты проведенных исследований позволяют рекомендовать специфическую микробную гипосенсibilизацию с последующей иммунизацией к антигенам стрептококка и стафилококка при планировании персонифицированных программы первичной и вторичной профилактики кариеса зубов. Врачами-интернами была высказана мысль о вероятной роли гиперчувствительности замедленного типа к антигенам стрептококка и стафилококка как фактора риска развития кариеса зубов.

Рецензент
д. пед. н., профессор Н.В. Стучинская

Список используемых источников

1. Мухина С.А. Современные инновационные технологии обучения: научно-популярная литература / С.А. Мухина, А.А. Соловьева // М.: ГЭОТАР-Медиа. - 2008. - 360 с.
2. Antonenko M.U. Innovative methodical approaches in postgraduate education of dentist from busis structure of tooth enamel to clinical concept of caries / T.A.Melnichuk, N.A.Zelinskaya // Nowocresna edukacja: Filorotia, innowacja, Doswiadczenie. Modern education: Philosophy, innovations and Experience: umiesetnoscitodzwyzsraSrkola. - Польша. - 2015. - з.149-152.
3. Антоненко М.Ю. Роль междисциплинарного обучения в понимании этиологии и патогенеза кариозной болезни / М. Ю. Антоненко, Н. А. Зелинська, Т. А. Мельничук // Современная стоматология. - 2015. - №3. - с. 128-131.
4. Мирза Н.В. Внедрение инновационных технологий в образовательный процесс ВУЗа / Н.В. Мирза // International scientific professional periodical journal «THE UNITY OF SCIENCE» / publishing office Friedrichstrabe 10. - Vienna, Austria. - ISSN 9091-175X. - April 2015- с.62-65.

References

1. Muchina S.A. Sovremennie innovatsionnie tehnologii obutcheniya: nauchno-populyarnaya literature / S. A. Muchina, A.A. Solovieva // M.: GEOTAR-Media. - 2008. - 360 s.
2. Antonenko M.U. Innovative methodical approaches in postgraduate education of dentist from busis structure of tooth enamel to clinical concept of caries / T.A.Melnichuk, N.A.Zelinskaya // Nowocresna edukacja: Filorotia, innowacja, Doswiadczenie. Modern education: Philosophy, innovations and Experience: umiesetnoscitodzwyzsraSrkola. - Польша. - 2015. - з.149-152.
3. Antonenko M.U. Rol mezhdistsiplinarnogo obutcheniya v ponimanii etiologii i patogeneza karioznoiy bolezni / M. U. Antonenko, N.A.Zelinskaya, T.A.Melnichuk // Sovremennaya stomatologiya. - 2015. - №3. - с. 128-131.
4. Mirza N.V. Vnedrenie innovatsionnich tehnologiy v obrazovatelnsy protsess VUZa / N.V. Mirza // International scientific professional periodical journal «THE UNITY OF SCIENCE» / publishing office Friedrichstrabe 10. - Vienna, Austria. - ISSN 9091-175X. - April 2015- s.62-65.

докт.мед.наук, професор Антоненко М.Ю.
+380506857625

antonenko.nmu@gmail.com

канд.мед.наук, асистент Значкова О.А.

+380672628332

znachkova2008@gmail.com

канд.мед.наук, доцент Саяпина Л.М.

+038 0509341952

lada_2248@mail.ru

**SUB-SPECIALITY IN THE SYSTEM OF
THE POST-GRADUATE DENTAL
EDUCATION, FOR EXAMPLE THE
LASER DENTISTRY**

**СУБСПЕЦІАЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ЛІКАРІВ-
СТОМАТОЛОГІВ НА ПРИКЛАДІ
ЛАЗЕРНОЇ СТОМАТОЛОГІЇ**

Antonenko M., Znachkova E., Sayapina L. Sub-speciality in the system of the post-graduate dental education, for example the laser dentistry

The system of postgraduate medical education involves the concept of lifelong learning. Modern society's needs in implementing of the new technologies of the laser dentistry create the necessity for training relevant specialists. The analysis of laser dentistry courses, their advantages and disadvantages was performed. The necessity the notion of sub-speciality "Laser Dentistry" and study it in medical university clinics conditions is argued.

Key words: post-graduate training, doctor-dentist, laser dentistry

Антоненко М.Ю., Значкова О.А., Саяпина Л.М. Субспеціальність у системі післядипломної освіти лікарів-стоматологів на прикладі лазерної стоматології

Розвиток медичної лазерної апаратури та сучасних технологій лазерної стоматології обумовлюють необхідність підготовки спеціалістів по лазерній стоматології у системі післядипломної освіти лікарів-стоматологів. Проаналізовано програми наявних курсів лазерної стоматології, їх переваги та недолки. Обґрунтовано запровадження курсів тематичного удосконалення та введення поняття субспеціальності «Лазерна стоматологія».

Ключові слова: післядипломна освіта, лікар-стоматолог, лазерна стоматологія.

Антоненко М.Ю., Значкова Е.А., Саяпина Л.М. Субспециальность в системе последиplomного образования врачей-стоматологов на примере лазерной стоматологии

Развитие медицинской лазерной аппаратуры и современных технологий лазерной стоматологии обуславливают необходимость подготовки специалистов по лазерной стоматологии в системе последиplomного образования врачей-стоматологов. Проанализированы программы имеющихся курсов лазерной стоматологии, их преимущества и недостатки. Обоснованно введения курсов тематического усовершенствования и введение понятия субспециальность «Лазерная стоматология».

Ключевые слова: последиplomное образование, врач-стоматолог, лазерная стоматология.

Постановка проблеми, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. За сучасних швидкоплинних і постійних змін в світі новітніх технологій є необхідність в постійному удосконаленні системи післядипломної освіти та додатковій професійній освіті на підставі необхідної для суспільства концепції

навчання протягом всього життя [3, 2-3; 11, 5]. Важливо відчувати, що ця сфера є не звичним продовженням існуючої системи освіти, додатковою надбудовою над нею, покликаною компенсувати недоліки формальної освіти, але виступає особливою галуззю, з особливими відносинами учасників освітнього процесу, особливою освітньою мотивацією, метою людей, які суміщають навчання з роботою [4, 5-6; 5, 7-8].

Застосування в навчанні інноваційних технологій дозволить здобути освіту світового рівня, стати конкурентоспроможним фахівцем, надавати кожному громадянину сучасну медичну допомогу та мати можливість вибору праці у будь-якій країні [13].

В умовах зростаючих інформаційних потоків і впровадження в медичну практику високотехнологічних засобів діагностики й лікування, лікар постійно опиняється в ситуації, коли він сам гостро відчуває потребу в постійному підвищенні своєї кваліфікації [14, 55-56; 15]. Та, не зважаючи на доступність існуючої системи післядипломної освіти, її не можна назвати вичерпною й всеохоплюючою із-за обмеженого вибору форм і видів підвищення кваліфікації [16].

Така ситуація зумовлює необхідність удосконалення вже існуючих і пошуку нових форм систематичного підвищення рівня знань лікарів.

Система безперервної медичної освіти дозволяє враховувати не лише ступінь і динаміку реформування охорони здоров'я, але й медичну спеціальність і конкретне місце роботи медичного фахівця – його специфіку, характер і тип функціонування [11].

Безперервний професійний розвиток дає можливість отримати нові компетенції, розширити сферу професійної діяльності й підвищити оплату своєї праці. Один із видів програм дає можливість розширити загальні знання слухача з певної спеціальності. Він реалізується шляхом проходження короткотривалих навчальних циклів (від 1 до 10 днів). Частина курсів із певних актуальних проблем медицини організована відповідно до запитів клінік, які в такому випадку можуть фінансувати навчання свого персоналу. Такі кваліфікаційні програми тривають місяць і більше. Основне завдання кваліфікаційних

курсів - поглиблення знань слухачів, ознайомлення з новими діагностичними й лікувальними технологіями [1, 90-92].

Лікарі також мають можливість брати участь у програмах, що передбачають нові компетенції та здобуття певної субспеціальності. Такі цикли тривають від 2 місяців до року. По закінченні Міністерство видає сертифікат про отримання субспеціальності без здачі сертифікаційного екзамену [13, 125-127].

Стоматологія, будучи галуззю медицини, що найбільш прогресивно розвивається, завжди дедалі більше удосконалює лікувальний процес, роблячи його більш безпечним і привабливим для пацієнтів. Зараз із твердою впевненістю можна сказати, що застосування лазерів в стоматології виправдано, економічно вигідно і є більш досконалою альтернативою існуючим методам лікування стоматологічних захворювань. Застосування лазерів в стоматології відкриває абсолютно нові можливості, дозволяючи лікарю-стоматологу запропонувати пацієнту широкий спектр мінімально інвазивних, фактично безболісних та безкровних процедур у безпечних для здоров'я стерильних умовах, гарантуючих високий функціональний, косметичний та естетичний результат лікування, що відповідає найвищим клінічним стандартам надання стоматологічної допомоги [6, 13-16; 7, 17-20] та підвищує професійний рівень та самооцінку фахівця.

Широкий спектр біологічної дії лазерного випромінювання (загальної дії - на різні системи та внутрішні органи цілісного організму та місцевої - на клітинні елементи тканини) забезпечує можливість проведення високоефективної патогенетичної багатофакторної терапії різних стоматологічних захворювань:

-діагностична стоматологія (використання лазерного випромінювання для визначення ступеню демінералізації твердих тканин зубів, лазерної флуоресценції судин тканин пародонту);

-препарування твердих тканин зуба при лікуванні карієсу та його ускладнень;

-лазерна хірургічна стоматологія (операції з видалення екззофітних пухлин та пухлино-подібних утворень шкіри та слизової оболонки порожнини рота, розтин м'яких

тканин, фотодінамотерапія запальних осередків, френектомія, резективна пародонтальна хірургія, реконструктивна кісткова хірургія, естетична стоматологія - видалення пігментних плям, рубців, наслідків татуювання обличчя, виправлення вікових змін шкіри та ін.);

-захворювання слизової оболонки порожнини рота (опромінення ділянок ураження з метою стимуляції регенерації, трофіки і інш.);

-пародонтологія;

-ендодонтія;

-фотодінамічна терапія (поєднане застосування лазерного випромінювання певної довжини хвилі із фотосенсибілізатором, що вивільнює активні форми кисню);

-імплантологія;

-відбілювання зубів [2, 12-14; 8; 9, 135-136].

Однак, на сьогоднішній день не існує єдиної програми підготовки фахівців із лазерної стоматології. Сучасні лазерні апарати різні не тільки за джерелом випромінювання, але й за сферою застосування, за технологіями, призначені для вибіркового впливу на певний тип тканини [9, 134-135; 12].

Співробітниками кафедри стоматології Інституту післядипломної освіти Національного медичного університету імені О.О. Богомольця проаналізовано програми курсів з лазерної стоматології, які представлені сьогодні на ринку України. Такі курси запроваджені лише представниками фірм-виробників лазерної апаратури, що запрошують лекторів та акцентують всю теоретичну та демонстраційну частину курсів на апаратурі фірми-виробника, що на нашу думку носить комерційний та обмежений характер.

Тривалість зазначених курсів не перевищує 6-12 год. За таких умов досить поверхнево охоплюються загальні питання фізичної основи лазерного випромінювання, його взаємодія із структурами тканин різної оптичної щільності, біологічну дію на опромінюванні тканини, техніку безпеки праці із різними лазерними установками та типами випромінювання. За такий короткий термін курсів неможливо охопити питання організації стоматологічного кабінету для роботи із лазерними установками. Лікар-стоматолог не отримує інформацію про насиченість ринку

різними видами лазерних апаратів провідних європейських та вітчизняних виробників, їх переваги та недоліки. Після закінчення курсів слухачеві видається сертифікат про можливість роботи з лазерною апаратурою фірми, яка запровадила курси. Такі сертифікати не уніфіковані за сферою використання лазерного випромінювання, фаховою спеціальністю лікаря-стоматолога та унеможливають роботу лікарів із лазерною апаратурою інших фірм. На наш погляд це суттєво обмежує вільний вибір лікаря та примушує його проходити інші курси, що є економічно не вигідним.

Українська медична галузь перебуває в тривалому процесі реформування, тому повноцінне використання університетських клінічних баз має бути пріоритетним напрямом з метою викладання та впровадження сучасних методів лікування та діагностики, в тому числі питань лазерної стоматології.

Кафедра стоматології Інституту післядипломної освіти Національного медичного університету імені О.О. Богомольця запровадила курси тематичного удосконалення «Основи лазерної медицини, застосування лазерів в стоматології» для стоматологів загальної практики та хірургів-стоматологів. Програми тематичного удосконалення розраховані на 36 годин та врахували багато загальних питань лазерної медицини й особливості використання лазера в стоматологічних спеціальностях. Окремо освітлюються питання показань та протипоказань до використання низькоенергетичного та високоенергетичного лазерного випромінювання, особливості лазерної терапії та хірургії в стоматології, протоколи втручань з застосуванням лазерного випромінювання, післяопераційного ведення хворого.

Лазерна стоматологія поєднує в собі дві окремі медичні спеціальності: «Стоматологія» та «Фізіотерапія». Предметна роз'єднаність викладання цих спеціальностей на додипломному етапі підготовки фахівця, відсутність широкого оснащення державних лікувальних установ лазерною технікою – відсутність мотивації до навчання та використання знань та вмінь, стає однією з причин фрагментарності світогляду лікаря-стоматолога щодо лазерної медицини та, зокрема, лазерної стоматології, породжує

серйозні труднощі в формуванні у лікарів цілісної картини лазерного впливу на організм людини та обумовлює помилки й негативні наслідки використання лазерних технологій.

Співробітники кафедри стоматології ініціюють виведення циклу «Лазерна стоматологія» в окрему субспеціальність із залученням до викладання як педагогів різних стоматологічних дисциплін, так і викладачів медичної фізики, фізіотерапевтів для висвітлення фізичних, біофізичних та фізіотерапевтичних основ лазерного випромінювання, особливостей його використання в практиці різних стоматологічних спеціальностей. Теоретична підготовка слухачів має підкріплюватись не тільки демонстраціями, але й практичним використанням різних типів лазерної апаратури, спостереженням за хворим у післяопераційному періоді, що можливо запровадити тільки в умовах сучасної університетської клініки. Системний міждисциплінарний метод навчання дозволить підготувати стоматолога лазерної медицини з якісно новим рівнем фахової підготовки.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Комплексні заходи щодо підвищення якості навчання та професійної підготовки лікарів-стоматологів, пошук нових форм роботи зі слухачами курсів підвищення кваліфікації, використання інноваційних методів та пошук нових технологій навчання в медичних навчальних закладах є запорукою успішного лікування і профілактики стоматологічних захворювань в Україні.

Рецензент

д. пед. н., професор Цехмістер Я.В.

Список використаних джерел

1. Андрух В.С. Засади післядипломної медичної освіти лікарів України в аспекті Болонського процесу / В.С. Андрух, М.В. Слободян // Практикуючий лікар. – 2013. – №1. – с. 89-93. 2. Бургонский В.Г. Теоретические и практические аспекты применения лазеров в стоматологии / В. Г. Бургонский // Современная стоматология. – 2007. – №1. – С. 10-15. 3. Вартамян Ф.Е. Управление ЛПУ. Загальні питання. Пріоритетний національний проект і Концепція розвитку охорони здоров'я / Ф. Е. Вартамян // Загальні економічні питання. Охорона здоров'я. – 2008. – № 1. 4. Волосовець О.П. Удосконалення засвоєння практичних навичок і методик студентами та лікарями-інтернами – важлива складова кадрової перебудови первинної ланки медичної допомоги населенню України / О. П. Волосовець, Ю. С.

П'ятницький, І. С. Вітенко, І. В. Мельник, Р. А. Стецюк // Медична освіта. – 2012. – № 3. – С. 5-7. 5. Вороненко Ю. В. Організація безперервного професійного розвитку викладачів у системі медичної освіти (аналітичний огляд та пропозиції) / Ю. В. Вороненко, О. П. Мінцер, В. В. Краснов // Вдосконалення вищої медичної освіти. Медична освіта. – 2012. – № 4. – С. 6–12. 6. Дорогокупля Ю.А. Лазерные технологии в стоматологии / Ю. А. Дорогокупля, И. Ф. Попкова [и др.] // Стоматолог. – 2006. – № 5. – С. 13–20. 7. Ефанов О.И. Физиотерапия стоматологических заболеваний / О. И. Ефанов, Т. Ф. Дзангарова // Медицина. – 1980. – С. 15–28. 8. Иванов А.С. Руководство по лазеротерапии стоматологических заболеваний / А. С. Иванов. – М. : Медицина, 2000. – 58 с. 9. Коркушко А.О. Физические основы взаимодействия лазерного излучения с биологическими объектами / А. О. Коркушко // Лікарська справа. – 2001. – № 4. – С. 134–137. 10. Корпан М.И. Клинико-экспериментальные аспекты лечебного действия лазерного излучения / М. И. Корпан, С. Магомедов, И. З. Самосюк [и др.] // Лікарська справа (Врачебное дело). – 2006. – № 4. – С. 51–57. 11. Лазоришинець В.В. Вища медична освіта на сучасному етапі. / В.В. Лазоришинець з співавт. // Проблеми сучасної медичної науки та освіти. – 2008. – №4. – С. 5-7. 12. Пономаренко Г.Н. Биофизические основы физиотерапии / Г. Н. Пономаренко, И. И. Турковский. – СПб. : ВМедА, 2003. – 152 с. 13. Попов С.В. Последипломная подготовка врачей: перспективы развития. / С.В. Попов // Здоровье ребенка. – 2008. – №3. – С. 125-128. 14. Сігаєва Л.Є. Форми розвитку професіоналізму сімейних лікарів в системі післядипломної медичної освіти України / Л. Є. Сігаєва, Л. А. Михайленко // Вісник Житомирського державного університету.- Випуск 1 (79). – с. 54-58. 15. Хвисьюк О.М. Система управління якістю медичної освіти за міжнародними стандартами на післядипломному етапі. / О. М. Хвисьюк, В. Т. Марченко, В. В. Жеребкін // Проблеми сучасної медичної науки та освіти. – 2009. – №1. – С. 5-6. 16. Шаповал С.Д. Методические аспекты последипломного образования и непрерывного профессионального развития врачей общей практики / С. Д. Шаповал, С. Н. Дмитриева, В. А. Одринский // Міжнародний медичний журнал: Спеціальний випуск. – 2005. – травень. – С. 157.

References

1. Andruch V.S. Zasadi pisyadiplomnoi medichnoi osviti likariv Ukraini v aspekti Bolonskogo processu / V. S. Andruch, M. V. Slobodian // Praktikuyuchii likar. – 2013. – №1. – s. 89-93. 2. Burgonskij V.G. Teoreticheskie i prakticheskie aspekti primeneniya leserov v stomatologii / V. S. Burgonskij // Sovremennaja stomatologija. – 2007. – №1. – s.10-15. 3. Vartanijan F.E. Uravlinnija LPU. Zagalni pitannija/ Prioritetnij nacionalnij proekti Konceptiia rozvitzku ochoroni zdorovija/ F.E. Vartanijan // Zagalni ekonomichni pitannja. Ochorona zdorovja. – 2008. – №1. 4. Volosovets O.P. Udoskonalennja zasvoennja praktichnich navichok i metodik studentami ta likarjami-internami – vaschliva scladova kadrovoji perebudovi pervinnoji lanki medichnoji dopomogi naselelju Ukraini / O. P. Volosovets, Ju. S. Pjatnackij, I.S. Vitenko, I. V. Melnik, R.A. Stecjuk // Medichna osvita. – 2012. – №3. – s. 5-7. 5. Voronenko Yu.V.

Organizacija bezperernogo profesijnogo pozvitku vkladachiv u sistemi medichnoji osviti (analitichnij oglajjd ta propozicij) / Yu. V. Voronenko, O.P. Mincer, V.V. Krasnov // Vdoskonalennij vicchoji medichnoj osviti. Medychna osvita. – 2012. – №4. – s. 6-12. 6. Dorgokuplja Yu.A. Lasernie tehnologiji v stomatologiji / Yu. A. Dorgokuplja, I. F. Popova [i dr.] // stomatology. 1006. – №5. – s. 13-20. 7. Efanov O.I. Fizioterapija stomatologicheskich zabolevanij / O. I. Efanov, T.F. Dzanagova // Medizina. – 1980. – s. 15-28. 8. Ivanov O.I. Rukovodstvo po lazeroterapiji stomatologicheskich zabolevanij / O. I. Ivanov. – M.: Medizina, 2000. 58 s. 9. Korkushko O.A. Fizicheskie osnovi vzaimodejstvija lazernogo izluchenija s biologicheskimi obkтами / O. A. Korkushko // Likarska sprava. – 2001. – №4. – s. 134-137. 10. Korpan M.I. Kliniko-eksperimentalnie aspekti lechebnogo dejstvija lazernogo izluchenija / M. I. Korpan, S. Magomedov, I. Z. Samosuk [i dr.] // Likarska sprava. (Vrachebnoe delo). – 2006. – №4. – s. 51-57. 11. Lazorishinetc V.V. Vizcha medichna osvita na suchasnomu etapi / V. V. Lazorishinetc z spivavt. // Problemi suchasnoi medichnoi nauki ta osviti. – 2008. – №4. – s. 5-7. 12. Ponomarenko G.N. Biofizicheskie osnovi fizioterapiji // G. N. Ponomarenko, I. I. Turkovskij. – SPb. – VmedA, 2003. – 152 s. 13. Popov S.V. Poslediplomnaja podgotovka vrachej: perspektivi razvitija / S. V. Popov // Zdorovje pebenka. – 2008. – №3. – 125-128. 14. Sigaeva L.E. Formi rozvitku professionalizmu simejnih likariv v sistemi pisljadiplomnoji osviti Ukraini / L. E. Sigaeva, L.A. Michajlenko // Visnik Zhitomirskogo derzhavnogo universitetu. – Vipusk 1 (79). – s. 54-58. 15. Xvisuk O.M. Sistema upravlinnja jakistu medichnoji osviti za mizhnarodnimi standartami na pisljadiplomnomu etapi / O. M. Xvisuk, V. T. Marchenko, V.V. Zherebkin // Problemi suchasnoi medichnoi nauki ta osviti. – 2009. – №1. – s. 5-6. 16. Shapoval S.D. Metodicheskie aspekti poslediplomnogo obrazovanija I neprerivnogo professionalnogo razvitija vrachej obshej praktiki / S. D. Shapoval, S. N. Dmitrieva, V.A. Odrinskij // Mizhnarodnsj medichnij zhurnal: Specialnij vipusk. – 2005. – traven. – s. 157.

д.мед.н., профессор Антоненко М.Ю.

+380506857625

antonenko.nmu@gmail.com

к.мед.н., доцент Саяпина Л.М.

+038 0509341952

lada_2248@mail.ru

к.мед.н., ассистент Значкова Е.А.

+380672628332

znachkova2008@gmail.com

MEDICAL DEBATE - ONE OF THE METHODS OF PRACTICAL TRAINING INTERNSHIP DENTISTS FORMING CLINICAL THINKING

ВРАЧЕБНАЯ ДИСКУССИЯ – ОДИН ИЗ МЕТОДОВ ПРАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ВРАЧА-СТОМАТОЛОГА В ИНТЕРНАТУРЕ, ФОРМИРУЮЩИЙ КЛИНИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ

Antonenko M., Sayapina L., Znachkova E. Medical debate - one of the methods of practical training internship dentists forming clinical thinking

Education of dentists in the postgraduate stage involves the need to use active forms and methods of teaching. The formation and development of professional clinical thinking requires theoretical training and clinical practice under the supervision of a teacher. Application of medical debate method in the process of practical training of the I year study doctors in the internship in specialty sections “Dental Surgery” and “Therapeutic dentistry” has demonstrated a logical chain of definition the diagnosis and development of rational treatment plan. Using a medical point of discussion at the postgraduate education imparts and develops the skills of clinical thinking, which recognized the quality of professional activity.

Key words: medical debate, clinical thinking, post-graduate education, clinical tasks

Антоненко М.Ю., Саяпина Л.М., Значкова Е.А. Врачебная дискуссия – один из методов практической подготовки врача-стоматолога в интернатуре, формирующий клиническое мышление

Для улучшения качества подготовки врача актуальна необходимость использования активных форм и методов обучения, обеспечивающих творческую активность и направленных на формирование и развитие профессионального мышления. Применение метода врачебной дискуссии в процессе подготовки врача-стоматолога на последипломном этапе образования прививает и развивает навыки клинического мышления, что отражается на качестве профессиональной деятельности.

Ключевые слова: врачебная дискуссия, клиническое мышление, последипломное обучение, клинические задачи

Антоненко М.Ю., Саяпина Л.М., Значкова О.А. Лікарська дискусія - один з методів практичної підготовки лікаря-стоматолога в інтернатурі, що формує клінічне мислення

Для покращення якості підготовки лікаря актуальною є необхідність використання діяльних форм і методів навчання, які забезпечують творчу активність та спрямованих на формування і розвиток професійного мислення. Застосування методу лікарської дискусії в процесі підготовки лікаря-стоматолога на післядипломному етапі освіти розвиває навички клінічного мислення, що відображається на якості професійної діяльності.

Ключові слова: лікарська дискусія, клінічне мислення, післядипломне навчання, клінічні задачі

«Основа квалифицированного врача – опыт, а не память заученного»
Парацельс

Постановка проблемы, ее актуальность и связь с важными научными и практическими задачами. Современная система высшего образования в Украине ориентирована

на интеграцию в мировую образовательную среду с заменой образовательной парадигмы; разработкой, апробацией и внедрением новых подходов и технологий обучения [1, 112-113].

Задача подготовки специалистов нового поколения в медицине не может в полной мере быть решена стандартными и традиционными методами обучения. Современное обучение – многоуровневый и многоцелевой процесс, преодолевающий патерналистические, патриархальные и авторитарные парадигмы образования путём отказа от монофункционального подхода к обучающемуся, оценки его знаний и умений с позиций достижений образования [1, 112-113].

Обучение специалистов на последипломном этапе предусматривает на базе уже полученных в ВУЗе общих и профессиональных знаний овладение профессиональными, производственными умениями и навыками специальности. Обучение врачей-интернов охватывает весь процесс специальной подготовки врача, знания которого всегда могут быть применены на практике.

Традиционные методы обучения, направленные на получение, расширение и углубление знаний путём получения информации, её воспроизведения, отработки конкретных профессиональных действий по готовому алгоритму – ориентированной основе действий, в современных реалиях недостаточны, так как не касаются основного звена профессиональной деятельности врача – клинического мышления [2, 76-79].

Клиническое мышление можно определить как смысловой специфичный процесс диалектического мышления, дающий целостность и завершенность медицинским знаниям [3, 4-9].

Современное врачебное мышление является продуктом многовековой истории развития медицинской науки, обобщением и определенным результатом эмпирического опыта многих поколений врачей. Однако, никогда раньше клиническое мышление не испытывало такого бурного развития и не имело таких глубоких противоречий, как в современных условиях. Специфичность клинического мышления требует особенных путей его формирования. Только теоретическая

подготовка не может решить этой задачи, клиническому мышлению невозможно научиться из учебников и практических руководств [3, 4-9; 4, 63-65]. Для этого необходима практика под контролем преподавателя, который должен дать врачу-интерну определённый запас четко установленных и структурированных теоретических сведений и схем, научить его умению применять полученную информацию к больному человеку и при этом всегда размышлять – логически, клинически и диалектически мыслить [5, 142-143].

Решающим для клинического мышления является способность к разумному построению синтетической модели болезни, переходу от восприятия внешних проявлений заболевания к воспроизведению его внутреннего течения. Развитие «мысленного видения» - необходимое качество мышления врача, в этом - «рациональное зерно» клинического мышления. Способность к мысленному построению картины болезни может быть развита с помощью ряда упражнений, отправными точками которых служат способность наблюдать, тренировать память, склонность к сравнению и анализу деталей, стойкое желание к самообучению [6, 12-20].

Для улучшения качества подготовки врача актуальна необходимость использования активных форм и методов обучения, обеспечивающих творческую активность и направленных на формирование и развитие профессионального мышления [7, 223].

Цель исследования: определить эффективность применения метода дискуссии в процессе подготовки врача-стоматолога на последипломном этапе образования с целью формирования клинического мышления.

Применяли метод врачебной дискуссии – обсуждение конкретной клинической картины у пациента-волонтера, который обратился на кафедру стоматологии Института последипломного образования Национального медицинского университета имени А.А. Богомольца. В процессе практических занятий с врачами-стоматологами I года обучения в интернатуре по разделам специальности «Хирургическая стоматология» и «Терапевтическая

стоматология» демонстрировалась логическая цепочка определения и построения диагноза, выработка рационального плана лечения. Применению такого метода предшествовало индивидуальное решение каждым врачом ситуационных задач с описанием клинической картины заболевания у виртуального больного с перечислением результатов дополнительных методов исследования или результатов проведенного лечения. Ответы каждого врача-интерна обсуждали в группе с учётом мнений всех присутствующих на занятии коллег. После выяснения исходного уровня теоретической подготовки и пробелов в навыках интерпретации данных и определения диагноза пациента давали возможность врачу-интерну самостоятельно опросить конкретного больного, провести объективное исследование его состояния, назначить дополнительное обследование. Во время этого этапа лечебного процесса, в отсутствие пациента (который проходил лабораторное или инструментальное обследование) обсуждали в группе полученные данные, акцентировали внимание на допущенных ошибках. Путём коллективного обсуждения врачи-интерны разрабатывали диагностическую гипотезу, что выражалось в определении предварительного диагноза больного.

После интерпретации данных дополнительных методов исследования, курирующий пациента врач-интерн предлагал план лечения. В случае ошибочной тактики лечения в процесс общения с пациентом «вмешивался» врач-наставник (преподаватель) с целью «консультации».

После проведенных врачебных манипуляций и назначения медикаментозного лечения, пациента отпускали, а группа врачей-интернов обсуждала окончательный диагноз и план лечения пациента. Преподаватель выслушивал мнение каждого члена группы, уточняющими вопросами, наводящими на необходимость задуматься, направлял диагностический процесс в группе. Во время второго и последующих посещений пациента врачи-интерны имели возможность подтвердить или опровергнуть первоначальный диагноз на основе «эффекта от лечения», что развивало способность осмысления конкретной клинической ситуации.

В результате индивидуального решения ситуационных задач врачами-интернами выявили у почти 80% обучающихся отсутствие навыков субъективного исследования больного, выпадение из внимания большинства симптомов заболевания, выявляемых на основе жалоб и анамнеза заболевания и жизни пациента. Почти 60% врачей-интернов не имели навыков выделения признаков основного, сопутствующего заболевания, симптомов осложнений основного заболевания. В результате, большинство врачей-интернов составляли не полные планы лечения, выбирали врачебную тактику, не учитывающие все звенья патологического процесса. Такая ситуация может быть объяснена разобщенностью фундаментального и клинического обучения, акцентированием внимания студентов на заучивании отдельных признаков болезней, что не даёт целостной картины диагноза, нацеленностью обучения на решении тестов путём заучивания правильных ответов, отсутствием навыков клинического мышления, что имеет широкое распространение на додипломном этапе подготовки врачей.

После дискуссионного обсуждения ситуационных и клинических задач врачи-интерны, во время клинического приёма уже более тщательно, хотя и не последовательно, опрашивали пациента, собирали анамнез заболевания и жизни. Во время субъективного обследования врачи-интерны старались провести полное изучение состояния больного. Самостоятельное назначение дополнительных исследований состояния больного и интерпретация полученных данных побуждали врачей-интернов осмысливать симптомы заболевания у конкретного больного.

Коллективное обсуждение плана лечения с выяснением причины, механизмов развития заболевания, прогнозированием его течения в результате лечения, вырабатывало навык логического осмысления профессиональной деятельности.

При дискуссионном методе проведения практических занятий у врачей-интернов формируются основные принципы диагностического процесса: постановка диагноза должна быть убедительной и достоверной; сроки анализа клинической ситуации ограничены во времени – чем

раньше правильно выявляется заболевание, тем более благоприятным будет клинический прогноз, что актуально для оказания помощи в экстремальных условиях [8, 98-100].

Вывод: применение врачебной дискуссии во время практической подготовки врачей-стоматологов на последипломном этапе обучения прививает и развивает навыки клинического мышления, закрепляет убеждения у врачей-интернов, что главную роль в диагностике играют аналитические способности врача, его умение анализировать и синтезировать обширную, подчас чрезмерную, а в большинстве случаев неполную информацию о состоянии пациента.

Перспективы дальнейших исследований: разработка диагностических алгоритмов основных групп заболеваний, с которыми приходится сталкиваться врачу-стоматологу и развитие стойких навыков клинического мышления у врачей-интернов.

Рецензент

д. пед. н., профессор И.Е.Булах

Список использованных источников

1. Фицула М.М. Педагогіка вищої школи /М.М. Фицула // 2-ге вид., доп. – К.: Академвидав, 2010. – С. 112-113. 2. Пермінов О.Б. Бінарні лекції в контексті єдності фундаментальної та професійної підготовки лікарів-стоматологів / О.Б. Пермінов, І.Р. Ярмошук, В.М. Руднева // Вопросы экспериментальной и клинической стоматологии: материалы научно-практической конференции с международным участием «Гофунговские чтения», Харьков, 10.02.2015. – Харьков, 2015. – С. 76-79. 3. Рузин Г.П. Опыт преподавания хирургической стоматологии и челюстно-лицевой хирургии / Г.П. Рузин // Харьков-Торнадо, 2003. – С. 4-9. 4. Тетенев Ф.Ф. Формирование и развитие клинического мышления – важнейшая задача медицинского образования / Ф.Ф. Тетенев, Т.Н. Бодрова, О.В. Калинина // Успехи современного естествознания. – 2008. – № 4. – С. 63-65. 5. Чумаченко О.В. Розвиток клінічного мислення студентів-стоматологів за допомогою клінічного розбору хворих та ділової гри / О.В. Чумаченко, Л.М. Саяпіна, О.М. Чайка // Галицький лікарський вісник: науково-практичний журнал, 2012, № 2. – С. 142-143. 6. Вульф Х.Р. История развития клинического мышления / Х.Р. Вульф // Международный журнал медицинской практики. – 2005. – № 1. – С. 12-20. 7. Казаков В.Н. Высшее медицинское образование / В.Н. Казаков, А.Н. Талалаенко, М.С. Каменецкий, М.Г. Гарина // Донецк: Здоровье, 1992. – С. 223. 8. Педорек А.П. Диагностические алгоритмы как элемент формирования клинического мышления у студентов-стоматологов / А.П. Педорек, Р.Е. Хоружая, П.Н. Скрипников // Український стоматологічний

альманах, 2006. – № 5. – С. 98-100.

References

1. Ficula M.M. Pedagogica vischoj scholy /M.M. Sicula // 2 vyd., dop. – K.: Akademvydav, 2010. – S. 112-113. 2. Perminov O.B. Binarni lekciy v konteksti ednosti fundamevtnoy ta professiynoy pidgotovki likariv-stomatologiv /O.B. Perminov, I.R. Yarmoschuk, V.M. Rudneva // Voprosy eksperimentalnoy i klinichnoy stomatologii: materialy nauchno-prakticheskoy konferencii s megdunarodnym uchastiem «Gofungovskie chtenia», Harkiv, 10.02.2015. – Harkiv, 2015. – S. 76-79. 3. Rusin G.P. Opyt prepodavania hirurgicheskoy stomatologii i schelustno-licevoy hirurгии /G.P.Rusin // Harkiv-Tornado, 2003. – S. 4-9. 4. Tetenev F. F. Formirovanie i rasvitie klinicheskogo myshleniya – vagneyschaya zadacha medicinskogo obrasovaniyaya / F.F. Tetenev, T.N. Bodrova, O.V. Kalinina // Uspehi sovremenogo estestvoznaniya. – 2008. – № 4. – S. 63-65. 5. Chumachenko O.V. Rosvitok klinichnogo myslennya studentiv-stomatologiv za gopomogoyu klinichnogo rosboru hvoryh ta dilovoy gry/ O.V. Chumachenko, L.M. Sayapina, O.M. Chayka // Galickiy likarskiy visnik: -praktychniy gurnal, 2012, № 2. – S. 142-143. 6. Vulf H.R. Istoriya rasvitia klinicheskogo myshleniya /H.R. Vulf //Megdunarodniy gurnal medicinskoy praktiki. – 2005. – № 1. – S. 12-20. 7. Kazakov V.N. Vysshee medicinskoe obrazovanie/ V.N. Kazakov, A.N. Talalaenko, M.S. Kameneckiy, M.G. Garina // Doneck: Zdorov'e, 1992. – S. 223. 8. Pedorec A.P. Diagnosticheskie algoritmy kak elelment formirovaniya klinicheskogo myshleniya u studentov-stomatologov / A.P. Pedorec, R.E. Horugaya, P.N.Skripnikov // Ukrayniskiy stomatologichniy almanah, 2006. – № 5. – S. 98-100.

д.мед.н., професор І.А.Григорова,
+ 38 097 497 8064

grygorovai@rambler.ru

Л.В.Тихонова, О.О.Тесленко, С.М.Григоров

IMPROVING OF THE MASTER COURSE IN NEUROLOGY EFFICIENCY UNDER THE CONDITIONS OF UKRAINIAN HIGHER MEDICAL EDUCATION INTEGRATION IN THE EUROPEAN SPACE

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МАГІСТРАТУРИ З НЕВРОЛОГІЇ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР

Grygorova I.A., Tikhonova L.V., Teslenko O.O., Grygorov S.M. Improving of the master course in neurology efficiency under the conditions of Ukrainian higher medical education integration in the European space.

Improving of the master course in neurology efficiency under the conditions of Ukrainian higher medical education integration in the European space.

In the format of achieving the objectives of Bologna process, unification of education quality standards has becomes an

important issue. This allows to create a base of a unified certification at different levels. In the present state of affair the programs aimed at getting master's degree are also important.

Master course is the final link in higher education and at the same time a transitional point in postgraduate study or administrative, executive and other activities. One of the main tasks of master course is systematic training of scientific and scientific-pedagogical personnel.

Improving the quality of training requires the formation of the character of interaction between the supervisor and the student on the following principles: empowerment of the individual as a subject of scientific activities and communication; creation the conditions of personal and professional potential harmonization, develop creativity, deepening of scientific interests and aptitudes of future researchers; to encourage the formation of psychodiagnostic and personality-developing functions of a researcher.

Key words: European credit transver system, master course in neurology, higher medical education.

Григорова І.А., Тихонова Л.В., Тесленко О.О., Григоров С.М. Підвищення ефективності магістратури з неврології в умовах інтеграції вищої медичної освіти України в Європейський простір.

У форматі досягнення цілей Європейської кредитно-трансферної системи організації навчального процесу особливого значення набуває уніфікація якісних стандартів освіти, що дозволяє створити базу єдиної сертифікації на різних рівнях. Неабияку роль у цьому відіграють програми, орієнтовані на отримання ступеня магістра.

Магістратура є заключною ланкою вищої освіти та, водночас, перехідною ланкою до аспірантури або адміністративної, виконавчої та інших видів діяльності. В роботі наведений досвід кафедри неврології №1 Харківського національного медичного університету з проведення магістратури.

Одним із головних завдань магістратури є планомірна підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів.

Ключові слова: Європейська кредитно-трансферна система, магістратура, система вищої медичної освіти.

Григорова И.А., Тихонова Л.В., Тесленко О.А., Григоров С.Н. Повышение эффективности магистратуры по неврологии в условиях интеграции высшего медицинского образования Украины в Европейское пространство.

В формате достижения целей Европейской кредитно-трансферной системы организации учебного процесса особое значение приобретает унификация качественных стандартов образования, что позволяет создать базу единой сертификации на разных уровнях. Немалую роль в этом играют программы, ориентированные на получение степени магистра.

Магистратура является заключительным звеном высшего образования и, одновременно, переходным звеном в аспирантуру или административную, исполнительную и другие виды деятельности. В статье показан опыт кафедры неврологии №1 Харьковского национального медицинского университета в проведении магистратуры. Одной из главных задач магистратуры является планомерная подготовка научных и научно-педагогических кадров.

Ключевые слова: Европейская кредитно-трансферная система, магістратура, система высшего медицинского образования.

Постановка проблеми, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На формування освітянського середовища в сучасних умовах істотно впливають такі важливі тенденції цивілізаційного й суспільного розвитку, як: світова глобалізація, зокрема активізація міжнародного обміну та взаємодії; зростання конкуренції на всіх рівнях і в усіх галузях життя суспільства; розширення сфери ринкових відносин; інтеграція науки й виробництва; синтез науки та освіти як передумова формування суспільства високого інтелекту, світу науково-інформаційних технологій; інтеграція і міждисциплінарність сучасного знання, поява нових галузей науки й виробництва та нових галузей знань, навчальних дисциплін і багато інших чинників.

Європейська кредитно-трансферна система спрямована на формування єдиного відкритого європейського простору у сфері освіти, впровадження кредитних технологій на базі європейської системи трансферу кредитів, стимулювання мобільності і створення умов для вільного пересування студентів, викладачів, науковців в межах європейського регіону, спрощення процедури визначення кваліфікацій, що сприятиме працевлаштуванню випускників і студентів на європейському ринку праці.

Метою реформ, які відбуваються сьогодні, є створення національної системи вищої освіти на нових законодавчих і методологічних засадах, досягнення принципово нового рівня якості підготовки фахівців, збереження досягнень минулого й одночасне приведення системи відповідно до нинішніх економічних можливостей і потреб держави, зміцнення і розвиток демократизації, входження національної системи вищої освіти у світовий освітній простір.

Сфера вищої освіти та сфера наукових досліджень є фундаментом розвиненого суспільства, яке ґрунтується на знаннях. Високий рівень наукової діяльності розглядається як органічна складова й гарантія якості підготовки висококваліфікованих фахівців в університетах. Важливою умовою

підвищення рівня наукових досліджень є фінансове забезпечення науково-технічної сфери системи вищих навчальних закладів.

Магістратура – це, перш за все, наукова школа, покликана підготувати випускників до наукових досліджень, озброїти їх сучасною методологією та методикою наукового пізнання. Слухачам магістратури навчальний план дозволяє свідомо вибирати базові та елективні курси, орієнтуватися в логіку вивчення навчального матеріалу, робити вибір потрібних дисциплін, самостійно визначати траєкторії свого навчання. В умовах інтеграції вищої освіти України в Європейський простір представляється доцільним і своєчасним в черговий раз проаналізувати тенденції розвитку магістратури з неврології. Згідно з державною статистикою, в українських медичних вузах навчається менше одного відсотка студентів-магістрантів від загального числа студентів. Разом із тим, у провідних вузах країни накопичено певний досвід реалізації програм підготовки магістрів, який дозволяє говорити «в цілому» про ступінь успішності, ефективності та привабливості магістратури як освітнього інституту в структурі української вищої медичної школи [10, с. 42-50; 11].

Основна частина.

На сучасному етапі реформування вищої освіти багато університетів розглядають підготовку магістрів як один з пріоритетних напрямків своєї діяльності, оскільки магістратура сприяє: 1) максимальному використанню науково-педагогічного потенціалу університету, 2) стимулює творчу, наукову та науково-методичну діяльність, 3) залучає нові педагогічні кадри. Як повноправні співвиконавці, магістранти беруть участь у багатьох видах наукових досліджень, у виконанні українських і міжнародних грантів. Магістратура сприяє оперативному й гнучкому реагуванню на потреби економіки, промисловості, сфери науки та освіти. Індивідуалізація магістерських програм дозволяє магістрантам вже в процесі навчання адаптуватися до майбутньої професійної діяльності. Підвищення ефективності магістратури тим самим надає певний внесок у вирішення проблеми підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Випускники магістратури при вступі до

аспірантури мають, як правило, первинні навички науково-дослідної роботи, що сприяє виконанню кандидатських дисертацій у відведені для цього строки. Магістратура сприяє становленню сучасних тенденцій міждисциплінарного синтезу в сучасній науці та освіті, дає додаткові можливості для підготовки висококласних фахівців у міждисциплінарних галузях [3, с. 157-160].

В програму підготовки магістрів з неврології входить також освоєння курсу з нейростоматології, та нейрохірургії з ретельним вивченням питань лицьового болю, вторинного головного болю та поглибленого вивчення поєднаної черепно-мозкової та щелепно-лицьової травми.

Розташування неврологічного, нейрохірургічного та щелепно-лицьового відділень на одній території Харківської обласної клінічної лікарні сприяє магістрантам-неврологам не тільки поглиблені й теоретичній підготовці з цих питань, але й розбору хворих на консилиумах з залученням невролога, нейрохірурга, щелепно-лицьового хірурга, удосконалення практичних навичок, щодо клінічної, інструментальної діагностики та оптимізації лікувальної тактики хворих. Особливе значення в підготовці сучасних магістрів-неврологів саме з цих розділів дисципліни є надання допомоги бійцям з зони антитерористичної операції, що проходять лікування на базі Обласна клінічна лікарня м.Харкова та військового шпиталю, який є базою навчання магістрів з неврології, нейрохірургії, та щелепно-лицьової хірургії. З цього приводу магістратура з неврології на кафедрі неврології №1 включає вивчення основ раціональної групової та індивідуальної психотерапії та медикаментозних засобів, спрямованих на регрес афективно-тривожних та депресивних синдромів. Також на нашій кафедрі магістранти залучались до вивчення нових лікарських засобів, що застосували співробітники кафедри неврології №1, а саме мелоксикаму у формі таблеток, що диспергуються в ротовій порожнині. Він був застосований у пацієнтів з больовим синдромом при порушенні ковтання, в тому числі у бійців з зони антитерористичної операції, з пошкодженням щелепно-лицьової ділянки, поєднаної з болем в зоні хребта, суглобів та черепно-мозковою травмою [2, с.

121; 3, с. 120-121].

Також магістранти на практичних заняттях та клінічних розборах знайомились з новими проти епілептичними препаратами у хворих, які перенесли черепно-мозкову травму [4, с. 134-138].

Творчій потенціал викладачів кафедри неврології №1 дає магістрам не тільки знання з дисципліни, а й основи етики, деонтології та філософських аспектів медицини [5, с. 602-612; 6, с. 44-46; 7, с. 41-43; 8, с. 23-25].

Потрібно відзначити, що більша частина магістрантів у майбутньому стають викладачами середніх спеціальних та вищих навчальних закладів. Виходить, що від рівня, змісту та методів підготовки цих спеціалістів залежить майбутнє освіти й науки України. Саме тому випускник магістратури повинен бути як кваліфікованим спеціалістом, керівником, так науковцем, творчою особистістю, здатною до винаходів, проектування, створення нового; і високо моральною особистістю, здатною робити все це на благо людей, враховуючи їх права і інтереси, зберігаючи їх життя та гідність.

Кризові процеси, що відбуваються у сучасному суспільстві, не могли не торкнутися сфери науково-технічної діяльності. Недостатність коштів на фінансування науки, звуження можливостей наукового обміну в зв'язку з дією візового режиму, необхідність забезпечення вченими власного житлового мінімуму за рахунок сумісництва – все це призвело до зменшення кількості науково-дослідної роботи в вищих навчальних закладах, а її організація все більше набуває формального характеру.

Підготовка наукових кадрів через магістратуру являє собою складну структуру, яка поєднує в собі декілька етапів:

I. Підготовчий етап, зміст якого передбачає відбір гідних кандидатів до магістратури, оволодіння логікою наукового дослідження;

II. Дослідницький етап, який передбачає залучення магістрантів до науково-педагогічної діяльності, вибір та координацію теми, розробку методики дослідження, забезпечення умов для ефективного вирішення поставлених завдань та доведеності гіпотези дослідження або її спростування;

III. Діагностичний етап,

який визначає об'єктивність зібраних у ході дослідження фактів, достовірність сформульованих теоретичних положень та рекомендацій з удосконалення практики;

IV. Завершальний етап — оформлення результатів дослідження, їх апробація та впровадження в практику [1, с. 23].

Взаємозумовленість цих етапів забезпечує систематичну й цілеспрямовану роботу з досягнення завдань, що забезпечують ефективність магістратури.

Результативність вирішення цих завдань залежить від того, наскільки у майбутніх наукових співробітників сформована відповідальна позиція щодо виконання своїх магістрантських обов'язків і позитивне ставлення до праці дослідника. Підготовка магістрантів до наукової роботи передбачає не тільки когнітивний аспект, а й виховний, що забезпечує формування особистісних якостей, стимулюючих результативність дослідницької діяльності.

Формування якостей дослідника передбачає систематичну роботу з досягнення стійкої позитивної мотивації до наукової роботи, забезпечення психологічної готовності до використання інформаційних технологій, активну участь у різноманітних формах творчої діяльності, поєднання форм і методів традиційного та інноваційного навчання, моніторинг готовності магістрантів до самостійного вирішення наукових проблем [12, с. 34-37].

На кафедрі неврології №1 Харківського національного медичного університету ведеться активна підготовка магістрантів. У період з 2005 по 2015 рр. на кафедрі підготовлено та успішно захищено 6 магістерських робіт. Магістерські роботи були присвячені актуальним проблемам сучасної неврології: гострим порушенням мозкового кровообігу, розсіяному склерозу, епілепсії, неврологічним аспектам черепно-мозкової травми. Випускники магістратури кафедри неврології в подальшому успішно захистили кандидатські дисертації, 2 з них запланували докторські дисертації. На сьогоднішній день всі випускники магістратури кафедри неврології працевлаштовані на посадах асистентів та доцентів Харківського національного медичного університету, а також

на посаді провідного наукового співробітника в Державній Установі «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України».

Висновки. Підводячи підсумки, можна сказати, що висока ефективність наукових досліджень і підготовки наукових кадрів на кафедрі неврології №1 Харківського національного медичного університету забезпечується значною мірою тим, що наукові дослідження та навчання молодих учених тісно переплетені між собою і здійснюються в тісній взаємодії кафедри і клінічних баз. І хоча система підготовки науково-педагогічних кадрів на сьогоднішній день не позбавлена недоліків, позитивна роль магістратури є очевидною.

Рецензент

д.мед.н., професор А.М.Петруня

Список використаних джерел

1. Губман Б.Л. Магістратура и аспирантура в странах Запада: Вызов общества, основанного на знаниях // Вестник образования. - №5. - 2006. - С.23. 2. Григорова И.А. Болевой синдром у лиц с нарушением глотания / И.А.Григорова // Международный неврологический журнал. - 2015. - № 4(74). - С. 121. 3. Григоров С.Н. Клінічна та патогенетичні аспекти поєднаної черепно-мозкової та щелепно-лицевої травми / С.М.Григоров, А.О.Григорова, Н.С.Куфтеріна // Международный неврологический журнал. - 2015. - № 4(74). - С. 120-121. 4. Григорова І.А. Аспекти користання проти судомних препаратів у лікуванні хворих, які перенесли черепно-мозкову травму // Международный неврологический журнал. - 2014. - № 1(63). - С. 134-138. 5. Григорова І.А. Неврологія : національний підручник / [за ред. проф. І.А.Григорової, проф. Л.І.Соколової]. - Київ : «Медицина», 2014. - С. 602-612. 6. Григорова І.А. Воспитание человеческих качеств в процессе обучения неврологии / И.А.Григорова, Л.В.Тихонова, О.А.Тесленко // Проблемы людини у соціально-гуманітарному та методичному дискурсах: Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 55 - річчю каф. філософії. Харків, 27 березня 2014р. - С 44-46. 7. Григорова І.А. Викладення сучасної неврології у вищій школі в соціально-філософському аспекті / І.А.Григорова, В.І.Сало, Л.В.Тихонова // Педагогічна культура викладача вищої школи: Матеріали XLVI навч.-медич. конф. Харків, 2012 – ХНМУ. - С. 41-43. 8. Григорова І.А. Особливості магістратури з неврології в умовах інтеграції вищої освіти України в Європейський простір / І.А.Григорова, О.Р.Ескін, Л.В.Тихонова, Н.С.Куфтеріна // Сучасний стан та перспективи підготовки лікарів-інтернів у Харківському національному медичному університеті: Матеріали XL наук.- метод. конф., присвяченої 210-й річниці ХНМУ. Харків, 23 квітня 2014р. - С. 23-25. 9. Макарова О.В. Магістратура и докторантура в США как основные формы подготовки научно-педагогических

кадров // Педагогика и психология, теория и методология обучения. - №3. - 2008. - С. 157-160. 10. Матушанский Г.У. Образовательные маршруты подготовки научно-педагогических и инженерных кадров в российской и зарубежной высшей школе // Alma Mater. - 2002 - №2. - С. 42-50. 11. Телешова И.Г. Магістратура как новая форма подготовки кадров в области экономики и управления. - <http://www.econ.msu.ru/cd/154>. 12. Шукшунув В.Е. Об опыте работы по вопросам подготовки научных кадров в ведущих мировых образовательных учреждениях. - Минск, 2006. - С. 34-37.

References

1.Gubman B.L. Magistratura i aspirantura v stranax Zapada: Vyzov obshhestva, osnovannogo na znaniyax // Vestnik obrazovaniya. - №5. - 2006. - S.23. 2. Grigороva I.A. Bolevoy sindrom u lits s narusheniem glotaniya / I.A.Grigorova // Mezhdunarodnyiy nevrologicheskiiy zhurnal. - 2015. - №4(74). - S. 121. 3. Grigороva I.A. Bolevoy sindrom u lits s narusheniem glotaniya / I.A.Grigorova // Mezhdunarodnyiy nevrologicheskiiy zhurnal. - 2015. - № 4(74). - S. 121. 4. Grigороva I.A. Aspekti koristannya proti sudomnih preparatlv u llikuvanni hvorih, yakl perenesli cherepno-mozkovu travmu // Mezhdunarodnyiy nevrologicheskiiy zhurnal. - 2014. - № 1(63). - S. 134-138. 5. Grigороva I.A. Nevrologiya : natsionalniy pidruchnik / [za red. prof. I.A.GrigorovoYi, prof. L.I.SokolovoYi]. - KiYiv : «Meditsina», 2014. - S. 602-612. 6. Grigороva I.A. Vospi-tanie chelovecheskih kachestv v protsesse obucheniya nevrologii / I.A.Grigorova, L.V.Tihonova, O.A.Teslenko // Problemi lyudini u sotsialno-gumonitarnomu ta metodichnomu diskursah: Materlali nauk.-prakt. konf., prisvyachenoYi 55 - rIchchyu kaf. fillosofiyi. HarkIv, 27 bereznya 2014r. - S 44-46. 7. Grigороva I.A. Vikladennya suchasnoYi nevrologiyi u vischIy shkoll v sotsialno-filosovskomu aspektI / I.A.Grigorova, V.I.Salo, L.V.Tihonova // PedagogIchna kultura vikladacha vischoYi shkoli: Materlali XLVI navch.-medich. konf. HarkIv, 2012 – HNMU. - S. 41-43. 8. Grigороva I.A. OsoblivostI magIstraturi z nevrologiyi v umovah Integratsiyi vischoYi osvIti UkraYini v Evropeyskiy prostIr / I.A.Grigorova, O.R.EskIn, L.V.Tihonova, N.S.KufterIna // Suchasniy stan ta perspektivi pIdgotovki lIkarlv-Internlv u HarkIvskomu natsionalnomu medichnomu unIversitetI: Materlali XL nauk.- metod. konf., prisvyachenoYi 210-y rIchnitsI HNMU. HarkIv, 23 kvItnya 2014r. - S. 23-25. 9. Makarova O.V. Magistratura i doktorantura v SShA kak osnovnye formy podgotovki nauchno-pedagogicheskix kadrov // Pedagogika i psixologiya, teoriya i metodologiya obucheniya. - №3. - 2008. - S. 157-160. 10. Matushanskij G.U. Obrazovatelnye marshruty podgotovki nauchno-pedagogicheskix i inzhenernyx kadrov v rossijskoj i zarubezhnoj vysshej shkole // Alma Mater. - 2002 - №2. - S. 42-50. 11. Teleshova I.G. Magistratura kak novaya forma podgotovki kadrov v oblasti ekonomiki i upravleniya. - <http://www.econ.msu.ru/cd/154> 12. Shukshunov V.E. Ob opyte raboty po vo-prosam podgotovki nauchnyx kadrov v vedushhix mirovyx obrazovatelnyx uchrezhdeniyax. - Minsk, 2006. - S. 34-37.

**Doctor of Philosophical Sciences,
Professor Alla Alexeenko**
+38(057)7077395
alexeeenko46@mail.ru
PhD, Associated Professor Valerij Kravchenko
+38(057)7077347
PhD, Associated Professor Nataliya Martynenko
+38(057)7077347
nmartynenko@ukr.net

PHILOSOPHICAL AND SOCIAL SCIENCES FOR MEDICAL STUDENTS

NAUKI FILOZOFICZNE I SPOŁECZNE DLA STUDENTÓW MEDYCYNY

Alexeenko A., Kravchenko V., Martynenko N. Philosophical and social sciences for medical students.

Article dwells upon the philosophy of humanitarian education and culture of health, which plays an important role in the formation of student's personality. Authors of the article substantiate the necessity of some educational courses for the students of medical schools, such as "Ethic" and "Ethical Problems of Medicine", "Spirituality and Health", "Culture of Health", and etc. Knowledge, which students get in frames of these courses, they can use for the formation of sanitary-educational practices in their work with the population, for the formation of basic skills of healthy lifestyle against incurable diseases.

Key words: philosophy of health, humanitarian training, spirituality and health, culture of health, ethical problems of medicine.

Aleksiejenko A., Krawczenko W., Martynenko N. Nauki filozoficzne i społeczne dla studentów medycyny.

Streszczenie tego artykułu dotyczy filozofii edukacji humanitarnej i kultury zdrowia. Autorzy przedstawiają różne punkty widzenia na temat głównych elementów filozofii zdrowia i zdrowego stylu życia oraz oferują wykładać kursy etyki, duchowości, kultury zdrowotnej studentom medycyny. Tę wiedzę, nasi studenci mogą wykorzystać w praktykach sanitarno-edukacyjnych z ludźmi. Mogą oni zaferować popularne lekcje nie tylko dla specjalistów, ale też dla zwykłych ludzi, jako pomoc w tworzeniu podstawowych umiejętności prowadzenia zdrowego stylu życia i ochrony ludzkości przed chorobami niebezpiecznymi i nieuleczalnymi.

Słowa kluczowe: filozofia zdrowia, edukacja humanitarna, duchowość i zdrowie, kultura zdrowotna, zdrowy styl życia, etyczne problemy medycyny.

Humanitarian education plays an important role in the formation of student's personality. It forms scientific outlook, value orientation and vital position of student's youth. Student years have to be the period of character, intellect and values' perfection. System of value orientations defines the attitude of person to the surrounding

world, other people, and for him/herself. It is the basis of outlook and the main point of motivation for vital activity and "philosophy of life".

High medical school tries to give students knowledge, forms skills and attainments in the most important fields; teaches them to fill knowledge permanently, and go the way of self-perfection in profession and life; creates conditions for the development of initiative and creative doctor's individuality.

Philosophy plays a significant role in this process. More than that, we offer students elective courses "Ethic" and "Ethical Problems of Medicine". A big variety of ethical aspects of medical activity have been discussing in these courses: communication of doctor and patient, the results of introduction of modern biotechnologies into medical practice, etc. Spirituality of modern medicine can become a big point for the elective course "Spirituality and Health". Topic of correlation of spirituality and health especially last decade became very important and was actively debated not just by clergymen, but also by physicians and their patients. Because of that knowledge of human nature is a vital necessity and the element of general culture of individual. Unfortunately, the majority of subjects at medical university mostly give the information of human diseases, without detail explanation how to take care of health.

Humanitarian training has to be filled by the anthropological content. Medical activity has complicated character. Medicine use for treatment new technologies and different methods and majority of people sure that it will help and they should not take care of their health. There are some important aspects of health. Among them we have to mention spiritual, psychological, physical, and social ones. Spiritual aspect of health involves understanding the integrity of our identity, defines the sense of our life, and our internal harmony. The compulsory part of spiritual health of a person is its capacity for empathy and compassion, honesty, kindness, and tolerance. Psychological aspect of health is a balance of psychic processes and their manifestations and it is an ability of people to control the situation of high stress, a life based on the co-understanding and emotional comfort in society, as well as personal inner comfort. Physical aspect of health provides optimum performance of all systems of the human body (cardiovascular, respiratory, muscular, etc.). This notion of "physi-

cal health” is based on the ability to control the body, physical endurance, and high efficiency and employability. Social factor of health helps to understand the significance of health for social and individual life. The society has to support human health, because in this case healthy citizen can do maximum for successful development [1, 4-14].

Culture of health is an important component of general culture of person. It defines the formation, preservation and strengthening of health. Each person is not just “a consumer” of health, but also “a producer” of it. We have to remember that health is “a gift of grace” and we should use it very carefully. Level of health culture can be high and low. High level means being in harmony with nature and surrounding people. Important element of health culture is careful and right attitude of individual for himself, the pursuit of self-knowledge, formation, development and perfection of own identity. Those people who have a lot of diseases, excess weight, drink alcohol, smoke, irritable and do not feel the comfort in the communication with surrounding people, do not follow principles of healthy lifestyle – have low level of health culture. It is necessary to understand that health culture is not only the sum of knowledge, skills and experiences, but also healthy, human oriented lifestyle. Level of health culture depends not only on spare capacities of human being (physical, psychic and spiritual), but also the skill to use them in right way. So, longevity, healthy and happy life depends mostly from the human being... Modern human being of any age, nationality or race has to go through the mutation in sphere of spirituality and in perfection of physical body. In sphere of spirituality people have to follow moral laws and principles; have to take care about people around, and they should not forget about their own health (spiritual, emotional and physical ones); people should be pure both in deeds and thoughts; they should not hate anybody or anything (because hatred is drying the souls), as a result people will get the chance to feel the gracious; it is necessary to refuse from negative emotions, because they lead all of people for unhappy life; mankind should be humble and follow God’s will doing everything for realization of personal missions on the Earth. In perfection of physical body human being have to prepare physical body for the vibrations of new epoch, by eating of light food without toxins and injurants; tobacco, narcotics, and alcohol ruin immune sys-

tem, as a result people have oncology, allergy and other incurable diseases; population have to limit the consumption of products, which can cause the problems in digestive system (they are individual for each person); people should eat tasty and useful food; they should not forget about the necessity of drinking pure still water. Each person can have long healthy and happy life, if accepted all those lessons of wisdom, which got at the definite stage of development [2, c. 5-6]. Unfortunately, today the majority of population has low level of culture and knowledge in sphere of nutrition. People do not know about damage of some products for the health. So, we offer the elective course for medical students “Culture of Health” to complete this gap.

Economic crisis is accompanied by the crisis of morality. Because of that it is necessary to help our students in spiritual and moral upbringing.

Humanism has to be the main point of modern education. The contradiction between anthropocentrism and socio-centrism could be solved by the orientation of the individual onto the universal values, such as Truth, Goodness and Beauty.

In 20th century the main points of education balanced between the poles. Transcendental values correlated to mental, emotional, and volitional characteristics of personality. In history of pedagogic thought Jan Amos Comenius advocated the need of three kinds of education: intellectual, moral and religious. Johann Heinrich Pestalozzi considered that there were three fundamental forces, formed human nature: mental, power of heart and technical ones. All of them – connected with mind, heart, and hands. Education of mind means accumulation of knowledge; upbringing of heart means moral and religious views formation, education for hands means physical training and technical skills. Love is the deepest internal power. It is the basis of heart power, which encourages the moral and religious behavior. The ideal human being, for J. Pestalozzi, combines these three fundamental types of education [3, c. 27-31].

Doctor is a healer. His/her task is to help patients in renewing of the broken integrity of human body. This process should be realized not only on physical level, but also in deep, sacral one.

Russian religious philosopher Ivan Ilyin (1883-1954) in the article “On Calling the Doctor” had written of spiritual nature of a doctor and a patient. From his point of view, they both have to

be spiritual creatures, so together they could find the right way of healing [4, c. 45]. Healer has to follow his own advises and should not sin, because just in this case all his/her energetic and physical structures, thoughts, feelings, emotions, and wishes will be in harmony. It is important, because from the control of emotional and mental spheres originates the true health of a person.

We can find the examples of similar analysis in the works of doctors-philosophers of the East. The Spiritual Physick of Abu Bakr Muhammad Ibn Zakariya Al-Razi gave lots of advises for the correction of emotional points of human behavior to avoid the manifestation of many diseases [5, c. 2-16].

Unfortunately, globalization and scientific-technical progress negatively affected spiritual, psychic and physical health of people [6, c. 7-9].

There are many alarming trends, such as: rapid development of biotechnology, genetic engineering, and technology for modulation the structure of DNA: the rapid development of information technology and increasing range of information (exponentially); active environmental degradation; the emergence of new types of dependencies (computer, game, etc.), and strengthening the traditional ones (drug, alcohol and carbohydrate); increase of the difference (polarity) between wealth and poverty; the concentration of vast wealth and power between the hands of limited groups of people; depletion of the huge number of people, etc. The general sense of these trends suggests that the recent development of civilization distorted and disrupted the natural integrity of all life processes, which are common at the basis, and which maintained spirituality and spiritual institutions of society. Moral laws for thousands of years were the criteria for human life, which kept ongoing process of human evolution in their natural development. Today, the whole system of evolutionary ascent and harmonious movement of life is destroyed and replaced by a surrogate model of "Quick success". It does not encourage the spiritual evolution of individual, and develops the human selfishness, driven by calculating, cold-blooded, integral behavior, and is completely directed by unspiritual

mind. This trend is one of the most disturbing and dangerous nowadays and spiritually developed people have to do their best trying to correct this situation, because all of us can mention the increasing of the proportion of cancer and cardiovascular diseases; the emergence of a number of new and previously unknown diseases and syndromes (orphan ones); general increasing of mental load, the appearance of burnout and chronic fatigue; increasing proportion of mental illnesses and disorders (Alzheimer's, Parkinson's, multiple sclerosis, etc.); increased number of suicides; the deterioration of quality of life and quality of death and the weakening of all types of health from a huge number of people who became hostages of the achievements of scientific and technical progress, full and absolute freedom of human ego and super-ego. Clergymen and Christian physicians subdivided diseases onto physical, emotional and spiritual ones. First of all, we should define the disease. The disease is a violation of vital activity under the influence of harmful irritants of external or internal surroundings. In this situation adaptation of organism to the external environment becomes lower, but at the same time all defenses are mobilizing [7, c. 22-30]. The priests, clergymen and prophets of the ancient times intuitively knew that they interfere to a very specific area. Not only in ancient times, but now there is knowledge of cleaning the internal field from negative thoughts and feelings, which can become the energetic cause of diseases. True doctor can not heal just physical body without taking into account emotional and spiritual problems [4, c. 57].

Nowadays people are mostly depended on the material world. Unfortunately, evolution of human being has led to disregard of irrational intuition that regulates emotional and physical health [8, c. 5].

Social aspects of health and health care are also important for human being. For better understanding of the role of society and state in human life are presented by educational courses "Sociology" and "Political Science".

Social policy is one of the most important directions of internal activity of contemporary state. There are many spheres of this politics:

protection of working population (realization of the right for labour), and timely paid salary; sponsorship and the development of education, skill formation, medical aid and health care, cultural and educational activity; provision of worthy standard of living for invalids, retired and unemployed people, students; compensations of losses after natural catastrophes and disasters.

So, social politics is a kind of state activity in organization and regulation of social sphere with an aim of satisfaction of social needs, provision of social guarantees and social protection of citizens.

There are some approaches to definition of the direction of this policy. It can be explained by different understanding of the number of social guarantees and social protection, financial sources and functional destination. So, liberals are sure that social politics has to provide the stability, mitigate conflict in society from the state budget. Conservative groups think that social policy should encourage the state to create legal conditions for the self-sufficiency of social needs by the population. From their point of view, state social guarantees damage the society, because they generate dependency and a tendency to abuse the social assistance.

Social-democratic concept provides state activity with equality of individual opportunities of citizens to meet social needs, and for this purpose introduce the policy of leveling of the incomes, and control of property differentiation of society.

Socialists-Marxists considered that the main functional direction of social policy the high level of social protection, which did not depend on the individual's labour activity, widened with the strengthening of economics and creates the conditions for its integrated development.

In all these approaches health care and medical aid are the most important components of social policy.

According to concepts of social policy there are three systems of health care in the states of liberal, conservative, social-democratic, and communist (socialist) political orientation. The main signs, according to which we distinguish

the state policy in health care, are as follows:

- correlation of state and private forms of medical service;
- chance for all of the citizens to get the medical service;
- existence or absence of adopted state programme of health care;
- the size of state financial support of medical sphere (according to European Union standards -78,8%).

Liberal model of health care offers not very high outlays for health care (in the USA – 41,4 %). The majority forms of medical service are based on the individual (voluntary) and collective kinds of insurance. Commercial companies with employers and workers are interested in that. But nearly 40% of the population does not get such kind of insurance. Because of that since 1965 in the USA have been existed two national governmental programmes of medical aid for poor people – “Medicare” and “Medic Aid”. Since 2010 the USA adopted the law of spread the national medical service for the population.

Conservative model of national programmes of health care is the oldest (since 1980s of the 19th century) European one and the Germany is typical representative of it. The obligatory medical insurance is at the basis of this model. Hired workers and employers make their contributions to medical insurance fund. State's part in sponsorship of medical sphere is 72 %. The main peculiarity of this model is big variety of prices for patients, so, not all of them can get the qualified medical service.

Social-democratic model of national programmes of health care is based on the domination of governmental system of medical entertainments and dominative (more than 90 %) state sponsorship of medical service. Scandinavian states are the typical example of this model.

Socialist (communist) model existed in the USSR and in the majority of other socialist states. It was characterized by governmental sponsorship of all medical entertainments and the whole activity of health care and medical science and system of specialists' training.

State guaranteed free medical aid for each citizen, but due to the population growth

and its incidence, environmental degradation and the increasing impact of other factors on health, increasingly required higher costs from the state and local government budgets. In the face of declining efficiency of social production, the system was unable to meet the growing needs of health care and illegal part of the cost of medical services gradually translated into the population. It started with the creation of a health insurance system, unfortunately, for obvious reasons (decay of the USSR) has not been completed.

The performance of each model cannot be estimated unambiguously. For example, the liberal model requires in the structure of wages, cost of employers for workers has to lay much money for medical services, and this causes the rise in commodity products. With low wages to receive medical care becomes almost impossible. Although this model encourages people to healthy lifestyle, and care about their health.

Conservative model gives the chance for extension the possibilities of obtaining medical services. But their high cost in terms of growth rate, which is always accompanied by an increase of morbidity, creates excessive burden on the budget and significantly limits the financing of health services. This automatically leads to social tension and tend to increase taxes on workers. The rising cost of medical services and limited insurance funds constrains to involve patients' costs.

Social-democratic and socialist models extent the interests of the majority of society and especially those people, who unable to pay for medical services. However, their wide availability requires increasing expenditures, but this is only possible with the predominance of growth efficiency over the pace of growth needs in the health service. Now it is not possible, even in countries with high developed economies.

It turns out that the ideal model state program of health care in the world does not exist and create them in practice impossible. Therefore, it is necessary to improve and develop existing system so that the maximum extent possible to satisfy the needs of the population of the country and humanity in general to protect health. Nowadays we should remember that one invisible disease in some insignificant areas

can quickly become a threat for all the mankind (AIDS) and the epidemics – without organization of state control of them is really a global problem. Thus, for any model development and implementation of public policy and public programmes of health care is increasingly becoming objective, necessary and essential function of the state [9, c. 90-99].

Humanitarian education will help in understanding of the problem of gender inequality, which affects all countries of the world. Since 2005, the World Economic Forum proposed quantitative measure of gender inequality calculating the so-called gender gap index. Depending on the value of this index is compiled ranking of countries according to the degree of bridging the gap between men and women in the provision of real rights in the economic, political and other spheres. It is estimated that any country has not achieved full equality between men and women yet.

The Global Gender Gap Index examines the gap between men and women in four fundamental categories: economic participation and opportunity, educational attainment, health and survival and political empowerment.

According to the Global Gender Gap Index (2012) Ukraine got 34th rank in economic participation and opportunity, 22nd one in educational attainment, 34th one in health and survival and 119th one in political empowerment out of 135 countries [10].

It is necessary to analyze and re-estimate the health care policy using the gender approach, its adaptation to male and female needs. We have to take into account biological, social-economic and cultural factors. So, importance of bio-physiological factor gives us the evidence that there are some diseases, which have just men or women (for example, diseases of reproductive organs: prostatitis, hysteromyoma, etc.). Some of diseases affect both sexes, but with different consequences (sexually transmitted diseases (STDs in women's vulnerability to 4-fold higher), alcoholism (the dependence of women forms faster than that of men).

Social factors include the abilities of health care, education, and social protection in

prophylactic of a big variety of diseases.

Social and cultural factors often cause the gender difference in the incidence and assess their own ailments that make women and men more vulnerable (e.g., social setting for women's greater responsibility for their health, especially in the context of motherhood leads to minimize the importance of men's health). An important aspect here is the behavior of self-preservation and responsibility of men and women for their health (e.g., the level of contraceptive use among certain groups of men, use of preventive services less often men than women; certain infantilism men in relation to their own health).

Social and economic factors also may contribute to gender issues in public health (e.g., poverty can have an impact on the incidence of men and women, their potential for prevention / treatment, etc.).

For a gender analysis of health systems it is necessary to consider the situation of men and women from some standpoints: people like patients and / or recipients of health care services; like providers of services in health care; decision-makers at the legislative and executive branches, and like responsible people, who make own choice about their health and models of behavior that affect the health. But it is the topic for future investigations.

Reviewer

MD, Professor A. M. Petrunya

C. 90-99. 10. Hausmann Ricardo. World Economic Forum / R. Hausmann, L. Tyson, S. Zahidi // The Global Gender Gap Report, 2012.

References

Horashchuk V.P. Problema zdorov'ya v zhytti suchasnoho suspil'stva / V. Horashchuk // Valeolohiya. – Kyiv: Heneza, 1998. – S. 4-14. 2. Vasil'ev Je.V. Sposob zhizni v jeru Vodoleja. Teorija i praktika samopoznaniya i samoozdorovlenija / Je. Vasil'ev. – Moskva: OOO AST, 1996. – 160 s. 3. Slastenin V.A. Vvedenie v pedagogicheskiju aksiologiju / V. Slastenin, G. Chizhakova. – Moskva: Izdatel'skij centr «Academia», 2003. – S. 27-32. 4. Il'in I. Religioznyj smysl filosofii / I. Il'in. – Moskva: OOO «Izdatel'stvo AST», 2003. – 694 s. 5. The Spiritual Physick of Rhazes, London 1950. – P. 2-116, http://files.libertyfund.org/files/1791/0955_Bk.pdf. 6. Cerkov' i medicina: na poroge tret'ego tysjacheletija / Minsk 1999. – S. 3-192. 7. Jackevich K.V. Duhovnost' i medicina / K. Jackevich // Psihologija. – 2010. – № 20. – s. 22-30. 8. Levi-Brjul' L. Sverhestestvennoe v pervobytnom myshlenii / L. Levi-Brjul'. – Moskva: «Pedagogika-Press», 1994. – 329 s. 9. Kravchenko V.I. Social Policy of the State. State Policy in Health Care / V. Kravchenko // Political Science. – Kharkiv: KNMU, 2012. – C. 90-99. 10. Hausmann Ricardo. World Economic Forum / R. Hausmann, L. Tyson, S. Zahidi // The Global Gender Gap Report, 2012.

References

1. Горашук В.П. Проблема здоров'я в житті сучасного суспільства / В. Горашук // Валеологія. – Київ: Генеза, 1998. – С. 4-14. 2. Васильев Э.В. Способ жизни в эру Водолея. Теория и практика самопознания и самооздоровления / Э. Васильев. – Москва: ООО АСТ, 1996. – 160 с. 3. Слостенин В.А. Введение в педагогическую аксиологию / В. Слостенин, Г. Чижакова. – Москва: Издательский центр «Academia», 2003. – С. 27-32. 4. Ильин И. Религиозный смысл философии / И. Ильин. – Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 694 с. 5. The Spiritual Physick of Rhazes, London 1950, P. 2-116, http://files.libertyfund.org/files/1791/0955_Bk.pdf. 6. Церковь и медицина: на пороге третьего тысячелетия / Минск 1999. – С. 3-192. 7. Яцкевич К.В. Духовность и медицина / К. Яцкевич // Психология. – 2010. – № 20. – С. 22-30. 8. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. – Москва: «Педагогика-Пресс», 1994. – 329 с. 9. Kravchenko V.I. Social Policy of the State. State Policy in Health Care / V. Kravchenko // Political Science. – Kharkiv: KNMU, 2012. –

EDUKACJA FARMACEUTYCZNA: EKONOMIKA I ZARZĄDZANIE

PhD (Pharmacy), assistant professor Artiukh T.O.
PhD (Pharmacy), assistant professor Zarichkova M.V.
+38(057)7327558
uef-ipksf@mail.ru

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE MODERN SYSTEM ADAPTIVE MANAGEMENT DEVELOPMENT IN PHARMACEUTICAL ESTABLISHMENTS

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ЗАКЛАДІВ

Artyukh T.O., Zarichkova M.V. Problems and prospects of the modern system adaptive management development in pharmaceutical establishments

To accomplish a PhE economical effectiveness the determined system should be adapted to the demands of its internal environment, their environment uncertainty, the job market and an economical situation in the country that is the most relevant issue currently. The carried out analysis of the scientific literature emphasizes that the following researches can be directed to the ASM PhE improvement developing the mechanisms of the PhE system post-graduate training in modern conditions, the determination of the prior directions of the legislative regulation of the system as well as the improvement of the OK PhE level with the creation a typical model of the compliance code as an instrument of the adaptive OK management that is a subject of our following researches.

Keywords: pharmaceutical establishments, motivation, system, an adaptive management

Артюх Т.О., Зарічкова М.В. Проблеми та перспективи розвитку сучасної системи адаптивного управління персоналом фармацевтичних закладів

Стаття присвячена актуальним та науково не достатньо дослідженим проблемним питанням адаптивного управління персоналом фармацевтичних закладів у сучасних умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів у суспільстві. Проаналізовані публікації присвячені дослідженням окремих аспектів системи управління персоналом фармацевтичних закладів України, мотивації персоналу фармацевтичних закладів України, мотивації до підвищення кваліфікації спеціалістів фармації в межах Європейської рамки кваліфікацій для навчання протягом життя (Lifelong Learning Programme), як ключової складової організаційної культури фармацевтичних закладів з роздрібною реалізацією лікарських засобів, лояльності та прихильності спеціалістів фармації.

Ключові слова: фармацевтичні заклади, адаптивне управління персоналом, організаційна культура, мотивація спеціалістів фармації, підвищення кваліфікації.

Артюх Т.А., Заричковья М.В. Проблемы и перспективы развития современной системы адаптивного управления персоналом фармацевтических учреждений

Статья посвящена актуальным и научно проблемным вопросам адаптивного управления персоналом фармацевтических учреждений в современных условиях интеграционных и глобализационных процессов в обществе, которые на сегодня остаются недостаточно исследованными. Автрами проанализированы публикации, посвященные исследованиям отдельных аспектов системы управления персоналом фармацевтических учреждений Украины, мотивации персонала фармацевтических учреждений, в частности мотивации к повышению квалификации специалистов фармации в пределах Европейской рамки квалификаций для обучения в течение жизни (Lifelong Learning Programme), лояльности и приверженности специалистов фармации.

Ключевые слова: фармацевтические учреждения, адаптивное управление персоналом, организационная культура, мотивация специалистов фармации, повышение квалификации.

Analyzed publications deal with staff motivation researches in pharmaceutical establishments particularly the motivation of specialists' qualifications upgrading in pharmacy as a key part of an organizational culture in pharmaceutical establishments with retail sales of pharmaceutical drugs.

In modern conditions of integration and globalization processes in the society the pharmaceutical branch development gives place to the necessity of existing of a modern staff management system (SMS) in pharmaceutical establishments (PhE). To accomplish a PhE economical effectiveness the determined system should be adapted to the demands of its internal environment, their environment uncertainty, the job market and an economical situation in the country that is the most relevant issue currently.

This issue determines the purpose of our research which involves the study of PhE staff management problems from the positions of an adaptive management (AM). Vetutneva N.O., Galii L.V., Gromovyk B.P., Mnushko Z.M., Nemchenko A.S., Pestun I.V., Ponomarenko M.S., Posylkina O.V., Tolochko V.M., Skulkova R.S., Homenko V.M. and others' works were devoted to the particular SMS PhE aspects researches [1-5].

In different periods of the development

and till currently in conditions of an uncertainty and an environmental responsiveness a great attention to the SMS PhE functioning was devoted by scientists and practitioners in conditions of general medical practice (GMP) implementation [3-4]. Different AM PhE aspects [1,3,5], one of the management functions' influence – the motivation to the staff activity effectiveness in PhE [1]; the pharmacy specialists' (PhS) loyalty and partiality to PhE were studied [3,4].

However, a complex research to the issue of the adaptive staff management (ASM) of PhE with retail sales of pharmaceutical drugs (PhD) has not been carried out or has a fragmentary character.

A great number of scientific methods namely historic, complex and system-functional analysis of scientific cognition was used in the research. Pursuant to these methods all phenomena and processes influencing the staff management effectiveness are studied in the dynamics, interconnection and interdependence to achieve the given purpose. Scientific literature data displaying the developing dynamics of a SMS PhE pharmaceutical market segment at the level of particular establishments of the region and country were studied and analyzed by means of cabinet (traditional) methods.

The problem of PhE adapting to the macro- and micro-environmental changes is a very popular topic in our country. Currently scientific publications' analysis showed a presence of developed modern adaptive actions for PhE in conditions of a changing environment. They involve, in particular, a PhE organizational structure transformation, an introduction of new positions, an expansion of all spheres of activity; an environmental factors' analysis, namely, a study of legislative and regulatory basis changes' influence to PhE activity; a new computer programs usage; providing PhS self-development programs taking part in meetings, congresses, conferences, seminars, trainings, qualifications upgrading; an organization of PhE information work; a consumers' loyalty increase; the improvement of the work with suppliers; service improving; clients' bases creating and others [3].

The issues of the constituents' confirmation of saving and increasing the PhE economical effectiveness studying different models for PhE dynamics are also used in the scientific literature. [3] Although, the environment where Ukrainian

PhE functionize have a characteristics of a great level of the uncertainty whereby in their activity they continually deal with an unpredictable environmental affect. Certain actions for using namely the staff as a main PhE resource have not been researched yet. In our opinion PhE success in the market greatly depends on the staff possibility to learn how to use the PhE mission, strategy and functioning plans to these influences and this in turn depends on the staff adaptation degree implementing events of ASM by PhE authorities.

Accordingly, ASM of PhE needs a more detailed research as a specific and separate part of AM PhE, because SMS PhE has to have adaptive peculiarities to use their characteristics to the PhE tasks' changing, the strategy of their governing and have the orientation to the principle of the PhE staff governing perspective adaptation. And one of the main ASM tasks that has not been determined by practitioners of our scientific researches is a presentation of a clear explanation of ASM PhE itself and its constituents. It can give the opportunity not only to maintain the functioning as well as improve the effectiveness of the PhE staff activity in conditions of the severe competing and the economical uncertainty of the pharmaceutical market in Ukraine. [5]

Mentioned above needs SMS PhE adaptation to the future changes in requiring to PhS by introducing some effective mechanisms to the rapid in time reaction and increasing the PhE effectiveness and marketability, implementing an organizational culture (OK) conceptual model. The OK's main elements are a compliance code with an included system of the motivation and the PhE staff system development upgrading the qualifications because ASM of PhE has a multiple character. ASM of PhE different spheres are connected with the realization of different projects and the usage of financial, physical resources and human forces that make these researches interesting and relevant. According to modern views to the staff governing paradigm, a great resource of the competitive advantage development, a key resource of the PhE stability increasing is not only professional and personal qualities of each PhS and PhE authorities, but the ability of all staff to work in the collective that is connected with their competence. [1] The competences are researched as a basic statement that can be used to increase the PhE effectiveness at the stage of the staff planning, choosing and re-

crucial organization, studying and management of the motivation career, the stimulation and work payment, staff reservation assessment and preparation. To pay attention, to assure the qualitative functioning of mentioned processes SMS can not exist without predicting of some requirements to the development of PhS and the determination of PhS needed competences in future. [1] That in our opinion can be viewed as a source to separate ASM PhE as a particular direction of researching.

Currently, the modern OK, as a part of ASM PhE instrument, permits to compile and hand on the knowledge and experience to the PhE staff, create collective values and determine their norms of interacting with the environment, influence the staff and consumers' partiality to PhE.

The confirmation of this fact is an introduction of the corporation (organizational) culture notion, as one of the main statements of a strategy planning realization. [3] According to sources in the literature, a corporation culture, namely that of PhE, is presented as a complex of PhS behavioral values and norms which are mostly in the enterprise and reflects its peculiarities to assure a high profit of the enterprise with improving of SMS.[4] General stages of the process of PhE OK foundation are showed. [4] But, the OK foundation is mentioned only as a new direction of the strategy activity. Unfortunately, till nowadays only some PhE pay attention to the OK foundation as an important marketing resource. Moreover, the attention to the following OK management and correction under the factors of external and internal environment as a ASM PhE part is not paid at all.

The facts mentioned above give the relevant practicability to make new researches in this sphere and improve ASM PhE mechanisms by determining the PhE OK level. Using its diagnostics, the determination of its weak places and strategy important factors of influence that have the need of the adaptation and creating a new PhE OK model with given standards of the compliance code adapted to the ethical code of pharmaceutical workers in Ukraine to use the possibilities of the resource to obtain market advantages and a stable commercial success.

General statements concerning OK have been outlined in the researches of the industrial pharmaceutical human potential management under the conditions of implementing international standards of the quality. So, a given industrial SMS

PhE under the conditions of implementing international standards of the quality predicts the change of the management methods using from administrative and economical to socio-psychological and the appearance of a new subject of management, that is PhS and their subculture. Therefore, the PhS motivation to the development as well as the corporation culture take place. And the approach to the management becomes more individual and predicts the consequence of production purposes with personal purposes of PhS. Accordingly, the assurance of SMS processes in PhE are made by means of the motivation processes reglementation, the social assurance diagnostics socio-psychological climate and so on. It must be pointed out that persuading the data in the literature the SMS PhE peculiarities under the conditions of the management system of the quality implementation can be: special criteria of the staff professional preparation; the necessity of creating a system of its continuous preparation; staff recruiting peculiarities; a high role of the staff motivation; following standards of the pharmaceutical production; the assurance of the staff stability; the necessity of skills selfmanagement forming; the relevance of the work with the staff; SMS OK correspondence to the needs of the management system of the quality; the necessity of the staff management process standardization and so on [4].

In contrast not paying attention to the mutual traits characterizing the establishments of the pharmaceutical branch the difference between strong and weak places, possibilities and dangers characterizing the huge pharmaceutical production enterprises and small pharmaceutical establishments and their structural subdivisions or the pharmacy chain consolidating them has to be outlined. Due to this fact ASM methods must take different meanings and fulfill them with the contents. Using this analogue main aspects of the motivation processes' reglementation, processes of socio-psychological climate diagnostics, processes of OK creating, the systems of PhS qualifications' upgrading, particularly for PhE with retail MD not enough presented in scientific publications have to be emphasized.

Moreover, the stimulation of PhS work according to the given strategy purposes has been also presented in the publications concerning scientific-practical statements with directions of the development and the strategy planned realization in

PhE. [3] But determining the main PhS directions of the motivation the emphasis was made to their work material stimulation. The PhS work payment system in PhE according the results (an average sum of the cheque, the sales turnover per hour, the quantity of clients per hour, following standards of a clients' service) has been studied. In our opinion some details characterizing particular parts and elements of the OK PhE are as following: a positive image creating, consumers' needs accomplishment, increasing of the PhS quantity which are loyal to PhE, an effective motivation system development, the development of a career prospects long-term program, upgrading of professional skills. In the publications some data from the carried out analysis of extra services influencing the PhE effectiveness have been presented researching the strategy planned effectiveness. the PhE effectiveness leads to the increase of the consumers' quantity which are as a result of PhE determining the factors of the influence on their PhE choice. These factors are shown as the quality of goods, a PhS professionalism, the service standards, extra services, the comfort (a good environmental atmosphere, an excellent design, the use of a high-quality equipment, the absence of the queues) and also non-material attributes as (an image, the reputation, the trend) and the price. It must be pointed out that only particular components of OK PhE have been studied by the researchers and the emphasis has been made to the PhS material stimulating that in our opinion presents the top point of ASM PhE. The research of this top point is the aim of our future researches evaluating the OK PhE current position, creating the methodological bases for the diagnostics of the OK level and confirming fundamental components of ASM PhE improvement at the stage of the OK foundation.

As it was mentioned above, a great number of the scientific works were devoted to the problems of the PhS motivation as one of the functions of PhE management. [1,5] According to the analysis of these scientific sources their purpose is to analyze the individual work motives of a PhE staff as well as determine the motivation principles leading to the improvement of SMS PhE effectiveness. Due to the fact that the PhE staff motivation is a PhS inducement to present an effective activity to get individual or collective purposes and takes the most important place among the factors of PhE survival, especially, under the condi-

tions of an economical crisis, [3] the direction of PhS on themselves, communication or the deal has been determined by the authors with the help of B. Bass' approach. But in our opinion using of this method to create a PhS motivation profile is enough general and needs a more detailed analysis of the motivation factors in the context of their OK development. Carrying out the research these factors have been found by the authors and using the ranging method are presented as PhS needs: salary; conditions of the work; the career prospects; upgrading of the professionalism; the environment in the team; relations with the authorities and the contents of the work. Unfortunately, the methodological approaches to build the optimal model of the motivation and a PhE staff partiality particularly the ASM system have not been determined. The mechanisms of the PhE staff motivation as an element of OK needs the following improvement.

The motivation principles of the staff management as an organization of a material motivation system, namely, non-material motivations with the organization of some conditions of the professional upgrading and PhS career prospects have been outlined by the researchers. [6] Although, currently, rapid conditions of the pharmaceutical business give requirements to the PhS motivation system taking into consideration system, process and adaptation approaches.

Taking into account the social direction of the pharmaceutical branch the factors of the PhE staff motivation to upgrade the qualification need a great consideration. Because the quality of the presentation of the professional activity and taking the main PhE function to provide the population with ME of a high quality depends on this direction. While general bases of the legislative documents regulating the pharmaceutical activity do not respond the present requirements. In particular it should be noted that the legislative-regulating basis of the PhE staff post-graduating studies does not take into consideration the changes in the professional activity. This situation needs developing of the conceptual approaches to ASM PhE which leads to the staff development to PhE providing with the specialists of a needed level of education, the professional training and qualifications.

It should be noted that authors studied some issues of solving the following problems, as a rule they included only the management of the staff development in PhE and qualifications' upgrading

in the pharmaceutical production and distribution enterprises. [1,3-4] The organizational PhE staff partiality has been shown. The consequence and generalization types of PhS enterprise training issues have been successfully solved. The issues of a primary, periodic and urgent training in PhE have been developed. The principles of this kind of training, the analysis of PhS implementing and following international standards of GDP and GPP practices have been determined. [4] But the problem of the development of the PhE staff system post-graduating studies in Ukraine, the analysis of the peculiarities of the PhE staff preparation in the system of post-graduate training as a basis for AM have not been studied yet. The confirmation of the conceptual directions of the motivation stimulating to upgrade PhS qualifications in the process of The OK formation, the improvement of mechanisms to increase the motivation for upgrading the PhS qualifications in Ukraine has not been taken under a detailed analysis in the scientific research of the pharmaceutical branch. Moreover, the demonstration of the interconnection between the system of PhS qualifications' upgrading and the system of their work stimulating at the legislative level has become a relevant issue of SMS in modern conditions. Because the speed of the adaptive management of PhE and in particular the staff to adapt the changes in the environment is the competitive advantage to permit PhE to develop continually and functionize effectively for the benefit of the population of Ukraine.

The carried out analysis of the scientific literature emphasizes that the following researches can be directed to the ASM PhE improvement developing the mechanisms of the PhE system post-graduate training in modern conditions, the determination of the prior directions of the legislative regulation of the system as well as the improvement of the OK PhE level with the creation a typical model of the compliance code as an instrument of the adaptive OK management that is a subject of our following researches.

Reviewer

Prof. zw., Dr hab. Walentyn Toloczko

References

1. Galiy L. V. Evolyuciya motyvaciynykh teoriy z upravlinnya personalom ta yikh vplyv na vyznachennya zavadan I obovyazkiv specialistiv farmacii / L. V. Galiy, V.M. Tolochko // *Farmac. zhurn.*, 2008. - № 3. - S. 59-64. 2. Meskon M. Osnovy menedjmenta / M. Meskon, M. Albert, F.

Hedouri. - M.:«Vilyams», 2007; - 642 s. 3. Mnushko Z.M. Suchasni pidshody do adaptivnogo upravlinnya farmactv-tychnymy organizacijamy / Z.M. Mnushko, I.V. Bondareva // *Upravlinnya, ekonomica ta zabezpechennya yakosti v farmacii*, 2009. - № 2. - S 34–37. 4. Posylkina O.V. Научно-практические подходы к оценке и формированию корпоративной культуры фармацевтических предприятий / O.V. Posylkina, A.A. Yaremchuk, Yu.S. Bratishko // *Materialy nauk.-prakt. konf.: Ekonomichna osvita ta nauka : dosvid ta perspektyvy rozvytku 2007.* - Kh., 2007. - S. 125–128. 5. Tolochko V.M. Aktualnye aspekty sovremennogo sostoyaniya organizacionnoy kultury farmacevticheskikh uchrezhdeniy Ukrainy / V.M. Tolochko, T.O. Artyukh // *Materialy XII Mezhdunarodnoy konferencii 11-12 aprelya 2014 g. Medyko-socialnaya ekologiya lichnosti: sostoyanie i perspektyvy.* - Minsk: Izdatelskiy centr BGU, 2014. - S. 96-98. 6. Atkinson J.W. Motivation and achievement / J.W. Atkinson, J.O. Raynor // *Washington, DC*, 1974.- 121 p.

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ПОЧИНАЄТЬСЯ З ЄВРОПЕЙСЬКОГО МИСЛЕННЯ

**Заступник головного редактора,
Президент
Фундації Центральноєвропейська Академія
Навчання та Сертифікації
(CEASC), м. Бидгощ, Польща
Микола Смолінський**

Шановні колеги!

Фундація CEASC багато років докладает усіх зусиль для інтеграції українських науковців і викладачів до європейського науково-освітнього середовища.

Ключові елементи такої інтеграції – встановлення конструктивних зв'язків між українськими і європейськими партнерами, налагодження ефективної професійної комунікації, обмін досвідом. Як правило, під час освітніх проектів Фундації представники українського академічного середовища знайомляться із досвідом і напрацюваннями європейських колег.

Але і українська наукова школа має масу ідей і досліджень, які цікаві європейській науковій спільноті. Для того, щоб ці ідеї стали доступними європейським колегам, фундацією CEASC у партнерстві із Університетом інформатики та мистецтв, WSIiU, Лодзь, Польща започатковане періодичне наукове видання “Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie”. До нього входять наукові статті провідних вчених за найбільш актуальними тематиками, що пов'язані із інтеграцією українського та європейського науково-освітніх просторів.

Фундація Central European Academy Studies and Certification (CEASC), Польща у співпраці з Університетом Інформатики (WSIiU), Лодзь, Польща оголошують прийом до друку наукових статей в наступних номерах наукового видання WSIiU і CEASC „Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja; doświadczenie” (Польща).

Тематичні рубрики видання:

1. Модернізація освіти.
2. Сучасний освітній менеджмент: економічні, організаційні та психологічні засоби реалізації в Україні, Європі та світі.
3. Психологічні, педагогічні та організаційні умови запровадження європейських стандартів вищої освіти в Україні.
4. Філософія та психологія освіти
5. Педагогіка вищої школи.
6. Спеціальна освіта: дефектологія, спеціальна психологія.
7. Соціальна педагогіка: соціологія, філософія науки.
8. Гуманітарна освіта.
9. Медична освіта.
10. Економіка і освіта: взаємозв'язок теорії і практики
11. Юриспруденція (юридична освіта і наука)
12. Фармацевтична освіта: управління, економіка

Архів попередніх випусків та вимоги щодо оформлення статей Ви можете завантажити на офіційному сайті наукового видання „Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja; doświadczenie” – www.edukacjanowoczesna.com

Запрошуємо освітян до творчої співпраці!

Wydanie naukowe

**NOWOCZESNA EDUKACJA:
FILOZOFIA, INNOWACJA, DOŚWIADCZENIE**

**MODERN EDUCATION:
PHILOSOPHY, INNOVATIONS AND EXPERIENCE**

**Projekt okładki i skład tekstu:
Gajduczenko Lilija**

**Druk:
StarCo s.c. Ewa Matysiak, Krzysztof Olesik 95-100 Zgierz, Łódzka 89
www.starco.com.pl**

**Wydawca:
Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Umiejętności
93-008 Łódź, ul. Rzgowska 17a
tel. 042 275 01 00, fax 042 640 33 55**

ISSN 978-83-60282-31-1

---

www.edukacjanowoczesna.com